De Profeten van Israel.

W. ROBERTSON SMITH.

DE PROFETEN VAN ISRAEL.

DE PROFETEN VAN ISRAEL

EN

HUN PLAATS IN DE GESCHIEDENIS

TOT HET EINDE DER ACHTSTE EEUW V. C.

ACHT VOORLEZINGEN

VAN

W. ROBERTSON SMITH, LL.D.

Uit het Engelsch.

Met een inleidend woord van Dr. J. J. P. VALETON Jr.

NIJMEGEN. — FIRMA H. TEN HOET. — 1889.

Neerbosch. -- Snelpersdruk der Weesinrichting.

In 1883 verscheen bij de firma Kemink en Zn. te Utrecht eene Hollandsche vertaling van het werk van W. ROBERTSON SMITH: the Old Testament in the Jewish Church. *In het inleidend woord, dat ik het genoegen had aan die vertaling te laten vooraf gaan, kon ik reeds zeggen: »de man, wiens voortreffelijk geschrift ik de eer heb, hiermede bij het Nederlandsch publiek in te leiden, is ook bij ons geen vreemdeling." Sedert zijn een vijftal jaren verloopen. De strijd, die zich bewoog om den naam van den Schotschen geleerde, behoort tot het verleden. Vragen van gansch anderen aard hebben, althans in ons vaderland, beslag gelegd op hoofd en hart van wie belang stellen in de zaken van theologie en kerk. Toch zijn daarmede de Oud-Testamentische vragen niet van de baan. Israel beslaat eene veel te belangrijke plaats in de geschiedenis der Godsopenbaring; het O. T. is in allen deele te na verwant aan het Nieuwe, dan dat het oog zich niet telkens weder naar het oude Godsvolk, naar de boeken des Ouden Verbonds wenden zou. Dat is een zegen. Het Oude Testament bevat in allerlei opzicht zulk een onuitputtelijken rijkdom van leering, dat de Christelijke theoloog, dat ook de eenvoudige Evangeliedienaar het niet dan tot zijne groote schade verwaarloozen kan.*

Bij de behandeling van Oud-Testamentische vragen trad in den laatsten tijd vooral de z.g. Pentateuch-quaestie, d. i. de vraag naar de samenstelling en den ouderdom van de verschillende bestanddeelen van den Pentateuch, sterk op den voorgrond. Dit lag in den aard der zaak. De resultaten van ernstig, voortgezet, wetenschappelijk onderzoek in Duitschland door de school van Reuss, *in ons vaderland door* Kuenen, *in Schotland door* Robertson Smith *met steeds toenemende klaarheid voorgestaan, toegelicht en verdedigd, maakten te dieper indruk, en waren van te vèrreikende strekking, dan dat niet de invloed daarvan in wijde kringen zou zijn gevoeld; te meer toen het bleek, dat ook onder hen, die in Israel wel degelijk het openbaringsvolk bij uitnemendheid zien, niet weinigen, en steeds meerderen zich bogen voor de kracht van de van genoemde zijde aangevoerde wetenschappelijke gronden. Een gansche omkeer in de beschouwing van Israels geschiedenis scheen daarvan het onafwijsbaar gevolg. Ik spreek hierover thans niet. »Es ist ein grosser Irrthum," zegt* Kamphausen, *) *»dass die wesentliche Zustimmung zu Wellhausen's litterar-kritischen Anschauung Hand in Hand gehn* müsse *mit seiner Ansichten über die Religion Israels." En, al wordt het ter rechter- en ter linkerzijde ontkend, — hij heeft volkomen gelijk.*

Trouwens hoe belangrijk de dateering van de verschillende bestanddeelen van den Pentateuch ook zijn moge, voor de kennis en waardeering van Israels godsdienst van zijne menschelijke zoowel als van zijne goddelijke zijde is het waarlijk

*) *Studien u. Kritiken* 1889 1ste Hft. bl 189

niet van minder belang het oog te vestigen op de mannen, die in Israel als Gods getuigen bij uitnemendheid hebben geleefd en gewerkt. Ik bedoel de profeten. *Hen te leeren kennen, door hunne geschriften heen een blik te slaan op hun persoon, door te dringen in hetgeen hen beweegt en bezielt, met hen te leven en hen te zien arbeiden, ziet daar wat meer dan iets anders in onze dagen de eisch der Oud-Testamentische studie is. Op de personen bovenal komt het aan. In meer dan één kring wordt dit gevoeld. Met het oog daarop schreef* Dr. DE VISSER *zijn »Hosea, de man des geestes," koos* Dr. MEULENBELT *als onderwerp van zijn academisch proefschrift »de prediking van den profeet Ezechiël," gaf ik zelf mijne »Voorlezingen over een viertal profeten," en trachtte ik meer dan éene Bijbelstudie het persoonlijke aan te wijzen, dat alles beheerscht.*

Thans verschijnt bij de firma Ten Hoet te Nijmegen in Nederlandsch gewaad weder een werk van ROBERTSON SMITH *ten doel hebbende ons enkele profeten te teekenen. Ik verblijd mij daarover. Aan het verzoek van vertalers en uitgever ook aan deze vertaling een woord van mijne hand te doen voorafgaan, voldoe ik gaarne en ik twijfel niet of zij zal door velen met blijdschap worden begroet. Over de vertaling als zoodanig zal ik niet spreken. Zij is aan de heeren* C. L. VOORHOEVE *en* J. H. GERRETSEN, *beiden candidaat in de Godgeleerdheid aan de Rijks- Universiteit te Utrecht uitnemend toevertrouwd. Zij kweten zich met liefde van de niet gemakkelijke, maar loonende en vrijwillig op zich genomene taak. Over het boek zelf slechts dit weinige; beowog zich het vorige werk van* ROBERTSON SMITH *bepaald op wat*

wij noemen zouden het gebied van de Inleiding op de boeken des O. Verbonds, zijne »profeten" bewegen zich op dat van de geschiedenis van den Israelietischen godsdienst, wil men, op dat van de Bijbelsche theologie, mits deze historisch, niet dogmatisch worde opgevat. Reeds hierdoor is dit werk bij uitstek geschikt algemeene belangstelling te wekken. Nog minder dan het vorige, waarop het onmiddellijk volgde, — het verscheen in het Engelsch reeds in 1882, — is het alleen voor theologen bestemd. Wat mij van den aanvang af gespeten heeft, is dat het slechts zulk een klein gedeelte van de profetische periode van Israels geschiedenis omvat. Aanvangende bij Amos eindigt het midden in de werkzaamheid van Jesaia. Tal van vragen, die bij de behandeling van de theologie de profeten van zelf aan de orde komen, liggen daardoor buiten het bestek van dit boek. Daarentegen mag het voor het tijdperk dat het behandelt gerekend worden tot het beste, wat daarover uit historisch oogpunt geschreven is. Hierbij komt, dat de toon van controversie geheel vermeden is. Wij ontvangen hier eene thetische uiteenzetting, laat ik nog liever zeggen eene schildering van personen en toestanden, gelijk zij zich aan het oog des schrijvers hebben vertoond. Hierbij laat hij de profeten zelf spreken. »Ik vertrouw," zoo schrijft hij in zijne voorrede, »dat wat ik betreffende den voortgang der profetische prediking te zeggen heb, zal blijken onafhankelijk te zijn van iedere bewijsvoering, die omgaat buiten de profetische boeken zelve en de onwraakbare feiten der geschiedenis." Wat wij voor ons hebben, kan dan ook met groote belangstelling en met groote vrucht gelezen worden, ook door degenen, die

meenen op goede gronden van de door hem voorgestane meening in zake den Pentateuch te moeten verschillen. Één ding althans zullen zij er zeker uit leeren, dit n.l. dat aan de liefde voor de profeten, aan de waardeering van hunnen arbeid, en aan de dankbaarheid van wat God ons in hen heeft geschonken, door zijne beschouwing van het ontstaan en de samenstelling van den Pentateuch niet te kort wordt gedaan.

En voor het overige: men leze en bestudeere dit werk. Men doe het, zooveel mogelijk, zonder ingenomenheid er voor of er tegen; en ik ben verzekerd, dat menig lezer den schrijver danken zal voor zijn voortreffelijk werk, de vertalers voor de moeite die zij zich hebben gegeven het ook binnen het bereik van niet- of niet gemakkelijk Engelsch lezende personen te brengen, en niet het minste God, die schrijver en vertalers tot hunnen arbeid in staat stelde en die in het Oude Testament ons schatten ontsloten heeft, die door de gemeente nog veel te weinig worden gebruikt.

DR. J. J. P. VALETON JR.

UTRECHT, November 1888.

INHOUD.

Blz.

EERSTE VOORLEZING.

ISRAEL EN JEHOHAH. 1

TWEEDE VOORLEZING.

JEHOVAH EN DE GODEN DER VOLKEREN. 54

DERDE VOORLEZING.

AMOS EN HET HUIS VAN JEHU. 103

VIERDE VOORLEZING.

HOSEA EN DE VAL VAN EPHRAIM. 165

VIJFDE VOORLEZING.

HET KONINKRIJK JUDA EN DE AANVANG VAN JESAIA'S WERK. 221

ZESDE VOORLEZING.

DE OUDSTE PROFETIEËN VAN JESAIA. 270

ZEVENDE VOORLEZING.

JESAIA EN MICHA ONDER DE REGEERING VAN HISKIA. . . 321

ACHTSTE VOORLEZING.

DE BEVRIJDING VAN ASSYRIË. 364

AANTEEKENINGEN.

Blz.

Aanteekeningen op de Eerste lezing. 433
Aanteekeningen op de Tweede lezing. 440
Aanteekeningen op de Derde lezing. 455
Aanteekeningen op de Vierde lezing. 468
Aanteekeningen op de Vijfde lezing. 483
Aanteekeningen op de Zesde lezing. 497
Aanteekeningen op de Zevende lezing. 501
Aanteekeningen op de Achtste lezing. 509

EERSTE VOORLEZING.

ISRAEL EN JEHOVAH.

De openbaring, waarvan de Bijbel het verhaal bevat, is een kleinood, dat God ons gegeven heeft in den vorm van geschiedenis. Gods liefde tot Zijn volk in onzen tijd is de voortzetting der liefde, die Hij aan onze vaderen heeft betoond; en het Christendom evenals alles, dat onder de geestelijke bezittingen der menschheid beteekenis heeft, is een erfgoed, waarvan de waarde en de duurzaamheid op de proef gesteld zijn door de ondervinding van eeuwen. Zulke schatten worden niet verworven zonder inspanning en strijd. Wat gemakkelijk verkregen is, wordt even gemakkelijk verloren en de blijvende bezittingen der menschheid bestaan in waarheden, vrucht van moeitevolle ervaringen, in verhoudingen, aangeknoopt en versterkt door lange gewoonte, en in instellingen, gevormd en gepolijst door de wrijving van het dagelijksch gebruik. Een godsdienst, die geschikt is om deel uit te maken

van het werkelijke leven, kan niet buiten deze wet staan en de Openbaring zelve is alleen een macht geworden in het menschelijk leven, doordat zij eerst een factor geworden is in de geschiedenis der menschheid. Het was niet genoeg, dat God Zijn wil en Zijn liefde tot menschen bekend maakte. Die mededeeling moest een gestalte ontvangen in de dagelijksche lessen van 't gewone leven, moest saamgeweven worden met de persoonlijke ondervinding der menschheid, moest deel worden van de atmosfeer van zedelijke en verstandelijke invloeden, die het bestaan van ieder mensch omringen, waarvan hij zich dikwijls even weinig bewust is als van de lucht, die hij inademt, maar zonder welke geestelijk leven even onmogelijk zou zijn als physisch leven onder de ledige klok eener luchtpomp.

Men heeft het dikwijls als iets vreemds beschouwd, dat Jezus zoo laat geboren en in de wereld gekomen is, dat het Christendom zich slechts door langzame en onvolkomen middelen mocht verspreiden van zulk een gering middelpunt uit als Judea en dat de goddelijke wijsheid het passend oordeelde om den weg voor den wereldomvattenden godsdienst van Jezus te bereiden door die lange reeks van openbaringen tot een enkel volk gericht, waarvan de Schriften van Israel ons het verhaal geven. De langzame voortgang van het zedelijk proces, waardoor Gods verlossingsplan zich op aarde verwezenlijkt, de onvolkomen vestiging van het zedelijk koninkrijk Gods ook te midden van geloovige Christenen en het feit, dat gedurende lange

eeuwen de macht der zich openbarende liefde het grootste deel der menschheid voorbij scheen te gaan en zeer langzaam en eenzijdig zelfs met het uitverkoren volk Israel scheen te handelen, schijnen moeilijk overeen te brengen met de souvereiniteit van Gods voornemen en de almacht van Gods werking. Het zou nergens toe dienen te ontkennen, dat het moeilijk is deze dingen te verstaan, maar de moeilijkheid ligt minder in de te verklaren feiten dan wel in den beperkten gezichtskring van eindige schepselen bij het bezien van het werk van een oneindig en eeuwig wezen. Dat de eeuwige en oneindige God iets te maken heeft, 'tzij langs den weg der natuur, 'tzij langs dien der genade met de eindige, tijdelijke wereld is een mysterie, dat wij niet kunnen verwachten ooit te zullen begrijpen; maar op zich zelf genomen is het niet meer verbazingwekkend, dat de Openbaring de wetten van den gang der geschiedenis volgt, dan dat er een wet van continuïteit loopt door de opeenvolgende physische verschijnselen. Het verschil tusschen natuur en genade ligt niet hierin, dat de natuur bepaalde wetten volgt en dat de genade die verbreekt; er zijn wetten in de zedelijke wereld even goed als in de stoffelijke schepping; en de oppermacht der zich openbarende genade ligt niet in den willekeurigen aard der daden, waarin zij zich vertoont, maar in haar heerschappij over de zedelijke orde der dingen, waaraan de natuurlijke orde ondergeschikt is. In de openbaring treedt God in persoonlijke betrekking tot den mensch; maar deze per-

soonlijke betrekking zou geen geestelijke waarde hebben, indien zij niet vastgesteld, gehandhaafd en volmaakt werd op dezelfde wijze als de persoonlijke betrekking van een mensch tot zijn ondergeschikten. Volgens de leer van het Oude Testament berust het geheele werk der openbaring en verlossing op het feit, dat de mensch naar het beeld Gods geschapen is en zoo geschikt is om in verstandelijke en zedelijke betrekking tot zijn hemelschen Vader te treden. Maar zelfs in de sfeer van het gewone menschenleven is de betrekking van zoon tot vader voor geleidelijke ontwikkeling vatbaar. De bloot natuurlijke verwantschap is maar een klein element in de beteekenis van de woorden vader en zoon; het voornaamste deel van 't geen deze woorden insluiten, als zij gebruikt worden van een elkander liefhebbende vader en zoon ligt in de betrekking van liefde en eerbied, welke niet van zuiver natuurlijken oorsprong is, maar toeneemt met den groei en de ontwikkeling van het kind. Zoo brengt het beeld, dat de Bijbel zelf ons aan de hand doet als onze gids om het werk der goddelijke genade te verstaan, ons er toe om te verwachten, dat de openbaring een geschiedenis moet hebben overeenkomende met de wetten der menschelijke natuur en beperkt door den algemeenen regel, dat iedere duurzame geestelijke en zedelijke betrekking langzamerhand moet opgroeien, en dat zij aan een beginsel van innerlijke ontwikkeling moet gehoorzamen.

De oude theologie heeft niet genoeg gelet op deze waarheid. Zij had van de gelijkenissen in 't Evangelie

wel geleerd, dat de wasdom van het koninkrijk Gods gelijk is aan de ontwikkeling van een grooten boom uit een kleine zaadkorrel, maar zij stelde zich niet levendig genoeg voor oogen, dat dit beeld niet alleen wijst op het contrast tusschen de kleine beginselen en het wereldomvattende einddoel van het koninkrijk der genade, maar ons den groei ook leert kennen als onderworpen aan een organische wet gelijk aan de physische wet van ontwikkeling bij een levende kiem. Het eigenlijke denkbeeld van eene wet toegepast op den loop der geschiedenis is eerst duidelijk begrepen en met vrucht uitgewerkt in den jongsten tijd en daarom is het niet te verwonderen, dat zelfs die theologische scholen, die een ernstige poging waagden om de opeenvolgende perioden van Gods verlossende daden met den mensch te verstaan, niet veel meer verkregen dan eene mechanische reeks van verbonden of bedeelingen. 1) Bijna iedere beschouwing van dit onderwerp verviel in deze hoofdfout, dat men de kennis van het goddelijke van hen, die 't eerst de openbaring ontvingen, overschatte. Het feit, dat het werk der verlossing van 't begin tot 't einde één is, dat Christus het middelpunt van alle openbaring en het hoofd der gansche verloste menschheid is, bracht tot het denkbeeld, dat van het begin af de Oud-Testamentische geloovigen uitzagen naar een persoonlijken Messias met een geloof even beslist, indien niet even helder als van de Nieuw Testamentische Kerk.

Deze onderstelling bracht de studie der Oude Bedee-

ling in buitengewone moeilijkheden. Het Oude Testament verkondigt niet in duidelijke bewoordingen de voornaamste Nieuw-Testamentische waarheden omtrent Christus en men moest daarom wel onderstellen, dat de geloovigen van het Oude Verbond als toevoegsel bij het geschreven Woord zekere traditioneele denkbeelden omtrent den Verlosser bezaten, die hun een sleutel gaven voor het symbolische der heilige instellingen en hen in staat stelden aan de taal der Profeten en der Psalmen een beteekenis te geven die niet op de oppervlakte van de woorden der Schrift ligt. 2) Deze theorie ontstond zeer natuurlijk in de Oude Kerk; deze toch meende, dat ook onder de Christelijke bedeeling een dergelijke staat van zaken bleef voortduren en dat de hulp der kerkelijke traditie vereischt werd om de mysteriën te verstaan, die het eigenlijke onderwijs van het Nieuwe Testament zoowel als van het Oude uitmaakten. Maar toen de Protestantsche Kerk met de leer der kerkelijke traditie brak en iedereen naar de Schrift verwees om zich te stichten door den eenvoudigen zin der heilige godsspraken, was het eene vreemde inconsequentie het verzinsel van een verborgen zin en eene traditioneele verklaring vol te houden, en toe te passen op de Oude Bedeeling. De Israelieten verre van in de woorden der profeten een dieperen zin te lezen, die beneden de oppervlakte lag, konden, zooals hun geschiedenis overvloedig aantoont, nauwelijks leeren de eenvoudige en letterlijke lessen aan te nemen, die hun regel voor regel werden ingeprent en

hun door de tucht der Voorzienigheid zoowel als door het gesproken woord ingescherpt werden. Het is duidelijk, dat zelfs de eerste elementen van een geestelijk geloof door een volk, dat aanhoudend weer tot grof en onzedelijk polytheïsme terugviel, nog maar half waren geleerd, en het elementair karakter van 't profetisch onderwijs moet niet zoo verklaard worden, alsof het een verborgen zin zou bedekken, maar eenvoudig uit het feit, dat het meest elementaire onderwijs in de geestelijke kindsheid van Gods volk nog niet overtollig was.

Dit is de ware stand van zaken en misschien ligt de voornaamste reden, waarom men nog onwillig is om toe te stemmen, dat het zoo is, in een zekere vrees, dat men, door de profetieën van hun ondersteld geheimzinnig karakter te berooven, ook hun beteekenis en waarde voor de Christelijke bedeeling zal wegnemen. Zulk een vrees is geheel en al ongegrond. Het zou ongerijmd zijn te verwachten, dat men in het Oude Testament een waarheid zou vinden, die in het Nieuwe niet gevonden wordt. De werkelijke beteekenis van het verhaal van de eerste periode der Openbaring is niet iets te voegen bij 't geen in Christus geopenbaard is, maar om ons dat helder en veelzijdig inzicht te geven in de bedoeling en de practische waarde van het volmaakte plan der goddelijke genade, 't geen alleen verkregen kan worden door zijn ontwikkeling na te gaan. Men leert een mechanisme kennen door het stuk voor stuk uit elkaar te nemen; een organisme moet bestudeerd worden door zijne ontwikkeling van de een-

voudige kiem af tot het laatste samenstel van den voltooiden bouw toe na te gaan. Of, om de zaak onder een meer bekend beeld te brengen, de beste manier om een volwassen man te verstaan, is zijn ontwikkeling van de kindsheid af na te gaan, en de kindsheid der Kerk vertoont ons in eenvoudige en elementaire vormen dezelfde grondbeginselen, die nog werkzaam zijn in den vollen mannelijken leeftijd der Christelijke bedeeling.

Het zou gemakkelijk zijn dit argument nog nader toe te lichten door er nieuwe voorbeelden aan toe te voegen, maar het zal met meer vrucht worden opgehelderd bij de eigenlijke studie van de profeten en hun werk, waarmede wij ons nu gedurende de uren, die wij te zamen doorbrengen, zullen bezig houden. In deze Lezingen stel ik mij voor de eenvoudigste en meest recht op 't doel afgaande historische behandeling te volgen. Ik zal de profetische geschriften nemen naar tijdsorde en ze beschouwen in verband met 't geen bekend is van den profeet en zijn tijd, juist zooals men met elk ander geschrift der oudheid doet. In plaats van bij den aanvang te vragen, wat de profeet *ons* te leeren heeft, zal ik onderzoeken, wat hij zijn eigen tijdgenooten, tot wie zijn woord in de eerste plaats gericht werd, wenschte te leeren. Op deze wijze zullen wij den juisten zin zijner woorden leeren kennen en, wat van nog grooter belang is, wij zullen iets leeren verstaan van zijn plaats en werkzaamheid in de eenheid van het goddelijk werk der openbaring. Wij zullen de grondbeginselen der zich openbarende en verlossende genade zich van

eeuw tot eeuw in levendige aanraking met het leven en de behoeften der opeenvolgende geslachten zien vormen, en zoo hoop ik, dat wij een meer gegronde verzekering zullen verkrijgen aangaande de duurzaamheid en de bovennatuurlijke wijsheid van Gods verlossende daden gedurende alle eeuwen, terwijl terzelfder tijd de studie van ieder goddelijk woord, zooals het 't eerst aan de onmiddellijke behoeften van Gods volk te gemoet kwam, het voor ons gemakkelijker zal maken om datzelfde woord tot onderhoud van ons eigen geestelijk leven te gebruiken. De bijzonderheden van deze practische toepassing zijn natuurlijk het werk van den prediker of van den eenvoudigen bijbellezer en niet van den uitlegger der Oud-Testamentische geschiedenis. Op het gebied van den prediker ben ik niet voornemens mij te wagen, maar ik hoop, dat wij in staat zullen zijn het gezichtspunt te bereiken en de methode en grondbeginselen te waardeeren, vanwaaruit men de studie der profetieën met het oog op persoonlijke stichting met vrucht kan ondernemen.

Er is echter een vraag van algemeenen aard, waaraan het goed zal zijn nog eenige woorden te wijden, voordat wij met ons historisch onderzoek aanvangen. De rechtvaardiging der algemeene opvatting van den gang der openbaring, die ik zooeven heb aangeduid, moet ten slotte liggen in het bewijs, dat deze in overeenstemming is met de historische feiten. De leer van eene organische ontwikkeling in het plan der openbaring en verlossing overeenkomende met de geleidelijke

opvoeding van een zoon door zijn vader kan alleen bevestigd of weerlegd worden door te onderzoeken, of zij gerechtvaardigd wordt door den gewonen loop der geschiedenis in de vóór-Christelijke kindsheid van Gods volk. Maar de geheele opvatting van eene voortgaande openbaring in de bijzondere daden Gods met het volk Israel wordt dikwijls door nieuwere denkers voorgesteld als iets in zich sluitende, dat onbestaanbaar is met de algemeenheid van het goddelijk plan. Er is een groote school van bekwame nieuwere theologen, geheel vervuld met 't denkbeeld van eene goddelijke opvoeding der menschheid en bereid om oprechte hulde te bewijzen aan het onderwijs van Christus en toch weigerend te gelooven, dat Gods leidingen met Israel in de tijden vóór Christus onder den bijzonderen naam van openbaring kunnen onderscheiden worden van Zijn providentiëele leiding der andere volken. Zij beweren, en in zooverre hebben zij ongetwijfeld gelijk, dat God alle volken en niet de Joden alleen voorbereidde voor de ontvangst der waarheid, die in Jezus is; maar zij houden ook vol, dat er geen specifiek verschil is tusschen de ontwikkeling der goddelijke waarheid in Israel en de ontwikkeling der waarheid onder de volken. De profeten, die de werktuigen van Gods onderricht aan Israel waren, komen hun voor op dezelfde lijn te staan met de andere groote leermeesters der menschheid, die eveneens naar waarheid zochten en haar ontvingen als een gave Gods.

In één opzicht is deze afwijking van de gewone leer

der Christenen misschien minder principieel, dan ze bij den eersten oogopslag schijnt te zijn. Want natuurlijk wordt het niet ontkend en is het niet te ontkennen, dat de profeten voor zich zelve en voor hun volk een kennis van God verkregen, en niet eene louter speculatieve kennis, maar een practischen geloofsomgang met Hem, die de waarheidvorschers onder de heidenen nooit bereikt hebben. Dit wordt reeds voldoende bewezen door het feit, dat het licht, dat in Christus Jezus verscheen om de heidenen te verlichten, uitging van het Oud-Testamentische volk. Maar hier achter ligt toch duidelijk een wezenlijk en essentieel verschil van gevoelen tusschen het gewone Kerkgeloof en de zienswijze der nieuwere school, waarvan ik spreek. Dit verschil wordt gewoonlijk uitgedrukt door te zeggen, dat de nieuwere theologen het bovennatuurlijke ontkennen, maar ik geloof niet, dat deze term datgene, waarop het aankomt, juist weergeeft. Het werkelijke geschilpunt met betrekking tot het onderscheiden karakter van Gods openbaring aan Israel betreft de waarde van de Schrift als blijvende geloofsregel en als de voldoende en onfeilbare gids voor geheel ons godsdienstig leven. Wanneer wij zeggen, dat God met Israel handelde langs den weg der bijzondere openbaring en Zijne daden bekroonde door persoonlijk al Zijne genade en waarheid te toonen in Jezus Christus, het Vleeschgeworden Woord, dan bedoelen wij, dat de Bijbel een volmaakte schildering bevat van Gods genadige betrekking tot den mensch en dat wij niet buiten de in den Bijbel ver-

vatte geschiedenis behoeven te gaan om iets aangaande God en Zijn begeerte om ons te behouden te leeren — dat de geheele ontwikkeling van den waren godsdienst tot zijn volmaakte volheid toe ons voor oogen gesteld is in het verhaal van Gods leidingen met Israel, hun toppunt vindende in de verschijning van Jezus Christus. Er kan geen twijfel aan zijn, dat Jezus zelf deze zienswijze had en wij kunnen er niet van afwijken zonder Hem tot een onvolmaakten leermeester en een onvolmaakten Heiland te maken. Tot nog toe heeft echter de geschiedenis ons niet geleerd, dat er in den waren godsdienst iets bij 't Nieuwe Testament te voegen is. Wij staan in de negentiende eeuw nog, waar Hij stond in de eerste; of liever Hij staat even hoog boven ons, als Hij stond boven Zijn discipelen, de volmaakte Meester, het hoofd van allen, die deel hebben aan den waren godsdienst.

Het is daarom een stout stuk te beweren, dat wij nog behoefte hebben eene uitgebreider grondslag te zoeken voor ons geloof, dan voor Hem voldoende was, wiens discipelen wij zijn. En ik geloof, dat de schijnbare moeilijkheid der onderstelling, dat de geheele gang der openbaring zich beweegt binnen den engen kring van een enkel volk, niet zoo groot is, als zij op 't eerste gezicht schijnt. Immers het is niet gemakkelijk te onderstellen, dat God geen ware kennis van Zich zelf gaf aan hen, die onder de Heidenen de waarheid zochten. Het Nieuwe Testament verzekert integendeel, dat de volken nooit gelaten werden zonder eenige open-

baring van 't geen van God gekend kan worden (Rom. 1:19; Hand. 17:27); en de denkers der oude Kerk gaven een vorm aan deze waarheid in de leer van den λόγος σπερματικός — het zaad van het Goddelijk Woord uitgestrooid onder de gansche menschheid.

Maar, terwijl alle goede gedachten omtrent God onder ieder volk van God zelf komen, is het duidelijk, dat een persoonlijke kennis van God en Zijn wil — en zonder die persoonlijke kennis kan er geen ware godsdienst zijn — een persoonlijk handelen van God met den mensch in zich sluit. Zulk een persoonlijk handelen veronderstelt weer noodzakelijk een bijzonder handelen met uitverkoren individuën. Te zeggen, dat God tot alle menschen tegelijk spreekt en dezelfde gemeenschap rechtstreeks aan allen geeft zonder in de Openbaring van eenige tusschenoorzaken gebruik te maken, maakt godsdienst tot mysticisme. Feitelijk is het van geen enkelen mensch waar, dat, wat hij gelooft en weet van God, direct tot hem gekomen is door de stem der natuur en van 't geweten. Alle ware kennis van God wordt gewaarmerkt door persoonlijke ervaring, maar zij is niet uitsluitend ontleend aan die ervaring. Er is een positief element in allen godsdienst, een element, dat wij geleerd hebben van hen, die ons voorgingen. Indien 't geen zoo geleerd is, waar is, dan moeten wij ten slotte komen tot een punt in de geschiedenis, toen die waarheid nieuw was, evenals elke nieuwe waarheid verkregen door

een enkel mensch of een kring van menschen, die als zij het niet leerden van hun voorgangers, het moeten verkregen hebben door persoonlijke openbaring van God zelf. Te ontkennen, dat het Christendom ten slotte kan teruggebracht worden tot zulke openbaringsfeiten, die plaats hadden op een bepaalden tijd en in een bepaalden kring, is in laatste ressort een ontkenning hiervan, dat er in 't geheel eenige ware godsdienst is of dat godsdienst meer is dan een vaag subjectief gevoel. Indien godsdienst meer dan dit is, dan moet de ware kennis van God en van Zijn verlossingsplan allereerst zich ontwikkeld hebben op een bepaald gedeelte der aarde en in verband met de geschiedenis van een bepaald deel der menschheid. Want, indien de openbaring niet geheel en al nietig zou zijn, moest iedere mededeeling Gods noodzakelijk voortbouwen op die, welke voorafgegaan waren en daarom plaats hebben binnen die omgeving, die zich reeds den inhoud van alle vorige openbaringen had toegeëigend. Eenige ware kennis van God zou ook buiten deze omgeving kunnen bestaan, maar in ieder geval moet er een omgeving van menschen geweest zijn in 't bezit van de geheele reeks van goddelijke onderwijzingen in een opeenvolgenden en evenredigen vorm. En naar de voorwaarden van het leven der oudheid kon deze omgeving niet anders zijn dan een volk, want er was geen vrije gemeenschap en gedachtenwisseling, zoo als die nu bestaat, tusschen de verst verwijderde deelen der aarde; voordat de Grieksche en Romeinsche wereldrijken de

oude slagboomen der nationaliteiten verbroken hadden, bewoog zich het verstandelijk en zedelijk leven van ieder volk der oudheid in zijn eigen bedding, alleen geringe bijdragen van het buitenland ontvangende. Er is daarom niets onredelijks in het denkbeeld, dat de ware godsdienst zich oorspronkelijk onder het volk Israel in een nationalen vorm ontwikkelde; ja zelfs beantwoordt deze beperking aan de historische voorwaarden van het vraagstuk. Maar eindelijk kwam een tijd, toen het werk der openbaring in Christus volkomen vervuld werd. De komst van Christus viel onder het bestuur der goddelijke voorzienigheid samen met het verbreken der nationale slagboomen en met de vestiging van een cosmopolietisch stelsel van staatkunde en beschaving onder de eerste Romeinsche keizers, en zoo was het Christendom in staat het enge veld der Oud-Testamentische ontwikkeling te verlaten en een godsdienst te worden niet slechts voor een enkel volk, maar voor de geheele menschheid. 3)

Zoo blijkt het, dat het bijzonder karakter, waarop de Bijbelsche openbaring aanspraak maakt en dat in de belijdenis der kerken uitgedrukt is in de leer, dat de Bijbel de hoogste en genoegzame regel voor geloof en leven is, ten slotte overgaat in iets, dat volkomen vatbaar is voor bewijs. Het zal niet ontkend worden, dat de kennis van God die de Heidensche volken zich verwierven, fragmentarisch en onvolmaakt was, dat er in geen enkel heidensch stelsel een blijvende en samenhangende vooruitgang in geestelijke dingen was, maar dat de

edelste godsdiensten buiten het Christendom langzamerhand vervielen en de zedelijke kracht, die zij bezaten, verloren. Indien van den godsdienst des Bijbels kan aangetoond worden, dat hij een anderen loop gehad heeft — indien kan aangetoond worden, dat daarin de waarheid, die eens bereikt was, nooit verloren ging en nooit op zijde gedrongen werd, zoodat zij haar invloed verloor, maar dat ten spijt van alle beletselen de kennis van God aan Israel gegeven steeds grooter werd, totdat zij zich ten slotte losmaakte van nationale beperkingen en zonder haar vastheid te verliezen of haar vroegere geschiedenis te verloochenen overging in den volmaakten godsdienst van Christus, die nog aan de diepste, geestelijke nooden der menschheid voldoet — dan meen ik, zijn de bijzondere aanspraken van den Bijbel en van den godsdienst des Bijbels op een breede en veilige basis geplaatst en mag de openbaring van het Oude en Nieuwe Testament terecht beweren in een bijzonderen en absoluten zin de openbaring van God aan de menschen te zijn. Het is niet noodig de bewijsvoering te overladen door hiermede te vergelijken de wijze, waarop de hoogst staande denkers van andere volken er toe kwamen iets van de geestelijke waarheid te grijpen. De wijze, waarop Gods mededeeling plaats had, is eene bijzaak en de wezenlijke meerderheid, waarop de godsdienst des Bijbels aanspraak maakt, ligt niet in bijzaken, maar in de blijvende eenheid van het plan, dat er door zijn geheele historische ontwikkeling loopt en dat ieder stuk van die

ontwikkeling in het eenig karakter, dat er als een geheel aan eigen is, doet deelen.

Voor denkende geesten is het altijd eene zaak van het hoogste belang geweest zich rekenschap te geven van het bewijs, dat kan aangevoerd worden voor de waarheid en genoegzaamheid van den Christelijken godsdienst afgescheiden van den indruk van innerlijke waarheid, dien hij op het geloovige hart maakt. De uitwendige bewijzen voor den godsdienst zijn op zeer verschillende manieren gegeven en misschien is geen enkel daarvan ooit geheel bevredigend geweest. In den jongsten tijd heeft de geheele kwestie een nieuw en schrikwekkend aanzien gekregen door de aanvallen, die gedaan zijn op het oude geliefkoosde aan het wonder ontleende bewijs. In plaats van de wonderen aan te nemen als een bewijs voor het Christendom zijn een groot aantal menschen, die noch onnadenkend noch oneerbiedig zijn, er toe gekomen de wonderverhalen uit den Bijbel als de voornaamste moeilijkheid te beschouwen. Men heeft gevoeld, dat de realiteit van deze wonderen juist datgene is in het onderwijs der Schrift, dat het moeilijkst te bewijzen is, en zoolang als er voor de waarheid van den Christelijken godsdienst op geen grooter waarschijnlijkheid kan gewezen worden dan gegeven wordt door 't oude argument, dat hij door wonderen gestaafd wordt, ligt de tegenwerping voor de hand, dat dit in plaats van een onderscheidende bijzonderheid van één godsdienst te zijn een voorrecht is, waarop alle godsdiensten aanspraak maken. Inderdaad,

de meeste argumenten, die aangevoerd worden door hen, die weigeren aan den Bijbel het karakter van 't verhaal eener bijzondere openbaring toe te kennen, lossen zich op in tegenwerpingen tegen 't denkbeeld, dat de verhalen van een bovennatuurlijk karakter, die de Bijbel vervat, verschillend zijn van de wonderverhalen, die men in andere oude geschiedboeken vindt. En op dezelfde wijze heeft men beweerd, dat het onmogelijk te bewijzen is, dat de waarheden door de profeten gepredikt door hen werden verkregen op eenige andere wijze dan de waarheden door Heidensche leermeesters verkondigd.

Ik ontken niet, dat deze tegenwerpingen in een vorm kunnen gebracht worden, die tegenover vele gangbare apologetische argumenten groote kracht heeft, maar zij raken den wortel der zaak niet. Er is een uitwendig bewijs voor de waarheid der Bijbelsche openbaring, dat bezijden de kwestie van het bovennatuurlijke ligt, zooals die gewoonlijk wordt gesteld, een bewijs, dat gelegen is niet in de wonderbare omstandigheden van deze of die bijzondere openbaringsdaad, maar in het eigenlijk karakter van het plan der openbaring als een geheel. Het is eene algemeene wet in de geschiedenis, dat de waarheid blijvend, zich ontwikkelend en onverganklijk is, terwijl iedere leugen met zich zelf in tegenspraak is en ten slotte in duigen valt. Een godsdienst, die iedere proef heeft doorstaan, die iedere wisselvalligheid der menschelijke lotgevallen heeft overleefd en zijn macht altijd ongebroken heeft gehand-

haafd, terwijl zijne oude omgeving ineenstortte en die steeds gedurende eeuwen zoo rijk aan gebeurtenissen een zelfden roemrijken weg is blijven gaan, bewijst onwedersprekelijk iets wezenlijks en machtigs te zijn. Indien de godsdienst van Israel en van Christus aan dezen toetssteen beantwoordt, dan behoeven de wonderbare omstandigheden van zijn openbaring niet als eerste bewijs voor zijn waarheid aangehaald te worden, maar zij moeten veeleer beschouwd worden als de onafscheidelijke metgezellen van eene openbaring, die het historische stempel der realiteit draagt. Wanneer de verdedigers der openbaring deze gunstige stelling innemen, behoeven zij niet langer bevreesd te zijn om vrije discussie toe te laten over de bijzonderheden van haar geschiedenis. Zij behoeven niet, zooals nieuwere apologeten zoo dikwijls doen, uit te gaan van vooropgestelde meeningen omtrent den aard der daden, waardoor God Zijn tegenwoordigheid en Zijn onderwijs in den bijbelschen tijd bekend maakte — zij kunnen het wagen iederen oprechten onderzoeker op het open veld der geschiedenis tegen te treden en zich een oordeel over den werkelijken gang der openbaring te vormen volgens de gewone methode van historisch onderzoek.

In deze richting vraag ik u mij te willen volgen bij het onderzoek, waarmede wij nu een aanvang zullen maken — niet in polemischen geest en zonder vooropte stellen, hoe de ontwikkelingsgang der openbaring moet zijn, maar met een oprecht voornemen om de

oorkonden van den Oud-Testamentischen godsdienst te onderzoeken en te zien, of zij inderdaad het kenmerk dragen van duurzame, zich ontwikkelende en onverwelkbare waarheid, dat hun aanspraak geeft op het recht om beschouwd te worden als de belichaming van een plan van Goddelijk onderricht. In eene korte serie van lezingen moet onze aandacht noodzakelijk beperkt blijven bij één punt van dit groote onderwerp, bij eene korte periode uit de geschiedenis der Openbaring en een zeer klein gedeelte der Oud-Testamentische oorkonden. Maar de periode en de boeken, waarmede wij ons bezig zullen houden, zijn in vele opzichten de belangrijkste, die een onderwerp van studie voor ieder, die zich met 't Oude Testament bezig houdt, uitmaken. Door den gewonen bijbellezer worden zij zeer weinig verstaan en toch bevatten zij den sleutel tot al de voornaamste problemen der Oud-Testamentische wetenschap en zonder ze te verstaan kan niemand verwachten in de kennis van het Oude Testament als een geheel wezenlijk vooruit te gaan. De werkzaamheid der profeten van de Assyrische en Babylonische periode valt in een van de hachelijkste momenten uit de geschiedenis van Israels godsdienst, — toen het naar den mensch gesproken verre van onwaarschijnlijk was, dat die godsdienst tot het niveau van het gewone Semietische heidendom zou zinken en evenals de godsdiensten van andere Semietische volken met den politieken val der natie, die hem beleed, zou omkomen. Het was de werkzaamheid der profeten, die zulk een catastrophe af-

wendde, welke met steeds toenemende helderheid de elementen van zedelijke en geestelijke waarheid te voorschijn riepen, die bijna ondergegaan waren in de bedorven atmosfeer der heerschende godsvereering, eene opvatting van Jehovah's heilig voornemen met en reddende liefde voor Israel hoog hielden, waarin zelfs de volkomen ondergang van den Hebreeuwschen staat opgenomen scheen als een deel van een goddelijk heilsplan, en zoo het geloof in Jehovah onafgebroken en zegevierend handhaafden, toen ieder ander deel van Israels erfenis weggevaagd werd door den alles meesleurenden stortvloed der Assyrische en Chaldeeuwsche veroveringen. Nergens in het Oude Testament komt de overwinning van den waren godsdienst over de wereld, zijn macht om alle menschelijke wisselvalligheden te boven te komen en een hoop en vrede te schenken, welke de wereld niet weg kan nemen, zoo duidelijk uit als in de groote resultaten van het profetische woord. In de lange worsteling met de rijken van het Oosten werd het Woord van Jehovah beproefd als het goud in den smeltkroes en zijn standhouden onder deze vuurproef is het beste bewijs voor zijn onverderfelijke reinheid en blijvende waarde. Maar er is een andere reden, welke aan dit gedeelte der geschiedenis van het Oude Verbond een centrale beteekenis voor den bijbelonderzoeker geeft. De Assyrische en Babylonische periode is de eeuw der geschreven profetie, het eenige tijdvak, waarin de stroomingen van Israels geestelijk leven van naderbij kunnen bestudeerd worden in de ge-

schriften van de mannen zelf, die ze een richting gaven. De periode tusschen Amos en het einde der ballingschap is de gouden eeuw der Oud-Testamentische litteratuur, welke door de berichten van tijdgenooten helderder en vollediger voor onzen geest staat dan eenige andere belangrijke periode uit de Israelietische geschiedenis. Bovendien bezitten wij voor deze periode in de Assyrische opschriften uit dien tijd eene zeer rijke verzameling van ophelderingen ontleend aan de berichten van die vreemde natie, waarmede Israels geschiedenis het meest is samengeweven — eene nieuwe bron van licht, die door de bijzondere en bewonderenswaardige leiding der Voorzienigheid onder ons bereik is gekomen op hetzelfde oogenblik, dat de vorderingen der Bijbelstudie de aandacht van alle geleerden allereerst gevestigd heeft op de profeten en hun tijdsomstandigheden. 4)

En nu vertrouw ik, dat er genoeg gezegd is om de keuze van ons onderwerp te rechtvaardigen, om ten minste een aanvankelijk denkbeeld te geven van het belang er van en het gezichtspunt te bepalen, van waaruit ik voornemens ben het te beschouwen. Laat ons zonder meer vooraf te laten gaan onze eigenlijke stof ter hand nemen en beginnen met ons in een vluchtig historisch overzicht de zekerheid te geven, dat wij een vrij duidelijke voorstelling hebben van het arbeidsveld der profeten en van den politieken en godsdienstigen toestand van 't volk, tot 't welk zij spraken.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad op te merken,

dat de opvatting van eene persoonlijke openbaring Gods aan den mensch, welke ten grondslag ligt aan het plan van den godsdienst des Bijbels, zoowel in het Oude als in het Nieuwe Testament, insluit, dat God tot den mensch in de eerste plaats nadert door bijzondere leidingen met uitverkoren individuën. Volgens de profeten van 't Oude Testament is het voor dit doel gekozen terrein het volk Israel, het eenige volk, zooals Amos het uitdrukt, dat onder al de geslachten des aardbodems door Jehovah persoonlijk is gekend (Amos 3 : 2). Voor de profeten dus is het volk Israel de drager van den waren godsdienst. Maar het is van belang om op te merken, hoe dit bedoeld is. Amos zegt niet, dat Israel Jehovah kent, maar dat Jehovah Israel en geen ander volk kent of erkent. Hetzelfde denkbeeld wordt door Hosea uitgedrukt in beelden aan het huiselijk leven ontleend. Israel is Jehovah's huisvrouw (Hfdst. 1 tot 3) of zijn zoon (Hfdst 4 : 1). Zoo ligt aan den godsdienst der profeten het denkbeeld ten grondslag van een geheel eenige betrekking tusschen Jehovah en Israel, let wel, niet iederen Israeliet afzonderlijk, maar Israel als nationale eenheid. Geheel de godsdienst van het Oude Testament handelt over de verhoudingen tusschen twee partijen — Jehovah aan de éene en het volk Israel aan de andere zijde. Hoe eenvoudig deze opvatting ook zij, er behoort eenige inspanning toe om ze in onze gedachten vast te houden. Wij zijn zoo gewend om aan godsdienst te denken als iets, dat tusschen iederen mensch afzonderlijk en God bestaat, dat

wij nauwelijks kunnen inkomen in het denkbeeld van een godsdienst, waarin een geheel volk met zijne nationale organisatie als religieuse eenheid optreedt — waarin wij niet met het geloof en de gehoorzaamheid van individuën, maar met het geloof en de gehoorzaamheid van een volk te doen hebben, zooals die in de practijk van het volksleven hun uitdrukking vinden.

Wij zullen bij onze verdere uiteenzetting overvloedig gelegenheid hebben om ons vertrouwd te maken met deze Oud-Testamentische grondgedachte, zooals zij in de feiten aan het licht treedt. Voorloopig zij het voldoende dit met een enkel voorbeeld duidelijk te maken. In de Nieuw-Testamentische bedeeling wordt ieder geloovige beschouwd als een kind van God. Onder het Oude Verbond is het volk Israel de zoon van Jehovah. Er zijn verder twee vragen, die allereerst gedaan moeten worden bij iedere studie over de prediking der profeten, — Wat is Israel? en wie is Jehovah?

De geschiedenis der oude wereld, voor zoover zij voor ons bestaat, werd afgespeeld op een smalle strook van den aardbodem, die van den Atlantischen Oceaan oostwaarts liep naar de Stille Zuidzee met inbegrip van de landen, die gemakkelijk van de Middellandsche zee uit te bereiken waren, en het zuidelijk gedeelte van Azië met Indië en China, maar zonder het groote vasteland van Afrika en de noordelijke deelen van Europa en Azië. Ook dit kleine wereldterrein werd weder gesplitst door de groote gebergten en woestijnen, die Oostelijk en Westelijk Azië scheiden, en het verre

Oosten, dat aan gene zijde van deze grenzen lag, was eigenlijk een geheel geïsoleerd gedeelte van den aardbol. De geographie van den Bijbel, welke men vindt in het tiende hoofdstuk van Genesis, strekt zich uit van Tarshish in het Westen — de Spaansche nederzettingen der Phoeniciërs in den omtrek van Cadix — tot aan de landen in het Oosten, Perzië en Medië, welke tusschen den Caspischen en den Perzischen golf liggen. En hier hebben wij weder een nauwer grens te trekken. De volken van Europa speelden nog geen onafhankelijke rol in het drama der wereldgeschiedenis. Aan de Israelieten waren de landen, die aan de Noordelijke en Westelijke kust der Middellandsche zee liggen, bekend als „de Eilanden" of liever „de kusten der Zee" — een vage uitdrukking zonder twijfel overgenomen van de Phoenicische zeelieden, die de kust aandeden zonder verder landwaarts in te gaan. Zoo hadden in den tijd, waarmede wij ons bezig houden, de voornaamste gebeurtenissen op 't gebied der Westersche beschaving plaats tusschen de bergen van Medië en de Libysche woestijn, de kusten van den Levant en de Perzische golf. In 't Oostelijk en Westelijk gedeelte van deze alzoo begrensde streek liggen twee uitgestrekte vlakten, welke vruchtbaar gemaakt door groote rivieren zoo overvloedig levensmiddelen voortbrachten, dat zij niet alleen eene steeds toenemende bevolking konden onderhouden, maar den bewoners dien overvloed van natuurlijken rijkdom gaven, welke de eerste voorwaarde is voor den voortgang der stoffelijke beschaving. Egypte

aan de oevers van den Nijl, Babylonië en Assyrië in de dalen van Euphraat en Tigris waren door de natuur aangewezen voor de ligging van volkrijke steden en groote rijken sterk genoeg om hunne naburen te trotseeren of te onderwerpen en rijk genoeg om alle bedrijven, kunsten en wetenschappen te beoefenen. De brug tusschen deze twee groote brandpunten der beschaving was het land, dat wij Syrië noemen, zich uitstrekkende van den Euphraat tot aan de grenzen van Egypte, van de Middellandsche zee tot aan de woestijnen van Noordelijk Arabië. Syrië, evenals het groote schiereiland van Arabië, dat er in 't Zuid-Oosten aan grensde en dat in 't Noorden alleen voor nomaden bewoonbaar was, werd ingenomen door een gedeelte der groote volkerenfamilie, welke wij de Semietische noemen. In taal en vermoedelijk ook in ras waren de Semieten van Syrië en Arabië nauw verwant aan den krachtigen stam der Assyriërs en Babyloniërs. Er waren vele stamgenooten van hen in de Egyptische Delta, maar de Egyptische beschaving wilde geen broederschap met hen erkennen en hield zich op een afstand van haar Oostelijke naburen. (Gen. 43 : 22).

De natuurlijke gesteldheid van Syrië was niet gunstig voor de ontwikkeling van een groot en aaneengesloten volk in staat om te wedijveren met de rijken, die aan beide kanten er aan grensden. Een tijd lang woonde inderdaad een machtig volk, in den Bijbel de Hethieten genoemd, maar door de Egyptische en Assyrische monumenten, waar zij onder den naam van Khita

en Khatti voorkomen, beter bekend, in het gedeelte van Syrië tusschen Orontes en Euphraat, en van hun hoofdstad Karchemish (Jirbâs aan den Euphraat) uit schijnen zij hun invloed tot ver in Klein-Azië te hebben uitgestrekt. 5) Maar de bloei van het Hethietische rijk viel vroeger dan de periode, waarmede wij ons bezig houden, misschien zelfs vroeger dan de vestiging der Israelieten in Kanaän. Het is mogelijk, dat zij niet van Semietische afkomst waren en zij vallen nauwelijks binnen den gezichtskring der Bijbelsche geschiedenis. Uitgenomen dit geheimzinnige volk gingen de bewoners van Syrië (ik bedoel met dezen naam ons Syrië met inbegrip van Palestina) uiteen in eene menigte kleine volken, als natuurlijk gevolg van de woestijnen en gebergten, die het land verdeelden. Naar hun taal worden deze volken tot twee groepen gebracht, naar gelang zij Arameesch of dialecten, die tot den Hebreeuwschen taalstam behooren, spraken. In den Engelschen Bijbel [en in onze Statenvertaling] *) staat voor Arameesch Syrisch (3 Kon. 18:26; Dan. 2:4; Ezra 4:7) en wanneer Syrië of de Syriërs worden genoemd, moeten wij niet denken aan het tegenwoordige Syrië maar aan het land en het volk, waar de Arameesche taal gesproken wordt. De Arameërs uit den Bijbel woonden gedeeltelijk in Mesopotamië, gedeeltelijk ten Westen van den Euphraat, tot aan Damascus en de grenzen van Kanaän. Zij vormden een aantal kleine staten,

*) Noot van den Vertaler.

waarvan Damascus sinds Salomo's tijd de voornaamste was ten minste voor Israël, daar het over een aanzienlijk gebied ten Noord-Westen van Kanaän heerschappij voerde.

Tusschen de Arameërs en Egypte vinden wij weer een aantal kleinere volken, welke een taal spreken onderscheiden van het Arameesch bestaande uit verscheidene dialecten, die genoeg met elkaar overeen komen om onderling verstaanbaar te zijn — Kanaänieten, Philistijnen, Ammonieten, Moabieten, Edomieten en eindelijk Israelieten, allen bijeenwonende in de smalle strook bewoonbaar land tusschen de Middellandsche zee en de Woestijn, welke van Damascus en den Hermon zuidwaarts loopende de eenige verbinding vormt van de twee groote brandpunten van beschaving en macht aan den Euphraat en den Nijl. Van deze strook lands, welke in 't Zuiden van Egypte gescheiden wordt door een uitgestrekte woestijn, is maar een klein gedeelte bewoonbaar. Het kan ongeveer vergeleken worden in lengte en breedte met Noord-Engeland van den Humber tot aan de Schotsche grens [d. i. ongeveer de grootte van ons vaderland], *) maar deze uitgestrektheid bevat nog groote streken, die of geheel en al woestijnland zijn of, zooals de wildernis van Judea, alleen geschikt zijn om eene schamele bevolking van veehoeders te onderhouden. Van het Noorden naar het Zuiden wordt dit land middendoor gedeeld door het diepe Jordaandal,

*) Noot van den Vertaler.

waarvan de oppervlakte een kwart mijl onder den spiegel der Middellandsche zee ligt. Ten Oosten van dit dal of liever ravijn ligt eene hoogvlakte, die langzamerhand overgaat in een woestijn; ten Westen vindt men de bergen van Palestina, doorsneden door vruchtbare dalen, die in 't Noorden wijd en talrijk zijn, in 't Westen in breede glooiïngen naar de Middellandsche zee afhellen, terwijl verder Zuidwaarts de vlakte langs de kust uitgestrekter is, maar de bergen steenachtig en onvruchtbaar zijn en de dalen dikwijls nauwe passen, tot ten laatste het bouwland overgaat in naakte steppen en eindelijk in een volkomen woestijn.

Zelfs in zijn geographische gesteldheid heeft dit kleine land eigenaardige beteekenis. Het is bijna in 't klein, wat de geheele oude wereld is in 't groot, waar de oceaan en de woestijn, de weiden der wildernis en de terrasvormig oploopende wijngaarden der zonnige heuvelen, de cederen, vijgeboomen en rhododendrums van den Libanon, de korenvelden van Jizreël en de met eiken bedekte hellingen van den Tabor, de kusten der Galileesche zee met haar vriendelijke oleanderstruiken, de warme rietvelden en palmgroepen van Jericho, in een kort bestek bijna iedere verscheidenheid van uitwendige omstandigheden vertegenwoordigen, die in de ontwikkeling van het grijze Oosten een rol spelen. Maar van nog meer invloed voor de geschiedenis van Palestina was het feit, dat het de brug vormde tusschen het Oosten en het Westen. Voordat de Roode Zee en de Indische Oceaan als waterweg geopend

werden, moest al de doorvoerhandel der wereld er noodzakelijk passeeren of langs den rand van de aangrenzende woestijnen voorbijtrekken. In nauw verband hiermede werden de Phoenicische kuststeden de voornaamste stapelplaatsen der wereld. Phoenicische zeelieden, die hun reizen uitstrekten tot aan de tinmijnen van Cornwall, ontsloten de wateren in het Westen en maakten zich meester van den handel met 't binnenland van Europa door factorijen te stichten aan den golf van Lyon en aan de monden der Russische rivieren. Hoe Tyrus het eigenlijke middelpunt was van den wereldhandel, die van alle kanten uit de verst afgelegen landen rijkdommen bijeenbracht, kunnen wij nog lezen in Ezechiël 27.

De Phoeniciërs van Tyrus en Sidon, die zulk eene belangrijke plaats in de oude wereld innemen, waren slechts een gedeelte van de zoogenaamde Kanaänieten of Amorieten (de twee namen werden afwisselend gebruikt), 6) die in den vroegsten tijd, waarvan wij nauwkeuriger berichten hebben, niet alleen in Palestina woonden, maar ook uitgestrekte oostelijke nederzettingen hadden in Basan en Gilead. Hun taal, die ongeveer dezelfde was als het Hebreeuwsch van den Bijbel, onderscheidde hen zoowel van de Arameërs, die ten Noorden woonden als van de Arabieren der zuidelijke en oostelijke woestijn. Zij waren een landbouwend en handeldrijvend volk met bemuurde steden en groote stoffelijke welvaart, maar staatkundig zwak, doordat zij verdeeld waren in eene menigte onbeduidende staatjes elk met

zijn eigen vorst of aristocratischen senaat, en zedelijk bedorven door een losbandigen godsdienst, waarbij dronkemansfeesten en de grofste sexueele buitensporigheden ter eere der goden plaats vonden. Deze goden, welke vereerd werden onder eene menigte van plaatselijke vormen, hadden een tweevoudig karakter — mannelijk en vrouwelijk. De mannelijke godheid van iedere gemeente was haar Ba'al (heer of eigenaar); de daarmee overeenkomende vrouwelijke godheid was 'Ashtoreth. De eerste werd dikwijls vereenzelvigd met de zon, de laatste met de maan. In 't algemeen kan men zeggen, dat de Kanaänieten hunne godheden beschouwden als voortbrengende krachten — welke leven, vruchtbaarheid en wasdom schonken. Evenals het natuurlijke leven in twee geslachten is verdeeld, dachten zij zich ook de goddelijke voortbrengende kracht als mannelijk en vrouwelijk; en daar zij aan deze sexueele overeenstemming eene groote en letterlijke beteekenis toeschreven in al hunne godsdienstige gebruiken, ging hun godsvereering gemakkelijk over in louter zinnelijkheid en dekte zij iederen vorm van onzedelijkheid, wanneer die maar plaats had bij het heiligdom en de heilige feesten. In plaats van sanctie te geven aan matigheid en huiselijke reinheid, vierde de uitoefening van den Kanaänietischen godsdienst den teugel aan de zinnelijke natuur en nam den vorm aan van Dionysische orgiën van de grofste soort. Door de Phoeniciërs werden deze gewoonten der Kanaänietische godsvereering over zee gebracht en ingevoerd bij de Westersche volken

en overal waar zij kwamen, vormden zij een element van diep bederf en wierpen een nog donkerder schaduw op de duisternis van het heidendom.

De ligging van Palestina stelde het van nature bloot aan invallen van verschillende kanten. De vroegere veldtochten der Egyptenaren in deze streek hebben geen betrekking op ons tegenwoordig onderwerp en de bewegingen in westelijke richting van Assyrië en Babylonië vallen later dan de Kanaänietische periode. Maar afgescheiden hiervan benauwden de Arameërs van het Noorden en de Arabieren van 't Zuiden en Oosten het land voortdurend. De verhouding van de Noordelijke Arabieren tot Palestina is over 't algemeen steeds dezelfde geweest. Humne horden daalden van tijd tot tijd af in het bebouwde land, welke gemakkelijk teruggedrongen werden door een goed en krachtig bestuur, maar voorspoedig waren, wanneer de gezeten bewoners door verdeeldheid en wanbestuur verzwakt waren. Zoo overstroomden in oude tijden de Midianieten, Amalekieten en andere stammen van tijd tot tijd het land. De Amalekieten schijnen zelfs eens vrij rondgezworven te hebben tot aan het gebergte van Ephraïm toe; en de bevolking van het Oosten, maar voornamelijk van het Zuiden in de wildernis of steppe van Judea bevatte in den tijd, waarvan de Bijbel spreekt, een belangrijk Arabisch element. Inderdaad was de dichte bevolking van Juda, welke aan dien stam zulk een overwicht gaf in den tijd van David, voortgekomen, zooals nog uit de Bijbelsche genealogieën kan aangetoond worden, uit

eene vermenging van de zuivere Judeërs met andere familiën van nomadischen oorsprong. 7)

Van meer blijvende gevolgen waren de nederzettingen van eene groep kleine volken, welke van den kant van Aram kwamen en door stamverwantschap met elkander verbonden waren. Zij waren vier in getal — Ammon, Moab, Edom en Israel. De Ammonieten en Moabieten zetten zich neder ten Oosten van de Doode zee aan den zoom der groote woestijn, de plaats innemende van de oorspronkelijke bewoners, de Zamzummim en Emim (Deut. 2 : 10, 20), maar zonder in aanraking te komen met de eigenlijke Kanaänieten. De Edomieten vonden eene woonplaats ten Zuiden van de Doode Zee, waar zij de oude holbewoners (Horim) overwonnen of geheel in zich opnamen. Zij waren een woester, minder gezeten volk, dan hun noordelijke naburen en schijnen dichter genaderd te zijn tot het Arabische type. Hun land was, zooals het beschreven is in Gen. 27 : 39 „verre van de vette plaatsen der aarde en van den dauw des hemels daarboven." Zij leefden op hun zwaard — dat is van rooven en plunderen — en het belangrijke van hun positie was hierin gelegen, dat de karavaanwegen van Arabië en de Roode Zee naar Gaza en de andere handelssteden der kust door hun gebied liepen. 8)

Het vierde volk, Israel, vond geen vaste verblijfplaats en woonde, de zuidelijke woestijn doorkruisende, een tijd lang aan de grenzen van Egypte, waar zij voortgingen een herderlijk nomadenleven te leiden, en,

ofschoon zij in zekere mate van de Pharaoh's afhankelijk waren, kwamen zij nooit in nauwe aanraking met de Egyptische beschaving. 9) Met Arabische stammen stonden zij in dien tijd in de nauwste betrekking en, toen de Egyptenaren hen verdrukten en hun kracht trachtten te breken door gedwongen arbeid aan openbare werken, vond Mozes, de leider van Israels uittocht, bij de Arabische Kenieten hulp en raad. 10) Na nog eenmaal de woestijn doorgetrokken te zijn, verschenen de Israelietische stammen na lange omzwervingen aan de oostelijke grens van Palestina. Alleen door het zwaard konden zij zich toen een rustige woonplaats verkrijgen, maar hun stamverwanten in Edom, Moab en Ammon sparende vielen zij de Amorieten ten Oosten van den Jordaan aan en na hun land bezet te hebben staken zij de rivier over en vestigden zich in westelijk Palestina, niet door onverpoosde en gemeenschappelijke krachtsinspanning, maar door eene menigte afzonderlijke tochten, waarin iedere stam meestal alleen op zichzelf streed. 11) Een oorlog van verhuizende stammen om eigen grondbezit is altijd bloedig en deze oorlog is geene uitzondering op den regel. Geheele stammen van Kanaänieten werden uitgeroeid in de lange worsteling, want de Israelieten, zoowel als hunne vijanden, streden op leven en dood en „de ban," waardoor een vijandige stam aan algeheele vernietiging werd prijsgegeven was eene wettige wijze van oorlog voeren bij de Semieten, die de Israelieten gemeen hadden met hun stamverwante volkeren bij voorbeeld met Moab. 12)

Maar de Kanaänieten werden niet uitgeroeid. Aan de Phoenicische kust bleef hunne kracht ongebroken en vele sterke plaatsen zelfs in het midden des lands bleven tot aan het Davidische koningschap toe onafhankelijk. Dit was het geval met de langen tijd onneembaar geachte bergvesting Jeruzalem en eene geheele reeks ommuurde steden aan den rand der vruchtbare vlakte van Jisreël, waar inderdaad, nadat de eerste gelukkige krijgskansen geweken waren, de stam Issaschar in een staat van schatplichtigheid terugzonk (Gen. 49 : 15). De worsteling duurde eenige menschenleeftijden, voordat alle Israelieten eene vaste verblijfplaats vonden; de Danieten bij voorbeeld vinden wij nog in de dagen van Mozes' kleinzoon (Richt. 18) als een gewapende horde het land rondzwervende, totdat zij ten slotte zich nederzetten aan den voet van den berg Hermon. In de dagen van Deborah en Barak waren de Kanaänieten er bijna in geslaagd hun heerschappij, over Noordelijk Palestina ten minste, te herwinnen en toch waren de stammen van Israel te weinig aaneengesloten om gemeene zaak tegen hen te maken. Maar over 't geheel handhaafde Israel zijn meerderheid en de talrijke Kanaänietische bevolking, die nog in alle deelen des lands overbleef, werd langzamerhand tot onderhoorigheid gebracht. Tot op eene zekere hoogte begonnen de twee nationaliteiten ineen te smelten en huwelijken met elkander aan te gaan, 't geen niet moeilijk was, daar beide dezelfde taal spraken. Eenmaal tenminste vinden wij eene poging om een gemengden Israelie-

tischen en Kanaänietischen staat te vormen, want Sichem, dat toen eene Kanaänietische stad was met eene Kanaänietische aristocratie, de familie der Benê Hamor, was het middelpunt van het kortstondige koninkrijk van Abimelech, die waarschijnlijk zelf een Kanaäniet van moeders zijde was. Ofschoon de avonturier Abimelech er niet in slaagde eene dynastie te vestigen, toont toch het tijdelijk succes zijner pogingen, hoezeer de oorspronkelijke tegenstelling der beide volken minder was geworden en de afkeuring uitgesproken door het zedelijk bewustzijn der Israelieten bij de slachting der schatplichtige Gibeonieten door Saul bewijst, dat de Israelietische aristocratie en hun Kanaänietische onderdanen begonnen te gevoelen, dat zij één waren, doordat zij behoorden tot het groote geheel der menschheid. En zoo scheen het in de eeuw der Richteren, dat deze inval denzelfden loop zou nemen als zoo menige andere volksverhuizing van de woestijn naar een land van meerder beschaving en dat de veroveraars langzamerhand vereenzelvigd zouden worden met de overwonnen volken, waarvan de Hebreeuwsche nomaden bij hun eerste kennismaking met een gezeten bevolking en het landbouwbedrijf alles te leeren hadden. Aan het einde van de periode der Richteren had het grootste deel der Israelieten hun eigenaardigheden als herdersvolk geheel verloren. Zij waren een landbouwend volk geworden, dat woonde in steden en dorpen en hun oudste burgerlijke wetten zijn voor deze levenswijze ingericht. Al de nieuwe kundigheden, welke deze totale verandering van

zeden en gewoonten medebrengt, moeten zij aan de Kanaänieten ontleend hebben en toen zij de gebruiken van het akkerleven leerden kennen, moesten zij wel vele kenmerkende eigenaardigheden van hunne leermeesters overnemen. Om de verandering volledig te maken was nog slechts één ding noodig — dat Israel nl. ook den godsdienst van de oorspronkelijke bevolking zou overnemen. Zoowel de geschiedenis als de profeten bewijzen, dat zij dit voor een groot deel ook werkelijk deden. Kanaänietische heiligdommen werden Hebreeuwsche heilige plaatsen en het lage zedelijk peil der Kanaänietische natuurvereering bedierf de Israelietische feesten. Een tijd lang scheen het, dat Jehovah, de voorvaderlijke God van Israel, die hunne vaderen uitgeleid had uit het diensthuis en hun dit rijke land gegeven had, vergeten zou worden of vervormd in een Kanaänietischen Baäl. Indien deze verandering geheel doorgewerkt had, zou van Israel geen spoor over gebleven zijn in de wereldgeschiedenis, maar de Voorzienigheid had andere dingen voor met het volk van Jehovah. Van nu aan ligt de ware beteekenis van Israels lotgevallen in de bewaring en ontwikkeling van het nationale geloof en de geschiedenis der stammen Jakobs wordt terecht in den Bijbel voorgesteld als de geschiedenis van die goddelijke tucht, waardoor Jehovah voor Zich een volk staande hield te midden van de verleidingen der Kanaänietische godsvereering en van den gedurigen afval van Israel.

Om te begrijpen, wie Jehovah was en wat Hij was

voor Israel, moeten wij terugkeeren tot de bevrijding der Hebreeuwsche stammen uit de Egyptische slavernij, waarop latere eeuwen terugzagen als op het geboorte-uur des volks. In het land Gosen was er bij de Israelieten zelfs geen spoor van nationale organisatie. De stammen, waarin zij verdeeld waren, hadden het bewustzijn gemeenschappelijke voorouders te bezitten, maar zij bezaten geen instellingen, die uitdrukking gaven aan die eenheid van afstamming; en toen Mozes hen opriep tot een gemeenschappelijke poging tot bevrijding, was het eenige practische uitgangspunt voor zijn werk een beroep op den naam van Jehovah, den God hunner vaderen. Het is niet gemakkelijk te zeggen, in hoeverre de herinnering aan dezen God een levende macht was onder de Israelieten. De Semietische nomaden hebben wel veel bijgeloof, maar geen godsdienst. De verheven eenzaamheid der woestijn is wel geschikt om grootsche gedachten over God te voeden, maar het werkelijke leven van een zwervend herdersvolk is niet gunstig voor de vorming van die vaste gewoonten der godsvereering, die onmisbaar zijn om den godsdienst tot een eersten factor in het dagelijksch leven te maken. Men zou meenen, dat de herinnering aan den God der vaderen bij de Hebreën weinig meer was dan een slapende traditie, toen Mozes zijn werk begon; en onder de Israelieten was evenals onder de Arabieren der woestijn al, wat er van gewone godsdienstige gebruiken bestond, waarschijnlijk verbonden met stam- of familie-bijgeloof, zooals het gebruik van teraphim,

een soort van huisgoden, welke nog langen tijd hun plaats in de Hebreeuwsche woningen hebben behouden. Zelfs de naam van Jehovah (of Jahwè zooals het woord eigenlijk moet worden uitgesproken) werd als een naam van groote beteekenis eerst door Mozes en de groote bevrijding bekend.

In ieder geval zou het eene totale misvatting zijn om te onderstellen, dat het traditioneele geloof in een God der vaderen, rondom hetwelk Mozes zijne broederen weer vereenigde, van eenige ontwikkelde metaphysische opvattingen, zooals wij die met het denkbeeld van een geestelijk God verbinden, vergezeld zou geweest zijn. Niet de natuur van 't goddelijk wezen, maar Zijn wil en macht om Zijn volk te helpen waren de punten van beteekenis voor de verdrukte Israelieten. Een levend God moest volgens eene in het Oude Testament nooit geheel overwonnen voorstelling een koninklijken zetel hebben op aarde, waar Hij zich openbaarde aan de menschen en deze verblijfplaats werd, naar het schijnt, door een oude traditie aangewezen op den berg Sinaï, welke nog in het lied van Deborah voorkomt als de plaats, vanwaar de goddelijke majesteit in onweder en regen te voorschijn komt om aan Israel de overwinning te brengen. Het zou een onvruchtbaar werk zijn te pogen deze opvatting te ontleden en eene symbolische beteekenis te zoeken in de poëtische taal, waarin zij gekleed is. De Israelieten dachten in dichterlijke beelden en wij moeten hunne gedachten nemen, zooals zij zelf die zich voorstelden. De storm, die losbrak op de berg-

toppen van den Sinaï en voortrolde door de woestijn in vruchtbare regenbuien, maakte de godheid van Jehovah reëel voor hen; de donder was Zijn stem vol majesteit, de stem van denzelfden God, die de groote verlossing bij de Roode Zee bewerkt had, en verder dan dit denkbeeld gingen zij niet. De nieuwe boodschap, die Mozes bracht aan zijne broederen, was niet eene abstracte openbaring van geestelijke eigenschappen Gods, maar eene verzekering van Zijne persoonlijke belangstelling in Israel en eene belofte van krachtdadige hulp. Die belofte werd vervuld in eene wondervolle betooning van Jehovah's reddende kracht; en toen de trotsche wateren zich voortwentelden tusschen de Israelieten en de verslagen legermacht der Egyptenaren, gevoelde Israel, dat het een volk, het volk van Jehovah, was.

Ik heb in eene vorige Serie van Lezingen 13) uiteengezet, dat de verordeningen van den Pentateuch, waarin de traditie ons gewend heeft om de vormen te zoeken, onder welke de groote idee van Israel, het volk van Jehovah, tot stand was gekomen gedurende de omzwervingen in de woestijn, inderdaad van zeer verschillenden tijd dagteekenen en dat de wet onder Israel haar laatste gestalte eerst na de Babylonische ballingschap kreeg. De Pentateuch, zooals wij die nu hebben is niet het rechtstreeksch verhaal van de instellingen van Mozes, maar de laatste codificatie van het goddelijk onderricht bij Mozes begonnen en gedurende vele eeuwen door de leerschool der geschiedenis en het woord der profeten, die Mozes werk weer opna-

men, voortgezet en voltooid. De heilige schrijvers van het Oude Testament waren zoo diep overtuigd van de eenheid en het blijvende van alle onderricht van Jehovah, dat zij geen poging deden om een historisch bericht van zijn verschillende ontwikkelingstrappen te geven. In iedere eeuw was het slechts hun eenig streven om een duidelijk getuigenis te boek te stellen van de geheele waarheid Gods, zooals zij zelve die kenden. Het scheen voor hen van geen belang om onderscheid te maken tusschen de eigen woorden van Mozes en de evenveel gezag hebbende toevoegsels van latere organen der openbaring. Daardoor is het moeilijk voor ons om met juistheid te bepalen in hoeverre Mozes in persoon het werk ten uitvoer heeft gebracht om aan Israel goddelijke verordeningen te geven geschikt om aan het pasgeboren bewustzijn, dat Israel het volk van Jehovah was, uitdrukking te geven. Wij kunnen echter zeker zijn, dat zijn werk langs een practischen weg uitgevoerd werd. De gewone rechters van het volk waren toen nog de oudsten of, zooals een Arabier ze zou noemen, de sheikhs van de verschillende stammen en clans of afdeelingen van stammen; en dit feit doet ons zien, dat Mozes de oude gebruikelijke wetten, die reeds als de basis van het stammenrecht bestonden, niet omver wierp. 14) Maar de nieuwe omstandigheden, waaronder Israel verkeerde, en bovenal het pas ontwaakte besef van nationale eenheid, hetwelk niet langer alleen een gevoel van gemeenschappelijke afkomst was, gaf hier aan een menigte nieuwe vragen het leven.

Daarover had Mozes te beslissen en hij zocht die beslissing te verkrijgen van Jehovah, wiens ark nu bij het optrekken van Israel voorging. Alleen in het gezamenlijk optrekken en in tijden van oorlog gevoelen de nomaden de dringende noodzakelijkheid, dat er een centraal gezag moet zijn, en daardoor kwam het, dat bij het ontstaan der nationale organisatie, die zich concentreerde in het heiligdom van de ark, Israel voornamelijk gedacht werd als het leger van Jehovah. Reeds de naam van Israel is aan den krijg ontleend en beteekent „God (El) strijdt" en Jehovah in het Oude Testament is *Jahwè Çebaôth,* de Jehovah der legerscharen Israels. Het was op 't slagveld, dat Jehovah's tegenwoordigheid het duidelijkst voor oogen stond; maar bij volken in primitieven toestand is de aanvoerder in oorlogstijd ook de natuurlijke rechter in vredestijd en het heiligdom van Jehovah, waar Mozes en de priesters, zijn opvolgers, het heilig orakel gaven, was de zetel der rechtspraak in laatste instantie bij alle gevallen, die voor de gewone hoofden der Israelietische clans te moeilijk waren.

Wij moeten echter opmerken, dat het denkbeeld van eene uitvoerende macht, zooals wij dat hebben, aan woestijnbewoners geheel en al onbekend is. De taak van den rechter, onder de Israelieten evenals onder de Arabieren, was de wet te verklaren, wanneer hij geraadpleegd werd, niet om ze ten uitvoer te leggen of zelfs om eene beslissing te nemen, waarom niet gevraagd werd. Dit beginsel was van kracht zoowel

in crimineele als in civiele gevallen en de grondlegging van 't geen wij strafrecht noemen was het recht om zich zelf te helpen volgens het beginsel der rechtmatige wedervergelding. 15) Zoo kwam Israel in Kanaän zonder eenig ontwikkeld systeem van nationaal bestuur. Toen de stammen zich verwijderden van de centrale legerplaats, waar de ark stond en zich woonplaatsen verwierven in verschillende deelen des lands, dikwijls gescheiden door streken, welke de Kanaänieten nog in bezit hadden, hielden hun gevoelens van nationale eenheid op eenige geregelde uitdrukking te vinden, de band tusschen de Hebreeuwsche stammen werd al losser en losser en er was geen centrale macht om tot naleving der plichten, welke eenheid op staatkundig en op godsdienstig gebied meebrengt, te dwingen.

Nu was het een gevolg van de omstandigheden bij den Uittocht, dat deze twee dingen noodzakelijk samengingen. Jehovah was inderdaad de God van het geheele volk, niet van enkele geslachten; iedere daad van Godsvereering aan Jehovah gebracht, iedere nadering tot den heiligen zetel der rechtspraak bij het heiligdom was eene uitdrukking van het nationaal bewustzijn, die haar voornaamste beteekenis verloor, toen de Israeliet de banden der nationale eenheid vergat, die bij de Roode Zee en in de woestijn geknoopt waren. Maar inderdaad verloor het Mozaïsche heiligdom weldra veel van zijn centrale beteekenis. Het was gevestigd na de aankomst in Kanaän bij het hoofdkwartier van

Israels gewapende macht, oorspronkelijk te Gilgal, later te Siloh, in het land, dat door den sterksten en meest krijgshaftigen der Hebreeuwsche clans, den grooten stam van Ephraïm, in bezit genomen was. Het natuurlijk gevolg van de verspreiding en afzondering der stammen was, dat Siloh het plaatselijke heiligdom van Ephraïm werd en niet meer door de meer afgelegen stammen geregeld bezocht werd. Dit bracht evenwel niet mede, dat de andere stammen ophielden met het brengen van offers aan Jehovah, wiens altaren van aarde en ongehouwen steen in alle hoeken des lands gezien werden, terwijl op vele plaatsen eene priesterschap, die aanspraak maakte op verwantschap met Mozes, het heilig orakel als zijne opvolgers bestuurde. Maar deze plaatselijke godsvereering kwam noodzakelijk in aanraking met den Kanaänietischen Baälsdienst; en afgescheiden van het feit, dat de wulpsche feestvieringen van den laatsten eene natuurlijke aantrekkingskracht hadden voor de zinnelijke Semietische natuur der Israelieten, was er ook nog een meer onschuldige beweegreden, die er toe meewerkte om de beide godsvereeringen ineen te doen smelten. De offergaven en feestvieringen voor Jehovah waren eerbewijzingen, waarbij het volk Hem het goede, dat Hij gegeven had, wijdde. Dat goede bestond nu niet langer in de schrale producten van het herdersleven, maar in de rijke opbrengst van een land van koren en wijn, hetwelk de Kanaänieten de Israelieten geleerd hadden te bebouwen. Daardoor namen de godsdienstige feesten

noodzakelijker wijze een nieuw en meer weelderig karakter aan en voor 't aangezicht van Jehovah zich verheugende in het genot van 't goede, dat Kanaän opleverde, volgden de Israelieten natuurlijk de landbouwfeesten na, die de Kanaänieten voor Baäl vierden.

Het is daarom niet te verwonderen, dat wij vele aanduidingen vinden van een langzame ineensmelting der godsvereeringen; dat vele der groote Hebreeuwsche heiligdommen klaarblijkelijk gelijksoortig waren met Kanaänietische plaatsen; dat het herfstfeest, gewoonlijk bekend als het Loofhuttenfeest, duidelijk een parallel heeft in het Kanaänietisch feest van den Wijnoogst, dat Kanaänietische onzedelijkheid de vereering van Jehovah bevlekte en dat ten slotte Jehovah zelf, die door Zijn vereerders met dezelfde algemeene benaming van Baäl of Heer, welke de gewone titel van de Kanaänietische natuurgodheid was, werd aangesproken, nauwelijks door de menigte, die aanbad bij de plaatselijke heiligdommen, werd onderscheiden van de plaatselijke Baälim hunner Kanaänietische naburen. 16)

Het toenemen van dit godsdienstig syncretisme dreigde niet alleen de zedelijke kracht van Israel te ondermijnen, maar voorspelde ook een geheelen ondergang van het nationaal gevoel, dat geen ander middelpunt had dan den godsdienst van Jehovah. En zoo kwam het door Gods voorzienig bestuur, dat Israel door eene reeks van gebiedende roepstemmen tot vereenigde nationale krachtsinspanning er voor bewaard werd om Jehovah geheel te vergeten. Iedere vijandelijke

aanval, die het slapende gevoel van vaderlandsliefde wakker maakte, deed terzelfder tijd iets van het oude geloof ontwaken. Er was geen patriotisch vuur in den godsdienst der Baälim, die zelfs de Kanaänieten niet had aangespoord tot gemeenschappelijke worsteling tegen hun Hebreeuwsche veroveraars. In strijd en overwinning was Jehovah nog de God der voorvaderen, die de aarde deed beven en de bergen losmaakte, als Hij voortschreed uit de woestijn van Seïr om zijn volk te bevrijden (Richt. 5). Hierdoor komt het, dat in den tijd der Richteren iedere herleving van den godsdienst van Jehovah verbonden is met de oorlogen, waarin Israel er in slaagde om zijn grondbezit te handhaven tegen de talrijke invallen zijner vijanden.

Het is echter duidelijk, dat Jehovah's godsdienst niet altijd stil kon blijven staan bij het punt, dat hij in de woestijn bereikt had. Het was niet genoeg om één godsdienst te hebben van patriotische geestdrift en een tweeden voor het dagelijksch leven. Een God, die veraf woonde op den Sinaï en alleen afdaalde naar Kanaän in den dag des strijds, gaf geene voldoening aan de menschelijke behoeften. De oude godsdienst moest noodzakelijk zich meester maken van het nieuwe en geheel en al veranderde leven der Israelieten in hunne nieuwe woonplaatsen. Jehovah en de Baälim moesten strijden om den voorrang in het gewone bestaan der Israelieten, toen de eenvoud van het woestijnleven plaats gemaakt had voor den vooruitgang der stoffelijke welvaart in een rijk en beschaafd land.

En hier moeten wij vragen, wat het wezenlijk verschil was tusschen Jehovah en de Baälim, dat bewaard moest worden te midden van alle veranderde omstandigheden, indien Jehovah Zijne individualiteit kon blijven handhaven? In de eerste plaats vertegenwoordigde Jehovah, zooals wij gezien hebben een beginsel van nationale eenheid, terwijl de vereering der Baälim verdeeld was in eene menigte van plaatselijke eerediensten zonder nationale beteekenis. Maar dat zou een verschil van gering belang zijn, zoo er niet iets achter gelegen had. Nationale eenheid beteekent niets, tenzij het volk gevoelt, dat het verbonden is voor eene gemeenschappelijke taak. Nu vertegenwoordigde Jehovah voor Israel twee der grootste zegeningen die een volk kan genieten, zegeningen, waarvoor het wel der moeite waard is om zich te vereenigen met aanhoudende en ernstige krachtsinspanning. De eerste dier zegeningen was *vrijheid*, want het was Jehovah, die Israel verlost had uit het huis der slavernij; de tweede was *recht* en *gerechtigheid* en de *zedelijke orde* in de maatschappij, want van Mozes' dagen af was de mond van Jehovah de eenige bron van rechtspraak. Daardoor is in de Tien Woorden, de grondleggende oorkonde van den godsdienst des Ouden Testaments, de aanspraak van Jehovah op de uitsluitende vereering van Israel gegrond op de verlossing, die Israel tot een vrij volk gemaakt heeft, en openbaart zij zich in de groote wetten der sociale zedelijkheid. Jehovah's zaak in Israel was de zaak van nationale vrijheid en sociale gerechtigheid en het was

de taak van den godsdienst van Jehovah om deze te bevestigen in het land Kanaän in eene maatschappij, die altijd Jehovah als haar levend en steeds tegenwoordig hoofd beschouwde.

De idee *„gerechtigheid"* is natuurlijk aan ieder bekend als een hoofddenkbeeld van het Oude Testament. De idee *„vrijheid"* klinkt misschien minder bekend, maar alleen, omdat zij van twee zijden beschouwd kan worden, welke gedekt worden door de begrippen *verlossing* en *vrede*. Zoo geeft de Psalmist, als hij spreekt van *gerechtigheid* en *vrede*, die elkander kussen (Ps. 85 : 10), eene volkomen juiste uitdrukking van het ideaal van den godsdienst van Jehovah, dat wij nu beschouwen. Geheel aan het einde van de Oud-Testamentische bedeeling ontmoeten wij hetzelfde ideaal in den lofzang van Zachariah, „dat wij uit de hand onzer vijanden bevrijd, onbevreesd Hem dienen zouden in heiligheid en gerechtigheid voor Zijn aangezicht al onze dagen." Hier hebben wij inderdaad een denkbeeld meer, dat van heiligheid, dat ook voor ons op den voorgrond zal treden als onze uiteenzetting daartoe gekomen is, maar waarmede het voorbarig zou zijn om ons nu reeds bezig te houden. De heiligheid van Israel is inderdaad een beknopte uitdrukking voor het denkbeeld, dat de geheele nationale roeping van Israel eene godsdienstige roeping is, waarvan zich een volk, dat God vereert, moet kwijten, voor zoover de Rechter, de Wetgever en de Koning van Israel niemand anders is dan Israels God.

Iedere ware gedachte bevat een diepere beteekenis

en sluit belangrijker gevolgen in zich, dan op eenmaal gezien kunnen worden. En dit is in 't bijzonder het geval met godsdienstige waarheid, welke zich in de eerste plaats voordoet in den vorm niet van algemeene voorstellingen, maar van rechtstreeksche persoonlijke ervaring. De oude Hebreën dachten niet over Jehovah na; zij geloofden in Hem en ondervonden de werkelijkheid van Zijne heerschappij in de groote dingen, die Hij deed voor Zijn volk. Zoo kon alleen langzamerhand en in verbinding met de historische ervaringen van het volk de volle beteekenis van Zijn godsdienst, het volledige verschil tusschen Hem en de goden der volken, verwezenlijkt worden en konden de Israelieten leeren al wat er lag opgesloten in hun roeping als het volk van Jehovah. Onder de eerste geslachten na de verovering was de groote practische vraag, zooals wij reeds gezien hebben, of Israel voort zou gaan in iedere beteekenis dat bewustzijn van nationale eenheid te bewaren, dat bij de afwezigheid van alle staatkundige centralisatie geen ander hereenigingspunt had dan het geloof in Jehovah. Wij hebben ook gezien, dat de worsteling om vrijheid tegen de opeenvolgende aanvallen van machtige vijanden het middel was door de Voorzienigheid gebruikt in de eeuw der Richteren om èn het nationaal gevoel èn het nationaal geloof in Jehovah te bewaren. Jehovah verschijnt in deze periode voornamelijk als de kampioen voor Israels vrijheid, de goddelijke Koning, aan wien Israel als volk trouw verschuldigd is en wiens majesteit onteerd

wordt, wanneer Zijne dienaren schatting betalen en hulde bewijzen aan andere volken en hunne goden.

De vreemde aanvallers van Israel maken inbreuk op Jehovah's opperheerschapij en zijn daarom ook Zijne vijanden. Zoo schrijdt Hij voort en verzamelt zijne legerscharen, de legerscharen van Israel, rondom Zich, hen roepende om Jehovah te helpen tegen de machtigen (Richt. 5 : 23). En wanneer de zege aan Israel gebleven is, eindigt het triomflied met de bede: „Laat alzoo al uwe vijanden vergaan, o Jehovah; maar laat hen, die u liefhebben, zijn als de zon, als zij opgaat in hare kracht."

In deze periode van Israels godsdienst, het duidelijkst geteekend in het lied van Deborah, werd de tegenwoordigheid van Jehovah onder zijn volk alleen volkomen verwerkelijkt in de ure van strijd en overwinning. De ark zelf, het zichtbare teeken van den engel of liever gezant van Jehovah, door Hem gezonden om den legermarsch van Zijn volk te leiden en de Kanaänieten voor Zijn aangezicht te onderwerpen (Ex. 33 : 20 vgl.; Num. 10 : 33; Richt. 2 : 1) was eerder het heiligdom van het leger dan van het gezeten volk en werd, nadat zij een vaste verblijfplaats had gekregen te Siloh, zooals wij gezien hebben van weinig meer beteekenis dan die van 't plaatselijk heiligdom van den stam van Ephraïm. In het lied van Deborah heeft Jehovah nog geen vaste woonplaats in het land Kanaän, maar schrijdt voort van den Sinaï om zijn volk te helpen in hun benauwdheid. Daarom moet de vestiging van plaatselijke heiligdommen van Jehovah te Dan, te

Ophrah en op andere punten van het land gedurende de periode der Richteren niet beschouwd worden als een wezenlijke achteruitgang. Het is waar, dat deze plaatselijke heiligdommen de Jehovah-vereeniging blootstelden aan het groote gevaar om Kanaänietische elementen in zich op te nemen en zich te vereenzelvigen met de vereering der Baälim, en zoo is het gemakkelijk te begrijpen, dat van een zeker gezichtspunt uit de eeuw der Richteren voorgesteld kan worden als een tijd van voortdurenden afval. Maar aan den anderen kant brachten deze plaatselijke heiligdommen Jehovah nader aan het dagelijksch leven des volks. Hij daalde als het ware af van den Sinaï en nam bezit van Kanaän, als de vorst, aan wien het volk in ieder gedeelte des lands hulde bracht voor al de goede gaven van Jehovah's land. Aan het einde der Richterenperiode is de godsdienst van Jehovah volkomen vereenzelvigd met het bezit van Palestina. „Zij hebben mij heden verstooten," zegt David, „dat ik niet mag vastgehecht blijven in het erfdeel van Jehovah, zeggende: Ga heen, dien andere goden." Met andere woorden, verbanning uit Kanaän wordt nu beschouwd als verbanning van den dienst van Jehovah en de godsdienst van Jehovah is een deel geworden van het dagelijksch leven des volks. Zoo zien wij, dat de lange worsteling, die onvermijdelijk was, toen de godsdienst van Jehovah uit de woestijn kwam en in aanraking gebracht werd met het leven der beschaafde wereld, niet te vergeefs had plaats gehad. De crisis was hevig en Israel was er niet onbe-

schadigd door gekomen, maar ten slotte was Jehovah nog de God van Israel en was Hij de God ook van Israels land geworden. Kanaän was Zijn erfdeel, niet het erfdeel der Baälim en de Kanaänietische godsvereering verschijnt voortaan niet als een directe mededingster van den godsdienst van Jehovah, maar als een verstorend element, dat het nationale geloof bedierf, terwijl het onbekwaam was om het geheel en al te verdringen. Dit beteekent nu natuurlijk, ten gevolge van het nauwe verband, dat er is tusschen godsdienst en nationaal gevoel, dat Israel nu het gevaar te boven gekomen was om in de Kanaänieten onder te gaan en zich zelf een volk voelde in den waren zin van het woord. Wij zien in de boeken van Samuel, hoe deze groote vooruitgang eindelijk voor goed zijn beslag kreeg. De vroegere oorlogen beschreven in het boek der Richteren hadden geen volkomen of duurzame eenheid teweeggebracht onder de Israelietische stammen. Maar ten slotte stond nu een vijand op geduchter dan eenig ander, met wien zij vroeger handgemeen geweest waren. De Philistijnen uit Kaphtor, die evenals de Israelieten Kanaän waren binnengedrongen, maar zeer waarschijnlijk over zee gekomen waren, hadden de oorspronkelijke bewoners der rijke kustlanden verdreven tot achter de bergen van Juda (Deut. 2:23; Amos 9 : 7), drongen door in het hart van het land en braken de oude kracht van Ephraïm in den slag bij Eben-Haëzer. Deze overwinning verdeelde Israels gebied in twee deelen en bedreigde de onafhankelijkheid van alle stam-

men. Het gemeenschappelijk gevaar bracht Israel weer bijeen. Zij vonden een aanvoerder in den Benjaminiet Saul, dien Jehovah zelf aanwees als Israels koning bij monde van den profeet Samuel. De verdedigingsoorlog, dien Saul eerst in de moeilijk begaanbare heuvelachtige streken van zijn geboortegrond in het leven riep werd gevoerd met wisselende fortuin, maar niet zonder goed gevolg. Saul sneuvelde zelf in den strijd, maar zijn werk werd voortgezet door Abner in 't Noorden, terwijl in 't Zuiden David zijn macht bevestigde als koning van Juda, zonder lastig gevallen te worden door de Philistijnen, met 't erkennen van wier suzereiniteit hij tevreden was, totdat zijn plannen rijp waren. Toen David tot koning over geheel Israel verkozen werd en hij door een stoute greep een hoofdstad vond midden in het land in de sterke burcht van Jeruzalem, tot dien tijd onneembaar geacht, toen trad Israel, nu tegen hem opgewassen, tegen den aanvaller op en de Hebreën werden heer, waar zij weinige jaren te voren dienaren geweest waren.

Jehovah was het, die hun deze overwinning gegeven had en wat meer zegt dan eenige overwinning, die ten slotte een blijvende uitdrukking gegeven had aan de eenheid der natie door aan haar hoofd een koning te plaatsen, die regeerde als de Gezalfde des Heeren. De eerste crisis was voorbijgegaan en van toen af kon Israel nooit vergeten, dat het één volk was met eene nationale bestemming en eenen nationalen God.

TWEEDE VOORLEZING.

JEHOVAH EN DE GODEN DER VOLKEREN.

In de vorige lezing hebben wij de geschiedenis van Israel en zijn godsdienst gevolgd tot op het oogenblik, dat de staat onder Saul en David een vasten vorm aannam. Gedurende het tijdvak der Richteren stond noch Israels nationaliteit noch de godsdienst van Jehovah op een vasten grondslag. De stammen van Israel hadden zich in verschillende groepen gesplitst en schenen dikwijls op het punt van onder de Kanaänietische bevolking opgelost te worden; en evenzoo dreigde de godsdienst van Jehovah, die het grootste deel van zijn oorspronkelijkheid verloren had, toen hij zich had losgemaakt van het denkbeeld der volkseenheid, zich te zullen verliezen in den Kanaänietischen Baälsdienst, voordat hij zich had kunnen voegen naar den overgang van het nomaden- tot het akkerleven. Deze beide gevaren werden ten slotte overwonnen, en, hoezeer tot dit resultaat zoowel de natuurlijke ligging des lands als

de staatkundige omstandigheden mogen hebben medegewerkt, 1) toch was het 't geloof in Jehovah, dat de Israelieten tot den laatsten strijd vereenigde, en was het Jehovah, die Zijne gave van het kostelijk land Kanaän kroonde, door aan Israel een koning te geven om in Zijn naam te regeeren en het zoo ten slotte tot een wezenlijk volk in plaats van een los samenhangenden stammenbond te maken. 2) Zoo was de dienst van Jehovah niet enkel een noodzakelijk bestanddeel in den staat, maar de onmisbare voorwaarde voor het geheele politieke leven des volks. Aan Jehovah dankte Israel niet alleen de zegeningen van het dagelijksch leven, maar ook zijn volksbestaan en alle grondbeginselen, waarop Zijn maatschappelijk leven rustte, en door Zijn priesters, Zijn profeten, maar bovenal door Zijn gezalfden koning, was Hij de bron van alle gezag en de oorsprong van alle wetten en de geheele rechtspraak des lands.

In beginsel werd deze verheven positie van Jehovah den God van Israel nooit meer betwijfeld. Het koninkrijk van David werd vaneengescheurd en nieuwe dynastieën regeerden in Noord-Israel, maar zoowel de koningen van Ephraïm als het huis van David regeerden in naam van Jehovah en leidden van Hem hun gezag af (1 Kon. 11 : 31 vgll.; 2 Kon. 9 : 3). De heiligdommen door Jerobeam gesticht waren heiligdommen van dien God, die Israel uitgeleid had uit het land van Egypte (1 Kon. 12 : 28), en zelfs Achab, die zulk een treurig godsdienstig conflict in het leven riep door aan den Baäl van zijn Tyrische gemalin een plaats in Sa-

maria te schenken, zwoer den godsdienst zijner vaderen niet af; want Jehovah's profeten waren het, die hij in tijden van nood raadpleegde en Jehovah was de God, wiens bijstand en hoogheid hij erkende in de namen, die hij aan zijne zonen gaf. In het Noorden zoowel als in het Zuiden was het een staatsmisdaad Jehovah te verlaten en de staande uitdrukking voor verraad was: God en den koning afzweren (1 Kon. 21 : 13).

Door hun gemeenschappelijken godsdienst behielden de Israelieten in het Noorden en Zuiden het bewustzijn van wezenlijke eenheid in spijt van hunne politieke afscheiding en onophoudelijke oorlogen; en men voelde, dat de verdeeling des rijks onbestaanbaar was met de ware bestemming van Jehovah's volk. Wij zullen meer dan eens gelegenheid hebben op te merken, dat dit gevoel van gemeenschap telkens weer in de prediking der profeten wordt gevonden; maar het was een gevoel, dat door alle Israelieten werd gedeeld en in elk geval even groote kracht in Juda als in Ephraïm bezat. De zoogenaamde Zegen van Mozes (die zelf op dien naam geen aanspraak maakt, integendeel duidelijke innerlijke kenteekenen draagt van in het rijk van Ephraïm geschreven te zijn) gedenkt aan Juda met liefde en bidt, dat het tegen zijn vijanden gesterkt op nieuw met zijn broederen hereenigd moge worden. (Deut. 33 : 7.)

Maar ofschoon de dienst van Jehovah zoo een zuiver nationaal karakter had gekregen, zou men zich toch zeer vergissen, wanneer men meende, dat hij zich aan de massa des volks reeds zoo voordeed als aan de la-

tere Joden, namelijk als iets in bijzonderheden en beginsel geheel verschillend van de godsdiensten der omliggende volkeren. De Joden na de ballingschap hadden niet enkel een afzonderlijken godsdienst, maar een godsdienst, die hen tot een afzonderlijk volk maakte, onderscheiden van de Heidenen in hun gewoonten en denkwijze. In Oud-Israel was dit niet het geval. Dat men een nationalen God bezat, aan wien het gansche volk eerbied was verschuldigd en in wiens naam koningen regeerden en rechters het recht uitoefenden, was op zich zelf niet eigenaardig Israelietisch. Een nationale godsdienst en heilige wetten maken bij ieder volk der oudheid deel uit van de staatsregeling en onder de volken, die het meest verwant waren aan de Israelieten namen deze denkbeelden een vorm aan, die in uitwendige dingen een sterken familietrek vertoonden met den godsdienst van Jehovah. Onder de Semietische volken is het steeds regel, dat iedere stam of natie zijn eigen stam- of volksgod heeft. Dit brengt natuurlijk geen monotheïsme mede; de Ammonieten, die Milcom vereerden, de Moabieten, die meenden, dat zij hun voorspoed aan Kamos dankten, ontkenden niet het bestaan van andere bovennatuurlijke wezens, die macht hadden te helpen of te straffen en tot wie hun dienaren met gebeden en gaven konden naderen. Maar altijd werd de nationale god beschouwd als de goddelijke koning, dikwijls als de goddelijke vader van zijn volk, terwijl andere goden òf aan hem onderworpen waren òf den zetel van hun macht in andere landen hadden, òf,

zooals bij goden van naburige volken, zijn mededingers en de vijanden zijns volks waren. Daarom was hij de god, tot wien men zich bij alle nationale belangen wenden moest; hij had recht op de hulde des volks en, zooals ons nadrukkelijk van Kamos wordt vermeld op den steen opgericht door Mesa om zijn overwinningen op de Israelieten te vereeuwigen, volksrampen werden aan zijn toorn, voorspoed aan zijn gunst toegeschreven. 3) Ook was hij de opperste leider van de staatkunde zijns volks. Mesa verhaalt ons, dat Kamos hem beval eene stad aan te vallen en dat Kamos den koning van Israel voor zijn aangezicht had uitgedreven hun gevende te zien den wensch over al zijne vijanden. De overeenkomst met het Oude Testament betreft, zooals gij ziet, niet alleen de denkbeelden, maar zelfs de wijze van uitdrukking. En deze overeenstemming beperkt zich niet tot zulke nauwe stamverwanten der Israelieten als de Moabieten. Een treffende verwantschap met de gedachten en uitdrukkingen des Ouden Testaments vinden wij op de Phoenicische monumenten. Gelijk de koningen van Israel het koningschap een genadegave van Jehovah rekenden, zoo verklaart de koning van Gebal op het groote monument van Byblus, dat de goddelijke koning van Byblus hem tot koning over de stad heeft gesteld. Gelijk de dichter van den 116en Psalm zegt: „Ik zal den beker der verlossing opnemen en den naam van Jehovah aanroepen," zoo wordt deze heidensche koning voorgesteld staande voor de godin met een kelk in de hand en uitroepende: „Ik roep den

naam aan der heerscheresse van Gebal, omdat zij mijn stem gehoord en genadig met mij gehandeld heeft." En gelijk het gebed voor het leven en den welstand van den koning Israels in Psalm 72 een gebed is voor een koning, die met gerechtigheid richt, zoo wordt de Phoenicische godin gesmeekt om Jehawmelek, den koning van Gebal, te zegenen, hem het leven te laten en zijne dagen te verlengen in Gebal, omdat hij een rechtvaardig vorst is, en hem gunst te geven in de oogen van goden en menschen. 4)

Het zou, ook bij de weinige gegevens, die ons ten dienste staan, voornamelijk bestaande uit enkele verweerde en op last van koningen uit lang vervlogen dagen uitgehouwen inscripties, niet moeielijk zijn om nog meer analogieën bij bovengenoemde te voegen. Maar dit zou overbodig zijn; ik heb aanhalingen genoeg gegeven om te bewijzen, dat de eigenaardige opvatting van Jehovah als den nationalen God van Israel met dezelfde karaktertrekken, die met dezelfde bewoordingen worden omschreven, in de godsdiensten der omliggende volken wordt weergevonden. Voor ons is het thans in de eerste plaats van belang om deze beschouwingen op de gewone opvatting der Joodsche theocratie over te brengen. Het woord theocratie, dat zooveel gevonden wordt bij Christen-theologen, dankt zijn bestaan aan Josephus, die in zijn tweede boek tegen Apion (Hfdst. 16) opmerkt, dat, terwijl andere volken eene groote verscheidenheid van wetten en instellingen bezaten, sommige meer monarchaal, andere meer oligarchisch,

weer andere meer republikeinsch gekleurd, Mozes aan zijn volk den geheel eenigen staatsvorm der theocratie heeft geschonken door alle macht en gezag aan God op te dragen, door de Israelieten te leeren Hem als de bron van alle zegeningen aan volk en individuën geschonken en als hun uitredding in elke benauwdheid te beschouwen, door alle deugden als rechtvaardigheid, zelfbeheersching, matigheid en eensgezindheid tot het gebied van den godsdienst te brengen en door de geheele inrichting der maatschappij aan de wetten Gods te onderwerpen. Niets geeft aan een denkbeeld zulk eene uitbreiding dan een juist gekozen woord en zoo heeft men tot op onzen tijd dit woord theocratie, Godsregeering, gebruikt om het verschil tusschen den regeeringsvorm van Israel en dien van alle andere volken aan te geven. Maar in waarheid drukt, zooals wij gezien hebben, het woord theocratie juist die zelfde eigenaardigheden van den godsdienst van Israel uit, welke hij met het geloof der omliggende volken het meest gemeen had. Ook zij hadden een god, wiens gunst of ongunst beschouwd werd als de oorzaak van allen voor- of tegenspoed en wiens openbaringen men beschouwde als bevelen, die alle nationale ondernemingen moesten leiden. Deze god werd beschouwd als een goddelijke koning en werd dikwijls met dien naam aangeroepen. Moloch, of Milcom, bijvoorbeeld — de naam van den god der Ammonieten — beteekent eenvoudig koning en evenzoo werd de zonnegod der Tyriërs Melkarth, „koning der stad," genoemd. De aardsche koning re-

geerde door de genadige beschikking van zijn goddelijken Heer en de uitoefening van het koninklijk recht stond, gelijk wij bij den steen van Gebal hebben gezien, onder de bijzondere bescherming der godheid. Misschien vindt de idee der theocratie zijn meest eigenaardige uitdrukking in de regelmatige opbrengst der tienden, of liever schatting aan het heiligdom, zooals de aardsche vorsten die eischten van de opbrengst des lands (1 Sam. 8 : 15 en 17); want dit was een huldebetoon, waarmede men de godheid erkende als den souverein des lands. Maar de tienden zijn niet tot Israel beperkt. Ook bij andere oude volken worden zij gevonden en in Tyrus werden zij aan den goddelijken koning Melkarth betaald. 5)

De godsdienstige staatsinrichting, zooals die door Mozes is gesticht en in het koningschap zijn vasten vorm heeft gekregen, is niet zoo iets bijzonders als men gewoonlijk wel meent. Inderdaad, was Mozes met geheel nieuwe denkbeelden, die met het verleden braken, tot het volk gekomen, dan zou het in geen enkel opzicht met hem meegegaan zijn. Er was een groot onderscheid tusschen Israels godsdienst en dien van andere volken; maar men kan dit verschil niet samenvatten in eene abstracte formule; het was gelegen in het persoonlijk verschil, als ik het zoo noemen mag, tusschen Jehovah en de andere goden der volkeren en alles, wat hier in beginsel lag opgesloten, kwam eerst langzamerhand in den loop eener geschiedenis, die door Jehovah's voorzienige leiding bestuurd en door Jehovah's liefde gevormd werd, te voorschijn.

Door deze overwegingen geleid kunnen wij begrijpen, wat zoo dikwijls den Bijbellezer in verlegenheid brengt, namelijk de wijze, waarop in het Oude Testament en in het bijzonder in de oudste gedeelten over de goden der volkeren wordt gesproken. Van Jehovah wordt in de oudste stukken der Hebreeuwsche letterkunde over het algemeen niet als den absoluut eenigen God gesproken, maar slechts als den eenigen God van Israel; en het wordt als iets zeer natuurlijks beschouwd, dat andere volken andere goden hebben. De profeten leeren wel hoe langer hoe duidelijker, dat andere goden eigenlijk geen goden, maar enkel afgoden zijn, levenlooze dingen, die hun dienaren niet kunnen helpen, maar deze beschouwing stond aan alle Israelieten ten allen tijde niet even helder voor den geest. Een andere en ongetwijfeld oudere gedachte zegt, niet, dat er geen God is behalve Jehovah, maar alleen, dat er onder de goden geen is als Hij (Exod. 15 : 11). Volgens de woorden van Jephta (Richt. 11 : 24) is het geheel de natuurlijke loop van zaken, dat Israel het land zou beërven, dat zij met Jehovah's hulp hebben veroverd, en de indringer, die op dit erfdeel inbreuk tracht te maken, behoorde tevreden te zijn met het land, dat Kamos, zijn God, hem gegeven heeft. En David beschouwt het als iets, dat van zelf spreekt, dat iemand, die gesloten is buiten den Israelietischen staat, het erfdeel van Jehovah, heen moet gaan en andere goden dienen (1 Sam. 26 : 19). Inderdaad noopte de groote verlossing, die aan de Israelieten Jehovah als hun Koning en Verlos-

ser had doen kennen, hen niet terstond het bestaan van andere bovennatuurlijke wezens, die op de zaken der menschenkinderen hun invloed konden uitoefenen, te ontkennen. Iemand kon vast gelooven in Jehovah, Israels God, en zich veilig gevoelen in Zijn macht en liefde, zonder tot de gevolgtrekking gedwongen te worden, dat zij, die niet behoorden tot het volk van Jehovah, van allen goddelijken bijstand verstoken waren. Niet iedereen kon zich met Amos opheffen tot de gedachte, dat het Jehovah's hoog bevel was, dat evenzeer aan andere volken als aan Israel hun woonplaatsen had aangewezen (Amos 9 : 7). Het behoeft ons daarom geen verwondering te baren, als wij lang na David zien, dat de massa des volks nog zulk eene opvatting van het geloof in Jehovah had, dat zij een zekere realiteit aan de goden van andere volken toekende. Israel dacht dat Jehovah sterker was dan Kamos, terwijl de Moabieten, zooals wij uit den steen van Mesa zien, Kamos voor sterker hielden dan Jehovah; maar behalve dit verschil hadden deze twee volken een groot aantal godsdienstige voorstellingen met elkander gemeen en Israels godsdienst had zeer goed op deze hoogte kunnen blijven staan en zou met den val van den Israelietischen staat hebben kunnen ten onder gaan, zoo het woord der openbaring niet voortdurend door den mond der profeten had gesproken.

Zoo zien wij dus, dat niet het denkbeeld der theocratie aan Israels godsdienst zijn eigenaardig karakter gaf. Hetzelfde kan men zeggen van de heilige instellin-

gen, die men zich zoo licht denkt als van de oudste tijden af te zijn geweest, wat zij ongetwijfeld eerst na Ezra's tijd zijn geworden, namelijk een blijvende scheidsmuur tusschen Israel en de Heidenen. Wilde ik dit laatste in bijzonderheden betoogen, zoo zou ik de ontwikkelingsgeschiedenis van de ritueele wetten in den Pentateuch moeten schetsen. Dit heb ik tot op zekere hoogte gedaan in een vorige reeks van voorlezingen, en wat ik toen heb gezegd, zal ik hier niet herhalen. In het algemeen zij opgemerkt, dat de meeste heilige gebruiken van gewicht vóór de ballingschap den gewonen Israeliet in zijn eeredienst eerder met de omliggende volken verbond, dan van hen scheidde. Israel diende Jehovah, evenals andere volken, bij vaste heiligdommen, waar Hij verondersteld werd Zijn volk van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten. Men diende Jehovah met altaargaven, die uitdrukking moesten geven aan de erkentelijkheid voor de goede dingen, die Hij gegeven had, en de voornaamste aanleiding voor dezen eeredienst waren evenals bij de Kanaänieten de landbouwfeesten. 6) De bijzonderheden van het in acht genomen ritueel zijn geheel en al gelijk aan die, welke men op de Phoenicische monumenten vermeld vindt. Zelfs de gebruikelijke termen bij de offers zijn voor het grootste gedeelte dezelfde. De gelofte (néder), het brandoffer (kālil), het dankoffer (shélem), het spijsoffer (minchah) en een tal van andere bijzonderheden komen voor op het tablet te Marseille en dergelijke Phoenicische monumenten met de bekende Oud-Testamentische be-

namingen, hetgeen duidelijk bewijst, dat het ritueel der Israelieten niet iets afzonderlijks is, maar op éénzelfden bodem staat met dat, wat door hunne naburen in acht werd genomen. Zonder aarzeling nam men dan ook vreemde modellen over. Wanneer Achaz een model voor een nieuw altaar uit Damascus laat komen, volgt hij eenvoudig het voorbeeld door Salomo bij den tempelbouw gegeven. Het voorhof met zijn koperen altaar en hooge zuilen (Jachin en Boaz), de zuilengalerij (2 Kon. 23 : 12 — niet zooals de Engelsche Authorised Version en onze Statenvertaling hebben „voorhoven" *)), de versieringen gedreven of gewerkt in goud, de symbolische palmboomen enz. worden alle beschreven en afgebeeld op Phoenicische inscripties en munten. 8)

De nadering van den godvruchtige met offer en geschenken eischt weder als haar noodzakelijke aanvulling een middel, waardoor het antwoord van de godheid aan Zijn volk kan worden overgebracht. Bij de Israelieten werd het antwoord van Jehovah op de smeeking van het volk gegeven door het priesterlijk lot of het profetische woord. Maar ook hier weer lag het groote verschil tusschen de openbaring van Jehovah en de godsspraken der volkeren meer in wat Jehovah had te zeggen, dan in de uiterlijke wijze, waarop Hij het zegt. Bij de godsdiensten der oudheid komt het heilig

*) In 't vervolg zullen wij in plaats van de Authorised Version de Statenvertaling aanhalen, die daar in de meeste gevallen mee overeenstemt. (VERT.)

lot telkens voor 9); er waren zoowel profeten van Baäl als van Jehovah; en de wettige profeten, die aan het heiligdom waren verbonden, waren naar luid der getuigenissen van Jeremia en Micha, niet te onderscheiden van toovenaars — iets dat niet te verklaren zou zijn, zoo er een diepgaand en algemeen erkend verschil had bestaan tusschen hun uiterlijk optreden en dat van de profeten der heidenen. Inderdaad vinden wij, dat Saul en zijn knecht met een onbeduidend geschenk tot Samuel gaan, juist, zooals dat bij andere volken der oudheid de gewoonte was.

Zoo vervalt dus iedere poging om het verschil tusschen den ouden godsdienst der Israelieten en dien van andere volken terug te brengen tot algemeene sterk in 't oog springende eigenaardigheden. Jehovah Zelf verschilt van Kamos, Moloch of Melkarth; en voor hen, die om de eigenaardig profetische uitdrukking te gebruiken *Jehovah niet kenden*, bestond er geen onoverkomelijke scheidsmuur tusschen Zijn dienst en het heidendom. Zelfs de gewone denkbeelden der Israelieten over onzienlijke dingen waren voor het grootste gedeelte gemeenschappelijk eigendom der Semieten en niets is zekerder dan dat noch Mozes, noch Samuel Israel een nieuw metaphysisch-theologisch stelsel gegeven hebben. Evenmin in het denken als in het dagelijksch leven bracht de nieuwe openbaring van Jehovah's macht en liefde door Mozes, of liever nog, in de verlossende daden, die Mozes het volk leerde verstaan, aan Israel geschonken, een volkomen breuk te weeg met

het verleden of met die overleveringen van het verleden, die Israel met de verwante volken gemeen had. Haar groote beteekenis voor de toekomst was gelegen in iets geheel anders — in de inmenging van een nieuw persoonlijk element in het historisch leven van Israel — namelijk van Jehovah Zelf als den God van Israels verlossing. Jehovah leerde, zooals de profeet Hosea het uitdrukt, Israel loopen, het bij de armen nemende zooals een vader een klein kind vasthoudt; maar Gods leiding zoo juist gekarakteriseerd in deze woorden is geheel iets anders dan een reeks van voordrachten over dogmatiek, zooals men zich zoo dikwijls den inhoud van de Oud-Testamentische openbaring voorstelt. Om weder met Hosea te spreken, Jehovah trok Zijn volk met menschenzelen, met koorden der liefde; de invloed van Zijn openbaring bij het vormen van het godsdienstig karakter des volks, was de invloed van een persoon met een liefdevol en heilig karakter. Uit deze persoonlijke ervaring van Jehovah's karakter, te lezen in de geschiedenis van Zijn bemoeiingen met Zijn volk, leerden de groote leermeesters van Israel eerst langzamerhand de eerste algemeene beginselen over het goddelijke ontwikkelen. Te veronderstellen, dat deze geschiedenis begonnen is met een afgerond leerstelsel, dat de historie slechts behoefde toe te lichten en in te prenten is niets anders dan de meest algemeene wet omkeeren van Gods handelwijze met den mensch, hetzij op 't gebied der natuur, hetzij op dat der genade.

Zoo wij dit beginsel niet steeds in gedachten houden,

geraakt de geheele geschiedenis van, wat God den mensch geleerd heeft in het Oude Testament, in een hopelooze verwarring, daarom kan het nuttig zijn hier eenige regelen te wijden aan een meer nauwkeurig betoog, hoe men onmogelijk voor Israels oorspronkelijke, eigenaardige godsdienstige opvattingen in iets, dat op een abstract theologisch stelsel gelijkt, een plaats kan vinden. Voor dit doel wil ik twee voorname punten behandelen, die altijd een eerste plaats hebben ingenomen althans in een theologisch stelsel, waarin met het geestelijke gerekend wordt, n.l. het leerstuk van de eeuwigheid Gods en Zijn volmaakt geestelijk wezen en het leerstuk van het leven na dit leven en de wedervergelding in de toekomende wereld. Over geen vraagstuk is meer gestreden door Oud-Testamentische geleerden dan over dat omtrent het monotheïsme der Israelieten. Dateerde het monotheïsme uit den tijd der aartsvaders? of werd het door Mozes ingevoerd? of kwam het eerst in de dagen van Elia aan den dag? of was het inderdaad tot op Jeremia nog niet juist geformuleerd?

Dat deze vragen opgeworpen kunnen worden en dat er door geleerden ernstig over getwist kan worden, is bewijs genoeg, dat de oudste gedeelten van den Bijbel niet zulk een gewicht hechten aan het afgetrokken leerstuk van Gods eenigheid als wij dat gewoonlijk doen. Voor de oude Hebreën had zich deze kwestie, die wij van zoo principiëel belang achten en ook als zoodanig door de latere profeten werd beschouwd, nog niet voor-

gedaan. De stelling, dat er geen god is, die zich met Jehovah laat vergelijken, scheen van hetzelfde practisch belang voor den godsdienst als de meer gevorderde beschouwing, dat er geen God is dan Hij. Zoolang als de Israelieten, met Jehovah als hun hoofd al hun krachten noodig hadden voor hun vrijheidskamp tegen andere volken met hun goden, lag er voor hen geen practisch belang in de kwestie, of die andere goden een bovennatuurlijk bestaan hadden of niet. Waar het op aan kwam, was dit, dat Jehovah krachtiger bleek te zijn dan zij, door aan Israel de overwinning te schenken op hen, welke die vreemde goden aanbaden. En inderdaad was er een ontwikkeling in het abstracte denken, aan die oudste tijden vreemd, toe noodig om alle werkelijkheid te ontzeggen aan goden, die in vele gevallen gelijk gesteld werden met werkelijk bestaande dingen, b.v. met de zon of de planeten. Zelfs in de laatste ontwikkelingsphase van den Bijbelschen gedachtenkring wisselt de opvatting, die de heidensche goden volkomen gelijk stelt aan de beelden, die hen voorstellen en hun daarom alle werkelijk bestaan ontzegt, af met eene andere beschouwing, die ze voor booze geesten verklaart. (1 Cor. 8 : 4 vgl.; 10 : 10 vgl.).

Ook is in het geheel niet zeker, dat in de oudste tijden het verschil tusschen Jehovah en de andere goden gezocht werd in Zijn geestelijk karakter. Het Oud-Testamentische woord, dat wij met geest (ruach) vertalen, is het gewone woord voor wind met inbegrip

van den „levenden adem" (ruach des levens, Gen. 6 : 17) en wordt zoo gebruikt voor de drijfkrachten des levens en de aandoeningen der ziel. Nu leerde de waarneming van 's menschen leven den Israeliet onderscheid maken tusschen 's menschen vleesch of den zichtbaren en tastbaren vorm en de fijne adem of den geest, die dezen vorm bezielde. In het stoffelijk lichaam zagen zij het verschil tusschen mensch en God. „Hebt Gij vleeschelijke oogen," zegt Job, „of ziet Gij gelijk een mensch ziet?" (Job 10 : 4.) „De Egyptenaren zijn menschen en geen God en hun paarden zijn vleesch en geen geest" (Jes. 31 : 3). Deze plaatsen drukken het duidelijkst in het geheele Oude Testament Gods geestelijk wezen uit, en men ziet, dat zij niet dienen om onderscheid te maken tusschen den waren God en de valsche goden, maar om de godheid in haar verschil met de menschelijke natuur te kenschetsen. Eigenlijk beschouwen de geschriften der Hebreeën meer Gods werking dan Zijn natuur als geestelijk — dat is, zij heeft volgens hen een onnaspeurlijk en onzienlijk karakter, met de geheimzinnige bewegingen van den wind te vergelijken. De gewone voorstelling van het Oude Testament is niet, dat God geest is, maar dat de geest van Jehovah uitgaat en in de wereld en onder de menschen werkt. En dit is geen metaphysisch leerstuk; het drukt eenvoudig het verschil uit, dat er bestaat tusschen Gods werking en die der menschen, dat men overal moet erkennen, waar er eenig geloof aan God of ten minste een geloof, dat zich boven het grofste fetischisme ver-

heft, bestaat. Dat de oude Israelieten geén metaphysisch leerstuk van Gods geestelijke natuur, opgevat in den zin van een bestaan buiten plaats of tijd, bezaten, is duidelijk alleen uit het feit, dat het Oude Testament zich nooit geheel heeft losgemaakt van het denkbeeld, dat Jehovah op bepaalde plaatsen in bijzonder nauwe betrekking tot de aarde staat — dat de werkingen van Zijn almacht uitgaan van den Sinaï, of van eenig ander aardsch heiligdom, waar Hij dichter bij den mensch staat dan op ongewijden grond. Waarheid is, dat deze gedachte meestal een dichterlijken vorm aanneemt en den profeten niet onvereenigbaar scheen met de opvatting, dat het onmogelijk is uit Jehovah's tegenwoordigheid te vlieden (Amos 9 : 1 vgl.; Ps. 139 : 7), dat de hemel en de hemel der hemelen Hem niet kunnen bevatten (1 Kon. 8 : 27), dat Hij zit boven den kloot der aarde en derzelver inwoners zijn als sprinkhanen (Jes. 40:22). Maar de beelden der oude poëzie drukken de eigenlijke gedachten uit van het volk, dat hen gebruikt; en het is buiten kijf, dat de gewone Israeliet de plaatselijke betrekking van Jehovah tot de heiligdommen in Zijn land, het denkbeeld van Zijn komen van den Sinaï in een onweder, dat Zijne nadering aankondigt, zoo letterlijk opvatte als onmogelijk zou zijn geweest, wanneer Mozes zijn volk reeds eene metaphysische opvatting van het goddelijk wezen had gegeven. Wat de gewone opvatting betreft, als zou de naam Jehovah het denkbeeld van een absoluut en onbeperkt wezen uitdrukken,

dit is eenvoudig een verzinsel der Alexandrijnsche wijsbegeerte, dat geheel en al onbestaanbaar is met geheel het Oud-Testamentisch spraakgebruik en dat door de uitdrukking Jehovah der legerscharen alleen reeds wordt weerlegd. 10) Zelfs het grondbeginsel van het tweede gebod, dat Jehovah niet met beelden gediend mag worden en dat men dikwijls aanhaalt als de meest kenmerkende eigenaardigheid van het Mozaïsme, kan men bij het licht der historie onmogelijk als van zoo principiëel belang in den godsdienst van Oud-Israel beschouwen. De officiëele eeredienst der gouden kalveren leidde niet tot een conflict tusschen Elisa en de dynastie van Jehu en dat éène feit is voldoende om te bewijzen, dat zelfs in een tijdperk van kennelijk leven de eigenlijke kracht van den godsdienst niet gezocht werd in het beginsel, dat Jehovah niet door een beeld kan worden voorgesteld.

Jehovah werd als een levende persoonlijke kracht, niet als een bovennatuurlijk wezen door Israel vereerd en zoo was er een levend geloof mogelijk bij veel onbestemdheid in de opvatting der godheid juist op die punten, die voor ons denken van centrale beteekenis schijnen te zijn. Inderdaad zijn dergelijke metaphysische bespiegelingen over God als den eeuwige, den oneindige en dergelijke, aan den openbaringsgodsdienst vreemd, maar door heidensche philosofen tot een veel grooter hoogte gebracht dan ooit door het Oude Testament is bereikt.

Het tweede punt, waar ik op gewezen heb, de denk-

beelden der Israelieten over den toestand na den dood en de toekomstige wedervergelding, kan ik meer in 't kort behandelen. Zonder te letten op de leer der opstanding, waar wij eerst in de latere boeken des Ouden Testaments iets van hooren, staat het vast, dat de Israeliet zich alleen met dit leven, niet met het toekomende leven bezig hield; deze beschouwing is het onvoorwaardelijk gevolg van het denkbeeld, dat het godsdienstig subject, het object van Gods liefde, allereerst het volk in zijn geheel is, terwijl ieder Israeliet op zichzelf, als lid van het volk, met Jehovah in aanraking komt en in Zijn leidingen met Israel als volk deelt. Na zijn dood komt de mensch in het schaduwrijk van den Scheool, waar de zwakke en krachtelooze schimmen te zamen wonen, waar zij geen liefde, geen haat, geen afgunst meer kennen, waar groot en klein gelijk staan en de slaaf vrij is van zijn heer (Pred. 9 : 4, Job 3 : 13 vgl.), waar geen herinnering is aan God en niemand Zijn naam kan loven of hopen op Zijn waarheid (Ps. 6 : 5; Jes. 38 : 18). In deze beschouwing doet niets aan openbaring denken; het zijn dezelfde denkbeelden als bij de omliggende volken gevonden worden. Het woord voor schimmen zelfs (Rephâim) heeft het Oude Testmament met de Phoeniciërs gemeen; en wanneer de koning van Sidon, Eshmunazar, op zijn sarcophaag de vervloeking laat graveeren, dat hij, die zijn graf verstoort „geen bed moge vinden onder de schimmen," dan gebruikt hij niet alleen dezelfde beeldspraak, maar ook dezelfde bewoordingen als die, welke

in de boeken van Jesaia en Ezechiël gebruikt worden bij hun beschrijving der nederdaling van de koningen van Babylon en Egypte in de Scheool (Jes. 14:9, 18 vgl. Ezech. 32 : 25) 11). In overeenstemming met deze beschouwing van den toestand der dooden is de Israelietische leer der wedervergelding feitelijk een leer der wedervergelding reeds op aarde. De dood zelf is het laatste gericht; want hij verdrijft den mensch uit de omgeving, waar Jehovah's gunst en oordeelen worden gekend. Hier dus, misschien nog meer dan in het andere geval, is het duidelijk, dat de godsdienst der Israelieten niet de vrucht is van philosophische bespiegelingen over de onzienlijke dingen. Het terrein van den godsdienst is gelegen in dit leven en de godsdienstige waarheden zijn waarheden, wier kracht door de ervaringen van het dagelijksch leven, waarin Jehovah naar het geloof der Israelieten even persoonlijk als een mensch handelend optreedt, wordt ondervonden. Jehovah's werkzaamheid in Israel is te actuëel, dan dat zij zou uitlokken tot abstracte beschouwingen; niet wat Jehovah zelf is of wat Hij doet buiten het leven des volks, maar wat Hij ieder oogenblik in het midden van Zijn volk doet en het persoonlijke in Zijn karakter en Zijn beschikkingen, dat deze daden doen kennen, trekt de aandacht.

Voor alle oude volken is godsdienst iets reëels. Het menschelijk denken houdt zich in den aanvang niet bezig met dingen, die geen practisch belang hebben; eerst bij latere meer ontwikkelde toestanden krijgen wij van die traditioneele geloofsovertuigingen, die in

theorie door ieder worden aangenomen, maar waar in de practijk door niemand acht op wordt geslagen, of van die theologische bespiegelingen, die van belang zijn voor nieuwsgierigen, maar waarvan men niet voelt, dat ze in onmiddellijk verband staan met het leven. Wij mogen als zeker aannemen, dat in de eerste ontwikkelingsphase van den godsdienst van ieder volk niets wordt geloofd noch beoefend, waarvan men niet voelt, dat het voor het welzijn van het volk een levensbelang is. Vandaar geen nalatigheid in het vervullen der godsdienstplichten, geen achteloosheid in het verrichten van heilige plechtigheden. Deze stelling gaat door zoowel voor het oude Israel als voor andere oude volken. De profeten zelf getuigden bij al hun klagen over den achteruitgang des volks, dat hun landgenooten onvermoeid waren in hun godsdienstige verrichtingen en niets verwaarloosden, dat zij noodig achtten om zich van Jehovah's bijstand in elken nood te verzekeren. De Israelieten hadden het standpunt nog niet bereikt, waarop men onverschillig wordt voor den godsdienst, en was Jehovah een god geweest als Baäl of Kamos, tevreden met een dienst, als deze van hun vereerders eischten, zoo zou er geen reden zijn geweest om zich te beklagen over ontrouw aan Zijn naam of weinig ijver voor Zijn zaak.

Maar hier komen wij weer terug tot ons uitgangspunt, het eigenlijke onderscheid tusschen den godsdienst van Jehovah en dien der volkeren, dat, zooals wij gezien hebben, niet gezocht kan worden in de uiter-

lijke vormen van den Oud-Testamentischen eeredienst of in het abstracte monotheïsme. Het verschil ligt in het persoonlijke karakter van Jehovah en in de betrekking, die Hij in overeenstemming met dat karakter met Zijn volk tracht te onderhouden. Eigenlijk gezegd hebben de goden der heidenen geen persoonlijk karakter en staan zij niet in een persoonlijke betrekking tot hunne dienaren. Zij werden, ja, beschouwd als een soort van wezens vatbaar voor leed en genoegen, als hongerende en gevoed door offers, als hun liefde betoonende aan degenen, die hen aanbaden, welke dikwijls als hun zonen en dochteren werden beschouwd, enz. Maar karakter in den zin van eene vaste en onafhankelijke wilsrichting kenden zij niet. De eigenschappen hun toegekend waren niets meer dan de weerspiegeling van de eigenschappen hunner dienaren en het karakter, dat zij nog bezaten, was niets meer dan een verpersoonlijking van het karakter des volks, dat hun heerschappij erkende. De heidensche godsdiensten waren volstrekt niet zonder zedelijke waarde, daar zij eene vaste uitdrukking gaven aan het karakter des volks en wijding aan zijn verhevenste begrippen over recht en onrecht. Maar dat karakter verder ontwikkelen konden zij niet. De godheid bleef steeds op hetzelfde peil van zedelijkheid als haar volk. Haar deugden waren hun deugden en hun gebreken evenzoo de hare. De godheid en het volk bleven daarom altijd met elkander vereenigd. Het was niet moeilijk haar naar behooren te aanbidden of te dienen, want zij eischte niet meer dan het

volk wilde geven. De heidenen hebben hun goden nimmer opgegeven, zegt Jeremia, hoewel ze geen goden zijn (Jer. 2 : 11). Inderdaad was er geen reden om een godsdienst vaarwel te zeggen, die geen hooger zedelijk peil en geen hooger aspiraties kende, dan die van zijn belijders zelve. De godheid en het volk bleven aan elkander verbonden, omdat zij een natuurlijke eenheid vormden, omdat de godheid geen eigen wil bezàt en op zijn hoogst als voor korten tijd van zijn volk vervreemd werd beschouwd om redenen, die dikwijls veel overeenkomst vertoonden met de grillen van een Oostersch despoot.

Niet alzoo Jehovah. Hij bewees, dat Hij een waarachtig God was, door in de gansche geschiedenis van Israel te toonen, dat Hij een eigen wil en bedoeling had — een bedoeling, die boven de gewone sfeer van gedachten zijner dienaren uitging, en een wil, die steeds met standvastigheid tot een zedelijk doel leidde. Het was Jehovah niet genoeg, gediend te worden op een zeer gemakkelijke wijze overeenkomstig den aard des volks en hun een geluk te schenken, zooals zij dat zelve zouden wenschen. Al zijne bemoeiingen met Israel moesten hen tot hoogere dingen leiden dan zij van nature zouden begeeren. Jehovah te kennen en Hem overeenkomstig Zijn wil te dienen eischte een zedelijke krachtsinspanning — eene voortdurende opoffering van natuurlijke neigingen. Het was niet moeielijk den Goddelijken Koning van Israel te erkennen, wanneer Hij ten dage des strijds Zijne legerscharen ter overwinning

leidde; en het laat zich zeer goed begrijpen, dat de Israelieten in de gelukkige dagen van David's regeering zich konden verheugen voor het aangezicht van Jehovah en Zijn dienst volstrekt niet zwaar vonden. Maar geheel andere ervaringen wachtten het volk in de eeuwen, die volgden, toen Israel tegen zichzelf verdeeld was, toen zijn koningen door de voorwaartsche beweging van het groote rijk aan de oevers van de Tigris werden gemengd in een politiek van grooter verhoudingen, toen de oude toestand der maatschappij gebouwd op het stelsel van eigen landbezit ineenstortte en een gevaarlijke klove liet bestaan tusschen den rijken adel en het verarmde of van zijn land beroofde volk.

Iedere verandering in het oude volksleven, iedere wanverhouding op maatschappelijk of staatkundig gebied plaatste het volk voor een nieuw godsdienstig probleem — voor een nieuwe moeilijkheid, namelijk, wat toch wel de reden kon zijn, waarom Jehovah Zijn volk met zulke rampen bezocht. Voor de onnadenkende menigte waren ze slechts een bewijs, dat Jehovah voor een tijd van Zijn volk vervreemd was, en zij deden er hen niet aan twijfelen, of door grooteren ijver bij hun uiterlijken eeredienst, dien zij door het een en ander van hunne heidensche naburen over te nemen doeltreffender en prachtiger konden maken, konden zij Zijn gunst weer herwinnen. Maar ofschoon de offers werden verdubbeld en op de feesten de ijverige Jehovahdienaars zich verdrongen, door dit alles werd aan

Israel geen hulp gebracht. Het volk zonk hoe langer hoe dieper en Jehovah bleef staan van verre; naar men algemeen meende, had Hij Zijn land verlaten.

Onder zulke moeilijkheden zou een heidensche godsdienst, die geen hooger verwachtingen, dan onder de groote massa der Israelieten feitelijk werden gevonden, kon kweeken, al lager en lager zijn gezonken en eindelijk met het volk te niet zijn gegaan. Maar Jehovah betoonde zich een waarachtig God door juist in omstandigheden, die voor de heidensche goden zoo noodlottig bleken te zijn, Zijne souvereiniteit te handhaven. Te midden van de vertwijfelde politiek der grooten en het oppervlakkig bijgeloof der menigte stond altijd nog een overblijfsel van enkelen aan Zijn zijde, die de geschiedenis in een ander licht lazen en daarin het bewijs zagen, niet dat Jehovah machteloos of onverschillig was, maar dat Hij een grooten strijd met Zijn volk was begonnen, een strijd, die een zedelijken vooruitgang zou bewerken, hetgeen door hen, die Jehovah niet kenden en den eenigen dienst, die Hem welbehagelijk was, veronachtzaamden, niet werd opgemerkt. Wanneer Jehovah het verst verwijderd scheen, was Hij inderdaad Israel het meest nabij en de tegenspoeden, die schenen te bewijzen, dat Hij Zijn land verlaten had, waren wezenlijk slagen van Zijn hand. Hij wilde barmhartigheid en geen offerande, gehoorzaamheid liever dan het vette der rammen. Zoolang dit ontbrak, kon zelfs Zijn liefde tot Israel zich niet anders dan in voortdurende kastijdingen openbaren, totdat de zon-

daren waren weggedaan uit Zijn land en Zijn heilige wil heerschte in de harten van een herboren volk. Jehovah's bedoeling ging boven alles en moest zichzelf als zoodanig bewijzen in Israel, al ging de Israelietische staat in een hopelooze botsing daarmee te gronde. Hij, die Zijn volk uit Egypte verlost had, zou het ook wel uit een nieuwe gevangenschap bevrijden; en, wilde Israel Jehovah niet leeren kennen in het goede land Kanaän, dan moest het nog eenmaal de woestijn doortrekken en de poorten der hoop binnentreden door de vallei der verdrukking. Zoo schilderen de profeten den strijd van Jehovah met Zijn volk, welks groote gevolgen met toenemende helderheid achtereenvolgens in de profetische geschriften worden ontvouwd.

Ik ben bang, dat deze lange uiteenzetting wat te veel van uwe aandacht heeft gevergd, maar de resultaten, waartoe zij ons heeft geleid, zijn van het grootste belang en zullen ons bij onze verdere behandeling groote diensten bewijzen. Laat mij ze in het kort herhalen. Het oorspronkelijke verschil van Israels godsdienst en dien der omliggende volken ligt niet in het denkbeeld der theocratie of in eene philosophie over de onzichtbare wereld of in de uiterlijke vormen van den eeredienst, maar in het persoonlijk verschil tusschen Jehovah en de andere goden. Dit verschil nu is niet van metaphysischen, maar van direct practischen aard; het werd niet eens voor altijd geformuleerd in een theologisch dogma, maar deed zich gevoelen in de houding, die Jehovah feitelijk aannam tegenover Israel in die

historische leidingen met Zijn volk, waarvan de profeten de verklaring gaven. Al wat Israel ondervond, werd door de profeten als een werk van Jehovah's hand verklaard, dat Zijn karakter en wil openbaarde, niet een willekeurig karakter of een veranderlijken wil, maar een gevestigde en blijvende heilige bedoeling, die Israel tot voorwerp heeft en het waarachtig heil der natie zoekt, maar terzelfder tijd oppermachtig is in Israel en niet toe zal geven aan Israels wenschen of zich schikken naar Israels believen. Geen andere godsdienst kan iets hieraan gelijk toonen. De goden der volkeren worden altijd beschouwd òf als willekeurig en veranderlijk òf als zelf aan een blind noodlot onderworpen, òf als wezenlijk in staat om zich te kunnen vinden in wat tijdelijk is, omdat het de voornaamste wenschen van hun dienaren uitmaakt, òf, in meer speculatieve vormen gebracht, wanneer deze eenvoudige opvattingen zijn verloren gegaan, als slechts ontkomend aan deze beperkingen, doordat men ze hoog verheft boven alle belangstelling in de onbeteekenende nietigheden van het menschelijk leven. Alleen in Israel zien wij Jehovah als een God den mensch nabij en toch de absolute souvereiniteit van Zijn wil en de voortdurende onafhankelijkheid van Zijn karakter handhavende. En de voortgang van den godsdienst des Ouden Testaments houdt inderdaad gelijken tred met de toenemende helderheid van inzicht in alles, wat dit karakter van Jehovah medebrengt. De naam van Jehovah krijgt hoe langer hoe meer beteekenis, wanneer het geloof in Zijn almacht

en onveranderlijkheid telkens meer op de proef wordt gesteld door de steeds wisselende problemen, die de geschiedenis oplevert.

Spreken wij over Jehovah als een steeds zich gelijk blijvend karakter vertoonende in Zijn heerschappij over Israel, dan ligt daarin noodzakelijk opgesloten, dat Israels godsdienst een zedelijke godsdienst is, dat Jehovah een God van gerechtigheid is, wiens handelingen met zijn volk aan een zedelijken maatstaf onderworpen zijn. De begrippen van recht en onrecht zijn bij de Israelieten van juridischen aard; d. i. de Israliet denkt altijd over recht en onrecht als over verhoudingen, die door den rechter worden vastgesteld. Gerechtigheid is voor den Israeliet niet zoozeer een zedelijke eigenschap als wel een rechtstoestand. Het woord „rechtvaardig" (tzaddîk) beteekent eenvoudig „in 't gelijk" en het woord „goddeloos" (râsha) „in 't ongelijk". „Ik heb gezondigd ditmaal," zegt Pharao, „Jehovah heeft recht (Stat.vert. is rechtvaardig) ik daarentegen en mijn volk hebben onrecht (Stat.vert. zijn goddeloos (Ex. 9 : 27). Jehovah heeft altijd recht, want Hij is niet alleen oppermachtig, maar blijft ook Zichzelf gelijk. Hij is de bron der gerechtigheid, want sinds Mozes dagen is Hij zoowel de rechter als de leider Zijns volks, wet en rechtspraak gevende uit Zijn heiligdom. In de oudste tijden worden de werkzaamheden van rechter en wetgever niet gescheiden en eerbied voor de wet wortelt in persoonlijke achting voor den rechter. Zoo is de rechtvaardige, onveranderlijke wil van Jehovah Israels recht

en het is een recht, dat Hij als Koning Israels voortdurend zelf uitoefent. 12)

Bij ieder oud volk nu zijn zedelijkheid en recht (dit woord sluit tevens de overgeleverde bindende gewoonte in) aan elkander gelijk en bij ieder volk maken recht en gewoonte deel uit van den godsdienst en hebben als zoodanig heilig gezag. Maar bij geen volk krijgt deze beschouwing de scherpe omlijning en practische kracht, die zij in het Oude Testament heeft, omdat de goden zelf, de handhavers van het recht niet zulk een nauwkeurig begrensde vastheid van karakter bezaten als Jehovah. De heidensche goden zijn de handhavers van het recht maar zijn terzelfder tijd nog iets anders; zij zijn niet enkel en alleen bedacht op gerechtigheid en gerechtigheid verschaft niet alléén den toegang tot hun gunst, die dikwijls afhangt van willekeurige partijdigheid of kan worden verkregen door cultushandelingen, die niets met zedelijkheid gemeen hebben.

En hier zij opgemerkt, dat de eigenlijke meerderheid van den Israelietischen godsdienst niet gelegen is in het eigenaardige stelsel van algemeene zedelijkheid, waartoe hij dwingt, maar in de meer volstrekte en onveranderlijke rechtvaardigheid van den Goddelijken Rechter. De begrippen van zedelijkheid — d. i. de algemeen erkende wetten van het maatschappelijk leven — zijn vrij wel dezelfde voor alle deelen der wereld in gelijktijdige ontwikkelingsphasen. Heidensche volken van dezelfde maatschappelijke ontwikkeling als Israel erkennen reeds, zooals men kan nagaan, alle plichten der

menschen onderling, die zijn neergelegd in den decaloog; en aan den anderen kant vinden wij in het maatschappelijk leven der Israelieten vele dingen als polygamie, bloedwraak, slavernij, de behandeling der vijanden, die niet beantwoorden aan het hoogste ideaal van zedelijkheid, maar die behooren tot een lageren maatschappelijken toestand of, zooals het Evangelie het uitdrukt, van wege de hardigheid der harten des volks werden toegelaten. Maar met dat al zette de godsdienst van Jehovah de zedelijkheid op een veel vaster grondslag dan eenige andere godsdienst, omdat daarin de gerechtigheid van Jehovah als een God, die dwong tot naleving der bekende zedelijkheidswetten werd beschouwd als absoluut en zich als zoodanig betoonde niet in een leven na dit leven, maar hier op aarde. Ik bedoel natuurlijk niet, dat deze hooge beschouwing van Jehovah's karakter al Zijnen dienaren werkelijk zoo duidelijk was. Integendeel, het was de voornaamste klacht der profeten, dat dit niet het geval was, of met andere woorden, dat Israel Jehovah niet kende. Maar deze hooge beschouwing wordt nooit door de profeten als iets nieuws gegeven; zij beschouwen haar als het eigenlijk fondament van Jehovah's godsdienst sinds de dagen van Mozes tot op hun tijd en het volk waagt het nooit te ontkennen, dat zij gelijk hebben. Inderdaad konden zij dit niet ontkennen, want de geschiedenis van Israels wording, die het fundamenteele bewijs was voor het ware karakter van Jehovah's betrekkingen met Zijn volk, liet geen plaats over voor zulke mythologische

opvattingen, als in de heidensche godsdiensten een juist begrip der godheid onmogelijk maken. Heidensche godsdiensten kunnen nooit een opvatting krijgen van hunne goden als volkomen rechtvaardig, omdat zij zoowel een natuurlijke als een zedelijke zijde hebben, een physische betrekking tot hun vereerders, natuurlijke neigingen en hartstochten, enz. Het Oude Testament releveert dit punt met veel sarcasme, als Elia de Baälspriesters beschimpt en opmerkt, dat hun god misschien slaapt of op reis is of op andere wijze in beslag genomen wordt door menschelijke aangelegenheden. Inderdaad was dit alles volkomen in overeenstemming met de natuur van Baäl. Maar de Israelieten kenden Jehovah eenig en alleen als den Koning en Rechter van Israel. Dit en dit alleen was Hij; en daarom bestond er geen reden om Hem minder dan volkomen souvereiniteit en volkomen rechtvaardigheid toe te schrijven. Indien de groote menigte deze eigenschappen uit het oog verloor en Zijn natuur gelijk stelde met die van de Kanaänietische goden, dan waren de profeten gerechtigd om hen er aan te herinneren, dat Jehovah Israels God was, voordat zij de Baälim eerden en dat Hij zich toen een God van geheel anderen aard dan deze betoond had.

Maar godsdienst kan niet enkel van de herinnering aan het verleden leven en het geloof in Jehovah moest zich als het ware geloof Israels handhaven door een God van het heden te geven, die nog steeds in het midden des volks werkte, gelijk Hij van ouds had gewerkt. Geen volk kan zich lang vasthouden aan een

God, wiens tegenwoordigheid en macht niet feitelijk in het dagelijksch leven worden gevoeld. Was Jehovah Israels God dan moest Hij zich nog als den Koning en den Rechter van Zijn volk doen kennen en moesten deze namen meer en meer in beteekenis winnen, doordat men werkelijk de daden Zijner opperheerschappij en rechtvaardigheid zag. Zonder zulke daden kon geen herinnering aan de dagen van Mozes den God der Hebreën bewaard hebben om niet te dalen tot het peil van de goden der volkeren en wij zullen nu zien, dat zulke daden niet ontbroken hebben en niet zonder vrucht zijn geweest voor den wasdom van het Oud-Testamentische geloof.

Vóór Amos, den vader der geschreven profetie, zijn de berichten omtrent Israels godsdienst te schaarsch dan dat wij hem in bijzonderheden kunnen nagaan. Van de geschiedenis van den godsdienst tusschen Salomo en Achab weten wij bijna niets. In het grootere Noordelijk Israel, dat in deze eeuwen de hoofdzetel van het nationale leven was, verduistert een aanhoudende reeks van revoluties en burgeroorlogen alle bijzonderheden van de inwendige geschiedenis des lands. De troonsbestijging der machtige dynastie van Omri, die in een gelukkigen oorlog een groot deel van David's veroveringen herwon — het was, zooals wij weten, Omri, die Moab tot den toestand van schatplichtigheid terugbracht, waarvan in 2 Kon. 3 : 4 gesproken wordt 13) — gaf aan het Noordelijke Rijk weer nieuwe kracht; en het is karakteristiek voor de enge verbin-

ding tusschen het nationale leven en den dienst van Jehovah, die tot in de grondlijnen van den Hebreeuwschen staatsvorm was weer te vinden, dat de herleving op staatkundig gebied het voorspel van eene groote godsdienstige beweging was. Van den steen van Mesa weten wij, dat de oorlog van Israel met Moab den strijdenden een oorlog van Jehovah met Kamos toescheen. Daarom moest de overwinning een krachtigen stoot geven aan het nationaal geloof der Israelieten. Nu volgde Omri evenals in zijn veroveringen David ook in zijn politiek van een nauwe aaneensluiting met Tyrus na, een politiek zoo voor de hand liggend voordeelig voor de stoffelijke belangen van een volk, dat zelf geen handel dreef en geen markt voor zijn landbouwproducten kon vinden behalve in de Phoenicische havens. Achab's huwelijk met eene Tyrische prinses was eveneens een rechtstreeksche navolging der politiek van Salomo's huwelijken en toen Achab een Baäl's tempel bouwde voor zijn vrouw en dien rijk begiftigde deed hij niets anders dan Salomo gedaan had zonder veel tegenstand bij zijn volk te wekken. Maar nu waren er mannen in Israel, aan wie iedere eerbewijzing aan Baäl een daad van ontrouw aan Jehovah toescheen en Elia stelde openlijk de vraag, of Jehovah of Baäl God was. Voor twee goden was er geen plaats in het land.

Daar Achab niet de bedoeling had den dienst van Jehovah vaarwel te zeggen, toen hij Izebel ter wille was door een dienst van Baäl te stichten, kunnen wij

er zeker van zijn, dat voor hem het conflict met Elia zich niet voordeed als een conflict tusschen Jehovah en Baäl. Tot nog toe waren alleen de goden van vijandige volken de vijanden van Jehovah geweest, terwijl de Tyrische Baäl een godheid van een bevrienden staat was. Voor den koning zoowel als voor verscheidene andere vervolgers na hem schijnt de geheele oppositie van Elia een staatkundig karakter aangenomen te hebben. De gevangenneming van Micha, den zoon van Jimla, toont, dat hij weinig gezind was eenigen godsdienstigen invloed op zijne politieke plannen te dulden en de tegenstand der profeten tegen Isebel en haar Baäl was zeer belemmerend voor zijn politieke plannen, waarvan het verbond met Tyrus klaarblijkelijk een zeer grooten factor uitmaakte. Van zijn standpunt drukten daarom de strenge maatregelen tegen de profeten en hun partij genomen slechts een vast voornemen uit om geheel en al meester te blijven in zijn eigen land. De vroegste geschiedenis van de Noordelijke stammen bewijst, dat een krachtig centraalbestuur volstrekt niet populair was bij het volk. Voorvaderlijke gewoonten en rechten werden hardnekkig gehandhaafd tegen den koninklijken wil, zooals wij uit het geval van Naboth zien; en hetzelfde geval toont ons, dat de Tyrische invloed den koning aanmoedigde om met deze hardnekkigheid zeer tyranniek te werk te gaan. In het eerst vond Elia geen vasten steun bij het volk, maar men voelde ongetwijfeld, toen de strijd voortgezet werd, en voornamelijk, toen de gerechtelijke moord op Naboth een

kreet van verontwaardiging door het land had doen opgaan, dat hij de zaak der oude vrijheid van Israel tegen een persoonlijk despotisme bepleitte; en zoo kunnen wij de eindoverwinning van de oppositiepartij in de revolutie van Jehu begrijpen niettegenstaande dat slechts een klein gedeelte van het volk de godsdienstige belangen, die op het spel stonden, zoo duidelijk voor oogen had als Elia. Van het standpunt der nationale politiek was de val van het huis van Achab eene stap nader tot den ondergang van Israel. De dynastie van Jehu was lang zoo krachtig niet als het huis van Omri; zij had weinig voorspoed in de Syrische oorlogen, totdat Damascus door het voorttrekken van Assyrië was verzwakt, en Hosea, die in de laatste dagen der dynastie schreef, oordeelde zeker niet verkeerd, toen hij het bloedbad van Jisreël onder de noodlottige zonden des volks telde, een stap nader tot die regeeringloosheid, die een krachtig nationaal leven onmogelijk maakt. In dit opzicht spiegelde Elia's werk dat der profeten van Juda af, die evenzeer geen klein aandeel hadden in het dooden van het politieke leven des rijks. De profeten zijn nooit patriotten van den gewonen stempel geweest, voor wie de nationale belangen hooger staan dan de absolute rechten van godsdienst en zedelijkheid.

Was Elia enkel patriot geweest, bij wien de staat boven alles ging, hij zou de fouten van een koning, die zooveel deed voor de grootheid van zijn volk, hebben verschoond; maar de dingen, waarvoor Elia

streed, waren van veel grooter waarde dan het nationale bestaan van Israel en het is een hooger wijsheid dan die van het patriotisme, die er op aandringt, dat goddelijke waarheid en maatschappelijke rechtvaardigheid meer zullen gelden dan alle plannen van staatsmanswijsheid. Van zuiver politiek standpunt beoordeeld had het werk van Elia geen ander gevolg dan dat het den weg opende voor de bloedige en drieste heerschzucht van Jehu en de grenzen van het land blootlegde voor de plundertochten van den wreeden Hazael; maar met Elia had de godsdienst van Jehovah reeds het punt bereikt, waarop hij niet langer naar een zuiver nationalen maatstaf kon beoordeeld worden; en de waarheden, waarvoor hij streed, waren niet minder waar, omdat de uitkomst het duidelijk maakte, dat de zaak van Jehovah niet kon triomfeeren zonder den ouden Israelietischen staat te vernietigen. Ja, zonder den ondergang van den staat zou de godsdienst van Israel nooit het leven hebben kunnen geven aan een wereldgodsdienst en het was juist Israels onmacht om de hoogere godsdienstige waarheden in nationale vormen tot ontwikkeling te brengen, die hoe langer hoe duidelijker die dingen in het geloof aan Jehovah op den voorgrond bracht, die onafhankelijk waren van alle nationale toestanden, en Jehovah den God niet alleen van Israel, maar van de geheele wereld maakten. Dit is echter vooruitgrijpen op 'tgeen duidelijker bij onze verdere behandeling in 't oog zal springen. Laat ons voor 't oogenblik onze aandacht enkel wijden

aan wat Elia zelf in zijn omgeving zag en leerde. 14)

Hoofddenkbeeld in Elia's leven was zijn verterende ijver voor Jehovah, den God der legerscharen (1 Kon. 19:14); of om dit denkbeeld in een anderen en evenzeer Bijbelschen vorm uit te drukken, Jehovah was voor hem in de eerste plaats een naijverig God, die geen mededinger in Zijn land of in de liefde van Zijn volk kon dulden. Er was niets nieuws in dit denkbeeld; de nieuwheid lag in de practische toepassing, die aan het denkbeeld een kracht en diepte gaf, welke het nooit te voren had bezeten. Ons schijnt het onloochenbaar, dat Achab het eerste gebod overtreden had door aan Baäl een plaats in zijn land te geven, maar Achab en de massa des volks uit zijn tijd konden dit niet zoo duidelijk inzien. Daar is ook onder de nieuwere uitlegkundigen nog strijd genoeg over de volle kracht van het „voor mijn aangezicht" in het eerste gebod, en al moeten wij ook veronderstellen, dat practische godsdienstige vraagstukken zeer zeker in verband gebracht werden met de woorden van dit gebod, zoo zou het niet moeielijk zijn ze zóó uit te leggen, dat ze alleen beteekenden, dat geen andere god boven Israels Koning mocht gesteld worden. Maar zonder twijfel werden deze dingen minder beoordeeld naar de letter van den decaloog dan naar het gewone gevoelen en gebruik. Tot hiertoe had geheel Israels belangstelling in Jehovah in practisch verband gestaan met Zijn strijd tegen de goden van vijandige volken en het was iets geheel anders goden, van wie men gevoelde, dat zij mededingers en vijan-

den van Jehovah waren te aanbidden dan een godheid van een bevriend volk eenigermate te erkennen. Maar Elia had dieper inzicht in het ware karakter van den God van Israel. Waar Hij werd aangebeden, kon onder geen voorwaarde een andere god worden erkend. Dit was een stelregel van enorme practische gevolgen. Wezenlijk bracht het de politieke isoleering van het volk met zich mede, want zooals de zaken toen stonden, was het onmogelijk vriendschap en aaneensluiting met andere volken te hebben, zoo hun goden uit Israels land werden verbannen. Het is niet vreemd, dat Achab als staatsman met alle macht tegen zulk een gevoelen streed, want het bevatte meer dan de kiem van die vijandschap tusschen Israel en de overige menschheid, die de Joden aan den Romeinschen geschiedschrijver deed voorkomen als de vijanden van het menschelijk geslacht en over hen een onafgebroken reeks van staatsrampen en ten slotte het verlies van een plaats onder de volkeren bracht. Het is moeilijk te zeggen, in hoeverre de opvolgers van Elia, ja of de profeet zelf al de gevolgen van de positie, die hij innam, berekend had. Maar de geheele geschiedenis van Elia getuigt van den diepen indruk, dien hij maakte. De aureool van eenige grootheid, die den profeet van Gilead omgeeft, bewijst, hoe hoog hij stond boven zijn tijd. Jehovah en Elia staan niet tegenover Achab alleen, maar tegenover, neen boven de geheele wereld.

Het werk van Elia was in waarheid niet zoozeer dat van een groot leeraar, maar van een groot held.

Hij predikte geen nieuwe leer over Jehovah, maar op het beslissende oogenblik zag hij, wat trouw aan de zaak van Jehovah eischte, en voor die zaak werd hij kampvechter niet alleen met woorden, maar met zijn leven. De ons overgeleverde woorden van Elia zijn slechts weinige en zijn in de meeste gevallen neergeschreven met de vrijheid, die oude geschiedschrijvers meestal kenmerkt. Zijn hoog belang ligt in zijn persoonlijkheid. Hij staat daar voor ons als de vertegenwoordiger van Jehovah's persoonlijke rechten op Israel. Het woord Jehovah is in zijn mond geen klank van leerstellige beteekenis, maar een koninklijk machtwoord en op hem vooral is het woord van Hosea van toepassing: „Ik heb hen behouwen door de profeten; Ik heb hen gedood door de redenen Mijns monds: en Mijne oordeelen waren als het licht, dat voortijlt" (Hosea 6 : 5). 13)

Deze beschouwing van Elia's werkzaamheid, die geheel ongedwongen aan het Bijbelsch verhaal is ontleend, is vrij wel een geheele omkeering der gewone voorstelling van de werkzaamheid der profeten. De traditioneele opvatting, die wij van de Rabbijnen hebben overgenomen, maakt de profeten enkel tot uitleggers der wet en zoekt het eigenaardige van hun werk geheel in hun voorspellingen. In dit geval zou Elia de minst eigenaardige onder de profeten zijn, want hij heeft in 't geheel geen Messiaansche voorspelling gegeven. Maar in werkelijkheid gaf Jehovah niet eerst een volledig theoretisch begrip van Zichzelf en verwekte dan profeten voor de toepassing van dat theoretische schema in

bijzondere omstandigheden. Hiertoe zou geen profeet vereischt zijn geweest; het zou niet meer zijn geweest dan wat tegenwoordig nog door onbezielde predikers wordt gedaan. De plaats van een profeet is bij een godsdienstige crisis, wanneer de gewone verklaring van algemeen erkende beginselen niet meer van toepassing is, wanneer het noodzakelijk is terug te gaan niet tot het overgenomen leerstelsel, maar tot Jehovah zelf. Het woord van Jehovah door den profeet is eigenlijk eene verklaring van wat Jehovah als de persoonlijke Koning Israels in dit bijzonder beslissend oogenblik beveelt en het wordt met gezag gesproken niet als een gevolgtrekking uit vroegere openbaring, maar als de onmiddellijke uitdrukking van het karakter en den wil van een persoonlijk God, die Zichzelf persoonlijk verstaanbaar gemaakt heeft in de ziel des profeten. Algemeene begrippen omtrent goddelijke zaken zijn niet de grondslag, maar de vrucht van zulk een persoonlijk kennen van Jehovah, evenals in het gewone menschenleven een algemeene beschouwing van iemands karakter gevormd moet worden door zijn houding en wijze van doen in verschillende bijzondere omstandigheden na te gaan. Elia's geheele werkzaamheid en niet enkel zijn woorden bevatten een openbaring van Jehovah aan Israel — dat is, deden hen gevoelen, dat door dezen man Jehovah zich een levend God in hun midden bewees.

In den loop der laatste lezing hadden wij gelegenheid op te merken, dat alle waarachtig godsdienstig geloof een positief element bevat — een element, dat

men uit de ondervinding van vroegere geslachten heeft overgenomen. En zoo zal men zien, dat alle groote godsdienstige hervormingen hun wortels in het verleden hebben, dat wezenlijke hervormers niet gehoord willen worden op grond van de nieuwe dingen, die zij verkondigen, maar veel eerder, omdat zij alleen den vereischten nadruk leggen op oude waarheden, die de groote menigte onder hun tijdgenooten feitelijk niet kunnen ontkennen, maar practisch loochenen. En zoo doen zij met recht, want alle wezenlijk godsdienstige waarheid is persoonlijke waarheid en persoonlijke waarheid wortelt altijd veel dieper dan in de omstandigheden, waaronder zij oorspronkelijk werd verspreid, en heeft veel grooter toepassing, dan waarmee zij oorspronkelijk was bedoeld. Zoo ging het met Elia. De God, dien hij aan Israel bekend maakte was de God van Mozes — dezelfde God, die Zijn karakter en wil bekend maakte om die toe te passen op nieuwe omstandigheden. Elia zelf is een beeld van den ouden eenvoud. Hij was een man van Gilead, een inwoner van dat gedeelte van het land Israels, dat nog het meest overeenkomst bezat met het oude nomadenleven uit Mozes' tijd en het verst verwijderd was van de Tyrische invloeden, waaronder Achab stond. Het is zeer kenschetsend voor zijn geheele standpunt, dat hij zich op het gevaarlijkste oogenblik zijns levens, toen de overwinning van Jehovah op den berg Karmel geheel te vergeefsch scheen te zijn geweest, terugtrok in de woestijn Sinaï naar den ouden berg Gods. Tot den God van den Uittocht, den ouden Koning Israels op hun

zwerftochten door de wildernis, wendde hij zich. In dit opzicht vertoont Elia verwantschap met de Nazireërs, een zeer merkwaardig en interessant soort van menschen, die het eerst verschijnen in de tijden der Philistijnsche overheersching en eenige geslachten later door Amos in verband met de profeten worden vermeld (Amos 2 : 11, 12). De wijnbouw is een der meest kenmerkende verschillen tusschen de nomadische en de gezeten levenswijze. Nomaden en half-gezeten stammen hebben dikwijls een zekere mate van landbouwkennis, die hier en daar den bouw van graan of ten minste van eetbare planten doet ontstaan. Maar de wijnbouw heeft een gezeten levenswijze noodig en alle Semietische nomaden beschouwen wijnbouw en wijn drinken als wezenlijk vreemd aan hun traditioneele levenswijze. 16) Kanaän daarentegen is bij uitstek een druivenland en de Kanaänietische eeredienst was vol van Dionysische elementen. De wijn was de beste gave der Baälim en wijn drinken was een voornaam bestanddeel in hun weelderigen eeredienst. De Nazireër-gelofte om zich van wijn te onthouden, die in de oudste tijden zooals bij Simson, als een gelofte voor het leven voorkomt, was ongetwijfeld een godsdienstig protest tegen de Kanaänietische beschaving ten gunste van de eenvoudige levenswijze in oude tijden. Het sterkst komt dit uit bij de Rechabieten, die van hun vader Jonadab het tweevoudige bevel ontvingen nooit wijn te drinken en nooit hun zwervend herderlijk leven op te geven voor vaste woningen in steden (Jer. 35). Wij hebben geen

overtuigend bewijs, dat Elia in persoonlijke betrekking stond tot de Rechabieten; maar Jonadab was een vurig partijganger van Jehu en ging met hem mede om zijn ijver voor Jehovah te zien, toen hij een einde maakte aan Baäl en diens dienaren (2 Kon. 10: 15 vgll.) Wij zien dus, dat één element, en niet het minst populaire, in de beweging tegen Baäl eene reactie was ten gunste van den ouden eenvoud van Israel in de dagen, voordat het in aanraking kwam met de Kanaänietische beschaving en den Kanaänietischen godsdienst.

Een tweede oorzaak voor de groote uitwerking der beweging waren de profetengilden. Voor zoover wij er over kunnen oordeelen had Elia weinig uit te staan met deze gilden; maar zijn opvolger Elisa, die het grootste aandeel er in had, dat zijn denkbeelden groote politieke gevolgen hadden, vond zijn trouwste volgelingen onder „de zonen der profeten." Het denkbeeld van „profetenscholen", dat wij meestal met deze Bijbelsche uitdrukking verbinden, is niets anders dan eene uitvinding der uitleggers. Volgens alle Semietische taalwetten zijn de zonen der profeten geen leerlingen van een school, maar leden van een gilde of vereeniging, 17) die te zamen woonden in de nabijheid van een of ander oud heiligdom, zooals Gilgal en Bethel, en naar alle waarschijnlijkheid in nauwe betrekking stonden tot de priesters, zooals in Juda zeer zeker tot op den ondergang van den staat het geval was (Jer. 29 : 26 vgl. 20 : 1, 2; Klaagl. 2 : 20, enz.). De profeten van Jehovah en de priesters van Jehovah waren waarschijnlijk

nauw aan elkaar verbonden, zooals de profeten en de priesters van Baäl. Men zou zich zeer vergissen, als men veronderstelde, dat overal, waar wij hooren van profeten of zonen der profeten — dat is leden van een profetengilde — wij te denken hebben aan menschen hoog boven hun tijdgenooten verheven als Elia, Amos of Jesaia. De latere profeten in onzen zin van het woord leefden in voortdurenden strijd met de gewone profeten hunner dagen, wier beroep een handwerk was geworden en wier orakels zij veroordeelden als louter heidensche waarzeggerij, die geen ware kennis van Jehovah verschafte. Den naam zelfs en het denkbeeld van profeet (nābî) hebben de Israelieten gemeen met hun heidensche naburen, zooals blijkt niet alleen uit het bestaan van Baäl's profeten in verbinding met Isebel's heiligdom, maar uit het feit, dat de Assyriërs een god Nebo hadden, wiens naam wezenlijk gelijk is aan het Hebreeuwsche nābî en die optreedt als de woordvoerder der goden, de evenknie van den Hermes der Grieken. 18) Het eerst komen vereenigingen van profeten voor in de geschiedenis van Samuel en Saul (1 Sam. 10 : 3, 10 vgl.), waar wij ze met den dienst van Jehovah verbonden vinden in een toestand van physische opwinding geheel en al gelijk aan wat wij nog zien bij de derwischen in het Oosten en nu en dan ook onder ons in tijden van godsdienstige opwinding. 19) Opwinding van deze soort gaat dikwijls samen met waarachtig godsdienstig gevoel vooral onder primitieve volken.

Gelijk iedere physische uiting van het godsdienstig bewustzijn, zoo slaat ook dit licht over tot zonderlinge uitersten en gaat dikwijls gepaard met valsche geloofsvoorstellingen en bedriegelijke practijken; maar godsdienstige ernst staat altijd dichter bij de waarheid dan onverschilligheid en de geheele beweging waarvan Elia het hoofd was, vond grooten steun onder de profeten van Jehovah. Toch moeten wij niet vergeten, dat physische opwinding een gevaarlijk bondgenoot is voor geestelijk geloof. De revolutie van Jehu, die Elisa met de hulp der profetengilden ondernam, gebruikte middelen, die ver beneden de hoogheid van Elia's prediking stonden, en onder de bescherming van Jehu's dynastie zonken de profetengilden weldra dieper en dieper weg in huichelarij en vormendienst, waarmee Amos alle verwantschap loochende (Amos 7 : 14).

Eén trek in de prediking van Elia blijft ons nog over te schetsen, die wellicht het meest onmiddellijk belang van alles had. De aankondiging van Godswege van den val van Achab grondde zich niet op de vereering van Baäl, maar op den gerechtelijken moord op Naboth gepleegd (1 Kon. 21); en Wellhausen heeft het vereischte gewicht gelegd op de opmerking van Ewald, dat deze onrechtvaardige handelwijze het volk veel dieper griefde dan de godsdienstige politiek van het huis van Omri (2 Kon. 6 : 32; 9 : 25 vgl.). Naboth's vergrijp bestond in zijn hardnekkig vasthouden aan oude gewoonte en recht en Achab's misdaad was geen gewone gewelddaad, maar een beleediging van het zede-

lijk gevoel van gansch Israel. Door haar te veroordeelen bepleitte Elia de zaak van Jehovah als de zaak van maatschappelijke orde en gerechtigheid; de God, als wiens afgezant hij sprak, was de God, door wien koningen regeeren en vorsten het recht bepalen. De opperheerscbappij van Jehovah was geen holle klank; het was de toevlucht der verdrukten, de steun der zwakken tegen de machtigen. Zonder dit zou het niets gebaat hebben den oorlog tegen den Tyrischen Baäl te verklaren; indien Jehovah op Israel aanspraak maakte als Zijn gebied, waar geen andere god voor zich een plaats kon vinden, zoo deed Hij dit, omdat Zijn bestuur een bestuur van volkomen gerechtigheid was.

Het zou voor het huis van Jehu goed zijn geweest, zoo het bij het bestijgen van den troon van Achab deze les had geleerd. Maar de dynastie, die met verraad en bloedstorting begon, die het groote werk van Elia verontheiligde door het te maken tot een instrument van lage heerschzucht, roeide Baäl in het land uit zonder het ware karakter van Jehovah te leeren kennen. De tweede crisis in den godsdienst van Israel bleef niet zonder heilzame gevolgen. Van buiten af werd het geloof aan Jehovah niet meer aangevallen, maar van binnen verviel het hoe langer hoe meer. Priesters en profeten waren er mede tevreden de koninklijke gunst te genieten zonder er aan te denken, dat Jehovah's zaak niet zegevierde enkel door de uitroeiing van Baäl, en het volk keerde terug tot den dienst van Jehovah zonder te leeren, dat die

dienst geen waarde had, zoo hij geen andere vruchten dan een onafgebroken reeks van feesten en offergaven opleverde. En intusschen werd de inwendige toestand van Israel met den dag wanhopiger. De ongelukkige Syrische oorlog putte de kracht des lands uit en deed langzamerhand den ouden gezeten boerenstand, die de hoop der natie vormde, verdwijnen. De klove tusschen de vele armen en de weinige rijken werd hoe langer hoe breeder. De niet-bezittende klasse werd door woeker en onderdrukking te gronde gericht, want, zooals de toestand toen was, had de niet-bezittende geen bestaan in een beroep, maar was overgeleverd aan de genade van den land-bezittenden kapitalist. Het baatte niet, dat de vijand in Damascus gelegen tusschen Israel en Assyrië ten laatste gedwongen was om Samaria met vrede te laten en zijn eigen grenzen tegen de voorwaartsdringende beweging van de groote macht uit het Oosten te verdedigen, of dat de laatste koningen uit het huis van Jehu zich deze afleiding ten nutte maakten door de uiterlijke grootte van hun gebied te herstellen, niet alleen aan de Syrische grenzen, maar door gelukkige veldtochten tegen de Moabieten. Onder Jerobeam II scheen de uiterlijke toestand zoo schitterend, als in de beste dagen van vroeger tijd, en de rijkdom en pracht van het hof scheen voor den oppervlakkigen beschouwer een langen tijd van voorspoed te beloven; maar, bij al deze uitwendige teekenen van geluk, die de officiëele organen van den godsdienst als zekere bewijzen van Jehovah's

gunst uitlegden, was de toestand van den staat inwendig verrot. Er was geen waarheid, geen barmhartigheid, geen kennis van God in het land. Een nauwkeuriger beschouwing van den toestand van Israel op dit tijdstip moeten wij echter bewaren voor onze behandeling van de profeten, die het bericht hiervan in hun geschriften hebben nagelaten — Amos van Tekoa en Hosea ben Beëri.

DERDE VOORLEZING.

AMOS EN HET HUIS VAN JEHU.

De eeuw, waarin het huis van Jehu over Israel geregeerd heeft, wordt slechts zeer kort behandeld in het overzicht der geschiedenis van Ephraïm, dat ons in 't boek der Koningen bewaard is. Haar eerste jaren waren een tijd van oorlog en verwarring, waarin het huis van Jozef zich niet dan met moeite staande hield tegen de macht van Damascus. De Aramaeërs ondersteund door de Ammonieten verwoestten de landen ten oosten der Jordaan en gingen daarbij zoo barbaarsch en wreed te werk, dat hun ruwheid nog versch in 't geheugen der Israelieten lag, toen Amos zijn boek schreef (Amos 1 : 3, 13, 2 Kon. 10 : 32 vgl.). Het grensland Gilead, dat in Gen. 31 voorkomt als de heilige grens tusschen Jacob en den Aramaeër, had het meest te lijden, maar meer dan eens was het geheele rijk in de grootste verlegenheid, (2 Kon 13 : 3 vgl. Amos 4 : 10). De Israelieten gedroegen zich manhaftig in den ongelij-

ken worstelstrijd en ten slotte gaf Jehovah hun, zooals wij lezen in 2 Kon. 13 : 5 „een verlosser, zoodat zij van onder de hand der Assyriërs uitkwamen, en de kinderen Israels woonden in hunne tenten als te voren." De „verlosser" kan, zooals wij nu weten, geen andere geweest zijn dan het leger der Assyriërs, dat krijgstochten begon te ondernemen in de richting van Damascus onder Salmaneser II en schatting ontving van Jehu in een der eerste jaren van diens regeering (842 v. C.). Voor ons heeft het niets bevreemdends, dat de voorwaartsche bewegingen van een groot wereldrijk aan al de kleinere staten van Syrië en Palestina een onvermijdelijken ondergang voorspelden en dat de Assyriërs niet in hun vaart gestuit konden worden tot op 't oogenblik, dat zij zich meten moesten met het andere machtige rijk, dat zich uitstrekte langs den Nijl. De Israelieten echter hadden in 't eerst weinig begrip van de macht en de plannen van een zoo ver verwijderd volk. De vroegste geschiedkundige toespelingen op den vijand, die Damascus in bedwang hield zijn zoo vaag, dat wij moeten veronderstellen, dat zelfs de naam van Assyrië aan de meeste Israelieten onbekend was; 1) en de schatting van Jehu schijnt aangeboden te zijn aan den overwinnaar van Hazaël, zonder dat zij door geweld van wapenen was afgeperst. Damascus versperde den weg van de Tigris naar Palestina en tot aan den val van Damascus droegen de zegepralen van Assyrië er toe bij om aan Israel een gewenschten verademingstijd te geven. Wij kunnen niet in bijzonderheden de oorlogen na-

gaan tusschen de Aramaeërs en den Grooten Koning; maar zeker is, dat zij ten slotte de macht van Damascus gebroken hebben. De Israelieten, die zich zoolang tot verdediging hadden moeten beperken, waren nu in staat aanvallenderwijze te werk te gaan en onder Jerobeam II werden de oude grenzen van het land hersteld en zelfs Moab werd nog eens schatplichtig (2 Kon. 14 : 25; Amos 6 : 14.) 2) De nederlaag van Moab bij deze gelegenheid schijnt het onderwerp te zijn van het oude profetische stuk, Jesaja 15 en 16, nu in het boek Jesaja aangehaald, dat den val van het trotsche en eens zoo voorspoedige volk voorstelt als een bewijs van de hulpeloosheid zijner goden, die geen antwoord geven kunnen aan hunne dienaren. 3) Voor Israel daarentegen was de overwinning op hen behaald een nieuw bewijs voor de macht van Jehovah en wij vernemen in 2 Kon. 14 : 25, dat Koning Jerobeam in zijne voorspoedige oorlogen aangemoedigd werd door het woord van Jehovah in den mond van den profeet Jona van Gathepher. Men heeft gegist, dat een gedeelte van Jona's profetie bewaard is in de plaats aangehaald door Jesaja, die ons uitdrukkelijk mededeelt (Jes. 16 : 14), dat het een woord is gesproken door Jehovah tegen Moab in oude tijden (Stat.vert. „van toen af"). Er kan echter niets in de profetie gevonden worden, dat aanduidt, dat de schrijver behoorde tot het volk, dat den aanval op Moab deed. Hij schijnt eerder den val van Moab te beschouwen van een onzijdig standpunt en de eenige verzen, die zich niet bezighouden met de beschrijving der ramp doen juist

vermoeden, dat de schrijver uit Judea afkomstig was. Van de Moabieten wordt gezegd, dat zij zuidwaarts vloden en een schuilplaats zochten in de Edomietische hoofdstad Sela en hun wordt de raad gegeven om van daaruit hunne huldebewijzen te zenden naar den Davidischen koning te Jeruzalem, Edom's suzerein, ten einde om zijn bescherming en bemiddeling te smeeken (Jes. 17 : 1, 3, 4), terwijl deze betooning van barmhartigheid tegenover de ongelukkigen aanbevolen wordt als een waardige handelwijze, die strekken zou om den rechtvaardigen schepter van David's huis te bevestigen. Wij moeten echter niet te lang vertoeven bij deze profetie, welke een te fragmentarisch karakter heeft om met zekerheid verklaard te kunnen worden, wanneer wij zoo weinig van haar geschiedenis weten. De vluchtige blik, dien zij ons doet werpen op een, die bestendig zetelt in David's tent, die het recht zoekt, en vaardig is ter gerechtigheid, zal blijken van waarde te zijn, wanneer wij ons nader zullen bezig houden met het Zuidelijke Rijk; maar onder de dynastie van Jehu wordt onze belangstelling nog het meest gevraagd door het Noorden, welks vorsten de Davidische koningen overschaduwden als de ceder van den Libanon de distel, welke aan zijn voet groeit, overschaduwt (2 Kon. 14 : 9.) Na de overwinningen van Jerobeam genoot het huis van Ephraïm gedurende een geheel geslacht uiterlijken voorspoed; de rijkdom vermeerderde en de weelde nam toe. Evenwel schijnen de voordeelen, welke deze korte flikkering van geluk aanbracht, bijna uitsluitend

door de aristocratie genoten te zijn. De kracht van Oud-Israel had gelegen in den vrijen boerenstand, welke de nationale krijgsmacht vormde en zich verzamelde rondom de erfelijke hoofden van hun clans als hun natuurlijke leiders. Wij moeten veronderstellen, dat het leven van Israel in zijn besten tijd sterke gelijkenis vertoonde met 'tgeen gevonden wordt bij afzonderlijk levende Semietische stammen, waar het krijgsmansleven gepaard gaat met eenvoud van zeden en gestadigen arbeid. De Israelieten waren een geïsoleerd volk en werden dit te meer, toen de leer van Jehovah's ijverzucht het moeilijker voor hen maakte om met andere staten in verbinding te komen (Deut. 33 : 28; Num. 23 : 9.). Om hun positie te midden van vijandelijke volken, hun meerderheid over de onderworpen Kanaänieten, te handhaven moesten zij noodzakelijk zich aan een soort van blijvende militaire tucht onderwerpen. Onder alle Semietische stammen, die in gelijke omstandigheden met goed gevolg hun onafhankelijkheid staande gehouden hebben, vinden wij eene bijna ascetische soberheid van leefwijze, een vereischte voor mannen, die half soldaat, half boer zijn. De gewoonte schrijft voor, dat de rijken op gewone dagen even eenvoudig leven moeten als hun armere buren; er bestaat geen vernederende afstand tusschen de verschillende standen in de maatschappij. De hoofden zijn de vaders van hun clan, welke eene stipte en kinderlijke gehoorzaamheid vorderen in oorlogstijd, met een gezag, dat meer op gewoonte dan op macht berust, recht spreken en daarom

gehoorzaamd en bemind worden, naar gelang zij zelve zich houden aan de overgeleverde gebruiken. De macht der gewoonte is onbeperkt en niettegenstaande het groote gevoel van eigenwaarde, dat alle vrije mannen gemeen hebben, hetgeen in de oudste Hebreeuwsche wetten zijn uitdrukking vindt in de volkomen afwezigheid van lichamelijke straffen, is toch de persoonlijke vrijheid, zooals wij die verstaan, nauw beperkt door het onbetwist gezag der gewoonte in iedere levensomstandigheid. Een klein volk, dat zoo bestuurd wordt, kan groote dingen doen onder de Semieten, maar loopt ook gevaar plotseling ineen te storten, wanneer de oude levensvormen door de veranderde omstandigheden te loor gaan. De geschiedenis van het Oosten is vol van voorbeelden, met welk eene voor ons bijna ongeloofelijke snelheid volken, die krachtig geworden zijn door matigheid, goede tucht en zelfbeheersching van het toppunt van hun roem tot algeheel bederf en maatschappelijke ontzenuwing kunnen vervallen. 4)

Nu was in Israel onder Saul en David het koningschap slechts de natuurlijke ontwikkeling van en de kroon op het oude stammenleven. Maar onder Salomo begon men den overgang tot al de gebreken van het Oostersch despotisme te gevoelen. In Noordelijk Israel, niet in Juda, verving Salomo den ouden aristocratischen regeeringsvorm door een bestuur van Hofdignitarissen en zijn lichtingen voor den gedwongen arbeid en andere nieuwigheden droegen er tevens rechtstreeks toe bij om de oude positie van Israels vrije burgers

omver te werpen. De opstand onder Jerobeam was zonder twijfel eene revolutie om de oude toestanden te herstellen, maar met de opkomst van het huis van Omri komt de staatkunde van Salomo aan het Noordelijke Hof weer boven en wij hebben gezien, hoezeer Achab door zijn tyrannieke handelwijze ten opzichte van alle oude gewoonten en voorrechten het nationaal gevoel beleedigde. 5) Onder de dynastie van Jehu mag de oude stand van zaken voor een tijd lang de overwinning behaald hebben, maar deze was zeker niet van langen duur. Eene dynastie gegrondvest op bloed en verraad kon onmogelijk getrouwer zijn aan de oude wetten en gewoonten en naijveriger op de rechten der onderdanen dan het huis van Omri. Maar bovenal hebben de lange ongelukkige oorlogen met Damascus, en de hongersnood en landplagen, die er het natuurlijk gevolg van waren (Amos 4), de krachten van den armen en vrijen stand uitgeput en hun onafhankelijkheid gebroken. Het Hof werd het middelpunt van een weelderige en bedorven aristocratie, die langzamerhand het land en den rijkdom van het volk aan zich getrokken schijnt te hebben, terwijl het overige gedeelte der bevolking hopeloos verarmde. De oude goede verstandhouding tusschen de verschillende standen verdween en de klove tusschen rijk en arm werd al wijder en wijder. De arme kon geen recht vinden tegen den rijke, die hem uitzoog door woeker en bedrog in allerlei vormen (Amos 2 : 6, 7; 4 : 1; 8 : 4, etc.); omkooping en onderdrukking kwamen dagelijks meer in gebruik (Amos 3 : 9 vgll. en

passim). Het beste hulpmiddel tegen dergelijke wanverhoudingen had men moeten kunnen zoeken in den dienst van Jehovah, maar de officieele organen van dien godsdienst waren mede onderhevig aan het algemeen bederf. Wij moeten dit punt eenigszins nauwkeuriger bekijken, omdat het van het hoogste belang is tot recht verstand van vele gedeelten van Amos en Hosea.

Wij hebben reeds gezien, dat de revolutie, die door Elia en Elisa begonnen was, een beroep deed op de behoudende elementen der natie. Zij werd daarom door geen poging gevolgd om de traditioneele vormen der Jehovah-vereering te herscheppen, welke in hoofdzaak bleven wat zij sedert den tijd der Richteren geweest waren. De gouden kalveren werden niet omvergeworpen, ofschoon het duidelijk was, dat zij niet op hun plaats waren bij de vereering eener Godheid, die zichzelf zoo kenmerkend onderscheiden had van de goden der volkeren; en met die kalveren bleven nog vele andere godsdienstige instellingen en symbolen — zooals de Ashēra of heilige boomstam te Samaria (Stat.vert. „bosch" 2 Kon. 13 : 6) — welke Israel gemeen had met de Kanaänieten en die door hun invloed op de verbeelding des volks alleen konden strekken om de ware opvattingen van den God van Elia uit te wisschen en Hem omlaag te trekken tot het peil eener heidensche godheid. Toch waren de heiligdommen, die zoo vele voor eene geestelijke opvatting van Jehovah nadeelige elementen bevatten, onvermijdelijke middelpunten van den nationalen godsdienst. Ware godsdienst

kan nooit alleen een zaak van den enkelen mensch zijn. De rechte godsdienstige betrekking tot God moet ook eene betrekking tot onze medeschepselen tegenover God in zich sluiten en op zichzelf staande godsdienstige handelingen kunnen nooit voldoen aan de behoeften van een gezond geestelijk leven, dat een zichtbare uitdrukking eischt voor het feit, dat wij gezamenlijk God vereeren in het gemeenschappelijk geloof, dat ons tot een godsdienstige gemeenschap vereenigt. De behoefte aan daden van openbare en gezamenlijke godsvereering wordt van zelf gevoeld, overal, waar de godsdienst zijn invloed op het sociale leven doet gelden, en in Israel werd zij des te sterker gevoeld, omdat Jehovah oorspronkelijk de God en Koning der natie was, die met iederen Israeliet alleen tengevolge van zijn plaats in de gemeenschap te doen heeft. Juist door het regelen van alle nationale aangelegenheden, door het bezegelen van alle maatschappelijke plichten, maakte Jehovah Zijne tegenwoordigheid rechtstreeks kenbaar aan Zijn volk en zoo nam hun erkenning van Zijne Godheid noodzakelijkerwijze een openbaren vorm aan, wanneer zij zich verheugden voor Zijn aangezicht in Zijn heiligdom. De Israeliet kon over 't algemeen niet hetzelfde persoonlijke gevoel van Jehovah's tegenwoordigheid hebben in zijn binnenkamer als wanneer hij „verscheen voor Zijn aangezicht" of „Zijn aangezicht zag" op de plaats der dagvaarding, waar Hij zijn volk ontmoette gelijk een koning zijne onderdanen ontmoet om van hen de betuigingen van hun hulde te ontvangen in den

in 't Oosten gebruikelijken vorm van een geschenk (Exod. 23 : 15, 17) en haar vereering te beantwoorden met woorden van zegen of van oordeel overgebracht door den priester (Deut. 10 : 8; 33 : 8, 10). Bij het altaar kwam Jehovah tot Zijn volk en zegende hen (Exod. 20 : 24), en daden van godsvereering op een afstand van het heiligdom verricht namen het eigenaardig karakter aan van geloften en werden verricht met het oog op 't een of ander heiligdom (1 Kon. 8), waar zij ter rechter tijd moesten betaald worden door het brengen van dankoffers. Hoe onvoorwaardelijk de nadering tot het heiligdom beschouwd werd als de noodzakelijke grondslag van allen godsdienst, blijkt uit het denkbeeld, dat Jehovah niet vereerd kan worden in vreemde landen (1 Sam. 26 : 19): dat deze landen zelve onrein zijn (Amos 7 : 17); en dat de gevangenen in Assyrië en Egypte, die geen dankoffers en offeranden aan Jehovah kunnen brengen, gelijk zijn aan menschen, die het onreine brood der rouwdragenden eten „omdat hun voedsel voor hunne ziel niet gebracht wordt in het huis van Jehovah" (Hosea 9 : 4). Zoo stelt ook Hosea, wanneer hij de dagen van ballingschap, die komen zullen, beschrijft, wanneer de kinderen Israels vele dagen zullen blijven zitten zonder koning of vorst, zonder offer of *mazzeba* (den heiligen steen, die aan de oude heiligdommen eigen was), zonder *ephod* (een met metaal overtrokken beeld) of *teraphim* (beelden der huisgoden), dezen toestand voor als een tijdelijke berooving van Jehovah's huisvrouw van al de voorrechten van het huwelijk. 6)

Zoolang de heiligdommen en hun dienst deze beteekenis hadden, raakte ieder misbruik in den eeredienst, die er werd uitgeoefend, den eigenlijken kern van Israels godsdienst. De eeredienst in de heiligdommen werd geleid door de priesters, wier taak het was om het reukwerk voor Jehovah's aangezicht te plaatsen en brandoffers, die gansch verteerd worden, op Zijn altaar (Deut. 33 : 10). De persoonlijke belangen der priesters brachten mede dat zij het brengen van talrijke gaven en offers aanmoedigden; en daar het volk de keus had tusschen verschillende heiligdommen — Bethel, Gilgal, Dan, Mizpa, Tabor, Sichem, etc. (Amos 5 : 5; Hosea 5 : 1; 6 : 9) — en bedevaarten naar ver afgelegen heiligdommen een geliefkoosde godsdienstige handeling waren (Amos 5 : 5; 8 : 14), kwamen de priesterschappen der verschillende heilige plaatsen er van zelf toe om met elkander te wedijveren in het aantrekkelijk maken van hun eeredienst voor de groote menigte. De heilige feesten waren goede gelegenheden voor vroolijkheid en uitgelatenheid (Hosea 2 : 10), waar men at en dronk, zong en danste met onbedwongen feestvreugde. De dichter van Klaagl. 2 : 7 vergelijkt het leven in den tempel te Jeruzalem op een grooten feestdag met het rumoer van een leger, dat een stad bestormt. Men kan gemakkelijk nagaan, welken vorm de wedijver tusschen de verschillende volksheiligdommen onder deze omstandigheden aannemen moest. Het voornaamste streven van iedere priesterschap was om alle mogelijke pracht en weelde en physisch genot met de

heilige hoogtijden te vereenigen. Het Kanaänietisch ritueel had te veel aantrekkelijks voor de Semietische natuur, die het midden niet weet te houden tusschen bijna ascetische soberheid en teugelloos genot en Amos en Hosea teekenen dronkenschap en de stuitendste losbandigheid als onbeschaamde gezellinnen van de Heilige feesten (Amos 2 : 7, 8; Hosea 4 : 14). De dagen van voorspoed onder Jerobeam II gaven een nieuwen stoot aan deze buitensporigheden: feesten en offers waren talrijker dan ooit, immers was het niet Jehovah, of liever de Baälim — d. i. de plaatselijke openbaringen van Jehovah in de gedaante der gouden kalveren — die aan Israel de zegeningen van vrede en overvloed gegeven had (Hosea 2 : 5 vgl.)? Het geheele volk scheen zich overgegeven te hebben aan een geest van dwaasheid en ongebondenheid onder den onteerden naam van godsdienst: „hoererij en wijn en most hadden hun hart weggenomen" (Hosea 4 : 11).

Ten einde evenwel den verderfelijken invloed dezer ontaarde heilige plaatsen en van hunne dienaren volkomen naar de rechte waarde te schatten, moeten wij er aan herinneren, dat volgens de oude instellingen van Israel het heiligdom en de priesterschap eene andere taak hadden, die heel wat belangrijker was dan die, welke aan 't houden van feesten en uitgelaten offermaaltijden verbonden was. Sedert de dagen van Mozes was het eene wet in Israel geweest, dat rechtsgedingen, welke voor de gewone rechters te moeilijk waren, die volgens het gewoonterecht en naar antece-

denten uitspraak deden, ter beslissing voor Gods aangezicht gebracht moesten worden (Exod. 18 : 19). In de oudste Hebreeuwsche wetten beteekent het woord dat in de Engelsche vertaling door „rechters" weergegeven wordt eigenlijk „God" (Exod. 21 : 6; 22 : 8) en een zaak voor God (Stat.vert. tot de goden) brengen beteekent haar naar het heiligdom brengen. Aan de deurpost van het heiligdom werd ook de symbolische handeling verricht, waardoor een Israeliet vrijwillig op zich nemen kon om zijn heer levenslang te dienen; tot God, sprekende in het heiligdom, nam men de toevlucht bij twijfelachtige kwesties van eigendomsrecht. „Wanneer een mensch tegen een mensch zondigt", zegt Eli waarschijnlijk een oude spreekwijze aanhalende, „dan zal God hem oordeelen." Dit oordeel was de taak der priesters, die somtijds „den eed van Jehovah", welke beschouwd werd als een reinigingseed, als middel aanwendden (Exod. 22 : 11); in andere gevallen namen zij de toevlucht tot het heilige lot der Urim en Thummim; maar in 't algemeen traden de priesters voornamelijk op als de bewaarders van het oude heilige recht; hun taak was het Jacob Jehovah's rechten te leeren en Israel Zijne wet en in beter dagen was het hun hoogste lof, dat zij dezen plicht zonder vrees of bevoorrechting waarnamen, dat zij Jehovah's woord onderhielden en Zijn verbond bewaarden zonder vader of moeder, broeders of kinderen te achten (Deut. 33 : 9). Deze dagen waren echter voorbij. Onder het koningschap werden de rechterlijke functies der priesters nood-

zakelijk in verband gebracht met den dienst van den vorst, die Jehovah's vertegenwoordiger was zoowel in rechtszaken als in andere staatsaangelegenheden (2 Sam. 8 : 15; 14 : 7; 1 Kon. 3 : 28). De priesters waren in zekeren zin Hofbeambten en de opperpriester van een koninklijk heiligdom, zooals Amazia te Bethel (Amos 7:10, 13) was een van de hoogste staatsdienaren (vergelijk 2 Sam 8 : 17 vgl., waar de priesters des konings reeds voorkomen op de lijst der rijksgrooten). Zoo werd de priesterschap van zelf in gevoelens en belangen nauw verbonden met de bedorven heerschende aristocratie en was zij even berucht als de wereldlijke heeren om haar verwaarloozing van wet en recht. De vreemdste tooneelen van ongebondenheid en wetteloosheid werden in de heiligdommen aanschouwd — luidruchtige banketten, waar de boeten aan de priesterlijke rechters betaald met drinkgelagen werden doorgebracht, bedienaren van 't altaar, die voor deze brasserijen zich uitstrekten op verpande kleederen trots de heilige wetsbepalingen (Amos 2 : 8; vgl. Exod. 22 : 26 vgll.). Hosea beschuldigt de priesters van Sichem van openlijke straatschenderij en moord (Hosea 6 : 9 Hebr.); het heiligdom van Gilead was met bloed bevlekt en de profeet schrijft de algemeene zedelijke verslapping, de regeeringloosheid in alle deelen des lands toe aan het feit, dat de priesters, wier taak het was om de kennis van Jehovah en Zijne wetten te handhaven, dezen heiligen plicht verzaakt hadden (Hosea 4).

Men kan de uitwerking, welke deze trouweloosheid der priesters had op de zedelijkheid des volks en op het gevoel voor recht en onrecht niet naar waarde schatten zonder eenige uiteenzetting van het gezichtspunt, waaronder de oude Hebreën de zonde beschouwden. Wij hebben reeds gelegenheid gehad om te zien, dat bij oude volken het denkbeeld van recht of bindende gewoonte samenvalt met dat van zedelijkheid en dat onder de Israelieten vooral recht en onrecht gewoonlijk van een juridisch gezichtspunt uit beschouwd werden. Dit heeft natuurlijk invloed op het zondebegrip. De grondbeteekenis van het Hebreeuwsche woord chātā, zondigen, is in gebreke blijven en in 't Hebreeuwsch zoowel als in 't Arabisch heeft de actieve (causatieve) vorm de beteekenis van het wit of een ander voorwerp, waarop gemikt wordt, missen (Richt. 20 : 16). Het begrip van zonde is daarom dat van misgreep of vergissing en het woord staat in verband met andere woorden, die dwaling, dwaasheid of gebrek aan bekwaamheid en inzicht (1 Sam 26:21) beteekenen. Dit denkbeeld kan op verschillende wijze toegepast worden, maar in 't bijzonder blijft iemand in gebreke, wanneer hij verzuimt om zijn verplichtingen na te komen of aan een bindend bevel te gehoorzamen en in het Hebreeuwsche taaleigen is het verzuim een „zonde", onverschillig, of het aan vergeetachtigheid toe te schrijven of zelfs geheel onwillekeurig was. Jonathan's overtreding van zijns vaders gebod en vervloeking in 1 Sam. 14 was, omdat hij niet wist, wat Saul

bevolen had, niet minder eene „zonde" in deze beteekenis. In twee opzichten verschilt het Hebreeuwsche begrip van zonde in zijn vroegste ontwikkeling geheel en al van de beteekenis, die wij aan het woord hechten. In de eerste plaats wordt het niet noodzakelijk opgevat als een vergrijp tegen God, maar sluit het iedere daad in, die een mensch in 't ongelijk stelt bij hen, die de macht hebben om hem berouw daarvan te doen hebben (2 Kon. 18:14). „Wat is mijne zonde voor het aangezicht uws vaders," zegt David, „dat hij mijne ziel zoekt?" (1 Sam. 20:1). „Het gescheurde," zegt Jakob tegen Laban, „heb ik niet tot u gebracht, ik heb het geboet, ik droeg er het verlies van" — letterlijk, ik nam het als mijne zonde (Gen. 31:39). Indien David sterft, zegt Bathseba, zonder maatregelen te nemen tegen de opvolging van Adonia, „dan zullen ik en mijn zoon Salomo zondaars zijn" (1 Kon. 1:21). In de tweede plaats heeft het begrip van zonde niet noodzakelijk betrekking op het geweten van den zondaar, het sluit niet noodzakelijk zedelijke schuld in zich, maar alleen om zoo te zeggen juridische verantwoordelijkheid. Op twee manieren komt echter het Hebreeuwsche zondebegrip in betrekking met den godsdienst. Vooreerst stelt het levendig gevoel van Jehovah's tegenwoordigheid in Israel als Koning, die bevelen geeft aan Zijn volk en niet in gebreke blijft om die met kracht te handhaven, de opvatting van zonden tegenover Jehovah op den voorgrond. In verreweg het grootste deel der plaatsen in de oudere gedeelten van

den Bijbel, waar van zulke zonden gesproken wordt, hebben zij betrekking op godsdienstige overtredingen, op de vereering van valsche goden of van Jehovah Zelf op eene wijze, die Hem niet welgevallig is, op ongehoorzaamheid aan eenig bijzonder bevel — zooals bij het geval van Saul's verzuim om zijn opdracht tegen Amalek te vervullen — of verwaarloozing van 't nakomen van een gelofte (1 Sam. 14 : 28; Richt. 21 : 22). Overtredingen, welke wij van zedelijken aard zouden achten, zooals polytheïsme, stonden op ééne lijn met ongehoorzaamheid aan zuiver ritueele voorschriften, zooals het eten van 't vleesch van dieren, wier bloed niet geofferd was aan Jehovah (1 Sam. 14 : 33 vgl.) of met zulk een vergrijp tegen de openbare meening als Davids volkstelling (2 Sam. 24 : 17). In gevallen als het laatste wordt de zonde niet duidelijk als zoodanig gevoeld, totdat er een groote ramp volgt en deze gewoonte om daden te beoordeelen naar de gebeurtenissen, die er op volgen, welke zoo gemakkelijk aanleiding gaf tot geheel verkeerde voorstellingen van wat goed en kwaad is, zoo deze alleen door de openbare meening gevormd worden, werd onder de geestelijke leiding der profeten een van de voornaamste middelen om juister en dieper opvattingen van Jehovah's heiligen wil in 't leven te roepen. Maar in de tweede plaats begon men overtredingen van menschen tegen menschen op te vatten als godsdienstige overtredingen, in zooverre als Jehovah de opperste rechter is, voor wien zulke gevallen ter beslissing gebracht moesten worden

(Richt. 11:27; 1 Sam. 2:25). Het geheele rechtsgebied in Israel is Jehovah's terrein en Hij is de handhaver niet alleen van Zijn eigen rechtstreeksche bevelen, maar van alle maatschappelijke aangelegenheden, die door de overgeleverde wet en gewoonte geregeld waren. Op deze wijze heeft Jehovah in Zijn hoedanigheid van rechter, krachtens dit samenvallen van wet en gewoonte met alle zedelijke verplichtingen, te doen met alles, wat op zedelijk gebied voorkomt, en alle soorten van zonden komen voor zijn rechterstoel. Jehovah kan op velerlei wijze het recht handhaven en zondaars straffen, want Hij heeft zoowel het bevel over de natuurkrachten als het bestuur over de zichtbare rechtsinstellingen in Israel. Maar tot den rechterstoel in het heiligdom wendde zich ieder, die zich verongelijkt voelde, van zelf om genoegdoening en ieder, die wist, dat hij onrecht begaan had, wendde zich daarheen om boete te doen, 'tgeen plaats had door een offer (1 Sam. 3:14; 26:19) of tegen betaling van eene som gelds aan de priesters (2 Kon. 12:16), welk laatste beschouwd werd als eene boete, welke men meende, dat de misdaad uitwischte, zooals natuurlijk is in eene maatschappij, waar alle inbreuk op 't recht uitgenomen moord met voorbedachten rade door betaling van eene geldelijke vergoeding ongedaan gemaakt werd. Toen de priesters daarom de zonden van het volk begonnen te beschouwen als eene voortdurende en begeerlijke bron van inkomsten, zooals wij uit Hosea 4:8 leeren, dat zij in den tijd van dien profeet werkelijk deden,

werd het geheele begrip van goed en kwaad afgemeten naar een geldelijken maatstaf en het zedelijk gevoel van 't volk werd in evenredigheid daarmede in iedere levensbetrekking zwakker.

De tekortkomingen der priesters zouden nog eenigszins goedgemaakt kunnen zijn, indien de profeten, wier invloed op de groote menigte zonder twijfel nog groot was, iets behouden hadden van den geest van Elia. Maar de profetie was verlaagd tot een gewoon handwerk (Amos 7 : 12). Hosea veroordeelt profeet en priester in één adem. Wanneer de priester valt, zal de profeet met hem vallen (Hosea 4:5).

Was dan alles verloren, waarvoor Elia gestreden had? Was er dan niets in 't volk van Jehovah, dat het onderscheidde van andere volken, behalve die meerderheid in zedelijk bederf, waartegen Amos de heidenen zelf tot getuigen roept (Amos 3 : 9 vgll.)? Bij het lezen van de profetische aanklachten tegen het rijk van Jerobeam zouden wij haast meenen, dat het zoo was; en er kan geene kwestie van zijn, of het innerlijk verval van den staat was zoover gekomen, dat het onmogelijk was geworden om nieuw en gezond leven te brengen in het staatslichaam, zooals het nu was. Maar aan den eenen kant moet men bedenken, dat Amos en Hosea krachtens hun ambt van hervormers en onvermoeide geeselaars van ieder misbruik van zelf uitsluitend de verkeerde zijden van den toestand doen uitkomen en aan den anderen kant moeten wij in 't oog houden, dat althans Amos bijna uitsluitend spreekt van het bederf der

rijke en heerschende standen, wier ondeugden in een Oostersch rijk volstrekt geen zuivere afspiegeling zijn van den zedelijken toestand der lagere klassen. Amos beschouwt volstrekt niet de zondaars van Jehovah's volk (Hfdst. 9:10) als identisch met Israel. Hij vergelijkt het dreigende oordeel met het ziften van koren in een zeef, waardoor het goede graan niet op den grond valt. Er was nog een overblijfsel in Ephraïm, dat vergeleken kon worden bij het gave koren; en ofschoon alle zondaars moeten omkomen, zoo zal Jehovah, zegt hij ons, het huis van Jacob niet ganschelijk verdelgen (vers 8).

Dit is, het zij eens voor goed opgemerkt, een karakteristieke trek van alle Oud-Testamentische profetie. De profeten hebben veel te zeggen over de zonden van Israel, zonden, die zoo zijn toegenomen, dat Jehovah ze onmogelijk meer stilzwijgend voorbij kan gaan; maar zij wanhopen nooit aan de goede zaak van Jehovah onder het volk en meenen nooit, dat al Zijn goedheid en genade aan Israel voor niets verkwist zijn. Te midden van het algemeen bederf blijft er eèn zaad bestaan van een betere verwachting, een tastbaar en zichtbaar fondament voor de zekerheid, dat Jehovah Zich toch nog van het overblijfsel uit de verworpen natie een volk Zijner liefde waardig zal vormen. Deze overtuiging is niet uitgedrukt in de taal van een nieuwerwetsch overgevoelig optimisme, dat de hoop niet opgeven wil zelfs bij den meest verdorven mensch. De profeten bekommerden zich niet allereerst om de bekeering der

enkele zondaars; het volk begeerden zij gerechtigheid en de kennis van Jehovah te zien volgen en zij waren te practisch om niet te weten, dat de weg tot verbetering van het volk is, bevrijd te worden van de boosdoeners en betere elementen in hun plaats te stellen (vgl. Jer. 13 : 23, 24). Maar dit, gevoelen zij, is niet iets onmogelijks; er leeft nog iets van de kennis en de vrees van Jehovah in het land, ofschoon dit geen invloed heeft op de tegenwoordige bestuurders des lands; en terwijl zij een beroep doen op deze hoogere opvatting van plicht en geloof, gevoelen zij, dat hun woorden niet in den wind gesproken worden, maar dat zij eene zaak voorstaan, die door Jehovah's eigen hand gesteund ten slotte zegevieren moest onder datzelfde volk, dat nu zoo geheel en al aan de zonde is overgegeven. Zoo antwoordt op Elia's klacht, dat hij alleen is overgebleven in zijn ijver voor Jehovah, den God der heirscharen, de stem uit den hemel, dat bij het alles wegvagend oordeel, dat ten uitvoer gebracht worden moest door het zwaard van Jehu en het zwaard van Hazaël, nog zeven duizend mannen gespaard zullen worden, alle knieën, die zich niet gebogen hebben voor Baäl en alle mond, die hem niet gekust heeft. (In 1 Kon. 19 : 18 moet in plaats van: „Ook heb ik doen overblijven," gelezen worden: „En ik zal doen overblijven" vgl. 2 Kon. 13 : 7.)

Het duidelijkste bewijs, dat Jehovah's werk in vroeger tijden niet zonder vrucht was gebleven in Israel, ligt in den hoogen en bevelenden toon, dien profeten

als Amos aannemen. Wanneer zij spreken van den almachtigen Jehovah, den Schepper van hemel en aarde, den Heer van alle volkeren, tot Wiens heerlijk einddoel van gerechtigheid en waarheid geheel de natuur en geheel de geschiedenis moet medewerken, dan erkennen zij zelve, dat zij van waarheden spreken, waarvan de groote menigte van hun landgenooten niet weet, maar zij maken er nooit aanspraak op predikers te zijn van een nieuwen of onbekenden godsdienst. Al schijnt het somtijds, dat zij Israel behandelen als gezonken beneden het peil zelfs der heidensche volken, het is elders duidelijk, dat zij het volk van Jehovah afmeten naar een maatstaf, die niet aangelegd kan worden aan hen, die nooit den levenden God gekend hadden. De grondtoon der profetie van Amos ligt in de woorden van Hfdst. 3 : 2: „U alleen heb Ik gekend uit alle geslachten der aarde; daarom zal Ik u straffen om al uwe ongerechtigheden." De schuld van Israel ligt in zijn verval niet van het gemeenschappelijk standpunt van andere volken en ook niet van een nieuw standpunt, waarvan nu voor 't eerst gehoord werd, maar van een standpunt, waarop zij reeds geplaatst waren door den eenigen Jehovah, die dit volk tot zijn eigendom gemaakt had. Tot recht verstand der profeten is het van het hoogste belang om ons met eenige nauwkeurigheid duidelijk voor oogen te stellen, wat dit standpunt was.

Tot voor zeer korten tijd was het algemeen aangenomen, dat deze vraag geen moeilijkheden opleverde;

men meende, dat de wetten van den Pentateuch, allen door Mozes geschreven en van zijne dagen af voortdurend bewaard, de onveranderlijke regel van geloof en leven geweest waren zoowel vóór als na de Ballingschap. Tegenwoordig kan deze gemakkelijke oplossing van het probleem niet langer door geschiedvorschers aanvaard worden. De profeten vóór de Ballingschap beroepen zich nooit op het afgeronde systeem van den Pentateuch. De oudere historische boeken beroepen er zich niet op; en inderdaad kunnen de verschillende deelen dezer boeken tot onderscheidene groepen gebracht worden, waarvan ieder haar eigen standpunt van godsdienstige gebruiken en plichten heeft in overeenstemming met den tijd, waarin zij samengesteld werd. De laatste geschiedschrijving in de boeken der Kronieken verondersteld den geheelen Pentateuch; het schema van de boeken der Koningen staat op het standpunt van het boek Deuternomium, maar kent de Levietische wetgeving niet; en andere verhalen, die nu in Koningen ingevoegd zijn, zooals b.v. de geschiedenissen van Elia en Elisa, waarvan iedereen duidelijk kan zien, dat het bepaald oude stukken zijn — weten niets van de Deuteronomische wet van het ééne altaar als plaats der godsvereering en staan evenals Elia zelf onverschillig zelfs tegenover de vereering der gouden kalveren. Deze oude verhalen en het grootste deel van de boeken van Samuel en 't boek der Richteren nemen als goed en normaal een soort van godsvereering aan, die 't meest nabij komt aan den godsdienst der aarts-

vaders, zooals die ons geteekend wordt in Genesis of gebaseerd is op de oude wet van Gen. 20 : 24, waar Jehovah beloofd Zijn volk te ontmoeten en hen te zegenen bij de altaren van aarde en ongehouwen steen, die in alle hoeken des lands staan op iedere plaats waar Jehovah een gedachtenis van Zijn naam gesticht heeft. En evenzoo zijn, zooals ik uitvoeriger heb aangetoond in eene vroegere reeks van Lezingen de heilige wetten van Israel, welke de vroegere geschiedenis kent, niet het geheele ingewikkelde systeem van den Pentateuch, maar voornamelijk de inhoud van dat grondleggend wetboek, dat gevonden wordt in Exod. 21—23 onder den titel van het Bondsboek. 7)

De grenzen van deze Lezingen verbieden ons in bijzonderheden na te gaan, hoeveel van de wetten van den Pentateuch reeds aan Amos of Hosea bekend was, en het zou onredelijk zijn van u te vergen, dat gij vertrouwen steldet in resultaten van 't onderzoek van anderen, welke gij niet in de gelegenheid zijt om te toetsen. Wij moeten liever vragen, of er niet een ruimere practische methode is, waardoor wij de waarheid zoo nabij kunnen komen als voor ons doel noodig is, zonder ons te wagen aan bijzonderheden, die door de nauwkeurige nasporingen van geleerden, welke speciaal voor deze taak geschikt zijn, moeten vastgesteld worden. Ben ik er in geslaagd uwe aandacht te boeien door 't geen wij tot nu toe reeds doorloopen hebben, dan denk ik niet, dat wij dit onmogelijk zullen vinden. Wij hebben tot nog toe de

toevlucht niet genomen tot eenige in bijzonderheden tredende resultaten van Pentateuchcritiek en toch zijn wij door eenvoudig onze aandacht te vestigen op niet te loochenen historische feiten en door daarop den vereischten nadruk te leggen in staat geweest om een samenhangend verhaal te geven van den voortgang van Jehovah's godsdienst van Mozes tot Elia. Wij hebben geen gelegenheid gehad om te spreken van Mozes als den opsteller van een geschreven wetboek en om te onderzoeken, hoeveel dit wetboek bevatte, omdat de geschiedenis zelf het duidelijk maakt, dat zijn belangrijke beteekenis voor Oud-Israel niet gelegen is in zijn geschriften, maar in zijn practisch werk als rechter, die als pleitbezorger des volks voor God stond en hunne moeilijke gedingen voor Hem in het heiligdom bracht (Exod. 18:19; 33:9 vgll.). Deze taak van Mozes en niet het bewaren van 't geschreven woord werd naar luid der oudste geschiedenis overgenomen door zijn opvolgers en Israel kende Jehovah als zijn Rechter en Wetgever, niet omdat Hij hun een geschreven Torah gegeven had, maar omdat Hij nog om recht te spreken in hun midden tegenwoordig was. Verder hebben wij ook geen gelegenheid gehad om lang te vertoeven bij de wetgeving op den Berg Sinaï, alsof het Verbond daar bekrachtigd de eigenlijke aanvang van Israels leven als het volk van Jehovah was; want de vroegste geschiedenis en de profeten beschouwen niet de Sinaïetische wetgeving als den grondslag van hun opvatting der betrekking tusschen Jehovah

en Israel, maar gaan gewoonlijk terug tot de verlossing uit Egypte en gaan van daar terstond over tot de omzwerving in de woestijn en de verovering van Kanaän (Joz. 24 : 5 vgll., 17 vgll.; Amos 2 : 10; Hosea 2 : 15; 11 : 1; 12 : 9, 13; Jes. 11 : 4). Wij zijn dus vrijgesteld van het ingaan op allerlei ingewikkelde vraagstukken als het vaststellen van den datum der verschillende deelen van de Sinaïetische wetgeving eenvoudig, omdat de gebeurtenissen van het jaar bij den Sinaï doorgebracht in het vervolg niet op den voorgrond komen te staan. En zoo vonden wij het ook, toen wij over Elia moesten spreken, onnoodig om te vragen, wat het nieuwe was, dat zijn werk vertoonde in vergelijking met de wetten van den Pentateuch, die verondersteld kunnen worden in zijn tijd te hebben bestaan, omdat de op practisch gebied baanbrekende beteekenis van zijn optreden tegen Baäl duidelijk gemaakt wordt door het feit, dat in Salomo's tijd de invoering van vreemde godsvereeringen onder gelijke omstandigheden zonder tegenspraak van het volk plaats vond en dat in Juda Salomo's heiligdommen aan heidensche goden gewijd ongestoord bleven bestaan tot lang na Elia (2 Kon. 23 : 13) en daarom geduld moeten zijn zelfs door Achab's tijdgenoot Josaphat, die voor een koning van ontwijfelbare rechtzinnigheid doorging. Bovengenoemde feiten zijn bakens in de geschiedenis, welke wij niet over 't hoofd mogen zien en welke de waarheidsliefde ons verbiedt om weg te redeneeren en zulke feiten zijn veel meer dan tradities

of hypothesen aangaande het ontstaan van den Pentateuch ons beste middel om te begrijpen, hoedanig de werkelijke toestand van 't volk was, waaronder de profeten optraden. Inderdaad zijn zij, die den Mozaïschen oorsprong van den Pentateuch vasthouden en toch recht wenschen te doen wedervaren aan de geschiedenis, gedwongen aan te nemen, dat hij voor de practijk een gesloten boek was, daar vele van zijn voornaamste wetten door de beste koningen en de meest verlichte priesters in 't geheel niet gekend werden. Zij werden evenmin gekend door de profeten, zooals wij in 't vervolg nog duidelijker zullen zien, en zoo moeten wij ze voor het historisch onderzoek van de profeten en hun werk ter zijde laten liggen en onze aandacht vestigen op dingen, waarvan aangetoond kan worden, dat zij werkelijk plaats en erkenning vonden in Israel. Met andere woorden de geschiedenis en de profeten moeten niet door den Pentateuch worden toegelicht, maar zij moeten zelve onze gidsen zijn, om vast te stellen, wat de hoofdzaak uitmaakte van de feitelijke kennis van Jehovah in den tijd, waartoe zij behooren.

In de eerste plaats is 't dan volkomen duidelijk, dat het grootste deel der Levietische wetgeving met haar ritueel, dat geheel en al samengesteld was voor het heiligdom van de ark en de priesters van het huis van Aäron, niet gangbaar en algemeen erkend kon worden in 't Noordelijke Rijk. De priesters konden zich geen slag in 't aangezicht geven door het gezag aan te nemen

van een wetboek, volgens hetwelk hun geheele godsvereering schismatiek was; ook kan het wetboek niet de grondslag van het volksgeloof of van de profetische prediking geweest zijn, daar Elia en Elisa met de heiligdommen huns volks in vrede leefden. Zelfs Hosea in zijne bittere en scherpe beschuldigingen tegen de priesters verwijt hun nooit, dat zij als scheurmakers zich meester gemaakt hadden van een onwettig gezag, maar spreekt van hen als van lieden, die zich ontrouw betoond hadden aan een wettige en verheven bediening. Om dezelfde redenen is het bewezen, dat ook het wetboek van Deuteronomium onbekend was, want dit beschouwt eveneens alle noordelijke heiligdommen als schismatiek en heidensch, slechts ééne plaats als het wettige heiligdom erkennende, waarheen geheel de nakomelingschap van Jacob moest optrekken om te aanbidden. Men kan daarom gerust de gevolgtrekking maken, dat alle oude wetten, die in geschreven vorm in omloop waren, gezocht moeten worden in andere gedeelten van den Pentateuch, in 't bijzonder in het Bondsboek, Exod. 21—23, dat door den Pentateuch zelf als een ouder wetboek wordt voorgesteld dan de Deuteronomische en de Levietische Wetgeving. Inderdaad komen de bepalingen in dit wetboek nauwkeurig overeen met de sporen der oude wetten van Israel, welke in de oudste geschiedenis en bij de profeten gevonden worden. Volkomen daarmede gelijk staat behalve eenige kleinere bijzonderheden, die ons nu niet behoeven bezig te houden, een andere oude wetstafel ons in Exod. 34

bewaard. Deze beide documenten kan men beschouwen als de afspiegeling van alle heilige wetten, die in het Noordelijke Rijk van kracht waren, ofschoon het feit zelf, dat wij twee zulke documenten hebben, met nog andere aanwijzingen het waarschijnlijk maakt, dat de wetten, die ongetwijfeld door de mondelinge uitspraken der priesters overal ter kennis van 't volk kwamen, beter bekend waren door mondelinge overlevering dan door geschreven wetboeken. Noch Amos noch Hosea maakt eenige zinspeling op eene bestaande geschreven wet (Hosea 8 : 12 is verkeerd vertaald in de Statenvertaling), ofschoon dit nog niet bewijst, dat er geen geschreven wetten bestonden, maar alleen, dat zij nog niet zoo op den voorgrond stonden als in later tijd.

Jehovah echter onderwees Zijn volk en openbaarde Zijn karakter aan hen evenzeer door de geschiedenis als door bijzondere voorschriften, en de herinnering aan Zijne groote daden in vervlogen tijden is meestal het thema van de vermaningen der profeten. Ik heb reeds opgemerkt, dat de bestaande historische verhalen tot verschillende groepen kunnen gebracht worden, welke nauw verwant zijn òf met het Bondsboek òf met het Deuteronomisch wetboek òf met den volledigen Pentateuch (of zoo ge wilt de Levietische wetgeving). In het Noordelijke Rijk, waar de Deuteronomische en Levietische wetgeving niet erkend werden, kunnen wij gerust aannemen, dat die gedeelten der historische boeken welke daarmee verwant zijn, en de daden van Israel beoordeelen naar het standpunt, waarop

zij staan, ook onbekend waren. Hierdoor worden buitengesloten die pericopen van den Pentateuch en het boek Jozua, welke duidelijk van dezelfde hand zijn als de Levietische wetten, en een groot aantal plaatsen in den stijl van Deuteronomium, voornamelijk aanteekeningen van een lateren Redactor op het oudere verhaal, of redevoeringen in den gewonen, vrijen trant der oude geschiedschrijvers, welke hier en daar in de oude historische boeken gevonden worden. De leidende gedachte in de boeken der Koningen moeten wij natuurlijk als duidelijk onderscheiden van 'tgeen de schrijver uit andere bronnen heeft overgenomen ook ter zijde stellen, daar de geschiedenis van 't boek der Koningen tot aan het einde van 't Judeesche Koninkrijk loopt en geheel en al beschreven is van het standpunt der reformatie van Josia, welke lang na den val van het rijk van Ephraïm plaats had.

Het is van belang om deze gevolgtrekkingen even in breede trekken aan te stippen, maar voor ons tegenwoordig doel is het niet noodig om ze in bijzonderheden uit te werken, omdat zij in 't algemeen genomen meer de beschouwing dan den eigenlijken inhoud der geschiedenis raken. In Amos' en Hosea's tijd vertolkten de trouwste harten en de diepste denkers in Israel Jehovah's leidingen met Zijn volk nog niet in het licht der Deuteronomische en Levietische wetten; zij beoordeelden Israels gehoorzaamheid niet naar het beginsel van 't éene heiligdom of het standpunt van het Aäronietisch ritueel; maar zij hadden het verhaal van Jehovah's

leidingen met hunne vaderen gehoord en velen van hen hadden het misschien gelezen in boeken, waarvan een groot deel is opgenomen in onzen Bijbel. Neem b. v. eens de geschiedenis van het Noordelijke Rijk, zooals die ons in 't boek der Koningen verhaald wordt. Geen opmerkzaam lezer zelfs van de Statenvertaling kan het ontgaan, dat de eigenlijke inhoud van het verhaal, alles, wat er levendigheid en kleur aan geeft, tot een geheel ander soort van literatuur behoort dan de korte chronologische aanteekeningen van den Judeeschen redactor. De geschiedenis van Elia en Elisa heeft haar vorm gekregen in het Noordelijke Rijk; zij wordt verhaald door een schrijver, die vol persoonlijke belangstelling is in het lot van Ephraïm en er niet aan denkt om op het werk van Elia critiek te geven, zooals de Judeesche redactor critiek geeft op de geheele geschiedenis van het Noorden door voortdurend te wijzen op het schismatiek karakter der noordelijke heiligdommen. Bovendien draagt het verhaal duidelijk het karakter van een volksverhaal; het laat zich lezen als een vertelling vol van de dramatische trekken en de levendige detail-schildering, die alle Semietische geschiedschrijving, welke als uit den mond des volks wordt opgevangen, kenmerken. De koning van Israel, van wien wij in 2 Kon. 8:4 lezen, was zeker niet de eenige, die tot Gehazi zeide: „Vertel mij toch al de groote dingen, die Elisa gedaan heeft." Doordat zij telkens weer verhaald werd, nam de geschiedenis der profeten een vasten vorm aan, lang voordat zij op schrift ge-

leidingen met hunne vaderen gehoord en velen van hen hadden het misschien gelezen in boeken, waarvan een groot deel is opgenomen in onzen Bijbel. Neem b. v. eens de geschiedenis van het Noordelijke Rijk, zooals die ons in 't boek der Koningen verhaald wordt. Geen opmerkzaam lezer zelfs van de Statenvertaling kan het ontgaan, dat de eigenlijke inhoud van het verhaal, alles, wat er levendigheid en kleur aan geeft, tot een geheel ander soort van literatuur behoort dan de korte chronologische aanteekeningen van den Judeeschen redactor. De geschiedenis van Elia en Elisa heeft haar vorm gekregen in het Noordelijke Rijk; zij wordt verhaald door een schrijver, die vol persoonlijke belangstelling is in het lot van Ephraïm en er niet aan denkt om op het werk van Elia critiek te geven, zooals de Judeesche redactor critiek geeft op de geheele geschiedenis van het Noorden door voortdurend te wijzen op het schismatiek karakter der noordelijke heiligdommen. Bovendien draagt het verhaal duidelijk het karakter van een volksverhaal; het laat zich lezen als een vertelling vol van de dramatische trekken en de levendige detail-schildering, die alle Semietische geschiedschrijving, welke als uit den mond des volks wordt opgevangen, kenmerken. De koning van Israel, van wien wij in 2 Kon. 8:4 lezen, was zeker niet de eenige, die tot Gehazi zeide: „Vertel mij toch al de groote dingen, die Elisa gedaan heeft." Doordat zij telkens weer verhaald werd, nam de geschiedenis der profeten een vasten vorm aan, lang voordat zij op schrift ge-

vaders — bijna alles, dat geen betrekking heeft op Abraham en Hebron, heeft zich op deze wijze geconcentreerd om de noordelijke heiligdommen of om Berseba, een plaats, waarheen Noordelijk Israel ter bedevaart trok (Amos 5 : 5; 8:14), en het bijzonder belang, dat het verhaal blijkt te stellen in Rachel en Jozef, is een bewijs te meer, dat wij het nog lezen ongeveer in denzelfden vorm, als het gelezen of verhaald werd in het huis van Jozef in de dagen van Amos en Hosea.

Er zijn twee hoofdstukken in den Bijbel, waarop wij kunnen wijzen als bijzonder leerrijk voor de wijze, waarop de Israelieten van het Noorderlijke Rijk dachten over Jehovah en Zijn heerschappij in Israel. Eén hiervan is de zoogenaamde zegen van Mozes in Deut. 33, dat duidelijk uit het Noordelijke Rijk afkomstig is, omdat het spreekt van Jozef als den gekroonde onder zijne broederen (vs. 16, Stat.vert. afgezonderde van zijne broederen) en bidt om de hereeniging van Juda met het overige Israel (vers 7). Het andere is Jozua 24, een verhaal, dat betrekking heeft op Sichem, waarin zonder aanstoot gesproken wordt van den heiligen boom en den heiligen steen, die in dit groote heiligdom van 't Noorden gevonden werden, en waarvan de schrijver dus geheel onbekend was met de Deuteronomische wetgeving. Het hoofdstuk geeft een résumé van de geschiedenis van Israel en de aartsvaders en legt dat Jozua in den mond, welk résumé eigenlijk het eindoverzicht is van een groot historisch boek, bekend als het Elohistische geschiedverhaal, waartoe door de critici

groote stukken uit het verhaal van den Pentateuch gebracht worden; en in verband met den Zegen van Mozes doet het ons beter dan eenig ander gedeelte der Schrift zien, hoe diep godsdienstig onder de Israelieten van het Noordelijke Rijk de opvatting van den dienst van Jehovah was, ofschoon zij niets wisten van de grootere wetboeken in den Pentateuch. In den Zegen van Mozes wordt de godsdienst van Jehovah beschreven in een toon van vroolijk en hoopvol vertrouwen — de heerlijkheid van Jehovah, wanneer Hij blinkende verschijnt uit Paran en wanneer Hij komt te Kades vol liefde voor Zijn volk, de heerlijke gave van de wet van Mozes als eene bezitting voor de gemeente van Jakob, de eindelijke vestiging van den staat, wanneer er een koning zal zijn in Jeshurun, die de verstrooide deelen des volks zal vereenigen en de stammen Israels te zamen verbinden (vers 5). De priester wordt nog geëerbiedigd als de drager der onpartijdige goddelijke rechtspraak. De stammen zijn niet allen even bloeiend; Simeon is reeds verdwenen van de lijst en Ruben schijnt met den ondergang bedreigd; maar het vorstelijk huis van Jozef is sterk en roemrijk en rondom de duizenden van Manasse en de tienduizenden van Ephraïm verzamelen zich de andere stammen nog sterk in de gunst van Jehovah. „Niemand is er gelijk aan den God van Jeshurun, die op den hemel rijdt tot uwe hulp en met Zijne hoogheid op de bovenste wolken. De God van ouds is uw toevlucht en de uitbreiding der eeuwige armen; Hij verdrijft den vijand voor uw aangezicht en

zegt: Verdelg. Dan woont Israel in veiligheid; de fontein van Jacob vloeit onvermengd in een land van koren en most, waar de hemelen druipen van dauw. Welgelukzalig zijt gij, o Israel; wie is u gelijk? een volk verlost door Jehovah, wiens hulp uw schild, wiens hoogheid uw zwaard is en uwe vijanden onderwerpen zich voor uw aangezicht en gij treedt over hunne hooge plaatsen." 8) Hier vinden wij nog het oude heldhaftige Israel veilig door de hulp van den God des hemels, wiens tegenwoordigheid evenzeer blijkt in den dag van het slaggewoel als in de bedeeling eener rechtvaardige wet. In Jozua 24 wordt ons een andere zijde geschilderd. De God, die deze groote dingen gedaan heeft voor Israel is een heilig en een naijverig God; Hij zal de zonden van Zijn volk niet vergeven. Het is geen gemakkelijke zaak zulk een God te dienen, want Hij moet gediend worden alleen met het hart. Het gevaar om van Hem af te wijken is op twee wijzen groot. Aan de eene zijde komt Israel in verzoeking om weer te vervallen tot het oude heidendom van zijn Aramaeesche voorvaderen (vs. 2, 15), aan den anderen kant wordt het meegesleept door de goden der Amorieten. Dat waren inderdaad de twee groote invloedrijke machten, waarmede de godsdienst van Jehovah te kampen had de geheele geschiedenis van Israel door, en beide hadden eene wonderlijke aantrekkingskracht, want zij eischten niet zooveel van hun vereerders als de heilige en naijverige Jehovah. „Gij kunt Jehovah niet dienen, want Hij zal uwe zonden niet vergeven; zoo gij Hem verlaat en

vreemde goden dient, dan zal Hij zich omkeeren en Hij zal u kwaad doen en u verteren, nadat Hij u goed gedaan heeft." Deze woorden kunnen dienen als het grafschrift van den Israelietischen staat bij de verwoesting, die hij tegemoet ijlde in de laatste dagen van het huis van Jehu en hiermede had de geschiedenis een einde kunnen nemen, zoo er niet een nieuwe reeks van profeten was opgestaan, die een ander Israel op de puinhoopen van het oude koninkrijk opbouwden. De grondlegger van dezen nieuwen vorm van profetie is Amos, de herder van Tekoa. 9)

Het eerste optreden van Amos als profeet is een der treffenste tafereelen in de Oud-Testamentische geschiedenis. Zijne profetie is bijna geheel en al gericht tot het Noordelijke Rijk en het tooneel zijner openlijke prediking was het groote koninklijke heiligdom te Bethel, het voornaamste vereenigingspunt van allen, die in Ephraïm opgingen om te aanbidden. Maar hij verscheen in Bethel als een vreemdeling en had niets gemeen met het profetengilde, dat gedurende langen tijd aldaar zijn zetel gehad had. Hij behoorde thuis in het koninkrijk Juda, niet in een der groote middelpunten van 't maatschappelijk leven, maar in het stadje Tekoa, 10) dat ongeveer zes mijlen ten zuiden van Bethlehem ligt op een uitstekenden heuvel, vanwaar men het oog noordwaarts kan laten weiden tot Bethlehem en den Olijfberg toe, terwijl men oostwaarts het uitzicht heeft over ruwe en eenzame bergen, door wier steile rotskloven de Doode-Zee zichtbaar wordt met het hooge tafelland

van Moab in het verre verschiet. Ofschoon het aan den rand der groote woestijn gelegen is, is het plaatsje zelf vruchtbaar en bekoorlijk voor 't oog. Zijn olie was volgens de Mischna de beste in het land (vgl. Men. 8:3) en in de middeleeuwen was zijn honing spreekwoordelijk geworden (Yākūt s. v.). Maar onmiddellijk ten zuiden van Tekoa houdt alle akkerbouw op en de verlaten heuvelen die tusschen het stadje en de Doode Zee liggen leveren slechts voedsel voor rondtrekkende kudden op. Amos zelf was geen landbouwer, maar een veehoeder en een kweeker van sycomoren (Hfdst 7:14 vgll.), de minst fijne en minst gezochte vrucht van Kanaän. Hij was in strengen eenvoud opgegroeid en in de eenzaamheid der uitgestrekte woestijn, waar hij zijn kudde hoedde, had Jehovah tot hem gezegd: „Ga heen, profeteer tot mijn volk Israel." Het was een zware taak voor den onbekenden herder; want de profeet was niet een prediker naar onze tegenwoordige opvatting, wiens woorden zich richtten tot het hart van een ieder en die zijn beroep uit kan oefenen overal, waar hij een gehoor vinden kan, dat geneigd is om te luisteren naar een evangelie, dat zoowel tot de geringen als tot de grooten gericht is. Jehovah's woord echter was een boodschap aan het geheele volk gericht en bovenal aan de grooten en vorsten, die rechtstreeks aansprakelijk waren voor het heil en het welzijn van Israel. Maar het bevel van Jehovah duldde geen aarzeling: „De Heer brult uit Zion en doet Zijn stem uit Jeruzalem hooren, en de weiden der herderen treuren en de top van den Karmel verdroogt...

Zal de bazuin in de stad geblazen worden en het volk niet sidderen? Zal er een kwaad in de stad zijn en Jehovah het niet gedaan hebben? Gewisselijk de Heer Jehovah zal geen ding doen, tenzij Hij Zijn verborgenheid aan Zijne knechten, de profeten, geopenbaard hebbe. De leeuw heeft gebruld, wie zou niet vreezen? de Heer Jehovah heeft gesproken, wie zou niet profeteeren?" (Hfdst 1:2; 3:6—8). De roeping van Amos bestond in het bewustzijn, dat hij in de stem van Jehovah den rollenden donder van een naderend oordeel gehoord had, terwijl allen om hem heen doof waren voor dit geluid. In die stem had hij de verborgenheid van Jehovah leeren kennen — niet de een of andere abstracte theologische waarheid, maar het geheim van Zijn leidingen met Israel en de omringende volken. Zulk een verborgenheid kon niet in zijn borst besloten blijven — „de Heer Jehovah heeft gesproken, wie zou niet profeteeren?" En zoo verliet de herder zijn kudde in de wildernis en met geen andere geloofsbrieven dan het woord, dat in hem brandde als een verterend vuur stond hij daar te midden der schitterende menigte van rijksgrooten, die zich verdrong in het koninklijk heiligdom van Bethel, om te verkondigen, wat Jehovah gesproken had tegen de kinderen Israels (Hfdst. 3:1).

Voordat wij nauwkeuriger den inhoud van dit woord onderzoeken moeten wij eerst het korte verhaal van des profeten geschiedenis voltooien, zooals dat gegeven wordt in het zevende hoofdstuk van zijn boek. Amos heeft vele dingen te zeggen tot het volk en zijn be-

stuurders, maar zij liepen allen uit op de aankondiging van een snel dreigend oordeel. De slotsom van zijne profetie was een lijkklacht over het huis Israels:

„De jonkvrouw Israels is gevallen; zij kan niet weder opstaan:

„Zij is nedergeworpen op haren grond, er is niemand om haar op te richten." (Hfdst. 5 : 2.)

Dit oordeel is het werk van Jehovah en de oorzaak er van is Israels zonde. „U alleen heb Ik gekend uit al de geslachten des aardbodems; daarom zal Ik u straffen om al uwe ongerechtigheden." Naar de eigenaardige gewoonte van het Oostersch symbolisme drukte Amos deze gedachten uit in beeldspraak. Hij zag Jehovah staan op een muur met een paslood in Zijne hand. Jehovah is een bouwmeester, het lot der volkeren is Zijn werk en als een goed bouwmeester werkt hij met regel en meetsnoer. En nu spreekt de groote bouwmeester aldus: „Zie ik stel het paslood — het richtsnoer der goddelijke gerechtigheid — in het midden van Israel; ik zal hen voortaan niet meer voorbijgaan; en Izaäks hoogten zullen verwoest worden en Israels heiligdommen verstoord worden, en ik zal tegen Jerobeams huis opstaan met het zwaard." Hoe weinig de hoorders ook verstaan mogen hebben van de rede des profeten, de laatste woorden waren verstaanbaar genoeg. Het was niet voor de eerste maal, dat een profeet den val van een dynastie in het Noordelijk Rijk voorzegd had; de samenzwering, die den voorvader van Jerobeam II op den troon geplaatst had, ontving haar eersten stoot van Elia's von-

nis over den moordenaar van Naboth (2 Kon. 9 : 5 vgl.). Den priester Amazia, die aansprakelijk was voor het handhaven der orde in zijn heiligdom, sloeg op eenmaal de schrik om 't hart en hij zond aan den koning het bericht van 't geen hij een nieuwe samenzwering noemde. „Amos", zeide hij, „heeft samengezworen tegen u in het midden van 't huis Israels; het land kan al zijne woorden niet verdragen." De vermetele prediker moet tot zwijgen gebracht worden, maar de gewoonte en de traditioneele voorrechten der profeten maakten den priester afkeerig van geweld tegen iemand, die sprak in den naam van Jehovah. De man van gewicht schijnt inderdaad op den indringer van Juda neergezien te hebben met iets van die minachting, die de legeraanvoerders te Ramoth in Gilead koesterden voor den „onzinnige", die de boodschap van Elisa aan Jehu bracht (2 Kon. 9 : 11); de vrijheid, welke de profeten genoten, hadden zij voor een groot deel te danken aan de overtuiging, dat zij weinig kwaad doen konden, wanneer zij geen invloedrijker macht achter zich hadden staan. „Ga weg, gij ziener!" zegt hij, „vlied in het land van Juda, en eet aldaar brood en profeteer aldaar. 11) Maar profeteer niet meer in Bethel, want het is een heiligdom des konings en een woonplaats des konings." In Amazia's oogen was Amos half een intrigant, half een fanaticus — iemand, die van zijn profeteeren een handwerk maakte en die een stoute stap gedaan had om plotseling bekend te worden, in de hoop, dat het Hof zich misschien met geld

van hem zou afmaken. „Neen," zegt Amos, „ik ben geen profeet, noch een profetenzoon (d. i. geen profeet van beroep, zooals de Nebiim van Bethel). Jehovah nam mij weg van achter de kudde en Jehovah zeide tot mij: ga heen, profeteer tegen mijn volk Israel. Nu dan, hoor het woord van Jehovah, Gij, die gezegd hebt: Profeteer niet tegen Israel, en predik niet tegen het huis van Izaäk. Daarom, aldus spreekt Jehovah, uw vrouw zal in de stad hoereeren en uwe zonen en dochters zullen vallen door het zwaard en uw land zal met een meetsnoer verdeeld worden en gij zult sterven in een onrein land en Israel zal zekerlijk in ballingschap uit zijn land worden weggevoerd." Het oordeel over Amazia aangekondigd bevat alleen wat gewoonlijk voorviel bij de plundering eener stad in die barbaarsche tijden, en Amos slingert hier, zooals duidelijk blijkt, geen bijzondere bedreiging tegen den priester, maar herhaalt slechts zijn vroegere voorzegging van den ondergang der natie door een vijandelijken inval met de verzekering, dat Amazia het nog vervuld zal zien. Bij zulk eene duidelijke aankondiging behoefde niets meer bijgevoegd te worden. Amos was zonder twijfel genoodzaakt om terstond te wijken voor hooger macht; en het feit, dat zijn boek, zooals wij het bezitten, een naar een nauwkeurig plan samengesteld werk is, waarin dit historisch voorval in 't midden staat gevolgd en voorafgegaan door profetieën, bewijst, dat hij er in slaagde om te ontkomen en zich naar Juda terugtrok, waar hij een geregeld verhaal

opstelde van de woorden van Jehovah, waarop het huis Israels weigerde acht te slaan. Daar zijn profeteeren geen beroepsbezigheid was, was hij veehoeder gebleven bij het vervullen van zijne goddelijke zending; en ofschoon de middeleeuwsche Joodsche traditie, die zijn graf te Tekoa aanwees, zeer zeker niet te vertrouwen is, kan men toch vermoeden, dat hij tot zijne oude levenswijze teruggekeerd en in zijn geboorteplaats gestorven is.

De omstandigheid, dat Amos slechts een eenvoudig herder was, die zijne kudde weidde op de kale rotsen van Tekoa's bergen, heeft vele uitleggers, te beginnen met Hieronymus, verleid om hem te beschouwen als een ongeletterden boer en te trachten zijn „boerschheid" aan te wijzen in de taal van zijn boek. Voor den onbevangen beoordeelaar echter blijkt de profetie van Amos een der beste proeven van zuiver Hebreeuwschen stijl te zijn. De taal, de beelden, de groepeering zijn alle even bewonderenswaardig; en de eenvoud van zeggingswijze, slechts op een of twee plaatsen door de schuld der overschrijvers verduisterd (Hfdst. 4 : 3; 9 : 1) 12) is een bewijs niet van boerschheid, maar van een volkomen meesterschap over een taal, welke ofschoon niet geschikt om afgetrokken denkbeelden uit te drukken onovertroffen is als het voertuig van hartstochtelijke ontboezemingen. Wanneer men aan den eenvoud en de soberheid van het herderlijk leven een lagere trap van beschaving verbindt, dan heeft men een geheel verkeerde opvatting van het Oostersche

leven. Aan de hoven der Kaliefen en van hun Emirs verschenen de ruwe Arabieren der woestijn zonder eenige beschroomdheid en verbaasden de hovelingen door de afgerondheid hunner geïmproviseerde verzen, de vloeiende welsprekendheid van hun redevoeringen en de reeks van onderwerpen, waarover zij met veel kennis en oordeel konden spreken. 13) Onder de Israelieten waren evenals in de Arabische woestijn geleerdheid en welsprekendheid geen zaken, waarvoor men een bepaalde opleiding moest ontvangen of die om beoefend te worden afhingen van rijkdom en positie in de maatschappij. De kennis, die men uit boeken op kon doen, was zeer gering; menschen van alle standen gingen met elkander om met die Oostersche gemakkelijkheid, welke aan onze zeden zoo vreemd is; schrandere opmerkingsgave, een geheugen voor alle overgeleverde kennis en de begaafdheid om zelf na te denken namen de plaats in van ijverige studie als den grond van algemeen erkende intellectuëele voortreffelijkheid. In het Hebreeuwsch evenals in 't Arabisch was het beste geschrift het zuiver ongedwongen weergegeven gesproken woord; de letterkundige verdienste van het boek Genesis of van de geschiedenis van Elia, evenals die van de Kitâb-el-Aghâny of van de Noordsche Saga's is, dat men ze leest, alsof men ze hoort vertellen; en evenzoo zijn de profetieën van Amos, ofschoon klaarblijkelijk op nieuw gerangschikt om uitgegeven te worden, zoo voortreffelijk geschreven, omdat de profeet schrijft, zooals hij sprak, met behoud van al de voordeelen der leven-

dige en dramatische voordracht, met dien lyrischen gloed, welke een eigenaardige bekoorlijkheid bijzet aan de hoogste Hebreeuwsche welsprekendheid. De Semietische auteur wordt zich nooit van zich zelf als zoodanig bewust zonder zijne beste eigenschappen te verliezen; de oude dramatische en lyrische kracht maakt dan plaats voor gekunstelde denkbeelden en gedwongen duisterheden. Ezechiel is veel meer een geleerde dan Amos, maar zijn stijl staat even ver beneden dien van den herder van Tekoa als het rhetorische proza der latere Arabieren staat beneden den eenvoud der oude woestijnverhalen.

De geschriften van Amos zijn even belangrijk om hun letterkundige verdienste als om de groote belangstelling, die zij toonen in de geheele menschheid tengevolge van hun beschouwing der geschiedenis, eene beschouwing, des te merkwaardiger, als men let op den tijd en de omstandigheden des schrijvers. Er is niets plaatselijks in onzen profeet; zijn gezichtskring breidt zich uit over alle volken, waarmede de Israelieten in aanraking kwamen; hij kent hun geschiedenis en de ligging van hun land met bewonderenswaardige juistheid en is inderdaad onze eenige bron voor verscheidene bijzonderheden van groote waarde voor den geschiedvorscher der Semietische oudheid. Het vluchtige overzicht over de volken, die onmiddellijk aan Israel grenzen — Syrië met Damascus, Philisteá, Edom, Ammon, Moab — is vol van nauwkeurige bijzonderheden betreffende plaatsen en gebeurtenissen, met

een scherpe beoordeeling van zijn eigen nationaal standpunt uit. Hij verhaalt, hoe de Philistijnen uit Kaphtor kwamen, de Aramaeërs uit Kir (Hfdst. 9 : 7). Zijn oog laat hij zuidwaarts weiden langs den karavaanweg van Gaza door de Arabische woestijn (Hfdst. 1 : 6) naar de tropische landen der Kushieten (Hfdst. 9 : 7). In het Westen is hij bekend met de wonderen van den wassenden Nijl (Hfdst. 8 : 8; 9 : 5) en in het verre oosten in Babylonië vermeldt hij in 't bijzonder de stad Kalneh (Hfdst. 6 : 2 vgl. Gen. 10 : 10). Zijn bekendheid met den toestand van Noordelijk Israel is niet die van iemand, die slechts in het voorbijgaan opmerkt. Hij heeft met nauwkeurige, sympathetische oplettendheid den loop der Syrische oorlogen gevolgd (Hfdst. 1 : 2, 13; 4 : 10) en al de rampen des volks tengevolge van pest, hongersnood en aardbeving (Hfdst. 4). De weelderigheid van Samaria's adel (Hfdst 6 : 3 vgll.), de wreede zinnelijkheid van hunne vrouwen (Hfdst. 4 : 1 vgll.), de ellenden der armen en de roofzucht van hun onderdrukkers (Hfdst. 3 : 6 vgll.; 8 : 4 vgll.), de pelgrimstochten naar Gilgal en Berseba (Hfdst. 5 : 5; 8 : 14) zijn naar het leven geteekend, evenals de pracht en praal in den eeredienst en de gruwelijke onzedelijkheid van het heiligdom te Bethel. Het mist klaarblijkelijk allen grond om deze volledige kennis aan eene bijzondere openbaring toe te schrijven; met recht kunnen wij dus uit dit alles besluiten, dat Amos zich bezig gehouden had met het sociale en politieke leven zijns volks, voordat hij profeet werd en zijn profetische roeping

gaf een doel en beteekenis aan zijne natuurlijke bekwaamheden. De bron van Amos' kennis van volkeren en van hun aangelegenheden is van bijkomstig gewicht, maar de criticus zal opmerken, dat zijn geographische gezichteinder overeenkomt met die gedeelten van Gen. 10, welke naar alle waarschijnlijkheid behooren tot die oudste laag van het verhaal in den Pentateuch, waarvan wij reeds gezegd hebben, dat zij in hoofdzaak de historische tradities van Israel vertegenwoordigde in den tijd, toen hij leefde. 14) De nauwkeurige bijzonderheden, welke hij kent in betrekking tot Israel en de landen in de onmiddellijke nabijheid er van wijzen ons op eigen waarneming; maar verre reizen kunnen gemakkelijk ondernomen worden door iemand, die is opgevoed onder de ontberingen van het woestijnleven, en hetzij dat het was om zijn krijgsplichten te vervullen, waartoe alle Israelieten verplicht waren, hetzij in den dienst van handelskaravanen, de herder van Tekoa kan op allerlei wijzen gelegenheid gevonden hebben om ver van zijn vaderland rond te zwerven.

Het profetisch werk van Amos is, daar het slechts een enkele episode vormt in een overigens onbekend leven, hemelsbreed verschillend, niet alleen van de gewone werkzaamheid van mannen van het profetengilde, die van hun beroep leefden, maar ook van de roeping voor het leven van mannen als Jesaia en Jeremia, tot wie de goddelijke roepstem in hun jeugd kwam en die gedurende vele jaren hun werk voort-

zetten van tijd tot tijd nieuwe openbaringen ontvangende in verband met de wisselende gebeurtenissen, die zij beleefden. Amos geeft slechts éene profetie. Eens voor goed heeft hij den donder gehoord van Jehovah's stem en het schoone land Kanaän daardoor zien verdorren. Het gebrul van den leeuw, waarmede hij de stem vergelijkt, die hem tot profeteeren gedrongen heeft, is het gebrul, waarmede het verscheurend dier zijn prooi bespringt (vgl. Hfdst. 3 : 8 met 3 : 4); niet Israels zonde doet hem optreden als een boetprediker: maar het geluid van het naderend verderf, dat het land van rondom bedreigt (Hfdst. 3 : 11), noodzaakt hem om het alarmsein te blazen (Hfdst. 3 : 6) en om de zorgelooze menigte, die zich niet bekommert om de verbreking van Jozef op te jagen uit hunne ijdele rust (Hfdst. 6 : 1 vgll.).

Wij hebben gezien uit de woorden, die hij tot Amazia richt, dat Amos den val van Israel voor zijne vijanden binnen zijn eigen leeftijd verwachtte; met het beeld van den brullenden leeuw, die stil is, totdat hij zijn sprong doet, schijnt hij te willen zeggen, dat de vernielende macht zich reeds in beweging zette. Hoedanig deze macht was, wordt door Amos uitgedrukt met de nauwkeurigheid van iemand, die niet met vage bedreigingen van een naderend oordeel optreedt, maar wien de vijand helder en klaar voor oogen staat. „Zie, ik verwek tegen ulieden een volk, o Huis van Israel, en die zullen u in de engte drijven van de grens van Hamath", in 't noorden, „tot aan de beek der Arabah", of de beek der wilgen,

een rivier, die uitloopt in de Doode Zee, welke het aan Jerobeam schatplichtige Moab afscheidt van de Edomieten (Hfdst. 6 : 14 vgl. Jesaia 15 : 7). De woonplaats van den naderenden vijand is aan gene zijde van Damascus en daarheen zal Israel gevankelijk weggevoerd worden (Hfdst 5 : 27). Het is daarom duidelijk, dat Amos Assyrië bedoelt, ofschoon hij dien naam nooit noemt. Het is geen onbekend gevaar, dat hij voorziet; Assyrië lag volkomen binnen het bereik van zijn politieken horizon; het was de macht, die Damascus had vernield door tal van veldtochten, die elkander bij tusschenpoozen opvolgden sedert de dagen van Jehu, waarvan men nog melding gemaakt vindt op de monumenten, waaronder er een dagteekent van 773 v. C. niet lang vóór den tijd, waarin wij, voor zoover dit uit de gebrekkige chronologie van 't tweede boek der Koningen opgemaakt kan worden, moeten onderstellen, dat Amos te Bethel predikte. Toen de macht van Damascus gebroken was, was de slagboom weggenomen tusschen Assyrië en de volken van Palestina; inderdaad de korte tijd van verademing, die het Jerobeam II mogelijk maakte om de oude grenzen van zijn koninkrijk te herstellen was hem alleen gegund, omdat de Assyriers een tijd lang in een andere richting bezig waren en waarschijnlijk eene periode van innerlijke verwarring doormaakten, welke eindigde met de troonsbeklimming van Tiglath Pileser II (745 v. C.). Het gevaar was daarom zichtbaar voor ieder, die eenigszins staatkundig doorzicht had en niet zoozeer, dat

Amos het gewaar werd, heeft verklaring noodig, als dat de regeering en het volk in Israel zoo volkomen blind waren voor het naderend verderf. Die verklaring echter wordt duidelijk gegeven door Amos zelf. De eigenlijke oorzaak van het gebrek aan doorzicht en van de blindheid zijns volks was het gemis van kennis van het ware karakter van Jehovah, dat een valschen dunk van hun eigen macht versterkte. De oude krijgshaftige geest van Israel was niet gestorven en nog altijd hing hij nauw samen met het godsdienstig geloof en de bezielende woorden van de profeten der oude school. Elisa werd de grootste kracht der natie genoemd in de Syrische oorlogen — „de wagen Israels en zijne ruiteren", (2 Kon. 13 : 14). De bevrijding van Damascus was „Jehovah's overwinning" (2 Kon. 13 : 17) en nog onlangs was de onderwerping van Moab ondernomen in overeenstemming met de profetie van Jona. Nooit had Jehovah meer zichtbaar aan de zijde van Zijn volk gestaan. Zijne vereering had met onverdroten opgewektheid plaats door een dankbaar volk. Offeranden, tienden, dankoffers, vrijwillige offers stroomden naar de heiligdommen (Amos 4 : 4 vgll.). Men dacht er niet aan om de duurzaamheid van dezen kortelings verkregen voorspoed of de militaire macht van den staat in twijfel te trekken (Hfdst. 6 : 13). Israel was weder het volk zegevierend door Jehovah, wiens hulp zijn schild, wiens hoogheid zijn zwaard was (Deut. 33 : 29). Wel was nog niet alles vervuld, maar de dag van Jehovah's alles bekronende zegepraal was

zonder twijfel nabij en er bleef niets te doen overig dan te bidden om de spoedige komst van dien dag (Amos 5 : 18). 15)

Zoo zien wij, dat het niet gebrek aan politiek doorzicht of onverschilligheid op godsdienstig gebied was, maar een diep geworteld, fanatiek geloof, dat Israel ongevoelig maakte voor het gevaar, dat zoo duidelijk opdoemde aan den horizon. Hun vertrouwen op Jehovah's macht was absoluut en absoluut in een beteekenis, die Elia's werk er aan gegeven had. Men was niet langer geneigd om zich af te geven met vreemde goden. Er was niemand gelijk aan den God van Jeshurun, die op de wolken des hemels voer tot hulp Zijns volks. Dat die hulp geweigerd kon worden, dat de dag van Jehovah duisternis kon zijn en geen licht, zooals Amos predikte, dat het ver verwijderd gerommel van den naderenden donder van Assyrië's legermacht de stem was van een toornig God, die aanrukte om Zijn volk te oordeelen, waren voor hen ongerijmdheden.

Amos had een beter gezicht op den politieken toestand, omdat hij andere gedachten had over Jehovah's bedoelingen en karakter. In spijt van hunne hooge opvattingen van de majesteit en de zegepralende oppermacht van Jehovah dacht de groote menigte nog steeds over Hem als uitsluitend zich bezig houdende met de belangen van Israel. Jehovah had niets anders op aarde te doen dan te waken over Zijn eigen volk. Door aan Israel overwinning en voorspoed te geven diende Hij Zijn eigen belangen, welke ten slotte neerkwamen op

het handhaven van Zijne waardigheid als een machtig vorst door vreemde volken gevreesd en luisterrijk hofhoudend in de heiligdommen, waar Hij Israels huldebewijzen ontving. Dit schijnt ons een buitengewoon bekrompen opvatting te zijn bij menschen, die toch Jehovah als Schepper erkenden. Maar inderdaad hadden ook heidensche volken als de Assyriërs en Phoeniciërs een scheppingsleer ontwikkeld zonder op te houden in uitsluitend nationale godheden te gelooven. Wij moeten niet vergeten dat Jehovah niet eerst de Schepper en dan de God van Israel was. Zijne betrekking tot Israel was de historische grondlegging van den godsdienst der Hebreeën en bleef steeds het centrale denkbeeld bij alle ontwikkeling van hun geloofsleven. Voor Amos daarentegen is de leer der Schepping juist van groote practische beteekenis. „Hij, die de bergen formeerde en den wind schiep, die den mensch bekend maakt, wat Zijn gedachten zijn, die den dageraad duisternis maakt en treedt op hooge plaatsen der aarde, Jehovah, God der legerscharen is Zijn naam." (Hfdst. 4:13). Van dezen verheven God kan men niet denken, dat Hij geen belangen of doeleinden hebben zou buiten Israel. Hij was het, die Israel opvoerde uit Egypte, maar Hij was het ook, die de Philistijnen uit Kaphtor en de Aramaeërs uit Kir opvoerde (Hfdst 9:7). Iedere voortschrijdende beweging in de geschiedenis is het werk van Jehovah; niet Assur, maar Jehovah heeft het Assyrische rijk in 't leven geroepen en Hij heeft Zijn eigen bijzonder doel met het doen toenemen van die

uitgestrekte overweldigende macht en het voorhouden daarvan als een bedreiging van naderende verdelging aan Israel en de omliggende volkeren. Voor Amos is het daarom de vraag, niet wat Jehovah als Koning van Israel voor Zijn volk tegen den Assyriër doen wil, maar wat de Souverein der gansche wereld voor heeft met het vreeselijk werktuig, dat Hij in 't leven geroepen heeft. Het antwoord op deze vraag is „het geheim van Jehovah" alleen aan Hem zelf en aan Zijn profeet bekend; en de sleutel tot dat geheim is Jehovah's gerechtigheid en de zonden niet van Israel alleen, maar van den geheelen kring van volken van Damascus tot aan Philistéa, die door de nadering van Assyrië onmiddellijk bedreigd worden. In de eerste afdeeling van zijn boek neemt Amos ieder van deze volken achtereenvolgens in oogenschouw, maar bij geen van allen vindt hij eenigen grond voor de gedachte, dat Jehovah het naderend onheil zal afwenden. Het oordeel wordt tegen ieder in dezelfde bewoordingen uitgesproken: „Om drie overtredingen van Damascus en om vier — dat is volgens het Hebreeuwsche spraakgebruik, om de menigvuldige overtredingen van Damascus — zal ik het niet afwenden." Dit „het" is een zeer duidelijke stilzwijgende aanduiding, want het beeld van den vreeselijken Assyrischen vijand staat voortdurend den profeet voor oogen.

Het is duidelijk, dat de zonden waarom Damascus, Ammon, Moab en de overige volken veroordeeld worden geen vergrijpen kunnen zijn tegen Jehovah als den nationalen God van Israel. Amos doet zien, dat heiden-

sche volkeren te veroordeelen zijn, niet omdat zij Israels God niet vereeren, maar omdat zij de algemeen erkende wetten der zedelijkheid geschonden hebben. De misdaad van Damascus en Ammon is hun onmenschelijke behandeling der Gileadieten; de Phoeniciërs en Philistijnen worden veroordeeld om den barbaarschen slavenhandel, die door strooptochten onderhouden werd, waarvan Tyrus en Gaza de stapelplaatsen waren. Bij Tyrus wordt deze gruwel nog verzwaard door het feit, dat de gevangenen weggevoerd werden in spijt van den ouden broederband tusschen Israel en deze Phoenicische stad; en eveneens is de zonde van Edom de altijd durende veete, waarmee hij zijn broeder Juda achtervolgt. Dit zijn de gewone barbaarschheden en laagheden van de Semietische wijze van oorlogvoeren; als zoodanig worden zij veroordeeld en niet alleen, omdat telkens Israel daarvan te lijden heeft gehad. Moab wordt op gelijke wijze veroordeeld om een zonde, die met Israel niets te maken heeft, maar die een breken was met de heiligste gevoelens der oude piëteit, de schending van het gebeente der koningen van Edom. 16

Evenals Amos leert, dat Jehovah's toorn ontstoken is tegen de heidensche volken, niet omdat zij heidenen zijn en Hem niet vereeren, maar omdat zij de algemeen erkende wetten van trouw, stamverwantschap en menschelijkheid geschonden hebben, zoo leert hij ook, dat Israel gericht en geoordeeld moet worden door dezelfde wetten in spijt van zijn aanhoudende Jehovah-vereering. De overtreders in Israel dachten,

dat zij een bijzondere aanspraak op beveiliging hadden door hun nationale betrekking tot Jehovah, door het feit, dat Hij alleen in hun heiligdommen vereerd werd. Neen, zegt Amos, Hij zal geen onderscheid maken tusschen u en tusschen de kinderen der Kushieten, de verst verwijderde burgers der bewoonde wereld (Hfdst. 9 : 7). Jehovah is de rechter in hoogste instantie tegen ieders onrecht en Hij is een rechter, die niet omgekocht kan worden of onder persoonlijken invloed staat (Hfdst. 3 : 2). „Ik haat, Ik versmaad uwe feesten, Ik heb geen welgevallen in uwe plechtige vergaderingen. Ofschoon gij Mij brandoffers en gaven brengt, Ik zal er geen welgevallen in hebben en uwe dankoffers van vette beesten wil Ik niet aanzien. 17) Doe weg van Mij het gedruisch uwer liederen, het geklank uwer cithers wil Ik niet aanhooren. Maar laat het recht voortstroomen als water en de gerechtigheid als een altijd vloeiende stroom." (Hfdst. 5 : 21 vgll.). Israel wordt zonder onderscheid veroordeeld volgens dezelfde wetten, die zijne naburen veroordeelen en om misdaden, die openlijk onderworpen waren aan het algemeen zedelijk oordeel, zooals in 't bijzonder uitkomt in Hfdst. 3 : 9, waar de grooten van Asdod en van Egypte opgeroepen worden om te verschijnen op de bergen van Samaria en getuigenis af te leggen tegen de wetteloosheid en het geweld, die de stad vervullen.

Zoo hebben wij gezien, dat voor Amos het voorwaarts rukken van den Assyriër een openbaring is van Jehovah's algemeen gericht oefenen naar grondbegin-

selen voor alle volkeren toepasselijk, dat de val van Israel voor hem slechts deel uitmaakt van den algemeenen ondergang der schuldige staten van Palestina. Maar ofschoon Jehovah in Zijne openbaring aan Israel zich niet ontledigt van Zijn verheven karakter als rechter der gansche aarde, heeft Hij toch betrekkingen ten opzichte van Israel, welke geen ander volk deelt, en deze betrekkingen sluiten eene speciale verantwoordelijkheid in zich en geven eene bijzondere beteekenis aan de voltrekking van Zijn voornemen als het Zijn uitverkoren volk betreft. Op deze speciale beschouwing van het dreigend oordeel vestigt Amos voornamelijk zijn aandacht na de algemeene inleiding in de hoofdstukken 1 en 2 van zijne profetie. Daar de val van Israel deel uitmaakt van de algemeene omverwerping der Palestijnsche staten zijn Juda en Ephraïm gelijkelijk in het oordeel ingesloten, Jeruzalem zoowel als Samaria moeten vallen voor den vernielenden vijand (Hfdst. 2 : 4, 5). 18) Wat Amos te zeggen heeft tot Israel, wordt gericht tot het gansche geslacht, dat Jehovah uit Egypte had opgevoerd (Hfdst. 3:1) en de gerusten in Zion worden op ééne lijn gesteld met de zelfgenoegzame vorsten van Samaria (Hfdst. 6 : 1). Maar de zonde en het lot van Juda worden slechts even aangeroerd. Het brandpunt van het nationale leven lag niet in het onaanzienlijk rijk van Juda, maar in het groote Noordelijke Rijk. Ofschoon het herstel der Davidische monarchie het ideaal van Amos is (Hfdst. 9:11), evenals dit in een anderen zin het ideaal was

geweest van de grootste vorsten van Ephraïm (zie boven pag. 87), beschouwt hij toch niet het grootere noordelijke Israel als een afvalligen staat. Afval van het huis van David en het Jeruzalemsche heiligdom maakt geen deel uit van Ephraïms zonde en de profeet richt zich meer rechtstreeks tot het huis van Jozef, niet omdat de zonden van Jozef en van Juda niet in den grond der zaak dezelfde waren, maar omdat het huis van Jozef nog de voornaamste vertegenwoordiger van Israel is.

Het grondleggend beginsel van Jehovah's bijzondere verhouding tot Israel, voor zoover die betrekking heeft op de nadering van den Assyriër wordt uitgedrukt in een vers, dat ik reeds heb aangehaald: „U alleen heb Ik gekend uit al de geslachten des aardsbodems; daarom zal Ik u straffen om al uwe ongerechtigheden." (Hfdst. 3:2). Iemand kennen is hem toelaten in uwe gemeenschap en uwen omgang. Jehovah heeft Israel gekend, voor zoover Hij persoonlijke leidingen er mee gehad heeft. Het bewijs daarvan is niet alleen, dat Jehovah Zijn volk opgevoerd heeft uit Egypte en hun het land Kanaän heeft gegeven (Hfdst 2:9, 10), want Jehovah had ook de Philistijnen uit Kaphtor en de Aramaeërs uit Kir opgevoerd, ofschoon zij het niet wisten. Maar met Israel had Jehovah persoonlijk omgang. „Ik verwekte uit uwe zonen tot profeten en uit uwe jongelingen tot Nazireërs" (Hfdst. 2 : 11). De Heer Jehovah zal geen ding doen zonder Zijn verborgenheid aan Zijne knechten de profeten te openbaren" (Hfdst.

3 : 7). Dit is het werkelijke onderscheid tusschen Israel en de volkeren, dat in al, wat Jehovah deed voor Zijn volk in het verleden, in al wat Hij nu met hen voor heeft, Hij voor hen niet een onbekende macht geweest is, die naar verborgen wetten handelt, maar een God, die Zich persoonlijk aan hen openbaart als een man aan zijn vriend. En zoo is het niet slechts Israels zonde, dat het de wetten van recht en onrecht, die iedereen kan kennen, geschonden heeft, maar dat het geweigerd heeft om te luisteren naar deze wetten, terwijl zij hun persoonlijk door den Rechter zelf verklaard werden. Zij gaven den Nazireërs wijn te drinken en hebben den profeten geboden niet te profeteeren (Hfdst. 2:12). En daarom is iedere weldaad van Jehovah aan Israel slechts een reden te meer om Zijn oordeel te vreezen, wanneer Israel geweigerd heeft te hooren, hoe Hij wil, dat zij van Zijne gaven gebruik zullen maken. De vorsten van Zion en Samaria zijn gerust en onbekommerd. Wat! zegt de profeet, is Israel niet het hoofd der volkeren? Is er van Kalneh en Hamath af tot aan de grens van Philistéa een enkel koninkrijk grooter of beter dan het uwe? „Daarom zult gij gevankelijk weggevoerd worden onder de vorsten, die in gevangenis gaan" (Hfdst. 5 : 1 vgll.).

Daar het 't voorrecht van Israel is, dat al Jehovah's gunstbewijzen vergezeld gaan van en vertolkt worden door Zijn persoonlijke openbaring, is het de speciale plicht van Israel, om *Jehovah te zoeken.* Aldus spreekt Jehovah tot het huis Israels: „Zoekt mij en leeft". (Hfdst.

5 : 6). „God zoeken" is de oude Hebreeuwsche uitdrukking voor het raadplegen van Zijn orakel, het vragen om Zijn hulp of beslissing in moeilijke gevallen van zedelijken of juridischen aard (Gen. 25 : 22; Exod. 18 : 15; 2 Kon. 3 : 11; 8 : 8) en volgens oud gebruik werd Jehovah gewoonlijk gezocht bij het heiligdom, ofschoon de uitdrukking ook gebruikt wordt voor het raadplegen van een profeet. Inderdaad kunnen de offers in het heiligdom over 't algemeen genomen verdeeld worden in twee klassen, die, welke huldebetoon en dankzegging uitdrukken moeten (minchah en shelem), en die, welke aangeboden werden in verband met eenig verzoek of eenige vraag om nadere inlichting. Onder laatstgenoemde klasse is het brandoffer het voornaamste. Maar Amos weigert deze wijze om God te zoeken te erkennen. „Zoekt Bethel niet en komt niet te Gilgal en gaat niet over naar Berseba; want Gilgal zal gevankelijk worden wegevoerd en Bethel zal worden tot niet. Zoekt Jehovah en leeft; opdat Hij niet doorbreke als vuur in het huis van Jacob en het vertere en er niemand zij om het te blusschen in Bethel" (Hfdst. 5:5, 6). De vermenigvuldiging van gaven en offeranden is slechts vermenigvuldiging van zonde; het volk moge deze dingen gaarne doen, Jehovah beantwoordt ze alleen met honger, pestilentie en oorlog. Hij is niet te vinden door middel van offeranden, want Hij heeft er geen welgevallen in; wat Jehovah eischt van hen, die Hem zoeken, is het uitoefenen van recht en gerechtigheid.

Wanneer Amos de nationale godsvereering van Israel

als bepaald zondig voorstelt, dan doet hij dit voornamelijk, omdat zij op zulk een wijze plaats vond, dat zij de onrechtvaardigheid, de zinnelijkheid, de ruwe behandeling van den arme, waarop hij telkens weer terugkomt als op de hoofdzonden des volks, feitelijk aanmoedigde. De godsdienst van Israel was een godsdienst geworden voor den rijke, de priesters en de adel waren verbonden in ongerechtigheid en de gruwelijkste tooneelen van onzedelijkheid en geweld werden in de heilige plaatsen gezien (Hfdst. 2 : 7, 8). Amos spreekt nooit van de gouden kalveren als de zonde der noordelijke heiligdommen en hij zinspeelt slechts één- of tweemaal op de vereering van valsche goden of afgodische symbolen. De Schuld van Samaria waarvan als van een concreet voorwerp gesproken wordt in Hfdst. 8 : 14 is waarschijnlijk de Ashera van 2 Kon. 13 : 6, welke in verband stond met de onzedelijke Kanaänietische godsvereering; en in Amos 5 : 26 wordt een zeer duistere toespeling gemaakt op de vereering van sterrengoden, welke volgens het verband geen dienst geweest kan zijn, die naast dien van Jehovah stond, maar waarschijnlijk een ondergeschikt bestanddeel uitmaakte van den dienst in zijn heiligdom. 19) Eenmaal, slechts eenmaal, als hij spreekt van gedeesemd brood, dat op 't altaar verbrand wordt, schijnt de profeet een ritueele afwijking van Kanaänietisch karakter en vermoedelijk van Dionysische beteekenis, van het oude ritueel van Exod. 23 : 18, 20) aan te roeren. Maar deze punten worden slechts in het

voorbijgaan aangestipt. De geheele ritueele eeredienst is voor Amos iets, dat geen beteekenis in zichzelf heeft. De Israelieten brachten geen offers in de woestijn en toch was Jehovah hun nooit meer nabij dan toen (Hfdst. 5 : 25 vergeleken met Hfdst. 2 : 10). Het oordeel van Jehovah begint bij het heiligdom (Hfdst. 9 : 1 vgl.; 3 : 14), omdat de heiligdommen het middelpunt zijn van Israels godsdienstig leven en zoo ook van zijn zedelijk bederf. Het paleis en het heiligdom stonden op ééne lijn (Hfdst. 7 : 13) en zij vallen te zamen (Hfdst. 3 : 14, 15) bij de algemeene omverwerping van den staat en zijn godsdienst.

Indien wij vragen, wat Amos in de plaats wenschte te stellen van het systeem, dat hij zoo volslagen veroordeelt, dan is oogenschijnlijk het antwoord van zeer weinig beteekenis. Hij heeft geen nieuwe inrichting van staat en kerk voor te stellen — slechts dit, dat Jehovah gerechtigheid wil en geen offerande. Amos is inderdaad noch staatsman noch godsdienstig wetgever; hij heeft een boodschap van Jehovah ontvangen en zijn taak is volbracht, als hij die overgebracht heeft. Totdat die boodschap is aangehoord en ter harte genomen kan geen plan tot reformatie slagen; het allereerste, dat Israel leeren moet is het nauwe verband tusschen zijn tegenwoordige zonde en het gevaar, dat opdoemt aan den horizon. Indien twee te zamen wandelen, zegt Amos, weet gij, dat zij een onderhoud hebben; indien de leeuw brult, heeft hij zijn prooi onder zijn bereik, indien de vogelknip opspringt van den grond, is er iets in den strik gevangen; indien de knip een

vogel gevangen heeft, moet zij goed gezet zijn (Hfdst. 3 : 3 vgll.). En daarom, laat Israel er zeker van zijn, de nadering van Assyrië en de zonden van Israel hangen samen in Jehovah's plannen en de man, die de verborgenheid van Jehovah's gerechtigheid kent, kan niet twijfelen, of het naderend verderf is een oordeel over de schuld des volks. Besef van zonde te wekken door een beroep op het geweten des volks, op het allen bekende karakter van Jehovah, en bovenal op het reeds zichtbare schaduwbeeld der naderende gebeurtenissen, die het recht van de profetische voorstelling der dingen aantoonen, is het groote doel van des profeten prediking.

Dat het oordeel afgewend zal worden door het berouw van hen, die aan 't hoofd van zaken staan, daarop geeft Amos geen hoop. De ondergang van het rijk is onvermijdelijk en het zwaard van Jehovah zal de zondaars zelfs op de vlucht en in de ballingschap vervolgen, totdat de laatste van hen is omgekomen. Wat Amos bedoelt met die totale vernietiging der zondaars onder Jehovah's volk (Hfdst. 9 : 1—10), moet men natuurlijk verstaan van 't standpunt van zijn beschouwing van Israels zonde als in den grond der zaak bestaande in maatschappelijke vergrijpen onbestaanbaar met de gerechtigheid des volks. Hij bedoelt niet met het woord „zondaar" hetzelfde als onze tegenwoordige theologie. De zondaars van Israel zijn de verdorven heerschers en hun metgezellen, de onrechtvaardige en zinnelijke verdrukkers, de lieden, die geen eerbied hadden voor recht en gerechtigheid. De totale vernietiging van dezen is de eerste voorwaarde

voor Israels herstel, want zelfs in 't oordeel heeft Jehovah Zijn volk niet verworpen en, ofschoon Hij gemakkelijk het land door de natuurkrachten kon verdelgen of het schuldige volk in een zee van vuur kon doen vergaan (Hfdst. 7 : 1 vgll.), kiest Hij een anderen gang van zaken en brengt Zijn volk in ballingschap om hen te ziften, terwijl zij onder de volkeren rondzwerven, gelijk koren in een zeef geschud wordt, zonder dat één goede korrel op de aarde valt. En zoo zal, als alle zondaars verteerd zijn, Zijne hand een nieuw Israel opbouwen als in de dagen van het eerste koningschap. De vervallen tent van David zal hersteld worden en de Israelieten zullen heerschen over al die onderhoorige volken, die eens aan Jehovah schatplichtig waren. Dan zal het land, bewoond door een volk, van overtreders gezuiverd, overvloeien van melk en wijn. „En Ik wil den ouden voorspoed van Mijn volk herstellen en zij zullen de verwoeste steden opbouwen en daarin wonen en wijngaarden planten en den wijn daarvan drinken en tuinen aanleggen en de vrucht daarvan eten. En Ik zal hen in hun land planten; en zij zullen niet meer worden uitgerukt uit hun land, dat Ik hun geef, zegt Jehovah uw God."

Dit zijn de slotwoorden van Amos' profetie en hier moeten wij op dit oogenblik blijven, de opmerkingen, waartoe zij aanleiding geven, bewarende, totdat wij ze kunnen vergelijken met de schildering van Israels herstel, die een weinig later door zijn onmiddellijken opvolger Hosea gegeven wordt.

VIERDE VOORLEZING.

HOSEA EN DE VAL VAN EPHRAÏM.

De profetische werkzaamheid van Amos, waarmede wij ons in de laatste lezing bezig hielden, valt geheel en al binnen de voorspoedige regeering van Jerobeam II. Hosea begon te profeteeren onder diezelfde regeering, zooals blijkt niet alleen uit den titel van zijn boek, maar uit den inhoud der eerste twee hoofdstukken. „Nog een weinig tijds," zegt Jehovah in Hosea 1 : 4, „en Ik zal de bloedschulden van Jizreël — dat is den moord op de zonen van Achab — „bezoeken over het huis van Jehu en Ik zal het koningschap van het huis van Israel doen ophouden." Maar Hosea zette zijne werkzaamheid voort, nadat deze voorspelling van het oordeel over de afstammelingen van Jehu vervuld was en het laatste deel van zijn boek bevat onmiskenbare zinspelingen op den staat van regeeringloosheid, waartoe het Noordelijke Koninkrijk vervallen was bij den ondergang der laatste dynastie, die op den

troon van Samaria gezeten heeft. Voordat wij ons daarom bezig houden met de studie van zijn leven en profetieën zullen wij eerst een vluchtig overzicht geven van de geschiedenis van Ephraïm na den dood van Jerobeam en, ten einde een goed begrip te hebben van de volgorde der gebeurtenissen, moeten wij noodzakelijk een paar woorden zeggen over de schromelijk verwarde chronologie van dit tijdvak, welke gewoonlijk op zulk eene wijze behandeld wordt, dat aan het bijbelsche verhaal op allerlei wijze geweld wordt aangedaan. 1)

Volgens de chronologie, welke in Engeland algemeen gangbaar geworden is door de „Annalen" van den Aartsbisschop Ussher en als randteekening in de meeste Engelsche Bijbels gevonden wordt, werd de dood van Jerobeam gevolgd door een interregnum van elf jaar, waarna zijn zoon Zacharia regeerde gedurende zes maanden, totdat hij door Sallum vermoord werd. De Bijbel weet niets van dit interregnum, maar deelt ons integendeel op de gewone wijze mede, dat Zacharia koning werd in zijns vaders plaats (2 Kon. 14 : 29). De kroning van Zacharia moet inderdaad gevolgd zijn als iets, dat van zelf sprak, daar zijn vader in het rustig bezit van den troon was, toen hij stierf. Zelfs zou, zoo onmiddellijk daarna een oproer uitgebroken ware, de partij, die de oude dynastie steunde, den wettigen erfgenaam terstond als koning erkend hebben en, daar men aanneemt, dat Zacharia al is het slechts voor zes maanden den troon beklom, kunnen wij er niet aan twijfelen, dat hij zijne aanvaarding van de re-

geering dagteekende van den tijd af, toen hij „de jure" koning werd. En bovendien kunnen wij ons volstrekt niet begrijpen, hoe een interregnum van elf jaren met de schokkende gebeurtenissen onafscheidelijk verbonden aan eene periode van langdurigen burgeroorlog door het Bijbelsch verhaal geheel stilzwijgend zou voorbijgegaan zijn.

Maar hoe komen dan Ussher en andere chronologen aan hun interregnum van elf jaren? Van Salomo's dood af tot aan den val van Samaria loopen er twee lijnen door de geschiedenis van de boeken der Koningen. Op de ééne lijn wordt de datum aangegeven door de jaren van de koningen van Ephraïm, op de andere door de jaren van de koningen van Juda en daar de schrijver van ons tegenwoordig boek der Koningen afzonderlijke bronnen gebruikte voor de geschiedenis van de twee koninkrijken, moeten wij in ieder geval voorloopig aannemen, dat de twee chronologische lijnen oorspronkelijk van elkander onderscheiden waren. Inderdaad zijn zij ook niet slechts onderscheiden van elkaar, maar ook van ongelijke lengte, zooals aangetoond kan worden door de volgende eenvoudige berekening. Volgens de Judeesche lijn zijn het juist 480 jaar van de stichting van Salomo's tempel tot aan den terugkeer uit de Babylonische ballingschap, 535 v. C. Volgens de Noordelijke tijdrekening had de val van Samaria plaats in het 241ste jaar sedert den opstand van Jerobeam of in het 278ste jaar sinds den Tempelbouw. Beginnen wij dan bij de Judeesche lijn van boven af te rekenen en

bij de andere van onder op, dan krijgen wij voor den datum van den val van Samaria 737 v. C. Aan den anderen kant, als wij uitgaan van de tijdsbepaling van 2 Kon. 18 : 9, dat Samaria viel in het zesde jaar van Hizkia, daarbij bedenkende, dat hij negen-en-twintig jaar in 't geheel regeerde en dat zijn dood 160 jaar vóór de hervorming van Josia viel, krijgen wij voor den datum van Samaria's val 719 v. C. Met andere woorden de Judeesche lijn is ongeveer twintig jaar langer dan de Noordelijke. Ten einde deze tegenstrijdigheid weg te nemen zonder een fout aan te nemen in één van de beide reeksen van getallen, nemen de chronologen het lange interregnum aan na den dood van Jerobeam II en iets later nog een tweede periode van anarchie. 2) Maar eigenlijk is het verzinnen van een interregnum, waarvan de geschiedenis niet spreekt, een even groote vrijheid bij het behandelen van den tekst als te onderstellen, dat er een fout in de getallen is ingeslopen. Aan den anderen kant laat het volkomen onbevredigd te onderstellen, dat de getallen bij het overschrijven corrupt geworden zijn, en willekeurige verbeteringen in te voeren, zooals bij voorbeeld gedaan wordt door den nu overleden George Smith, die aan Jerobeam II een-en-vijftig jaar geeft in plaats van een-en-veertig en aan Pekah dertig in plaats van twintig. De feiten geven ons het recht om te zeggen, dat de chronologie, zooals wij die hebben, niet in orde kan zijn; maar zij geven ons niet het recht om op eigen hand en door gewaagde gissingen haar te verbeteren. En wanneer wij de zaak

van naderbij beschouwen, dan moeten wij vragen, niet of dit of dat enkele getal bedorven is, maar of de oude Hebreën eene nauwkeurige chronologie hadden, volgens welke zij iedere gebeurtenis naar de jaren van den regeerenden koning berekenden. Zooals de geschiedenis daar nu ligt, hebben wij een juisten datum voor de troonsbeklimming van ieder vorst, maar van gebeurtenissen, die in den loop zijner regeering plaats hadden, wordt gewoonlijk geen datum aangegeven. In de geschiedenis van het Noordelijke Rijk vinden wij geen datum vóór den val van Samaria naar het jaar van den regeerenden koning van Ephraïm berekend en in de geschiedenis van Juda tot aan den tijd van Jeremia hebben bijna alle gebeurtenissen, waarvan de datum door de regeering der koningen te Jeruzalem aangegeven wordt, betrekking op de geschiedenis van den tempel (1 Kon. 6 : 37, 38; 14 : 25, 26; 2 Kon. 12 : 6, 18 : 13 vgll.; 22 : 3; 23 : 23). In de tempelarchieven schijnt dus een geregelde lijst van datums bijgehouden te zijn, maar deze lijst strekte zich niet tot zaken van algemeen belang uit; Amos bij voorbeeld dateert zijne profetie niet volgens het jaar van den koning Uzzia, maar zegt, dat zij plaats had twee jaren „vóór de aardbeving." Waar geen bepaald systeem is, volgens hetwelk alle gebeurtenissen geregeld gedateerd worden, kan men nauwelijks buiten eene berekening in ronde getallen; en bij zulk een systeem is de natuurlijkste maatstaf om lange perioden te schatten niet het jaar, maar een

rond getal jaren, dat een menschengeslacht voorstelt. Sporen van deze wijze van berekening komen vrij dikwijls voor in de oude geschiedenis en onder de Israelieten wordt als eenheid veertig jaar genomen — daar veertig inderdaad een gewoon rond getal in de oudheid is. 3) De geheele oude chronologie der Israelieten wordt volgens deze eenheid berekend. Veertig, twintig en tachtig zijn voortdurend terugkomende getallen; de periode van den Uittocht tot aan den Tempelbouw duurt 480 jaar of twaalf veertigtallen en een even groot tijdperk loopt van laatstgenoemde gebeurtenis tot aan den terugkeer uit de ballingschap, terwijl de duur van het Noordelijke koninkrijk 240 jaar is.

Bovendien vinden wij, wanneer wij de 480 jaar van de Judeesche genealogie en de 240 van het Noordelijke koninkrijk ontleden, dat ieder gemakkelijk in drie gelijke deelen verdeeld kan worden en in elk geval wordt het begin van het tweede en derde gedeelte aangegeven door een jaartal, dat wij niet te danken hebben aan den redactor van de boeken der Koningen, maar dat stond in de oorspronkelijke bronnen, waarnaar hij werkte. Het tweede derde gedeelte der Judeesche lijn begint met het jaar van Joas' hervormingen in den tempel en eindigt met den dood van Hizkia. Op de Noordelijke lijn komt de tweede periode van 80 jaar juist overeen met den duur der Syrische oorlogen, welke vier jaar vóór den dood van Achab begonnen zijn. Dit kan geen louter toeval zijn; dit is een gedeelte van een systeem en wanneer dit in verband gebracht

wordt met andere bijzonderheden, waarbij wij hier niet kunnen stilstaan, dan vinden wij hierin een bewijs, dat de chronologie op beide lijnen samengesteld was volgens genealogieën en teruggebracht is tot jaren, door wat een mathematicus interpoleeren zou noemen — dat is door uit te gaan van zekere vast staande datums, die gebruikt werden om de verschillende perioden te sluiten en te openen, en dan de tusschenruimten benaderender wijze aan te vullen naar een niet altijd nauwkeurige kennis van den langer of korter duur der verschillende regeeringen. Het schema in zijn geheel, ten minste wat Juda betreft, schijnt uitgewerkt te zijn na de Ballingschap, daar het van den datum des terugkeers uit de ballingschap af terugtelt. Ook heeft de critiek gesteund door eene vergelijking met den tekst der Septuagint bewezen, dat de 480 jaar van den Uittocht tot aan den Tempelbouw aan den tekst van 1 Koningen 6 zijn toegevoegd na de Ballingschap. Natuurlijk kan eene chronologie op deze wijze samengesteld volstrekt geen aanspraak maken op volkomen nauwkeurigheid en vandaar, dat het ons niet langer behoeft te verbazen, dat de twee lijnen voor Ephraïm en voor Juda niet precies overeenkomen. Het geheele samenstel van datums behalve de weinige, die aan de oorspronkelijke bronnen ontleend zijn, moet beschouwd worden als niets meer dan een bij benadering en gedeeltelijk door conjecturen samengestelde reconstructie der chronologie, welke wij niet nauwkeuriger kunnen maken zonder behulp van oorkonden buiten den Bijbel.

In de laatste jaren echter is zulk een hulp van buiten komen opdagen in de berichten der Assyrische koningen. In tegenstelling met de Israelieten waren de Assyriërs nauwkeurige tijdrekenkundigen. Zij hadden een groote kennis der astronomie en hadden hieruit geleerd om juiste aanteekening van jaarlijksche gebeurtenissen te houden. Zooals de Romeinsche chronologie gebaseerd is op de lijst van Consuls, of zooals de Atheners ieder jaar noemden naar den zoogenaamden Archon Eponymus, zoo werd er in Assyrië jaarlijks een hoog ambtenaar aangewezen, die zijn naam gaf aan het jaar, waarin hij dat ambt bekleedde. De lijst van deze eponymi of den datum aangevende ambtenaren is gelukkig bewaard gebleven in een aantal afschriften en, daar een korte aanteekening van koninklijke krijgstochten en dergelijke zaken bij iederen naam gevoegd is, geeft zij in verband met andere monumenten een volledigen sleutel voor de Assyrische chronologie, waarvan de nauwkeurigheid door talrijke getuigenissen, waarover wij hier niet verder behoeven uit te weiden, wordt bevestigd. Het latere gedeelte van dezen Canon Eponymus loopt parallel met den Canon van Ptolemaeus, welke een van de voornaamste grondslagen der oude chronologie is en op deze wijze wordt het mogelijk om de Assyrische tijdrekening over te brengen in onze Christelijke jaartelling.

Nu melden de Assyrische annalen, dat Jehu schatting betaalde aan Salmanassar in 842 v. C., en Menahem wordt genoemd in 738 v. C. dus 104 jaar later.

Men kan bewijzen, dat deze schatting van Jehu in een der eerste jaren van zijn regeering moet gevallen zijn en daar het totaal der regeeringen van Jehu tot en met Menahem juist 112 jaar is volgens den Bijbel, bevestigen de Assyrische monumenten over het algemeen de nauwkeurigheid van de Noordelijke lijn der chronologie voor deze periode en geven ons volkomen recht om te weigeren het elf-jarig interregnum van de chronologie volgens Ussher aan te nemen. Wij moeten echter wel in 't oog houden, dat deze resultaten geen enkelen waarborg geven, dat de bijzonderheden der Bijbelsche chronologie zelfs in Noordelijk Israel meer dan bij benadering juist zijn, of dat zij de kracht verzwakken der bewijsvoering, dat de oorspronkelijke berekening in ronde getallen plaats had. Want er is alle reden om te gelooven, dat de oude geschiedenis der Noordelijke profeten, die door den uitgever van de boeken der Koningen bewerkt is, tachtig jaar aangaf als duur der Syrische oorlogen; en met dit gegeven en een tijdperk van voorspoed als dat van Jerobeam II moest de uitgever wel de lengte der periode in kwestie vrij nauwkeurig kunnen bepalen. Voor de periode tusschen Menahem en den val van Samaria schijnt de Bijbelsche chronoloog minder volledige gegevens uit oude bronnen gehad te hebben. Want volgens de monumenten werd Samaria belegerd circa 722 v. C., zoodat de regeeringen der drie laatste koningen van Samaria, welke de Bijbel schat op een-en-dertig jaar, tot op de helft moeten teruggebracht worden. 4) Het

practische resultaat van dit onderzoek is, dat de achteruitgang van Israel na den dood van Jerobeam veel sneller plaats had dan men volgens de gewone chronologie zou meenen en dat die tot aan den val van Samaria in plaats van in een tijdperk van zestig jaar inderdaad in minder dan de helft van dien tijd voltooid was. Dit snelle verval sinds de gelukkige dagen van Jerobeam werpt een nieuw licht op Amos' en Hosea's voorspellingen van spoedigen ondergang.

Laat ons nu met behulp der verbeterde chronologie een vluchtig overzicht geven van de opeenvolgende perioden in den val van het koninkrijk van Samaria. Bij den dood van Jerobeam II kwam zijn zoon Zacharia op den troon, maar na zes maanden verloor hij zijn koninkrijk en zijn leven door de samenzwering van Sallum. De moordenaar nam nu de koninklijke waardigheid aan, maar was niet in staat haar te handhaven, want hij werd onmiddellijk aangevallen door Menahem en kwam op zijn beurt om. Menahem hield zich staande op den troon na bloedigen strijd (2 Kon. 15 : 16). Zijn succes had hij echter niet te danken aan zijn eigen dapperheid, maar aan de hulp van Pul, koning van Assyrië, wien hij duizend talenten gaf, die hij zich wist te verschaffen door een belasting op te leggen aan de grooten van zijn land, „opdat zijne hand met hem zoude zijn, om het koninkrijk in zijne hand te sterken" (2 Kon. 15 : 19). Menahem regeerde dus als een Assyrisch vazal en zoo was binnen weinige maanden na Jerobeam's dood diens dynastie uitgeroeid en de vijand, wiens nade-

ring Amos voorzag, had zijn sterke hand op Israel gelegd, om zijn prooi nooit meer los te laten. Bij den dood van Menahem ontbrandde het vuur van den burgeroorlog op nieuw. Zijn zoon Pekahia werd na een korte regeering vermoord en de troon werd ingenomen door een militair avonturier, Pekah genaamd, gesteund door een bende Gileadieten. Pekah verbond zich met Rezin van Damascus en vormde het plan om Achaz, koning van Juda te onttronen. Achaz zocht hulp bij Tiglath Pileser, die naar het westen trok, de Damasceners gevankelijk wegvoerde, zooals Amos voorspeld had, en ook Gilead en Galilea ontvolkte. In dezen rampspoedigen oorlog had Pekah zijn prestige verloren en, ofschoon de Assyriërs hem zijne waardigheid schijnen gelaten te hebben, werd hij aangevallen en verslagen door Hosea, den zoon van Ela. Deze had op zijn beurt weer te rekenen met de Assyriërs en moest hun hulptroepen leveren en een jaarlijksche schatting betalen als koopprijs voor den troon. Maar Hosea verlangde het juk af te werpen en zocht hulp bij den koning van Egypte, die begonnen was te wedijveren tegen Assyrië om de heerschappij over de bergen van Kanaän, welke de natuurlijke grens vormden tusschen de beide groote machten aan den Nijl en de Tigris. Deze afval bezegelde het doodvonnis van Samaria. De Assyriërs vielen weer in het land; na een langdurigen en hardnekkigen tegenstand werd de hoofdstad ingenomen en de Israelieten werden gevankelijk weggevoerd naar het verre Westen, terwijl een nieuwe bevolking uit Babylon en

andere districten in hun land gebracht werd om hun plaats in te nemen. Uit de Assyrische monumenten blijkt, dat er in Samaria een vazalrijk bestond na deze wegvoering, welke zonder twijfel slechts gedeeltelijk was en het is niet onwaarschijnlijk, dat het gedurende een halve eeuw geregeerd werd door vorsten van Hebreeuwsche afkomst; 5) *) terwijl wij weten, dat de vereering van Jehovah niet geheel verdween uit het land en zelfs in verbasterden vorm door de nieuwe kolonisten werd overgenomen (2 Kon. 17 : 24 vgll.; 2 Kon. 28 : 15; Jerem. 41 : 5). Maar het eigenaardig karakter des volks was verloren gegaan; de Israelieten, die in hun oude vaderland bleven, vermengden zich met hun heidensche naburen en hadden voortaan geen aandeel meer in de verdere geschiedenis van Israel en van Israels godsdienst. Toen Josia de oude hoogten van het Noordelijke Rijk verwoestte, bracht hij hun priesters om, terwijl de priesters der Judeesche heiligdommen verzorgd werden te Jeruzalem. Hieruit blijkt duidelijk, dat hij de godsvereering der Noordelijke heiligdommen als zuiver heidensch beschouwde (vgl. 2 Kon. 23 : 20 met vs. 5) en eerst in veel later tijd kwam de gemengde bevolking van Samaria in bezit van den Pentateuch

---

*) Het bestaan van een vazalrijk van Samaria is weer twijfelachtig geworden, of is zelfs door de Assyriologen geheel opgegeven, daar het gebleken is, dat het woord, dat gelezen werd als Usimurun en met Samaria vereenzelvigd werd, moest zijn Samsimurun; vgl. Schrader, Abh. Berl. Ak. 1879; Delitzsch, Paradies, pag. 286 Nöldeke Z. D. M. G. 1882, pag. 178.

en richtte een eeredienst in op den berg Gerizim met het ritueel van den tweeden tempel tot voorbeeld. Wij hebben geen reden om te denken, dat de in ballingschap gevoerde Ephraïmieten beter hun oorspronkelijk karakter konden bewaren dan hun broederen, die in Palestina bleven. Het vraagstuk van de verloren gegane stammen, dat zooveel aanleiding tot allerlei bespiegelingen gegeven heeft, is niets dan een hersenschim. Het volk, dat Hosea en Amos ons teekenen, was niet in staat om zich te handhaven tegenover de heidenen, waaronder zij woonden. Verstrooid onder vreemde volken begonnen zij vreemde goden te dienen (Deut. 28 : 64) en toen zij hun eigen godsdienst verloren, verloren zij ook hun eigen karakter als volk. De verdere geschiedenis van het volk van Jehovah wordt naar Juda verplaatst en met den val van Samaria houdt Noord-Israel op eenig aandeel te hebben in de ontwikkeling der openbaringsgeschiedenis.

Hosea of Hoshea, zooals de naam eigenlijk geschreven moet worden, is de laatste profeet van Ephraïm. In tegenstelling met Amos was hij zelf een onderdaan van het Noordelijke Rijk, zooals blijkt uit den geheelen inhoud van zijn boek en in 't bijzonder uit Hfdst. 7:5, waar de vorst van Samaria „onze koning" genoemd wordt. Evenals Amos houdt hij zich voornamelijk bezig met de zonden en rampen van het huis van Jozef, maar terwijl Amos spreekt uit een ervaring, die niettegenstaande haar nauwkeurige waarneming toch altijd die van een vreemdeling is, wiens eigen leven ver af-

stond van de beroering en de verdrukkingen der hoofdstad van het Noorden, beziet Hosea den toestand van het Rijk van nabij en kenmerkt zich zijn boek door een toon van diep gevoel, verwant met dien van Jeremia, die wijst op de tragische afzondering, waarin de profeet zich bevond te midden van een maatschappij, in haar kern bedorven en zichtbaar der ontbinding nabij. 'Amos kon zich van zijn goddelijke zending kwijten en zich terugtrekken uit het gewoel van Samaria's verdorven steden naar de rustige weiden der wildernis; maar het geheele leven van Hosea was nauw verbonden met het volk, welks zonden hij veroordeelde en welks ondergang hij voorzag. Voor hem was er geen mogelijkheid om te ontkomen aan de gruwelijke tooneelen, die zijn geboorteland onteerden en de angst, waarvan iedere bladzijde van zijn profetie getuigt, is de smart van een reine en edele ziel door de nauwste banden van bloedverwantschap en van nationaliteit vastgeketend aan de zondaars, die het oordeel over Israel, dat hij zoo duidelijk zag naderen, maar waarvan zij niet wilden hooren, verhaastten. En zoo strekken, terwijl het werk van Amos in een enkele korte zending voltooid was, de profetieën van Hosea zich uit over een lange reeks van vreeselijke jaren. De eerste twee hoofdstukken van zijn boek dateeren van de regeering van Jerobeam, de roemrijkste dagen van het volk (Hfdst. 2 : 13), toen de feestdagen, de nieuwe manen en de Sabbathen in vroolijke afwisseling elkander opvolgden en het land rijk was aan koren en wijn en olie,

aan zilver en goud (Hfdst. 2 : 8). Maar de latere hoofdstukken der profetie spreken van geheel andere tijden, van ziekteverschijnselen in den staat, welke zijn leiders tevergeefs zochten te genezen door de hulp in te roepen van „den krijgshaftigen koning" (Stat.vert. koning Jareb) van Assyrië (Hfdst. 5: 13), van burgeroorlogen en samenzweringen, van moorden op vorsten, van nieuwe dynastieën, die zich opwierpen zonder dat Jehovah's raad werd gevraagd (Hfdst. 7 : 7; 8 : 4), van een alom heerschen van meineed en bedrog, van geweld en bloedstorting (Hfdst. 4 : 1, 2). Deze beschrijvingen brengen ons in de slechte tijden, die aanbraken met den val van het huis van Jehu; maar de werkelijke gevankelijke wegvoering van Israel is nog in de toekomst (Hfdst. 13 : 16); zelfs in het slothoofdstuk van zijn boek richt Hosea zich tot een volk, dat er niet toe gekomen is om openlijk te breken met de Assyriërs, maar de ijdele hoop koestert op bevrijding door hun hulp (Hfdst. 14 : 3). Gilgal en Galilea, die ontvolkt waren door Tiglath-Pileser in zijn veldtocht tegen Pekah (734 v. C.), worden herhaaldelijk vermeld als nog geheel en al deel uitmakende van het koninkrijk (Hfdst. 5 : 1; 6 : 8; 12 : 11) en het is daarom waarschijnlijk, dat het werk van Hosea vóór die gebeurtenis was geëindigd en dat den profeet de laatste smart, van met eigen oogen de vervulling te zien van het oordeel over zijn volk, bespaard gebleven is. 7)

Er is geen reden om te gelooven, dat Hosea meer

dan Amos in betrekking stond tot de erkende profeten-gilden of ooit zulk een uiterlijke wijding tot zijn ambt heeft ontvangen als aan Elisa ten deel viel. In Hfdst. 4 : 5 veroordeelt hij priester en profeet in één adem. Israel is ontbloot van kennis, want de priesters, wier ambt het was om haar te onderwijzen, hebben de kennis van Jehovah verworpen en Hij zal op Zijn beurt hen verwerpen uit hun priesterlijke bediening. Zij zullen vallen en de profeet zal met hen vallen in den nacht, hun kinderen zullen vergeten worden door Jehovah en hun gansche nageslacht zal omkomen. 8) Zoo plaatst Hosea zich niet minder dan Amos in lijnrechte oppositie tegen al de leiders van het godsdienstig leven zijns volks en evenals zijn ambtgenoot uit Judea heeft hij zonder twijfel te rekenen met hun vijandschap. „Wat den profeet aangaat," zoo klaagt hij „een vogelvangersstrik is op al zijne wegen en vijandschap in het huis van zijn God" (Hfdst. 9 : 8). Zijn ambt waar te nemen, jaar op jaar te midden van zulk een tegenstand was een vrij wat moeilijker taak dan aan Amos was aangewezen. Zelfs Amos was gedwongen om uit te roepen, dat in zoo booze tijden een verstandig man zal moeten zwijgen (Amos 5 : 13). Maar Amos kon ten minste het stof van zijne voeten afschudden en terugkeeren naar zijn maagschap en zijn huis; Hosea was een vreemdeling onder zijn eigen volk, benauwd door het voortdurend in aanraking komen met hun zonde, verscheurd van hart door de bitterheid van hun vijandschap, totdat zijn geest scheen te zullen bezwijken onder deze be-

proeving. „De dagen der bezoeking zijn gekomen, de dagen der vergelding zijn gekomen, Israel zal het weten; de profeet is een dwaas, de man des geestes is onzinnig om de menigvuldigheid uwer ongerechtigheid en de grootheid van uw haat" (Hfdst. 9 : 7). De hartstochtelijke zielsangst, die deze woorden ademen, geeft een bepaalde kleur aan 't geheele boek van Hosea's profetieën. Zijn taal en zijn gedachtenkring zijn ver verwijderd van den eenvoud en het zelfbedwang, waardoor de profetie van Amos zich kenmerkt. Verontwaardiging en bezorgdheid, teederheid en gestrengheid, geloof in de almacht van Jehovah's liefde en een wanhopig besef van Israels ontrouw, zijn saamgeweven in een volgorde, die met alle logica spot en beheerscht wordt beurtelings door den strijd en de zegepraal van met elkaar kampende aandoeningen; en de snelle overgangen, de fragmentarische hartstochtelijke uitingen, de half-uitgewerkte toespelingen, die zijn profetie zoo moeilijk te verstaan maken voor den uitlegger, geven uitdrukking aan de hevigheid van dezen innerlijken tweestrijd. Hosea is meer dan alle andere profeten een man van eene edele, dichterlijke natuur. Zijn hart is te trouw en te teeder om de banden te verbreken, die hem aan vaderland en bloedverwanten verbinden, of om eenige persoonlijke bitterheid te mengen onder de gestrengheid van Jehovah's woorden. Alleen te midden van een volk, dat Jehovah niet kent, zonder leerling of vriend, zonder huiselijke liefde — want zelfs zijn eigen huis was, zooals wij zien zullen, vol schande en kommer —

blijft hij toch met onuitbluschbare liefde aan Israel gehecht. Het oordeel, dat hij verkondigt tegen zijn volk is het oordeel over al wat hem het dierbaarst is op aarde; zijn hart is op het punt om te breken van kommer, zijn geest dreigt te bezwijken onder het ontzaglijk gezicht van het naderend oordeel, zijn gansche profetie is één lange angstkreet, wanneer hij telkens en telkens weer zijn dringende bede herhaalt tot het lichtzinnige volk, dat het verderf tegemoet snelt. Maar het is alles tevergeefsch. De kommervolle jaren rollen voort, de teekenen van Israels ontbinding nemen toe en nog steeds vinden zijn woorden geen gehoor. Als een onnoozele duif heen en weer fladderende in de netten, zoo wendt zich Ephraïm nu eens tot Assyrië, dan weer tot Egypte, „maar zij keeren niet terug tot Jehovah hun God, en zoeken Hem niet onder dit alles." Nog steeds staat de profeet alleen in zijn erkennen van de ware oorzaak der menigvuldige ellenden van zijn volk en nog steeds is het zijn taak om zijn boetprediking te houden voor doove ooren, om te verklaren, dat er een oordeel nadert, waarin alleen hij zelf gelooft. En nu is de Assyriër nabij om zich over Kanaän te werpen als een onheilspellende sirocco. „Een oostewind zal komen, de adem van Jehovah opkomende uit de woestijn en zijn springader zal verdrogen en zijn fontein zal uitdrogen; hij zal den schat van alle kostbare sieraden wegnemen. Samaria zal woest worden, want zij is wederspannig geweest tegen haren God: zij zullen door het zwaard vallen; hunne kinderen zullen

in stukken gehouwen en hunne zwangere vrouwen zullen opengesneden worden" (Hosea 13 : 15).

En toch, ook als alles verloren is, verbiedt de liefde voor het schuldige en gevallen Israel den profeet te wanhopen. Want die liefde is geen zuiver aardsche genegenheid. Het is Jehovah's liefde voor Zijn afgedwaald volk, die spreekt in Hosea's ziel. Het kloppen van het hart van den profeet beantwoordt aan het kloppen van het het hart van Hem, die Israel lief had, toen hij nog een kind was en Zijn zoon geroepen heeft uit Egypte. „Hoe kan Ik u opgeven, o Ephraïm? Hoe kan Ik u wegwerpen, o Israel? Mijn hart brandt binnen in Mij, al Mijn medelijden is ontstoken. Ik zal de hittigheid van Mijn toorn niet uitvoeren; Ik zal niet wederkeeren om u te verderven; want Ik ben God en geen mensch, de Heilige in het midden van u" (Hfdst. 11 : 8). Hoe deze onoverwinnelijke liefde zal zegevieren, zelfs in den volkomen ondergang van het volk, wordt door Hosea niet duidelijk gemaakt. Maar dat zij zal zegevieren, daaraan kan hij niet twijfelen. In den uitersten nood van het oordeel zal Jehovah toch nog berouw en redding verwekken en in het luiden van de doodsklok over Samaria hooren wij de tonen van hoop en verwachting voortgolven door de lucht met zuiveren en krachtigen klank in het laatste hoofdstuk der profetie uit een hart, dat rust gevonden heeft in God onder al de verwarring van een stormachtig leven. „Ik zal hun afkeering genezen, Ik zal hen vrijwilliglijk liefhebben: want Mijn toorn is van hen af-

gewend. Ik zal Israel zijn als de dauw; hij zal bloeien als de lelie en hij zal zijn wortelen uitslaan als de Libanon...... Wie is wijs, dat hij deze dingen versta? verstandig, dat hij ze kenne? Want de wegen van Jehovah zijn recht en de rechtvaardigen zullen daarin wandelen; maar de overtreders zullen daarin vallen."

Hosea is meer een man van gevoel dan van redeneering, meer een dichter dan een prediker en de eenheid van zijn boek blijft bestaan te midden van al de plotselinge overgangen en de onverwachte uitingen van zijn gevoel, die zijn stijl kenmerken, niet door een weldoordachte uiteenzetting van zijn onderwerp, zooals wij bij Amos vinden, maar door een overal doorstralend geloof in het zich gelijk blijven van Jehovah's liefde tot Israel en van die zuivere en belangelooze genegenheid, die den profeet zelf verbindt aan zijn schuldig en gevallen volk. Jehovah is God en geen mensch, de Heilige in 't midden van Israel. Maar dit beteekent niet, dat het hart van Jehovah geen overeenkomst heeft met dat van den mensch. Zijne gerechtigheid is niet iets onpersoonlijks, dat men niet lief kan hebben, waarmede Zijne redelijke schepselen geen gemeenschap kunnen hebben en dat zij niet kunnen hopen ooit te zullen begrijpen. Waar Amos zegt, dat Jehovah Israel kent, begeert Hosea, dat Israel Jehovah kennen zal (Hfdst. 2 : 20; 4 : 1, 6; 6 : 3; 8 : 2; 13 : 4). En deze kennis is geen bloot verstandelijke daad; Jehovah te kennen is Hem te kennen als een teeder Vader, die Ephraïm leerde gaan, ze opnemende bij hunne armen, die ze

tot Zich trok met menschen-zelen, met touwen der liefde (Hfdst. 11 : 1 vgll.). In Hfdst. 6 : 6 wordt de kennis van God nader verklaard in het parallelisme niet door „weldadigheid," zooals de Statenvertaling het weergeeft, maar door een woord *(chésed)* 9), dat overeenkomt met het Latijnsche *pietas* of aanhankelijke liefde, die zich openbaart in daden van welwillende gezindheid en trouwe genegenheid. Het is zeer karakteristiek voor het verschil tusschen de twee profeten, dat bij Amos dit woord *chésed* of welwillende gezindheid nooit voorkomt, terwijl het bij Hosea niet alleen de rechte verhouding van den mensch tot God uitdrukt, maar goedheid en trouw, goedheid en gerechtigheid zijn het inbegrip van 's menschen zedelijke verplichtingen (Hfdst. 4 : 1; 10 : 12; 12 : 7). Amos zou in zulk een geval alleen van recht spreken; zijn analyse van wat recht en onrecht is, dringt minder diep door in de motieven van 's menschen doen en laten. Want de goedheid, waarvan Hosea spreekt is geen theologische term; het is een woord uit het dagelijksch leven, dat gebruikt wordt voor al die daden, welke den gewonen vorm van juridische rechtvaardigheid te boven gaande bewijzen, dat zij, die door banden van persoonlijke genegenheid of van nationaliteit te zamen verbonden zijn, aan elkaar meer verschuldigd zijn dan men volgens streng recht aan elkander verplicht is.

In de oudste tijden, toen ieder vreemdeling een vijand was, waren alle denkbeelden over de plichten der menschen onderling beperkt tot den engen kring van

het familie- of stamleven; betrekkingen van liefde en vriendschap waren òf identisch met die van verwantschap òf werden beschouwd als berustende op een verbond. „Doe barmhartigheid aan uw knecht," zegt David, „want gij hebt uw knecht in een verbond van Jehovah met u gebracht." En zoo gaat bij Hosea het denkbeeld van een betrekking van liefde en vriendschap tusschen den mensch en God hand aan hand met het denkbeeld van Jehovah's verbond met Israel (Hfdst. 6 : 7; 8 : 1). Jehovah en Israel zijn vereenigd door een band van zedelijke verplichting — niet een bloot verdrag volgens wettelijke voorwaarden, een werkverbond, zooals de dogmatische theologie het zou uitdrukken, maar een bond van liefde en vriendschap — van vaderlijke genegenheid aan den eenen en trouwe gehoorzaamheid aan den anderen kant. Jehovah en Israel vormen als het ware een gemeenschap en de *chésed* is de band, waardoor die geheele gemeenschap saam verbonden wordt. Het is niet noodig om te onderscheiden tusschen de *chésed* van Jehovah jegens Israel, welke wij zijn genade noemen zouden, Israels verplichting om *chésed* te betoonen aan Jehovah, welke wij vroomheid zouden noemen en de betrekking van *chésed* tusschen menschen onderling, welke de plichten van liefde en wederzijdsche achting in zich sluit. Voor den Israeliet zijn deze drie begrippen in hun diepste wezen één en zijn alle opgesloten in een zelfde verbond. Trouw en vriendschap tusschen menschen onderling zijn geen plichten voortvloeiende uit Israels betrekking tot

Jehovah, zij zijn onderdeelen van die betrekking; liefde tot Jehovah en liefde tot de broederen in het huis van Jehovah zijn volkomen aan elkander gelijk (vgl. Hfdst. 4 : 1 met 6 : 4, 6). Voor Hosea evenals voor Amos zijn het recht en de plichten der maatschappelijke rechtvaardigheid nog de voornaamste sfeer, waarin de rechte kennis van Jehovah en de achting aan Zijn verbond verschuldigd aan 't licht komen. Waar de godsdienst een nationalen vorm heeft en vooral bij dergelijke maatschappelijke verhoudingen, als waarmee beide profeten in aanraking kwamen, is dit noodzakelijk; maar Hosea brengt deze verplichtingen in verband met een dieperen grond. Israel is niet slechts het erfdeel, maar het huisgezin van Jehovah en het vaderschap Gods neemt als het gronddenkbeeld van Israels godsdienst de plaats in van Zijn koninklijke gerechtigheid. Jehovah is God en geen mensch, maar de beteekenis hiervan is, dat Zijn liefde oppermachtig, zuiver, onzelfzuchtig is, vrij van alle ongeduld en veranderlijkheid, zooals de liefde van een aardschen vader nooit wezen kan.

Deze grondgedachte van Hosea, dat de betrekking tusschen Jehovah en Israel eene betrekking is van liefde en van de verplichtingen, die uit liefde voortvloeien, geeft aan zijne geheele prediking een geheel andere kleur dan aan die van Amos. Amos, zooals wij zagen, begint met Jehovah te beschouwen als den Schepper en God van het Heelal, die aan alle volken hun lot toedeelt en de wetten der algemeene rechtvaardigheid over de gansche aarde handhaaft; en als hij dan voortgaat

met de aandacht voornamelijk te vestigen op zijn eigen volk, dan houdt de profeet toch altijd nog het ruimer gezichtspunt aan zijne hoorders voor oogen en beschouwt de zonde en het oordeel van Israel als een bijzonder geval, dat onder de algemeene wetten van het Godsbestuur valt, wat ingewikkelder geworden door de omstandigheid, dat Jehovah Israel kent en in persoonlijke gemeenschap er mee staat, een voorrecht, dat geen ander volk ten deel valt. Hosea heeft niet zulk een algemeen uitgangspunt; hij behandelt het onderwerp niet zoo, dat hij van 't algemeene tot het bijzondere komt, maar klimt van 't bijzondere tot het algemeene op. Jehovah's liefde voor Zijn eigendom is de kern van den godsdienst en ieder godsdienstig vraagstuk beweegt zich om dat middelpunt. Aan beide profeten is de onderscheiding, welke wij gewoon zijn tusschen godsdienstige en zedelijke plichten te maken, onbekend; toch zou men in de taal van onzen tijd kunnen zeggen, dat Amos den godsdienst op de zedelijkheid baseert, terwijl Hosea de zedelijkheid op den godsdienst doet steunen. Deze beide mannen zijn de typen van eene tegenstelling, die door de geheele geschiedenis van alle godsdienstig leven loopt tot op onze dagen toe. De godsdienstige wereld heeft zich altijd gesplitst in menschen, die de vraagstukken van het geloofsleven beschouwen van 't standpunt der algemeene zedekunde, en menschen, door wie zedelijke waarheden gewoonlijk zich toegeëigend worden uit een persoonlijk besef van Gods genade. Maar al te dikwijls heeft dit verschil van

standpunt tot een uiteengaan in partijschappen in de Kerk geleid. Menschen gevormd in den geest van Amos werden veroordeeld als rationalisten en koele middelmannen; of aan den anderen kant worden mannen uit de school van Hosea beschouwd als enthousiasten en onpractische mystici. Maar Jehovah koos Zijne profeten uit beide soorten van menschen en predikte aan Israel dezelfde waarheid door beide.

Zoowel voor Amos als voor Hosea is de ware maatstaf van 't godsdienstig leven gelegen in 't handelen overeenkomstig Gods wil. De verhouding van het volk tegenover zijn God wordt beoordeeld naar zijne daden; en wanneer onzedelijkheid, geweld en misdaad de overhand hebben, is dit het duidelijk bewijs, dat Israel Jehovah verlaten heeft. Het onderzoek van Amos houdt op bij dit punt; hij speurt de verborgen oorzaken van Israels zonde niet na, maar zegt eenvoudig: zonder terug te keeren tot recht en gerechtigheid, welke gij dagelijks bezig zijt te verkrachten, kunt gij geen welgevallen vinden in de oogen van Jehovah. Hosea, daarentegen, met zijn leidend beginsel van eene liefdesbetrekking tusschen Jehovah en Israel dringt door van het zichtbaar zedelijk gedrag van 't volk tot de gezindheid des harten, die daaraan ten grondslag ligt. Amos had gezegd: Houd op met uwe ritueele plechtigheden en doe recht en gerechtigheid (Amos 5 : 24); Hosea zegt: „Ik wil liefde en geen offerande en kennis van God liever dan brandoffers" (Hosea 6 : 6). Amos beschouwt de zedelijke misslagen van Israel als over-

tredingen van de algemeene wet der zedelijkheid nog verzwaard, doordat het in het bezit was van bijzondere voorrechten; Hosea beschouwt ze als bewijzen dat hun hart ontrouw is aan Jehovah, zonder sympathie voor Zijn karakter en ondankbaar voor Zijn liefde. Tengevolge daarvan spreekt Hosea, terwijl Amos Israel meestal als een staat behandelt, gewoonlijk van Ephraïm als een zedelijk individu en komt telkens weer terug op de geschiedenis van het volk, die behandelende als de geschiedenis van een persoon, en zijn betrekkingen tot Jehovah nagaande van de dagen van den aartsvader Jacob af (Hfdst. 12 : 2, 3, 12) en van de bevrijding uit Egypte (Hfdst. 12 : 13; 11 : 1 vgll.) tot op zijne dagen toe. Hij staat met bijzondere belangstelling stil bij de eerste liefde van Jehovah voor Zijn volk, toen Hij Israel vond als druiven in de woestijn (Hfdst. 9 : 10), toen Hij hen kende in de dorre woestenij (Hfdst. 13 : 5), voordat de onschuld der kindsheid van 't volk bezoedeld was door de zonde van Baäl-peor, en zijn eerste liefde voorbijgegaan was als de morgendauw, of als de dikke wolken, die in den vroegen morgen over de bergen van Palestina hangen en verdwijnen bij het opgaan der zon (Hfdst. 6 : 4). Hosea's toespelingen op de vroegere geschiedenis van Israel worden zeer onverwachts te pas gebracht en zijn dikwijls moeilijk te verstaan. Somtijds schijnt hij te zinspelen op verhalen, welke wij niet meer in dien vorm bezitten (Hfdst. 9 : 9; 10 : 9); maar hun algemeene strekking is altijd dezelfde — het handhaven van de geduldige,

aanhoudende liefde van Jehovah voor Zijn volk, en het bloot leggen van Ephraïms zonde als eene voortdurende aaneenschakeling van versmade voorrechten en geminachte liefde. Deze gedachte van de persoonlijke continuïteit van Israels betrekkingen tot Jehovah brengt den profeet er toe om te spreken van Gods leidingen met Jacob; want Jacob is inderdaad het volk belichaamd in den persoon van zijn voorvader (vgl. Hebr. 7 : 10). En zoo is de gansche geschiedenis van de dagen der aartsvaders af de geschiedenis van een enkele onveranderde genegenheid, altijd volgens dezelfde beginselen te werk gaande, zoodat ieder feit in het verleden terzelfder tijd een symbool is van het heden (Hfdst. 9 : 9) of een profetie van de toekomst (Hfdst. 2 : 14; vergelijk Jozua 7 : 24). Men moet wel bedenken bij het veelvuldig gebruik, dat Hosea van de vroegere geschiedenis maakt, dat wij in de vorige Lezing het waarschijnlijk achtten, dat de heiligdommen van Noordelijk Israel, waartoe hij behoorde, juist de plaatsen waren, waar de geschiedenis der aartsvaders, zooals die nu nog in het boek Genesis verhaald wordt, thuis hoorde; en men kan er nauwelijks aan twijfelen, of in sommige episoden in die geschiedenis worden het gansche volk of afzonderlijke stammen gepersonificeerd, zoodat zij behandeld worden als zedelijke individuen, volkomen op dezelfde wijze, als waarop Hosea Ephraïm behandelt. De zegen van Jacob geeft aan Ruben, Levi en Simeon een persoonlijk karakter, het karakter van de stammen niet van de zonen van Jacob als individuen, en ver-

wijst naar verhalen, die wij alle reden hebben om te beschouwen als allegorische voorstellingen van historische gebeurtenissen, die gevolgd zijn op de vestiging der Hebreën in Kanaän. Deze overweging doet ons zien, dat de allegorische voorstelling van Jehovah's betrekkingen tot Israel in Hosea's boek veel minder vreemd en stuitend aan zijn tijdgenooten moesten voorkomen dan aan iemand, die ze tegenwoordig leest. Hunne gewone wijze van denken en van uitdrukking maakte deze wijze van prediking gemakkelijk en natuurlijk. 10) Daar Hosea bovenal zijn aandacht bepaalt bij de persoonlijke verhouding en gezindheid van Ephraïm tegenover Jehovah als het eigenlijk wezen uitmakende van de zonde des volks, komt hij er toe om de zonden van den eeredienst des volks veel meer van nabij te bezien dan Amos dit doet. Amos stelt zich tevreden met kennis te nemen van de onrechtvaardige en onzedelijke handelingen, die in naam van den godsdienst bedreven werden en met op den voorgrond te stellen, dat geen ritueele eeredienst welgevallig kan zijn aan Jehovah, waar recht en gerechtigheid vergeten worden. Maar verder toont hij een zekere mate van onverschilligheid voor alle uitoefening van gemeenschappelijke godsvereering, welke in een woestijnbewoner zeer natuurlijk is. Maar als Israels betrekking tot Jehovah opgevat wordt als eene persoonlijke betrekking, dan krijgt de omgang van Jehovah met Zijn volk bij het heiligdom een veel grooter beteekenis. De godsvereering is de rechtstreeksche belichaming van de verhouding

en de gevoelens van den mensch tegenover zijn God en daarin vindt Hosea de duidelijkste bewijzen van Ephraïm's ontrouw. Wij moeten de wijze, waarop dit punt ontwikkeld wordt, wat meer van naderbij bezien. Bij het uitdrukken van Ephraïm's betrekking tot Jehovah in de taal van menschelijke verhoudingen kon de profeet van verschillende analogieën gebruik maken. Jehovah was Israels Koning, maar dit beeld paste niet goed bij zijn denkbeeld. 11) Hij had een meer persoonlijke betrekking noodig; en deze vond hij in de beeldspraak aan het huiselijk leven ontleend. Het denkbeeld van een familiebetrekking tusschen Jehovah en Israel komt in Hosea's boek in twee vormen voor. Aan den eenen kant is Ephraïm Jehovah's zoon (Hfdst. 11:1) en dit is het meest voorkomende beeld in het laatste gedeelte van het boek. Maar in de eerste drie hoofdstukken, welke de allegorie van den profeet doen zien in haar volledigsten en oorspronkelijksten vorm, komt het volk of het land van Israel (Hfdst. 1:2; 2:3) voor als Jehovah's huisvrouw. De twee beelden staan in zeer nauw verband met elkander en in Hoofdstuk 1 komen zij inderdaad gecombineerd voor. Want volgens eene bij de Israelieten zeer dikwijls voorkomende beeldspraak is een land of een stad de moeder van zijn bewoners of met een kleine wijziging van het symbool, de voornaamste stam van eene familie of clan wordt voorgesteld als de moeder van de onderdeelen van den clan (2 Sam. 20:19; Ezech. 19:2; Hosea 4:5). De moeder is de ideale eenheid van het land en van het volk en

haar kinderen zijn de actueele leden van het volk, zooals zij op ieder bepaald tijdstip bestaan. Jehovah is daarom tegelijkertijd de vader van Zijn volk en de echtgenoot van hun ideëele moeder. Wij behoeven niet te onderstellen, dat Hosea een van deze beide voorstellingen zelf heeft uitgedacht. Dat de godheid de vader is van zijne dienaars, dat de stam afkomstig is uit 't geslacht van den stamgod, die vereerd wordt als de voortbrenger van zijn volk is een gewone voorstelling onder de heidenen (vgl. Hand. 17:28). In Num. 21:29 worden de Moabieten de zonen en dochteren van Kamos genoemd en zelfs Maleachi noemt een heidensche vrouw „de dochter van een vreemden god" (Mal. 2:11). Eigennamen, die dit denkbeeld uitdrukken zijn zeer gewoon onder de Semieten; een bekend voorbeeld is Benhadad, „zoon van den god Hadad." Men moet niet vergeten, dat onder de heidenen dit zoonschap een physische beteekenis heeft; de dienaars zijn uit het geslacht van hun god, die eenvoudig hun voorvader is en zoo natuurlijk met hen dezelfde belangen gemeen heeft en niet met eenigen anderen stam. In Israel echter kon het denkbeeld van Jehovah's vaderschap niet dezen ruwen vorm aannemen voor een ieder, die zich de geschiedenis van Jehovah's betrekkingen tot Zijn volk herinnerde. De oudste voorvaders van de Israelieten in hun oorspronkelijke woonplaatsen aan gene zijde van den Euphraat waren niet het volk van Jehovah, maar dienden andere goden (Jozua 24 : 2) en Jehovah's betrekking tot Israel is geen na-

tuurlijke betrekking, maar een betrekking uit genade geworden door de goddelijke daad der bevrijding uit Egypte. En daarom heeft volgens Hosea Jehovah Israel niet lief, omdat hij Zijn zoon is, maar Hij beschouwde hem als Zijn zoon, omdat Hij hem lief had (Hfdst. 11 : 1). Hetzelfde onderscheid tusschen natuurlijken en positieven godsdienst vinden wij uitgedrukt in de opvatting van Jehovah's verbond met Zijn volk; want een betrekking, die berust op een verbond is niet natuurlijk, maar zedelijk. Er was geen verbond tusschen Moab en Kamos, maar slechts een natuurijlke verwantschap geheel onafhankelijk van Moab's zedelijk gedrag. Maar in Israel heft de verwerping van Jehovah's verbond de voorrechten van het zoonschap op en zou deze niettegenstaande de hoogste liefde kunnen vernietigen. Het zoonschap van Israel moet daarom zijn uitdrukking vinden in kinderlijke gehoorzaamheid en van dit gezichtspunt uit beschouwd is de zonde van het volk, dat zij nagelaten hebben met Jehovah te rekenen. (Hfdst. 4 : 10) en naar Hem te luisteren (Hfdst. 9 : 17). Ephraïm is een onwijs kind (Hfdst. 13 : 13). Jehovah heeft veel tot hem gesproken door den dienst van Zijn profeten (Hfdst. 12 : 11), maar al zou Hij hem duizende geboden geven, zij zouden slechts als iets vreemds geacht worden door dit booze kind (Hfdst. 8 : 12).

Maar ofschoon Hosea bij het zoonschap van Ephraïm met groote teederheid stilstaat, vooral als hij spreekt van de kindsheid van het volk als den tijd van zijn opvoeding door God (Hfdst. 11 : 1 vgll.), door deze ana-

logie is de geheele diepte van Israels betrekking tot Jehovah niet uitgeput. In oude tijden heeft de verhouding van een zoon tot zijn vader, vooral die van een volwassen zoon, die in zijns vaders bedrijf werkzaam is, eenigszins het karakter van ondergeschiktheid (Mal. 1 : 6, Exod. 20 : 12). Zelfs nu nog verrichten onder de Arabieren de volwassen zoon en de huisslaaf dikwijls dezelfde diensten en gevoelen zij zich beide eenigszins beklemd in tegenwoordigheid van het hoofd van 't gezin. Alleen tegenover zijn kleinere kinderen toont de vader al die teederheid, waarvan Hosea spreekt, als hij de kindsheid van Ephraïm beschrijft. En zoo kan de gansche volheid van Jehovah's liefde tot Zijn volk en de wijze, waarop Israel zich ontrouw aan die liefde betoond heeft alleen voldoende duidelijk gemaakt worden door de nog intiemere betrekking van den echtgenoot tot zijne huisvrouw.

Bij de nadere beschouwing van Jehovah's huwelijk met Israel of met het land als moeder gedacht, moeten wij weer beginnen met na te gaan, welke de gangbare denkbeelden waren, die deze opvatting in 't leven geroepen hebben. Zoowel in Israel als onder zijn heidensche naburen was het woord Baäl, dat „Heer" of „Eigenaar" beteekent een gewoon appellatief voor de nationale godheid. In plaats van de eigennamen met Jehovah samengesteld, welke van den tijd van Elia af zeer gewoon zijn, vinden wij zeer dikwijls in oud-Israel vormen met Baäl samengesteld, die zeer zeker niet van heidenschen oorsprong zijn. Wanneer wij een

zoon van Saul aantreffen, Ish-Baäl genaamd, een kleinzoon Meri-Baäl, welke beide namen „man van Baäl" beteekenen, terwijl David eveneens aan een van zijn zonen den naam van Beëliada, „Baäl kent," geeft, dan kunnen wij er zeker van zijn, dat Baäl hier een appellatief voor den God van Israel is. 12) In Hosea's tijd sprak het volk, dat God diende, Jehovah nog aan als Baäli „mijn Heer" en de Baälim, waarvan hij dikwijls spreekt (Hfdst. 2:13: 13:1, 2), zijn niets anders dan de gouden kalveren, de erkende symbolen van Jehovah. Nu wordt onder de Semieten de man beschouwd als de heer of eigenaar van zijn vrouw (1 Petr. 3:6), welke hij inderdaad volgens de oudste wetten van haar vader voor een bepaalden koopprijs gekocht heeft (Exod. 21:8; 22:17) 13). Het woord *Baäli* wordt zoowel door de huisvrouw gebruikt om haar man aan te spreken, als door het volk om zich tot God te wenden en zoo lag het voor de hand in een vroegere periode van het menschelijk denken, waarin gelijke uitdrukkingen steeds op gelijkheid van gedachten wijzen, om aan God te denken als den echtgenoot van de Hem vereerende nationaliteit of van het land als moeder gedacht. 14) Het is volstrekt niet waarschijnlijk, dat dit denkbeeld, wat den vorm betreft, oorspronkelijk van Hosea afkomstig of zelfs in 't bijzonder aan Israel eigen was; zulk een uitgewerkte godsdienstige allegorie als die, welke den nationalen God niet slechts den vader van het volk, maar den echtgenoot van het land, hun moeder, maakt, behoort gewoonlijk thuis in de natuurgodsdiensten. In

deze godsdiensten vinden wij gelijksoortige opvattingen, waarin echter evenals dit bij het vaderschap der godheid het geval is, het denkbeeld in een plat natuurlijken zin genomen wordt. Een huwelijk van vrouwelijke dienaressen met de godheid was iets zeer gewoons onder de Phoeniciërs en Babyloniërs en was dan gewoonlijk verbonden met onzedelijke praktijken verwant aan die, welke de heiligdommen van Israel in Hosea's dagen verontreinigden. 15) Het schijnt zelfs mogelijk om in het Semietische heidendom eenig spoor te ontdekken van het denkbeeld, dat er een huwelijk bestaat tusschen den Baäl en het land, dat hij vruchtbaar maakt door zonneschijn en regen. Semietische godheden worden, zooals wij in de eerste lezing (pag. 31) zagen, opgevat als voortbrengende krachten en vormen zoo paren van het mannelijk en vrouwelijk geslacht. Hemel en Aarde vormen zulk een paar, zooals uit de Grieksche mythologie overbekend is; en ofschoon Baäl en Ashtoreth gewoonlijk voorgesteld worden als hemellichamen (Zon en Maan, Jupiter en Venus), zoo is het toch zeker, dat vruchtbaar makende regens een openbaring waren van Baäl's levenwekkende kracht. Zelfs de Mohammedaansche Arabieren hebben het woord Baäl *(ba'l)* behouden voor land, dat door den regen bevochtigd wordt. Het land, dat vrucht voortbrengt door deze invloeden moest van zelf gedacht worden als zijn echtgenoot en inderdaad hebben wij een Arabisch woord *('athary)*, dat schijnt te bewijzen, dat de vruchtbaarheid, door de regens van Baäl

teweeggebracht, in verband stond met den naam van zijn vrouw Ashtoreth. 16) Indien dit zoo is, dan volgt hieruit, dat, wat den vorm betreft, het huwelijk van Jehovah met Israel overeenkwam met een gewoon denkbeeld onder de Semieten en wij mogen zelfs onderstellen, dat de verdorven volksmassa in Israel dit huwelijk met het oog op de vruchtbaarheid van het goede land, gedrenkt door den dauw des hemels (Deut. 11 : 1), verklaarde volgens beginselen, die geen hoogere gedachten van God in 't leven riepen dan die, welke door hun heidensche naburen gekoesterd werden.

Het hier aangevoerde is geen bloote bespiegeling; het verschaft ons den sleutel tot recht verstand van wat Hosea ons meedeelt van de bestaande godsdienstige denkbeelden van zijn volk. Want wij vernemen van hem, dat de Israelieten de Baälim of gouden kalveren vereerden als de bewerkers van de vruchtbaarheid des lands en als niets meer (Hfdst. 2 : 5); met andere woorden, zij waren voor Israel volkomen hetzelfde, wat de heidensche Baälim voor de Kanaänieten waren, voortbrengende natuurkrachten. Wij hebben reeds gezien, dat de neiging om Jehovah te doen afdalen tot het niveau van een Kanaänietischen Baäl altijd het grootste gevaar voor Israels godsdienst was, wanneer de zedelijke kracht van het volk niet gestaald werd door den strijd met vijanden van buiten, en dat in vroeger tijden de reactie tegen deze opvatting voornamelijk gepaard ging met het bewustzijn der nationale eenheid en met de opvatting van Jehovah als een aanvoerder der leger-

scharen Israels. Deze vaderlandslievende en krijgshaftige gevoelens waren nog levendig gedurende de Syrische oorlogen; en in Amos' tijd was niettegenstaande vele Kanaänietische misbruiken in de heiligdommen Jehovah toch nog bovenal de God van den oorlog, die Israel aanvoerde tot overwinning over zijn vijanden. Maar een tijdperk van vrede en weelde had den krijgsmansgeest van het volk geheel en al doen verloren gaan, terwijl de verwarring in den staat de banden der nationale eenheid had losgemaakt. De naam van Jehovah was niet langer de wapenkreet, die allen, welke de vrijheid en onafhankelijkheid van Israel lief hadden, hereenigde, en de hulp, welke Ephraïm altijd gezocht had bij Jehovah, werd nu gezocht bij Egypte of Assyrië. Jehovah werd niet formeel afgezworen voor de Kanaänietische goden, maar bij het verdwijnen van alle edele roerselen in het nationale leven zonk Hij in de opvatting des volks tot hun niveau; in wezen, zoowel als in naam waren de kalveren van de plaatselijke heiligdommen Kanaänietische Baälim geworden, niets meer dan de oorzaken der natuurlijke vruchtbaarheid des lands. En dat deze beschouwing van hun macht uitgedrukt werd in sexueele analogieën van platten physischen aard, zooals wij gezien hebben, dat onder de heidensche Semieten gevonden werden, wordt bewezen door het toenemen der godsdienstige prostitutie en de algemeen de overhand krijgende minachting van de wetten der kuischheid, geheel en al overeenkomende met de gruwelen van Ashtoreth onder de Phoeniciërs en vergezeld

van datzelfde symbool, den heiligen boomstam, die uitdrukking gaf aan de opvatting der godheid als het beginsel der natuurlijke vruchtbaarheid. (Hosea 4:13 vgll.)

Wij moeten dus bij de beschouwing van Hosea's leer van Jehovah's huwelijk met Israel bedenken, dat de profeet geen geheel nieuwen vorm van godsdienstig symbolisme invoerde. De volksgodsdienst was vol van uitwendig daarmee volkomen overeenkomende denkbeelden; het ware persoonlijk karakter en de zedelijke eigenschappen van Jehovah waren verloren gegaan in een doolhof van allegorieën ontleend aan de sexueele verrichtingen van het natuurlijk leven; en de demoraliseerende uitwerking van zulke denkbeelden was zichtbaar in een algemeene losbandigheid en minachting voor de heiligste banden der huiselijke reinheid. Onder zulke omstandigheden zouden wij verwachten, dat wij den profeet het geheele denkbeeld van een huwelijk van Jehovah zouden zien verwerpen om terug te komen evenals Amos op de transscendentie van den Schepper en Bestuurder der zedelijke wereldorde. Maar zoo doet hij niet. In plaats van het gangbare symbolisme te verwerpen eigent hij het zich toe; maar hij doet het op eene wijze, die het geheel en al uit de sfeer van den natuurgodsdienst uitlicht en het voertuig maakt van de diepste geestelijke waarheden. Jehovah is de echtgenoot van Zijn volk. Maar de eigenlijke grondslag van die huwelijksbetrekking is niet van natuurlijken, maar van zedelijken aard. Het is eene betrekking van de innigste genegenheid en legt aan de huisvrouw de

verplichting van echtelijke trouw op, welke door den volksgodsdienst dagelijks geschonden werd. Dit ondertrouwen van Israel door Jehovah is slechts een andere zijde van het verbond, waarvan wij reeds gesproken hebben; het is een ondertrouwen „in gerechtigheid en in gericht, in goedertierenheid en in liefde," een ondertrouwen, waarvan de eerste voorwaarde is de ware kennis van Jehovah (Hfdst. 2 : 19, 20). Een vereeniging, waarbij deze voorwaarden niet vervuld zijn, is geen huwelijk, maar ongeoorloofde liefde; en zoo zijn de Baälim of plaatselijke symbolen van Jehovah, waartoe het volk niet in zedelijke betrekking stond, omdat het hen alleen vereerde als de bewerkers van alle natuurlijk leven en allen wasdom, niet de ware echtgenoot van Israel; zij zijn de minnaars des volks en hun vereering is ontrouw aan Jehovah. Er is geen trek in Hosea's profetie, die hem zoo scherp onderscheidt van alle vorige profeten, als zijn verhouding tot de gouden kalveren, de plaatselijke symbolen van Jehovah, die in de heiligdommen van het Noordelijke Rijk vereerd werden. Zelfs Amos veroordeelt met geen enkel woord den kalverdienst. Maar in de prediking van Hosea verschijnen zij op eens als de eigenlijke wortel van Israels zonde en ellende. Het is volkomen duidelijk, dat in Hosea's tijd evenals in dien van Amos de godsdienst der groote menigte in naam Jehovahdienst was. De bedevaartgangers van Gilgal en Bethel zwoeren bij Jehovah (Hfdst. 4 : 15); de feesten der Baälim waren Jehovah's feesten (Hfdst. 2 : 11, 13; 9 : 5); het heiligdom was

Jehovah's huis (Hfdst. 9 : 4), de offers Zijn offeranden (Hfdst. 8 : 13). Maar naar Hosea's oordeel is deze openlijke Jehovah-dienst inderdaad niet anders dan de vereering van andere goden (Hfdst. 13 : 1). Met de kalveren had Jehovah niets gemeen. Hij is de levende God (Hfdst. 1 : 10), de kalveren zijn slechts afgoden, het voortbrengsel van menschelijke werkmeesters (Hfdst. 13 : 2); en het volk, dat het werk zijner handen god noemt (Hfdst. 14 : 4) verbreekt zijn trouwbelofte aan Jehovah en heeft een vreemdeling lief gekregen.

Indien de profetie van Hosea geheel op zich zelf stond, dan zou men redelijkerwijze kunnen denken, dat deze aanval op de beelden van den godsdienst der menigte eenvoudig gegrond was op het tweede gebod. Maar wanneer wij haar stellen tegenover het volkomen stilzwijgen van alle vroegere profeten, dan kan deze verklaring ons moeilijk voldoen. Amos ijvert evenzeer voor de geboden van Jehovah als Hosea; en indien de eene profeet de vereering der kalveren veroordeelt als het voornaamste bewijs van Israels ontrouw, terwijl de andere eenige jaren te voren haar stilzwijgend voorbijgaat, dan kan men terecht hieruit opmaken, dat de zaak voor Hosea in een ander licht kwam te staan dan voor Amos. Ons onderzoek van Hosea's gedachtenwereld stelt ons in staat om te begrijpen, hoe dit zoo wezen kon. Amos beoordeelt den godsdienstigen toestand van het volk naar zijn invloed op maatschappelijke toestanden en de uitoefening van het recht. Maar Hosea stelt het eigenlijk wezen van den godsdienst in

persoonlijke getrouwheid aan Jehovah en een juiste opvatting van Zijn liefde-verbond met Israel. De vereering in de volksheiligdommen wist van dit alles niets, daarvoor een opvatting van de Godheid in de plaats stellende, welke zich niet boven het niveau van het heidendom verhief. De gehechtheid van Israel aan de gouden kalveren was niet de reine en verhevene liefde van een gade voor haar echtgenoot. Het was niets meer dan een zuiver vleeschelijke liefde en daarom waren het voorwerp dier liefde valsche minnaars, die niets gemeen hadden met den waren echtgenoot des volks. Hosea veroordeelt de vereering der kalveren niet, omdat de beeldendienst door de wet was verboden; hij sluit de kalveren buiten het gebied van den waren godsdienst, omdat de vereering, welke hun bewezen wordt, geen verwantschap heeft met de ware verhouding van Israel tot Jehovah. Door dit oordeel toont hij zijn diep inzicht in het wezen van den godsdienst; want de geheele geschiedenis van den godsdienst doet ons zien, dat geen waarheid moeilijker is om zich eigen te maken dan die, dat een godsvereering, die zedelijk te veroordeelen is, in geenen deele de vereering van den waren God kan zijn. (Matth. 6 : 24; 7 : 22).

Wanneer wij de verschillende zijden van Hosea's prediking nagaan, dan zien wij met toenemende helderheid, dat zij in al haar onderdeelen teruggebracht kan worden tot één enkel gronddenkbeeld. Het onderwerp van zijn profetie is een zaak van het hart, niet van het hoofd. Zijn gansche openbaring van Jehovah is de

openbaring van een liefde, die alleen met menschelijke gevoelens kan vergeleken worden, en wier werkingen niet begrepen kunnen worden door afgetrokken redeneeringen, maar alleen door de sympathie van een hart, dat de diepten der menschelijke liefde gepeild heeft en bij eigen ervaring weet, wat liefde van het onderwerp harer genegenheid vraagt. Een van de eerste dingen, die ons troffen in Hosea's hartstochtelijke schildering van Israels ontrouw, is het innerlijk medegevoel, waarmede hij treurt over den val van zijn volk, ofschoon hij toch de overtuiging vasthoudt dat zelfs in dien val de liefde van Jehovah voor Zijn volk zich 't heerlijkst handhaven zal, was, dat Jehovah's liefde voor Israel een liefde is, die brandt in de eigen ziel van den profeet, die hij niet van hooren zeggen kent, maar door de ervaring van zijn eigen leven verstaan heeft. Het is een eigenaardigheid van de Israelietische profeten, dat zij zich zoo volkomen vereenzelvigen met Jehovah's woord en wil, dat hun persoonlijkheid dikwijls in de Zijne geheel verloren schijnt. Bij geen profeet komt deze eigenaardigheid sterker uit dan bij Hosea, want krachtens de bijzondere innigheid van al wat hij te zeggen heeft, schijnt zijn eigen hart mede te kloppen van liefde met het hart van Jehovah. Amos werd een profeet, toen hij den donder hoorde van de stem, die Jehovah's oordeelen aankondigde; Hosea leerde spreken van Jehovah's liefde en van de uitingen van die liefde in kastijding en genade tegenover Israels ontrouw door de droevige ervaringen van zijn eigen leven, door

eene menschelijke liefde, welke hoe ook geminacht toch niet veranderde in bitterheid en hoe ook versmaad toch geduldig en onzelfzuchtig bleef tot aan 't einde toe, welke dan ook voor hem de geheimen ontdekte van dat Hart, welks teederheid even oneindig is als zijn heiligheid.

In de eerste hoofdstukken van Hosea's boek worden de trouweloosheid van Israel tegenover Jehovah, de lankmoedigheid Gods, de zedelijke tucht van zorg en verdriet als middelen, waardoor Hij Zijn afgedwaald volk toch nog wil terugbrengen en het voor altijd aan Zich wil verbinden in gerechtigheid, trouw en liefde, ons afgeschilderd onder het beeld der verhouding van een echtgenoot tot zijne overspelige vrouw. Deze gelijkenis werd niet door Hosea uitgedacht; het is zooals ons uitdrukkelijk verhaald wordt ontleend aan zijn eigen leven. Het Woord Gods werd voor 't eerst hoorbaar in des profeten binnenste, toen hij door de geheimzinnige leidingen Gods er toe gebracht werd om Gomer, de dochter van Diblaïm, te huwen, die bleek een trouwelooze echtgenoot te zijn en moeder werd van kinderen in overspel geboren (Hfdst. 1:2, 3). De bijzonderheden van deze smartelijke geschiedenis worden slechts even aangeroerd; er wordt nooit op gezinspeeld in dat gedeelte van het boek, dat blijken draagt van in 't openbaar uitgesproken te zijn — in hoofdstuk 1 spreekt de profeet van zich zelf in den derden persoon en daar Hosea namen geeft aan de kinderen van Gomer, symbolische namen, die ieder door een korte vermaning van den profeet gevolgd worden (Hfdst. 1:

4, 5; 6, 7; 8 vgll.), zoo is het duidelijk, dat hij de schande van hunne moeder verborg, haar kinderen als zijne eigene kinderen erkende en zijn bitter leed in zijn eigen hart begroef. Maar deze lankmoedige teederheid mocht niet baten. In hoofdstuk 3 vernemen wij, dat Gomer ten slotte haar echtgenoot verliet en onder omstandigheden, waarvan Hosea ons het verhaal spaart, tot een staat van ellende verviel, waaruit de profeet, die haar nog steeds met liefderijk mededoogen volgen bleef, haar moest loskoopen, voor den prijs eener slavin. Hij kon haar niet meer de oude plaats in haar huis en de rechten eener trouwe gade geven; maar hij bracht haar in zijn huis en waakte over haar vele dagen lang, haar tegen de verleiding beschermende met eene geduldige liefde, die toonde, dat zijn hart haar nog steeds trouw gebleven was. 17) Deze weinige bijzonderheden bevatten alles, wat wij weten van de geschiedenis van Hosea's leven; al het overige in hoofdstuk 1 en 3, en tevens het geheele tweede hoofdstuk, is louter allegorie, waardoor de verhoudingen van Jehovah en Israel geteekend worden naar de analogie, die zijn eigen levenservaring den profeet aan de hand deed, maar dat beeld wordt op eene geheel zelfstandige wijze uitgewerkt.

Het is moeilijk te begrijpen, hoe men er met gezond verstand aan twijfelen kan, dat Hosea's verhaal van zijn huwelijksleven letterlijk geschiedenis is; het wordt met de grootste eenvoudigheid en toch met treffende kieschheid medegedeeld. Wij gevoelen, dat het

in 't geheel niet verhaald zou zijn, indien het niet noodig was geweest om duidelijk te maken, hoe Hosea een profeet werd, hoe hij gekomen was tot dat hoofddenkbeeld van Jehovah's liefde en Israels ontrouw, dat ten grondslag ligt aan zijn geheele profetische prediking. Zij, die er voor terugdeinzen om het verhaal in zijn letterlijke beteekenis op te vatten, zijn genoodzaakt aan te nemen, dat aan Hosea eerst door openbaring geleerd werd na te denken over Jehovah's verhouding tot Israel als een huwelijk en dat hij toen om zijn gedachte des te meer indruk op zijn hoorders te doen maken haar in een gefingeerd verhaal inkleedde, waarin hij zichzelf de hoofdrol liet vervullen, terwijl hij zich daarbij een denkbeeldige schande aandeed, welke alleen bespotting voor hem kon teweegbrengen. Maar inderdaad wordt, zooals wij reeds gezien hebben, de geschiedenis van Hosea's leven voornamelijk in den derden persoon verhaald en maakt zij geen deel uit van zijn prediking aan Israel. Het is een geschiedenis, die buiten zijn openbare werkzaamheid om voorvalt; en ons wordt alleen verhaald, dat door zijn huwelijk met Gomer-bath-Diblaïm — wier naam reeds aantoont, dat zij een werkelijk bestaand persoon en geen bloote allegorie was — aan Hosea voor 't eerst de waarheden in een helder licht kwamen te staan, die hij de opdracht gekregen had om te prediken. De gebeurtenissen in Hoofdstuk 1 medegedeeld zijn niet Hosea's eerste zending tot Israel, maar Jehovah's eerste vermaning tot de ziel van den profeet gericht. God spreekt in de feiten

der geschiedenis en in de ervaringen van het menschelijk leven. Hij sprak tot Amos in den donder van het optrekken der Assyrische legermacht en Hij sprak tot Hosea in de schande, die zijn huiselijk leven verwoestte. 18)

Behalve door den invloed, die zich nog steeds doet gevoelen, van het oude systeem der allegorische interpretatie, welke, ofschoon in beginsel niet meer erkend, nog steeds is blijven schuilen in sommige hoeken van de nieuwere exegese, heeft aan een goed verstand van de eerste hoofdstukken van ons boek voornamelijk in den weg gestaan een verkeerde verklaring van Hfdst. 1 : 2, alsof Hosea hier bedoelde ons te doen gelooven, dat hij in opvolging van een goddelijk bevel een vrouw huwde, van wie hij van den beginne af wist, dat zij hem ontrouw zou worden. Maar het doel der allegorie is ons te doen zien, dat Gomer's ontrouw na haar huwelijk een beeld is van Israels verlaten van den verbonds-God en de strijd van Hosea's liefde met het brandende gevoel van schaamte en smart, toen hij zag, dat zijn vrouw hem ontrouw was, wordt volkomen onbegrijpelijk, indien zijn eerste liefde niet rein geweest is en vol vertrouwen in de reinheid van haar voorwerp. Hosea begreep in den beginne niet, welk een diepgaande profetische les Jehovah hem wilde leeren door deze droevige ervaringen. Eerst in de worsteling en de bitterheid van zijn geest te midden van zijn groot ongeluk leerde hij het geheim begrijpen van Jehovah's liefde in Zijn leidingen met het trouwelooze Israel en

zag hij in zijn ongelukkig huwelijksleven geen ramp, die hem niets te zeggen had, maar de beschikking van Jehovah, die hem tot het werk van een profeet had geroepen. Dit wil hij uitdrukken, als hij zegt, dat Jehovah juist in de leidingen, die er hem toe brachten om Gomer te huwen, het eerst tot hem sprak (vergelijk: Jer. 32 : 8, waar de profeet ons op dezelfde wijze verhaalt, dat hij in een voorval in zijn leven een goddelijk bevel erkent, *nadat het gebeurd is*). Alleen door de ervaringen van zijn eigen leven, die hem zulk een diep inzicht gaven in de geestelijke zijde van den huwelijksband, was Hosea in staat om met innerlijke sympathie de leer te ontwikkelen van de zedelijke vereeniging van Jehovah met Israel en om een denkbeeld, dat in zijn gangbaren vorm de negatie van alle geestelijk geloof scheen te zijn, om te zetten in een leer van heilige liefde, bevrijd van alle vleeschelijke inmengselen en voor altijd scheiding makende tusschen Jehovah en de afgodsbeelden, waarmee Zijn naam tot dusverre verbonden geweest was.

Eéne enkele ware gedachte omtrent Jehovah, niet ontleend aan het gewone gangbare godsdienstig geloof, maar opkomende in de ziel als een woord van Jehovah Zelf, is genoeg om een profeet te vormen en hem de verplichting op te leggen om te spreken tot Israel van 't geen hij geleerd had van Israels God. Maar de waarheid aan Hosea bekend gemaakt kon niet in een enkele zending geheel medegedeeld worden, zooals die, welke aan Amos werd toevertrouwd. Evenals des profeten eigen liefde voor zijne

vrouw zijn geheele leven vormde en kleurde, zoo was Jehovah's liefde voor 't trouwelooze Israel de sleutel van geheel Israels geschiedenis. Het verleden, het heden en de toekomst verkregen een geheel ander aanzien voor den profeet in het licht van zijn groote geestelijke ontdekking. Hosea was een profeet geworden niet voor een oogenblik, maar voor zijn gansche leven.

Wij hebben reeds gezien, dat het grootste gedeelte van Hosea's boek, dat begint met Hoofdst. 4 — het eenige gedeelte, waarin de profeet zich rechtstreeks tot zijn volk richt — schijnt te dateeren uit het tijdperk van toenemende regeeringloosheid, terwijl de kortere profetieën in Hoofdst. 1 vastgeknoopt aan de namen van Gomer's drie kinderen tot de regeering van Jerobeam II behooren. Het schijnt dus, dat Hosea zich bewust was van zijn profetische roeping eenige jaren, voordat hij in 't openbaar als prediker optrad; en dit kunnen wij ons inderdaad zeer goed begrijpen in een natuur zoo dichterlijk en gevoelig als de zijne en in verband met de persoonlijke omstandigheden, die hem 't eerst tot profeet maakten. Maar het was toch onmogelijk voor hem om geheel en al het stilzwijgen te bewaren. Hij gevoelde, dat hij en zijn huisgezin levende lessen waren van Jehovah aan Israel, en als uitdrukking van dit gevoel gaf hij aan de drie kinderen symbolische namen en aan elk van deze knoopte hij een korte profetische vermaning vast. Hierin volgde hem Jesaia na, wiens zonen, Maher-shalal-chashbaz en Shear-Jashub, eveneens namen droegen, die

de voornaamste waarheden in de prediking van den profeet moesten uitdrukken.

De oudste van Gomer's zonen werd Jiżreël genaamd. „Want nog een weinig tijds," zegt Jehovah, „en ik zal de bloedschulden van Jizreël bezoeken aan het huis van Jehu en zal het koninkrijk van het huis van Israel doen ophouden. En te dien dage zal ik Israels boog verbreken in de vallei van Jizreël" — het natuurlijke oorlogsterrein des lands. Hosea evenals Amos beschouwt den val van het huis van Jehu en den val der natie als een en dezelfde zaak; beide profeten schijnen de omverwerping der regeerende dynastie te hebben zien naderen niet tengevolge van een binnenlandsche samenzwering, zooals het inderdaad geschied is, maar door een inval van den alles verwoestenden Assyriër. Het kon dus wel niet anders, of de groote zonde der regeerende dynastie moest de eerste plaats innemen in het verhaal van den afval der natie. Voor Hosea begint die zonde met het bloedbad van Jizreël, den verraderlijken moord op het huis van Achab. Het bestaan zelf van de dynastie, die aan 't hoofd van zaken stond, berustte op een misdaad, die om wraak riep.

Dat Hosea aldus oordeelt over een omwenteling, die tot stand gekomen was door de medewerking van oudere profeten, is een feit, dat onze aandacht wel waard is. Het plaatst de beperktheid, die alle Oud-Testamentische openbaring kenmerkt, in het helderste licht. Het toont ons, dat wij geen mechanische eenvormigheid kunnen vinden in de prediking der opeen-

volgende profeten. Elisa zag slechts éène zijde van Jehu's omwenteling en hechtte daaraan zijne goedkeuring. Hij beschouwde haar alleen als den nekslag der Baäl-vereering; maar Hosea ziet een andere zijde er van en veroordeelt even sterk, als Elisa zijne goedkeuring gaf. Op den voorgrond stelt hij bij zijne veroordeeling het bloedbad, dat, nog onverzoend, overeenkomstig de beschouwing, die wij in het geheele Oude Testament terugvinden en die door ieder Israeliet gedeeld werd, nog steeds om wraak riep van geslacht tot geslacht. Maar wij moeten niet meenen, dat naar het oordeel van Hosea alles goed geweest zou zijn, indien het huis van Omri op den troon gebleven ware. Het Noordelijke koningschap op zichzelf, geheel afgescheiden van de vraag, of een bijzondere dynastie wettig was, was een afval van Jehovah — „Zij hebben koningen gemaakt, maar niet uit Mij; zij hebben vorsten gesteld en Ik heb het niet gekend" (Hfdst. 8 : 4); „Waar is uw koning nu om u te behouden in al uwe steden? en uwe richters, waarvan gij zeidet: Geef mij een koning en vorsten? Ik gaf u een koning in Mijnen toorn en nam hem weg in Mijne verbolgenheid." (Hfdst. 13 : 10, 11). Het koningschap van Ephraïm met al zijn dynastieën berust op het beginsel van een met God niet rekenende anarchie. Wat wonder dan, dat het volk zijn rechters verslindt als een vurige bakoven 19); al hunne koningen zijn gevallen (Hfdst. 7 : 7), het vorstenhuis van Samaria is weggevaagd als schuim op het water (Hfdst. 10 : 7). Het ideaal, dat Hosea voor

oogen stelt in tegenstelling met de onheilige dynastieën van het Noorden, is de regeering van het huis van David. In de dagen van het herstel zal het volk vragen naar Jehovah hun God en David hun koning (Hfdst. 3 : 5). Nu wekt het onze verbazing niet, dat Amos, die zelf uit het rijk van Juda was, de weder-oprichting van het oude koninkrijk van David als een deel van het eindelijk herstel van Israel beschouwt, maar als Hosea, een Noordelijk profeet, dezelfde gedachte uitspreekt, dan breekt hij daardoor met al zijne voorgangers, die nooit gedroomd hadden van een terugkeer van Ephraïm onder het juk in de dagen van den eersten Jerobeam afgeworpen. Zonder twijfel waren er vele redenen, die zulk een gedachte volkomen natuurlijk maakten, ten minste in de dagen, die volgden op den dood van Jerobeam II. De bestendigheid van den Davidischen troon vormde een scherpe tegenstelling met de burgeroorlogen en voortdurende wisseling van dynastie, waarop de profeet zoo dikwijls zinspeelt; en, ofschoon hij van Juda spreekt als deel hebbende aan Israels zonde en Israels val (Hfdst. 5 : 10, 13, 14; 8 : 14), beschouwt Hosea de verdorvenheid van het Zuidelijke Rijk als van minder oude dagteekening (Hfdst. 12 : 1) en minder diep geworteld (Hfdst. 4 : 15) en ten minste in zijn oudere profetieën sluit hij Juda uit van den volkomen ondergang van het Noorden. Wanneer Jehovah's barmhartigheid zich terugtrekt van Israel, wil Hij toch Juda nog behouden, ofschoon niet door oorlogen en veldslagen als in vorige dagen (Hfdst.

1 : 7). Hosea is zoo door en door een man van gevoel en niet van strikte logica, dat het vruchteloos zijn zou zich een juiste voorstelling te maken van zijne verhouding tot Juda, zooals die uitgedrukt is in een reeks van korte toespelingen over een aantal jaren verdeeld. In zijn laatste schildering van Israels herstel wordt het huis van David in 't geheel niet genoemd en voorstellingen van staatkundigen roem nemen geen plaats in in zijne opvatting van het ware geluk des volks. Een deel van Amos' ideaal is het op nieuw onderwerpen van de heidenen, die eens aan David schatplichtig waren; hij ziet uit naar een terugkeer van de oude dagen van roemrijke overwinningen. Maar Hosea heeft zich van het oude krijgshaftige ideaal, dat wij uitgedrukt vinden in Deut. 33, geheel en al losgemaakt. De ommuurde steden in Juda zijn zonde en zij zullen met vuur verwoest worden (Hfdst. 8 : 14). De bevrijding van Juda zal niet door boog of zwaard tot stand komen (Hfdst. 1 : 7); het berouwvolle Ephraïm zegt: „Wij zullen niet rijden op paarden" (Hfdst. 14 : 3). Zijne schildering van de toekomst mist daarom alle trekken, die aan een aardsch koninkrijk kracht zouden bijzetten; het luidt als een terugkeer tot den Paradijsstaat (Hfdst. 2 : 21 vgl.; 14). In zulk eene schildering is het koningschap van David niet meer dan beeldspraak. De terugkeer van Davids koninkrijk, zooals het in werkelijkheid geweest is, zou volstrekt niet beantwoord hebben aan zijn ideaal, maar de naam van David is het historische zinnebeeld van Israels eenheid.

Voor Hosea is Israels eenheid een zaak van groote beteekenis. Zijn geheele profetie is, zooals wij weten, doordrongen van de opvatting omtrent het volk van Jehovah als een zedelijke persoonlijkheid; op de eenheid Israels en de eenheid Gods berust zijn geheele voorstelling, dat de godsdienst een persoonlijke band van liefde en trouw is. Daarom worden de staatkundige verdeeldheid van Israel aan den eenen kant en de afgodendienst, die de eenigheid van Israels God in gevaar bracht aan den anderen kant door Hosea voorgesteld als een verbreken van het verbond met Jehovah; wanneer hij het eene vermeldt, dan voegt hij er als van zelf het andere bij (Hfdst. 8 : 4; 10 : 1 vgll.). In tegenstelling met deze tweevoudige afval en verdeeldheid komen „Jehovah hun God en David hun koning" in natuurlijk verband met elkaar voor.

Men ziet uit dit alles, dat onder Hosea's handen de oude nationale voorstelling van den godsdienst van Jehovah op 't punt staat te verdwijnen en dat nieuwe verwachtingen haar plaats innemen. Dit was inderdaad onvermijdelijk. Het ideaal van een zegevierend en gelukkig volk, afgezonderd wonende in een vruchtbaar land en veilig tegen invallen door Jehovah's zegen over al zijne krijgsdaden, zooals wij dit vinden in de profetieën van Bileam of den zegen van Mozes, was hopeloos vernietigd door de eerste aanraking met een veroverend wereldrijk als Assyrië. Amos was de eerste, die het zich voor kon stellen, dat de nadering van Assyrië den ondergang met zich bracht van Israel, zooals het

nu bestond, maar hij zag niet in, dat de nieuwe historische gebeurtenissen meer inhielden dan een snel voorbijgaande ballingschap, dat Israel nooit meer tot zijn ouden staat teruggebracht zou kunnen worden. Hem schijnt het nog mogelijk, dat het overblijfsel des volks door een ziftend oordeel gezuiverd terug zou kunnen keeren naar Kanaän en het oude koninkrijk van David zou herstellen. Zijn schildering der laatste dagen is niet meer dan een verheerlijkt beeld van de beste dagen van 't verleden, als de stroom van Jehovah's zegeningen, overwinning in den oorlog en voorspoedige jaargetijden in vredestijd in rijker mate vernieuwd zal worden voor een van zondaars gereinigd volk. Het realisme van deze schildering heeft geen tegenhanger in Hosea's eschatologie. De algeheele oplossing van het nationale leven, die hij voorziet, is niet slechts een ziftend oordeel, maar het begin van een geheel nieuw tijdperk. Hosea maakt nooit onderscheid tusschen de zondaars, die moeten omkomen in de ballingschap en de rechtvaardige rest, die terugkeert. Voor hem is Ephraïm niet een vereeniging van rechtvaardigen en goddeloozen, maar één enkele zedelijke persoonlijkheid, die gezondigd heeft en als één man zich moet bekeeren. Amos verwacht geen nationale bekeering; de goddeloozen blijven goddeloos en komen om in hunne zonden, de rechtvaardigen keeren terug tot hun oude rechtvaardigheid en zoo is het nieuwe Israel een volkomen voortzetting van het oude. Maar voor Hosea is de bekeering des volks een op-

standing uit de dooden: „Komt en laat ons wederkeeren tot Jehovah, want Hij heeft verscheurd en Hij zal ons genezen; Hij heeft geslagen en Hij zal ons verbinden; Hij zal ons na twee dagen levend maken, op den derden dag zal Hij ons doen verrijzen en wij zullen voor Zijn aangezicht leven" (Hfdst. 6 : 1 vgll.; 13 : 14). Zelfs Ephraïm's harde hart kan Jehovah's liefde niet altijd weerstaan: „Hij zal haar lokken en zal haar voeren in de woestijn" der ballingschap „en *zal naar haar hart spreken*" (Hfdst. 2 : 13). Het verlaten dal van Achor zal voor haar worden een deur der hoop en daar „zal zij antwoorden als in de dagen harer jeugd en als ten dage, toen zij optoog uit Egypteland" (Hfdst. 2 : 15). Wanneer Zijn volk verstrooid is in de ballingschap zal Jehovah brullen als een leeuw en de zwervers zullen aankomen fladderende als een vogel uit Egypte, als een duif uit het land van Assyriё (Hfdst. 11 : 10, 11). Het doel van het oordeel is niet hen te straffen, maar hen te leeren, dat Jehovah alleen de echtgenoot van Israel is en de gever van al die goede gaven, welke zij in hun blindheid meenden, dat giften waren der Baälim (Hfdst. 2:5 vgll.). Door den tegenspoed geleerd zal Ephraïm erkennen, dat noch een bondgenootschap met vreemde mogendheden, noch zijn eigen krijgshaftigheid, noch zijn ijdele afgoden verlossing kunnen geven; „Assur zal ons niet behouden, wij zullen niet rijden op paarden en wij zullen niet meer zeggen tot het werk onzer handen: Gij zijt onze goden; want bij U zal de vaderlooze ontferming

vinden." En zoo zal ten slotte geheel Israel behouden worden; maar bij deze verlossing is iedere eigenaardigheid van het oude volk verdwenen — zijn staat, zijn godsdienst, zijn krijgsmacht, zijn buitenlandsche staatkunde, koning en vorst, offer en heiligdom, beelden (ephod) en teraphim. Zelfs het aanzien der natuur is veranderd; de wilde dieren des velds, het gevogelte des hemels, de kruipende dieren der aarde leven in vrede met Jehovah's volk; zwaard en krijg zijn verbroken van de aarde, opdat zij in zekerheid mogen nederliggen (Hfdst. 2 : 17). Jehovah alleen blijft Israel en Israels land overschaduwen met Zijn oneindige liefde (Hfdst. 14 : 7). En dan wordt de stem van Ephraïm gehoord: „Wat heb ik meer met de afgoden te doen? Ik antwoord en zie op Hem; ik ben als een groenende denneboom, uit mij is Uwe vrucht gevonden." 20)

Het is geen bloot toeval, dat Hosea in dit slottafereel terugkomt op het beeld van den altijd groenenden boom, die zulk een groote rol speelde in den natuurgodsdienst, welken hij voornamelijk moest bestrijden. Door den godsdienst te vertolken in de taal van de verhevenste menschelijke aandoeningen heeft Hosea voor altijd het ware beeld van het godsdienstig geloof geteekend en wij vinden nu nog in zijn boek een juiste uitdrukking voor de diepste gevoelens van berouwvolle vroomheid — een schildering van Jehovah's vergevende liefde, die de diepste snaren van ons gemoed doet trillen. Maar voor Hosea is de vrome, die het voorwerp is van Gods verlossende genade, het volk

als zoodanig, geen werkelijk bestaande persoonlijkheid, maar een verpersoonlijkt volk. Zoolang als de individueele zijde van den godsdienst nog niet die centrale plaats gekregen heeft, welke zij in het Evangelie inneemt, is het onmogelijk om de hoogste geestelijke waarheid voor te stellen zonder analogieën aan de natuur ontleend te gebruiken; en dit blijkt op de meest karakteristieke wijze, als het boek van Hosea sluit met een beeld ontleend aan het gewone plantenleven. Het ware einddoel van Hosea's denkbeelden lag buiten het bereik van zijn eigen gezichtseinder in een bedeeling, waarin de betrekking van den verlossenden God tot ieder geloovige al die teederheid en al die diepte van persoonlijke genegenheid zou bezitten, die hij nu legt in de verhouding van Jehovah tot Israel. 21)

VIJFDE VOORLEZING.

HET KONINKRIJK JUDA EN DE AANVANG VAN JESAIA'S WERK 1).

Wij zijn nu genaderd tot dat tijdstip in de Oud-Testamentische geschiedenis, waarop het zwaartepunt van Ephraïm naar Juda is verplaatst. Onder de dynastieën van Omri en Jehu gaf het Noordelijke Rijk den toon aan in Israel. Zelfs voor den Judeër Amos was dit Israel *par excellence.* Juda was niet alleen de mindere in politieke macht maar had ook weinig invloed op het leven en denken des volks. Bij ons overzicht van de geschiedenis van den godsdienst en het werk der profeten hebben wij ons bijna uitsluitend met het Noorden bezig gehouden. Amos zelfs verlaat, wanneer hij een opdracht krijgt aan het geheele volk, dat Jehovah uit Egypte heeft uitgeleid, zijn vaderland, om in een heiligdom van het Noorden te gaan prediken. Gedurende deze geheele periode hebben wij een veel vollediger geschiedenis van hetgeen er in Ephraïm dan van

hetgeen er in Juda plaats vond. De geschiedenis van Juda bestaat uit dorre uittreksels uit officieele berichten, behalve daar, waar het in aanraking komt met het Noorden door het verbond van Josaphat met Achab, door de nawerking van Jehu's revolutie in den val van Athalia, de laatste afstammelinge uit het huis van Achab, en de daarmee gepaard gaande afschaffing van den Baälsdienst in Jeruzalem, of ten laatste door de voorbarige poging van Amazia om zich met den machtigen koning van Samaria te meten. Terwijl het huis van Ephraïm in den grooten oorlog met Syrië was gewikkeld, had Juda bijna nooit met meer geduchte vijanden dan de Philistijnen of Edomieten te doen; en de strijd, die van het eene geslacht op het andere met wisselend geluk overging, loste zich in een reeks van kleine gevechten en veeten op, die onder Semietische volken zeer gewoon zijn (Amos 1), en nam nooit het karakter aan van een strijd om het volksbestaan. Het was de taak van het Noordelijk Rijk de banier van Israel hoog te houden; zijn gansche geschiedenis wekt meer belangstelling en geeft ons meer heldenfeiten te zien, zijn oorlogen, rampen en zegepralen hadden grooter verhoudingen. Het is een afgezaagd spreekwoord, dat het volk, dat geen geschiedenis heeft, gelukkig is, en misschien had Juda een kalmer bestaan dan zijn grootere nabuur niettegenstaande de strooptochten van de slavenhandelaars op de kust en de ongeregelde horden der woestijn. Maar een volk zal zich in geen richting sterk ontwikkelen, zoo er weinig politiek leven gevonden wordt. Zoo het

leven in het Noorden zich ook al door meer onrust kenmerkte, het was er tevens breeder en dieper — Ephraïm gaf den toon aan zoowel in letterkunde en godsdienst als in de politiek. In Ephraïm veel meer dan in Juda werden de overleveringen van het verleden hoog gehouden, en deden zich ook meer godsdienstige problemen voor, die hun oplossing eischten van het woord van Jehovah. Zoolang als het Noordelijke Rijk bestond, was het Juda genoeg dit in alles na te volgen, het zij goed het zij kwaad. Het zou weinig moeite kosten aan te toonen, dat iedere krachtige golfslag in het leven en denken van Ephraïm, zich, hoewel minder krachtig, in het Rijk van het Zuiden deed gevoelen.

In vele opzichten is de invloed van Ephraïm op Juda gelijk aan dien van Engeland op Schotland vóór de vereeniging der twee kronen, maar met dit belangrijk verschil, dat na de troonsbestijging van Omri de twee koninkrijken zelden in vijandelijkheden met elkander werden gewikkeld. Bij de eerste verdeeling van Noord en Zuid, na den dood van Salomo, was het huis van David geneigd, de afgevallen stammen als rebellen te behandelen; en de opgehoopte rijkdom en de stelselmatig bijeengebrachte hulpmiddelen der hoofdstad stelden Rehabeam in staat een tijd lang zijn mededingers ten onder te houden. 2) De inval van Sisak, waardoor Rehabeam van zijn rijkdom beroofd en zwaar getuchtigd werd, herstelde het natuurlijk evenwicht van den toestand, en niet lang daarna vinden wij Asa, den koning van Juda, in de nood-

zakelijkheid gebracht de hulp der Syriërs in te roepen om hem tegen Baësa te helpen; het huis van Omri daarentegen onderhield vriendschappelijke betrekkingen met de Davidische koningen. Josaphat was bondgenoot van Achab en zijn zonen, hoewel hij als bondgenoot niet op gelijken voet met hem stond, daar hij slechts hulptroepen leverde in de Syrische en Moabietische oorlogen. Sinds dat oogenblik schijnen Noord en Zuid gevoeld te hebben, dat zij gemeenschappelijke belangen en gevaren hadden; en werkelijk leed, toen de macht van Damascus zijn hoogste punt had bereikt, zoowel Juda als Ephraïm van de invallen van Hazael (2 Kon. 12 : 17 vgll.). Amazia's roekelooze poging om een conflict met koning Joas in het leven te roepen, tegen het einde van het Syrische tijdvak, eindigde met zijn vernedering; maar Joas trachtte niet Juda bij zijn gebied in te lijven; en de volksbeweging, die Amazia het leven kostte, was zeer waarschijnlijk een uiting van de ontevredenheid zijner onderdanen over zijn vermetele politiek. Amazia werd opgevolgd door Uzzia, wiens lange voorspoedige regeering vrij wel gelijk schijnt te hebben geloopen met die van Jerobeam II. De gewone chronologie, die deze gelijktijdigheid van regeeringsjaren niet duidelijk doet uitkomen, is zeer zeker corrupt; en wij zullen het niet ver mis hebben, als wij Uzzia en Jotham als tijdgenooten van Jerobeam II beschouwen, terwijl Achaz van Juda spoedig na Menahem's dood op den troon kwam, en het grootste gedeelte der oorlogen beleefde, die begonnen met den

inval van Tiglath-Pileser en eindigden met den val van Samaria. 3) Over het jaartal van Hiskia's troonsbestijging wordt door de chronologen sterk getwist; maar hij schijnt vóór den val van Samaria de regeering aanvaard te hebben, terwijl het grootste gedeelte van zijn regeering zeker na die gebeurtenis valt. Zoo kunnen wij dus in het algemeen vaststellen, dat Juda ten tijde van Amos en Hosea onder de koningen Uzzia en Jotham in vrede met Israel leefde en nog niet gemoeid was in de groote politieke gebeurtenissen. Achaz daarentegen werd door Pekah en Rezin aangevallen en werd, om aan dit gevaar te ontkomen, vazal van Assyrië; maar in onmiddellijke aanraking met Assyrië was zijn land nog niet gekomen. Onder Hiskia naderden de Assyrische legers tot aan de grenzen van Juda, krijgstochten ondernemende niet alleen tegen Samaria maar ook tegen andere naburige staten, zoodat zij ook voor Juda een oorzaak van dreigend gevaar werden, dat enkel op behoud kon rekenen door geduldig de plichten van een vazalstaat te vervullen en iedere verzoeking om zich niet te schikken in de onderwerping aan de Assyriërs weerstand te bieden; doch ondertusschen was het duidelijk geworden, dat Egypte het einddoel der Assyrische krijgsondernemingen was. Egypte werkte in Palestina met allerlei kuiperijen en verleidelijke beloften om een opstand tegen het rijk aan de Tigris aan te moedigen. Juda moest kiezen tusschen volslagen politieke werkeloosheid, door den tegenwoordigen stand van zaken te aanvaarden en den grooten strijd door

anderen te laten uitstrijden, èn tusschen de verplichting om zich voor het eerst te mengen in de ondernemingen van een wereldpolitiek, waarin de groote rijken, geheel verschillend van de kleine staten, waarmee het tot nog toe te doen had gehad, de voornaamste rol speelden. De beslissing was van groote gevolgen, niet alleen voor het staatkundig bestaan van het kleine volk, maar ook voor den godsdienst van Jehovah; de godsdienstige oplossing te geven van de moeielijkheden, die zich in dit beslissend oogenblik voordeden, was het werk van den grootsten der profeten, Jesaia, den zoon van Amos. De vermaarde tocht van Sanherib, die het hoogtepunt vormt van zijn werkzaamheid als profeet, viel in het jaar 701 v. C., twintig jaren na de inname van Samaria en 33 jaren na den tocht van Tiglath-Pileser tegen Pekah en Rezin, die de aanleiding was voor de eerste belangrijke reeks van Jesaia's profetieën. Voor ieder, die de profeten bestudeert, zijn deze jaren de belangrijkste der Oud-Testamentische geschiedenis, en als zoodanig eischen zij een zeer nauwkeurig onderzoek; maar om ze goed te verstaan, zullen wij terug moeten gaan tot het tijdperk van voorspoed, dat parallel loopt met de regeering van Jerobeam II, en den politieken en godsdienstigen toestand onder de regeering van Uzzia in oogenschouw nemen. Amos bloeide, zooals men zich zal herinneren, onder dezen koning; en de roeping van Jesaia in het 6e hoofdstuk van zijn boek beschreven vond plaats in het jaar van Uzzia's dood. Onze taak is dus den stand van zaken in het Zuidelijk Rijk na te gaan

in den tijd, toen Amos en Hosea in het Noorden profeteerden, tijdens het begin van Jesaia's werkzaamheid.

Tusschen de verdrijving van Athalia en de troonsbestijging van Achaz en zijn aanvaarden van het vazalschap der Assyriërs ligt iets meer dan een eeuw. Over het geheel was het een tijdvak van tijdelijken voorspoed, van politieken stilstand en van gelukkige oorlogen. Wel stierven twee koningen een gewelddadigen dood; maar terwijl in het Noorden het vermoorden van een vorst altijd door een wisseling van dynastie gevolgd werd, bleef het volk van Juda gehecht aan het huis van David en werd de geregelde opvolging nimmer verbroken. Het oordeel, dat in het boek der Koningen over de koningen van Juda wordt geveld, heeft bijna uitsluitend betrekking op hun verhouding tot den openbaren eeredienst. De bestendigheid der dynastie evenwel is het beste bewijs, dat de over het algemeen gunstige beoordeeling van hun gedrag door hun tijdgenooten werd gedeeld. Hun gedragslijn op godsdienstig gebied kan men gerust beschouwen als beeld van de algemeene beginselen hunner regeering. Deze beginselen waren conservatief; de zoon wandelde in de voetstappen zijns vaders (2 Kon. 15 : 3; 16 : 3). en, zoo er al geen hoog ideaal werd nagestreefd, er bestonden ten minste geen ongehoorde en schreiende misbruiken, die de ontevredenheid konden opwekken. Het behoudend karakter van den Judeeschen staat laat zich gemakkelijk verklaren uit de geschiedenis van het huis van David. De oudste politieke eenheid in

Israel was niet het volk, maar de stam of een onderdeel daarvan, de clan. De hoofden der clans of gemeenten waren een erfelijke adel, de aangewezen leiders in oorlog en vrede; en wij hebben reeds gezien, dat de geschiedenis zelve daar is om te bewijzen, dat deze vorm van bestuur het meest geschikt is om bij de Semieten een vaste en goede inrichting der maatschappij te handhaven (zie boven blz. 107 vgll.). Het spreekt van zelf, dat een krachtig vorstenhuis, dat over een verbond van stammen regeert, dit op de zelfstandigheid der stammen gebouwde stelsel tracht te vernietigen en alle deelen van zijn koninkrijk meer onmiddellijk onder oppertoezicht van de hoofdstad te brengen, terwijl een zeer begrijpelijk conservatisme der zelfstandige gewesten zich tegen deze verandering verzet en de macht des konings tracht te beperken tot het opperbevel in den oorlog, en het ambt om zaken, waarbij men zich op hem beroept, in vredestijd te beslissen. In het Noordelijk Rijk was, zooals wij reeds hebben gezien, het te niet gaan van de oude inrichting der stammen reeds een deel van Salomo's politiek; en evenzoo schijnen de meer machtige onder de koningen van Ephraïm geheel en al in de richting van centralisatie en onbeperkte alleenheerschappij gewerkt te hebben. De lange en uitputtende oorlogen waren deze politiek natuurlijk gunstig; maar helaas ten koste van het losmaken der oude sociale banden en het doen ontstaan van een noodlottige klove tusschen den hofadel en het volk. In Juda was de loop der zaken anders. In zijn eigen land stelde Salomo

niet zulke gewestelijke bestuurders of belastinggaarders aan, die in Noordelijk Israel zulk een groote ontevredenheid met zijn regeering wekten. Misschien werd hij daartoe door het voorbeeld van zijn vader David gebracht, die na den opstand van Absalom, waarbij Juda de eerste was om zich te verzetten en de laatste om zich te onderwerpen, het noodig geoordeeld schijnt te hebben, zijn eigen stam met bijzondere verschooning te behandelen en zijn vrijwillige hulp te beschouwen als den voornaamsten steun voor zijn troon. De Judeërs. bleven Rehabeam getrouw, omdat hun voorrechten en hun voorvaderlijke gewoonten niet als in het Noorden waren geschonden; en toen het koninkrijk, feitelijk tot één stam teruggebracht, niet langer kon beweren de rol van een machtig rijk te spelen, drong noch politiek noch eigenbelang de Davidische koningen tot opzienbarende veranderingen in hun bestuur. Zoo bleef de toestand van den staat, zooals hij was, zonder veel vooruitgang. De koningen waren zeer gelukkig in den oorlog, hoewel niet sterk genoeg om hun gezag te blijven handhaven over Edom, den eenigen vazalstaat van het oude Davidische rijk, waar zij nog op suzereiniteit aanspraak konden maken; ook liet hun inwendig bestuur weinig te wenschen over, ten minste naar de geringe eischen, die men in het Oosten stelt, want zij behielden de liefde des volks; over de rechtvaardigheid en barmhartigheid van den Davidischen troon wordt met lof gesproken in de oude profetie tegen Moab, die in Jesaia 15 en 16 wordt

aangehaald, en Jesaia stelt den treurigen toestand van zijn tijd tegenover Jeruzalem's ouden roem, trouw en rechtvaardigheid (Hfdst. 1 : 21). Deze roem kan niet bewijzen, dat men een ideale hoogte van bestuur had bereikt of er naar streefde; maar wij kunnen er uit besluiten, dat de oude wetten en gebruiken trouw werden gehandhaafd en dat men zelden veranderingen in bestuur of rechtspraak trachtte in te voeren, die een Oostersch volk veel meer dan een op zichzelf staand geval van rechtsverkrachting verbitteren. Op godsdienstig gebied volgde het huis van David dezelfde algemeene beginselen. Oude misbruiken liet het onaangeroerd, maar de eeredienst bleef, zooals David en Salomo dien hadden achtergelaten. De plaatselijke hoogten waren talrijk en er werd geen poging gedaan om hieraan een einde te maken. De groote tempel op den berg Zion, die een deel vormde van de verzameling koninklijke gebouwen door Salomo gesticht, handhaafde zijn overwicht en schijnt een voorwerp van de bijzondere zorg der koningen geweest te zijn, die den dienst, daar gehouden, beschouwden als te behooren bij hun koninklijken staat.

Meestal meent men, dat de godsdienstige toestand van Juda veel beter was dan die van het Noorden; maar er is volstrekt geen grond, waarop dit gevoelen steunt. In de geheele Oud-Testamentische geschiedenis springen de misbruiken van den eeredienst des volks meestal sterk in het oog, wanneer er pogingen tot hervormingen worden gedaan. In Juda vallen er geen hervormingen te vermelden tusschen Joas,

die den Tyrischen Baäl afschafte en Hiskia, die onder den invloed van Jesaia handelde. Zoo hooren wij in het geschiedverhaal der koningen niets van den godsdienst gedurende de geheele eeuw, die ons in het bijzonder aangaat, en eerst vlak vóór Hiskia's troonsbestijging acht de geschiedschrijver het noodig met afkeuring te wijzen op het feit, dat Achaz op de hoogten, op de heuvelen en onder iederen groenen boom offerde. Zijn voorgangers hadden ongetwijfeld hetzelfde gedaan, want zij beschouwden de hoogten als wettig; de zonde van Achaz wordt niet afgemeten naar zijn al of niet afwijken van het standpunt zijner vaderen, maar naar zijn onvatbaarheid om zich te verheffen tot de hoogere beginselen, die profeten als Jesaia verkondigden. Buiten kwestie was de eeredienst der heiligdommen in Juda even weinig geestelijk als die in het Noorden. Jesaia predikt even krachtig als Hosea tegen de afgoden. „Hun land", zegt hij, „is vervuld van afgoden; voor het werk hunner handen buigen zij zich neer." (Hfdst. 2 : 8) En deze afgoden waren niet van gisteren. De koperen slang, door Hiskia uitgeroeid, werd als het werk van Mozes vereerd, hetgeen ongetwijfeld wijst op een cultus van onheugelijke tijden her. Wat de bijzonderheden betreft, bestond er ongetwijfeld een aanmerkelijk verschil tusschen den afgodendienst van het Noorden en dien van het Zuiden. Wij lezen van een koperen slang, maar niet van gouden kalveren als symbolen van Jehovah; ook komt de naam Baälim, onder welken laatstgenoemde in Ephraïm bekend waren, bij Jesaia of Micha niet voor. Ook de

voor zedelijkheid en godsdienst zoo noodlottige verbinding van de godheid met symbolen van natuurlijken wasdom en voortbrengende kracht, ontbrak niet; in Juda zoowel als in Israel vereerde het volk Jehovah onder altijd-groene boomen — het Kanaänietisch symbool van het vrouwelijke element in de goddelijke kracht; en de *ashera*, die dezelfde beteekenis heeft, werd zoowel in de heiligdommen van Juda als in die van het Noorden gevonden (Jes. 1:29; 17:8; Micha 5:13, waar in plaats van „bosschen" gelezen moet worden „ashera's)." Ook andere Kanaänietische elementen ontbraken niet; op den dienst van Adonis of Thammuz, waarvan we met zekerheid weten, dat hij in de laatste dagen van Jeruzalem (Ezech. 8 : 14) bestaan heeft, schijnt reeds Jesaia gezinspeeld te hebben. Maar over het algemeen was de godsdienst des volks waarschijnlijk niet zoo sterk met Kanaänietische denkbeelden en Kanaänietische onzedelijkheid doortrokken, als in het Noorden; er is niets in de profetieën van Jesaia en Micha, dat beantwoordt aan Amos' en Hosea's schilderingen der lage ongebondenheid onder den dekmantel van den godsdienst. Wij kunnen inderdaad niets anders verwachten; want bij de bevolking van Juda was de samensmelting van Hebreeuwsche en Kanaänietische elementen niet zoo groot als in Manasse en Ephraïm. In Zuid-Juda was het voornaamste niet-Hebreeuwsche element van Arabischen bloede; en de groote heiligdommen van het Zuiden schijnen niet in die mate als in het Noorden gelijk gestaan te hebben met Kanaänietische heilige plaatsen. Juda was

bovendien een veel armer land dan Ephraïm; er was minder natuurlijke rijkdom, en klaarblijkelijk waren alle eischen des levens eenvoudiger en primitiever, zoodat het ons niet moet verwonderen minder sympathie voor den weelderigen Kanaänietischen eeredienst te vinden, maar terzelfder tijd meer overblijfsels van het oude bijgeloof der Israelieten vóór Mozes. Dit moet weder in nauw verband gestaan hebben met het oorspronkelijk geloof van de in het volk opgenomen Arabische bestanddeelen; en verschillende omstandigheden maken het waarschijnlijk dat een soort van fetishisme of totemisme zoowel in Juda als in de naburige woestijn veel gevonden werd. Op zulk een voorvaderlijk bijgeloof zinspeelt Amos waarschijnlijk in Hfdst. 2 : 4; en de aard daarvan wordt nader toegelicht door de vereering van familiegoden in de gedaante van onreine dieren, zooals die in Ezech. 8 : 10 vgll. wordt beschreven. Een van de sterkst sprekende bewijzen, dat dit grove bijgeloof veel gevonden werd, is het telkens terugkomen der profeten van Juda op de verschillende vormen van toovenarij en waarzeggerij, zooals het raadplegen van huisgeesten door „duivelskunstenaren, die daar piepen en binnensmonds mompelen," een soort van buiksprekers (Jes. 8 : 19 vgl. 29 : 4). 4) De beoefening der waarzeggerij werd niet alleen bij de groote menigte gevonden. Jesaia rekent den ervaren toovenaar en den man vaardig in bezweringen naast den krijgsman en den raadsman tot de erkende steunpilaren van den staat (Hfdst. 3 : 3), terwijl Micha de gewone profeten

kenschetst als waarzeggers (Hfdst. 3 : 7 en 11, vgl. Hfdst. 5 : 12). Jesaia teekent ons deze bijgeloovige praktijken als van een vreemd, ten deele Philistijnsch karakter (Hfdst. 2 : 6); en voegen wij hierbij het ongestoorde voortbestaan van de heiligdommen, door Salomo gebouwd voor zijn vreemde vrouwen, dan moeten wij aannemen, dat het verzet tegen bepaald vreemde elementen, dat den eeredienst van Ephraïm sinds den tijd van Elia kenmerkt, zich niet zoo sterk in den godsdienst van Juda deed gelden. Onder de dynastie van Jehu ondervond Jehovah in naam onverdeelde trouw van het huis van Ephraïm; vreemde elementen werden geweerd en de bijgeloovigheden, die in het ritueel der heiligdommen waren opgenomen en die Hosea tot de verklaring leidden, dat de godsdienst des volks in het geheel geen Jehovahdienst was, waren zuiver Kanaänietisch. In Juda had men den invloed van het werk van Elia slechts indirect gevoeld; het volk had niet zulk een gewichtigen tijd doorgemaakt als het Noorden in den langen strijd der profeten met het huis van Achab; en daarom was het bijgeloof ook voor een deel van een anderen aard dan hetgeen wij in Ephraïm hebben ontmoet en voor een deel geen bewijs van een nog hopeloozer toestand van het godsdienstig leven, omdat een hooger ideaal van Jehovahvereering de massa des volks nooit zoo helder was voorgehouden. Men houde evenwel in het oog, dat dit alles een grooten invloed van het Noorden op het Zuiden niet uitsluit. Aan den eenen kant is het

duidelijk, dat Amos zich geheel en al Elia's prediking heeft eigen gemaakt, terwijl Jesaia en Micha volkomen Hosea's standpunt tegenover de afgoden innemen, hoewel wij daarbij niet moeten vergeten, dat alles, wat wij van de gewijde litteratuur en geschiedenis van het Noorden weten, langs Judeesche kanalen tot ons is gekomen. Aan den anderen kant leverde het toenemend bederf van Ephraïm op godsdienstig en maatschappelijk gebied veel gevaren op voor Juda. Hosea waarschuwt de Judeërs om toch niet te deelen in Israels zonden (Hfdst. 4 : 15) en Micha verhaalt ons, dat Israels overtredingen in zijn eigen land worden gevonden (Hfdst. 1 : 13, vgl. Hfdst. 6 : 16).

De stoffelijke welvaart van Ephraïm onder de laatste nakomelingen van het huis van Jehu had, zooals wij reeds gezien hebben, zijn tegenhanger in den toestand van Juda onder Uzzia. Edom was weder tot onderwerping gebracht en zoo kwam de haven van Elath aan de Roode Zee weder in het bezit van het huis van David, dat terzelfder tijd de controle kreeg over den belangrijken karavaanweg van Sela naar Zuid-Arabië (2 Kon. 14 : 7 en 22). Deze voordeelen gaven Juda een belangrijke handelspositie en leidden tot het bouwen van een vloot (Jes. 2 : 16) en een groote vermeerdering van rijkdom (Jes. 2 : 7). De inkomsten des rijks namen toe en de strijdkrachten werden door een vermeerdering van wagenen en paarden versterkt (Jes. 2 : 7; Micha 1 : 13; 5 : 10; vgl. Hosea 1 : 7 en 8 : 14). Maar voor een volk als de Israelieten bracht de plotselinge

uitbreiding van den handel ernstige gevaren met zich. De maatschappij was opgetrokken op den grondslag van het akkerleven; de kooplieden der oude tijden waren geen Israelieten maar Kanaänieten, die een eigen handelswijk in Jeruzalem hadden (Zeph. 1 : 11, waar in plaats van „gelddragers" gelezen moet worden „Kanaänieten"). Het kon niet anders, of de pas-geworden handel moest geheel vallen in handen van de grooten en hovelingen. De rijkdom, dien deze daardoor verkregen, veranderde hun verhouding tot het volk, en gaf hun gelegenheid tot de afpersingen en het onrecht, waarvan in het Oosten de rijken zich zelden vrij kunnen houden. Hosea klaagt, dat in Ephraïm handel, bedrog en verdrukking hand aan hand gaan (Hfdst. 12 : 7); en in Juda was het niet anders gesteld. De opeenhooping van geld in handen van weinigen gaf aanleiding tot het aanleggen van groote landgoederen, waarbij de arme landeigenaars, zoo zij in de macht van hun schuldheeren kwamen, òf uitgekocht werden òf met geweld en onrecht van hun goederen werden verdreven (Jes. 5 : 8; Micha 2 : 2 en 9). De omkooping in de rechtspraak nam toe; iedereen had zijn koopprijs (Micha 3 : 11) en de armen konden in zulk een toestand niets tegen hun onderdrukkers doen, die volgens de krachtige zegswijze van Micha „hun huid van hen afstroopten en hun vleesch van hun beenderen" (Hfdst. 3 : 2). Dit kwaad nam zonder twijfel nog grooter afmetingen aan, toen in den ongelukkigen oorlog met Pekah en Rezin het land was verwoest en de druk der

belasting, die in het Oosten altijd het zwaarst op de armen neerkomt, nog grooter werd door de schatting van Assyrië. Op deze laatste tijden hebben de donkerste schilderingen des profeten van den toestand van Juda betrekking. Maar bij de noodlottige ontaarding der hoogere klassen, de ongelijke verdeeling des rijksdoms, de onderdrukking der armen, de verdorven weelde enz. staat hij reeds stil in zijn eerste profetieën (Hfdst. 2—5) in een tijd toen de uiterlijke voorspoed der natie nog ongestoord was. Jesaia begon zijn werk in het jaar van Uzzia's dood en op het oogenblik, dat hij de taak van profeet op zich neemt, schildert hij het volk reeds als zóó verdorven, dat het enkel door een verterend oordeel kan worden gelouterd.

Het jaar van Uzzia's dood kunnen wij niet met zekerheid bepalen. De tegenwoordige chronologie geeft zijn zoon Jotham een regeering van 16 jaren. Dit is naar alle waarschijnlijkheid veel te veel. Maar in ieder geval begon Jesaia eenige jaren vóór 734 v. C. zijn werkzaamheid en bereikte zijn invloed zijn toppunt gedurende den tocht van Sanherib in 701, zoodat zijn werkzaamheid op zijn minst een tijdvak van 40 jaren omvat. Gelukkiger in zijn werk dan Amos en Hosea slaagde hij er in zich gedurende dit lange tijdsverloop een invloedrijke positie in den staat te verzekeren. In Hiskia's dagen werden plannen, waarvan men wist, dat hij ze zou veroordeelen, zorgvuldig door de staatslieden, waar hij tegenover stond, voor hem verborgen gehouden (Jes. 29 : 15); en in de dagen van Jeruza-

lem's pijnlijkste ongelegenheden zochten koning en volk bij hem de hulp, die alleen het woord van Jehovah kon verschaffen. Ofschoon het ons in het boek der koningen niet uitdrukkelijk wordt medegedeeld, kunnen wij er toch zeker van zijn, dat hij de ziel was van Hiskia's hervormingsplannen ten opzichte van den nationalen eeredienst, en na zijn dood liet hij een profetische partij achter zóó sterk, dat de tegenhervorming van Manasse enkel door een bloedige vervolging kon worden tot stand gebracht. Hoewel zijn werk zoo voor een tijd vernietigd scheen, was zijn invloed toch niet verloren gegaan. De prediking van Jesaia toch is het uitgangspunt voor het boek Deuteronomium en voor de hervormingen van Josia, waarvan dit boek het program was; zoo bleven de denkbeelden van den grooten profeet een beslissenden invloed uitoefenen op den gang van zaken in Juda meer dan een eeuw, nadat ze voor het eerst waren verkondigd. Inderdaad draagt geheel de verdere geschiedenis van het Israelietische volk den stempel van Jesaia's werkzaamheid. Door hem kreeg het profetisch woord, veracht en verworpen, toen het door Amos en Hosea werd gebracht, een ingrijpenden invloed niet alleen op den staat, maar ook op het geheele leven des volks. Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat zulk een groot werk niet volbracht kon worden door een op zich zelfstaande zending als die van Amos of door een man als Hosea, die buiten aanraking stond met de bestuurders des volks en vriend noch leerling had om aan zijn

zaak te verbinden. Jesaia kreeg zijn domineerende positie niet met één slag, maar door onvermoeide geduldige krachtsinspanning. Zijn werk moet hij als jongman reeds begonnen zijn en hij zette het voort tot zijn grijze jaren toe met denzelfden onwankelbaren moed, die zijn eerste optreden als profeet had gekenmerkt. Het werk van een profeet was een roeping voor het leven, waaraan alle krachten werden besteed; zelfs zijn vrouw werd profetesse genoemd (Hfdst. 8 : 3); zijn zonen droegen profetische namen, niet zoo raadselachtig, als die door Hosea aan Gomer's kinderen gegeven, maar zulke, die met duidelijke bewoordingen de beide hoofdthema's van zijn profetie bevatten: de snelle nadering van het oordeel door een vijandelijken inval (Maher-shalal-chash-baz, Hfdst. 8 : 3) en de hoop op terugkeer tot Jehovah en Zijn gunst door het overblijfsel des volks (Shear-jashub Hfdst. 7 : 3; de naam wordt in Hfdst. 10 : 21 vertaald). De waarheden, die hij verkondigde, trachtte hij terstond ingang te doen vinden in den kring van leerlingen, dien hij rondom zich verzamelde (Hfdst. 8 : 16), om zoo door hen den weg tot nationale hervormingen te banen. Zijn persoonlijke relaties met de eerste kringen der hoofdstad hielpen hem hierbij. Uria, de opperpriester van den tempel, was zijn vriend en schijnt hem tot getuige gediend te hebben bij een plechtige handeling, waarmee hij een gewichtige profetie sanctioneerde, op een tijdstip, toen koning en volk nog niet hadden geleerd zijn woorden vertrouwen te schenken (Hfdst. 8 : 2). Hij schijnt altijd in de hoofdstad te hebben

gewoond; maar hij ondervond medewerking uit de andere streken des lands. Micha, zijn landgenoot, die in het lager gelegen gedeelte des lands aan de Philistijnsche grenzen omstreeks het begin van Hiskia's regeering profeteerde, stond ongetwijfeld onder invloed van zijn grooten tijdgenoot; en ofschoon zijn denkbeelden in den eigenaardigen vorm, die den profeet kenmerkt, zijn gegeven en zich in het geheel niet werktuigelijk aansluiten aan de bijzonderheden van Jesaia's schildering van Jehovah's nadering, werkte toch de kern van zijn prediking Jesaia's bedoelingen zeer in de hand. Zoo werd Jesaia ten slotte het erkende hoofd van een groote godsdienstige beweging. Wij zouden te weinig zeggen, als wij hem, toen hij oud was geworden, den eerste in Juda noemden, die feitelijk het roer van den staat in handen had en Jeruzalem aanmoedigde den strijd tegen Assyrië vol te houden, toen allen naast hem den moed hadden verloren. Ook voor hem, die enkel de staatkundige gebeurtenissen beschrijft, is Jesaia na David de meest belangrijke figuur in de geheele geschiedenis van Israel. Hij was de man van de grootste omwenteling en toonde zich dat waardig door zijn volk door die moeielijke tijden heen te leiden met geen ander wapen dan zijn profetisch woord. Zijn beslissende invloed op de geschiedenis van zijn volk brengt ons van zelf tot een vergelijking met Elisa, den bewerker van de revolutie van Jehu en de ziel van den grooten oorlog tegen Assyrië. De vergelijking doet duidelijk de groote verandering zien, die een tijdvak van meer dan een eeuw

in het karakter en doel der profetie heeft gebracht. Elisa bereikte zijn voornaamste doel — den val van het huis van Achab — door gewone politieke intrigue's. Jesaia hield zich ver van alle politieke samenzweringen; zijn invloed was enkel die van een domineerend karakter en van het machtige woord van Jehovah in tijden en ontijden met dezelfde onwankelbare standvastigheid gepredikt. Elisa was op later leeftijd de man, die bezielde tot een heldhaftigen strijd, die zijn volk aanmoedigde om voor zijn vrijheid te kampen en den overweldiger met gewapende macht te weerstaan. Jesaia begreep zeer goed, dat Juda's legers het geen oogenblik tegen Assyrië zouden kunnen volhouden. Hij was niet bedacht op nationale onafhankelijkheid; zich verheffende boven de gulden droomen van plat patriotisme, wilde hij het onvermijdelijke aanvaarden en kon hij Juda geen ander verschiet dan dat van een geduldige onderwerping aan het vreemde juk openen, opdat het volk zich zou concentreeren tot het tot stand brengen van inwendige hervormingen, totdat Jehovah Zelf de bezoeking, die Hij om hun zonden over het volk had gebracht, zou doen ophouden. In dit denkbeeld vatte hij in een uitvoerbaar plan de ideeën te zamen, die in de prediking van zijn voorgangers Amos en Hosea naast elkander bleven staan. Amos had de redding van een godvruchtig overblijfsel uit een volk door oordeelen gereinigd gepredikt. Hosea had er in het bijzonder op gewezen, dat geen krijgsondernemingen noch politieke verbintenissen Israel konden redden, omdat

het zijn verlossing in berouw en vertrouwen op Jehovah's almacht moest zoeken. Bij Jesaia is de leer van het overblijfsel des volks een voor verwezenlijking vatbaar beginsel. Het ware Israel in Israel, het heilige zaad van het diep gezonken volk, is het voorwerp van al zijn zorgen. Levende te midden van het louterende oordeel, dat Amos van verre had zien naderen, trachtte hij de nog krachtige elementen des volks een middelpunt te geven, waarom zij zich konden vereenigen, en een taak van inwendige hervorming in overeenstemming met de verplichting des volks om berouw te toonen. Dit alleen was wijsheid voor Israel. Jehovah's macht en Jehovah's geest moesten het overige verrichten zonder de hulp van vleeschelijke wapenen. Op het meest beslissende oogenblik in den Assyrischen oorlog was Jesaia niet minder dan Elisa in de Syrische oorlogen de eenige toevlucht zijns volks. Maar zijn heldenmoed was die van geduld en geloof, en de verlossing kwam, zooals hij had voorzegd, niet door staatsmanswijsheid of krijgsmansmoed, maar door de meest onmiddellijke tusschenkomst van Jehovah.

Zoo wij de geschiedenis van Jesaia's profetische werkzaamheid willen schetsen volgens zijn eigen geschriften, dan hebben wij te worstelen met deze moeilijkheid, dat zijn boek volstrekt niet in strikt chronologische volgorde is gerangschikt. Zoo is het visioen zijner roeping, waarin hij zijn wijding als Jehovah's gezant aan Israel ontvangt, niet het eerste maar het zesde Hoofdstuk van zijn boek; of om nog een voor-

beeld te noemen, Hfdst. 20, dat dagteekent uit het jaar van de inname van Asdod door Sargon's bevelhebber, d. i. 711 v. C., zou chronologisch moeten staan na Hfdst. 28, dat over het koninkrijk Ephraïm als nog bestaande spreekt. Het is dus duidelijk, dat het boek, zooals het daar nu ligt, eenigszins in wanorde is. Waarschijnlijk heeft Jesaia zelf geen welgeordende uitgave van al zijn profetieën gegeven, maar alleen van tijd tot tijd afzonderlijke voorspellingen of kleinere verzamelingen het licht doen zien, die later bijeen zijn verzameld en wel naar een plan, dat wij nu niet meer na kunnen gaan. Sommige profetieën hebben een tijdsbepaling of bevatten ten minste korte geschiedkundige ophelderingen; andere beginnen zonder eenige dergelijke aanwijzing en hun tijdsbepaling en aanleiding kunnen wij slechts afleiden uit de zinspelingen, die zij bevatten. Wij kunnen zelfs niet zeggen, wanneer of door wien de verzameling van profetieën is gemaakt. De verzameling van alle overblijfselen der oude profetie, verdeeld over de vier boeken Jesaia, Jeremia, Ezechiël en de kleine profeten, werd eerst na Ezra bijeengebracht. In één van deze vier boeken moest ieder bekend fragment der oude profetie een plaats krijgen en niemand, die iets weet van de manier van verzamelen en overleveren van boeken in de oudheid, zal redelijkerwijze kunnen verwachten, dat alle geschriften van iederen profeet zóó zorgvuldig zijn uitgezocht en gerangschikt, dat alle twijfel aan hun echtheid wordt buitengesloten. 5) Zoo iedere profetie van den beginne

af aan een opschrift had gedragen, dan zou de taak van den uitgever zeer eenvoudig zijn geweest; of zoo hij al niet naar een nauwkeurige rangschikking had gestreefd, zouden wij de volgorde gemakkelijk hebben kunnen herstellen; maar er zijn sommige profetieën, zooals die welke in de laatste zeven en twintig hoofdstukken van Jesaia worden gevonden, die in het geheel geen opschrift dragen; in enkele andere gevallen bestaat er genoegzame zekerheid, dat de opschriften niet oorspronkelijk zijn, omdat zij onjuist zijn. Bij ontstentenis van nauwkeurige opschriften, die naam en datum aan iedere afzonderlijke profetie gaven, moest een uitgever, die na Ezra arbeidde, evenzeer verlegen staan als de nieuwere critici, zoo hij zich tot taak had gesteld om, wat wij een critische uitgave noemen, van de overblijfselen, die voor hem lagen, te geven. Maar oude uitgevers voelden niet het noodzakelijke van een uitgave, bewerkt naar de regelen, die wij bij de uitgave van boeken volgen. Hun eenig doel was, alles wat zij konden vinden bijeen te verzamelen en wat zij gevonden hadden in boekrollen te brengen, geschikt voor eigen onderzoek of voor gebruik in de Synagoge. In die dagen kon men het getal boekdeelen, het getal letters, dat er op een bladzijde moest komen, de grootte en het formaat der bladzijden niet met die vrijheid bepalen, waaraan de drukpers ons heeft gewend. Het lompe en kostbare materiaal beperkte alle eischen, die wij aan een goede uitgave zouden stellen. In oude boeken zijn dikwijls de meest verschillende verhande-

lingen in één boekdeel vervat; de overschrijver had een zeker aantal vellen en die wilde hij vol schrijven. Zoo kon er zelfs bij de kleinere verzamelingen, die den uitgever der profetie in handen kwamen, een profetie van Jesaia en een van een anderen oorsprong zeer licht op een en dezelfde rol komen te staan. Afschriften waren niet zóó talrijk, dat het altijd mogelijk was door vergelijking van verschillende handschriften uit te maken, welke stukken altijd bij elkaar hadden gestaan en wat slechts toevallig bij elkaar was gekomen; en zoo kan het ons, alles te samen genomen, niet verwonderen, dat de rangschikking gebrekkig is volgens de eischen, die wij aan een uitgave stellen; veeleer zullen wij verwachten ernstiger gebreken in de rangschikking te vinden dan het gemis van een juiste chronologische orde. Zoo ons boek Jesaia zelf uit verschillende handschriften is samengesteld, een gevolgtrekking die het gemis aan chronologische orde bijna onvermijdelijk maakt, dan moeten wij het voor waarschijnlijk houden, dat aan het einde van sommige van deze handschriften profetieën, in het geheel niet van Jesaia afkomstig, er bij geschreven zijn om kostbaar materiaal uit te winnen; toen dus de verschillende kleine boeken bij elkander werden gevoegd, werden er licht profetieën van een andere hand in den tekst van Jesaia ingevoegd, die niet langer daarvan konden onderscheiden worden, behalve alleen door innerlijke kenteekenen. Dat wat ons mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk voorkomt, heeft werkelijk naar het algemeen gevoelen der nieuwere critici plaats

gevonden. Wij mogen deze opinie zonder onderzoek niet overnemen, en kunnen evenmin bij ieder hoofdstuk van het boek afzonderlijk stil staan; maar aan den anderen kant zullen wij geen juist beeld van Jesaia's leven en werken krijgen, wanneer wij onze oogen niet openhouden voor de hier aangevoerde moeielijkheden. In plaats van zijn profetieën te nemen in de rangorde waarin zij staan, moeten wij naar innerlijke kenteekenen zoeken, om elke godspraak met een of ander gedeelte van zijn werkzaamheid in verband te brengen. Die gedeelten van het boek, die wij niet in duidelijk verband met eenige omstandigheid uit het leven van den profeet kunnen lezen, moeten wij voorloopig ter zijde laten. Ook wanneer zij van Jesaia zijn, kunnen zij slechts van ondergeschikt belang zijn voor ons doel van heden, dat toch hierin bestaat: het profetisch woord in het licht van de tijdsomstandigheden der profeten te bestudeeren; en inderdaad, hoe meer wij zullen zien, dat het overige gedeelte van het boek vol is van verwijzingen naar gelijktijdig plaats vindende gebeurtenissen, des te meer zullen wij er toe geneigd zijn te vragen, of ook die andere profetieën niet een eigen plaats in de geschiedenis hebben, maar een, die tot een latere ontwikkelingsperiode van het Oude Testament behoort. Het is misschien goed eens voor al te zeggen, dat de meeste gedeelten van het boek Jesaia, waarvan de echtheid wordt betwist, klaarblijkelijk op de Chaldeeuwsche periode betrekking hebben. Of deze betrekking van dien aard is, dat ze ons recht geeft te

stellen, dat zij in die periode ook geschreven zijn, is eene kwestie, die door bijna iederen criticus bevestigend wordt beantwoord, maar die niet met vrucht in deze lezingen kan worden besproken, omdat dit onderzoek een historische studie van de eeuw der ballingschap insluit. De critische vragen omtrent Jesaia behooren tot de geschiedenis der profetie onder het Chaldeeuwsche rijk, en zelfs die geleerden, die nog steeds aannemen, dat het geheele boek van Jesaia's hand is, stellen de profetieën tegen Babel in zijn ouderdom, toen hij niet meer actief optrad, zoodat men zijn leven zonder deze althans zeer goed kan bestudeeren. Verder geeft men toe, dat deze profetieën niet medegewerkt hebben tot den grooten invloed, dien Jesaia op de onmiddellijk volgende eeuw heeft uitgeoefend, zoodat wij voor de geheele studie van het Oude Testament vóór de ballingschap niets verliezen door hen ter zijde te laten.

Het tijdvak van Jesaia's werkzaamheid laat zich in drie deelen splitsen: I. De tijd, die voorafgaat aan den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog, toen Juda inwendigen vrede en schijnbaren voorspoed genoot; II. De beroeringen onder de regeering van Achaz, toen Rezin en Pekah een inval deden in het land en de koning van Juda vazal van Assyrië werd om zich van den steun van Tiglath-Pilezer te verzekeren; III. De tijd van de Assyrische overheersching, toen Juda's toenemend ongeduld over het juk der dienstbaarheid het volk tot onderhandelingen met Egypte leidde en het aan de wraak van Sanherib prijsgaf. Het laatste gedeelte van het le-

ven van den profeet vindt zijn hoogtepunt in den grooten inval en de wonderlijke uitredding van het jaar 701 v. C. Wij kunnen niet overal een nauwkeurig chronologisch overzicht geven van den gang van het profetisch werk, maar kunnen althans hopen zijn profetieën over deze drie perioden te verdeelen en bij benadering een denkbeeld te krijgen van de tijdsorde van diegene, welke tot de laatste en langste der drie perioden behooren, voornamelijk door de vele historische zinspelingen met de Assyrische monumenten te vergelijken. Zonder ons bij den tegenwoordigen stand der kwestie in bijzonderheden te begeven, kan het toch goed zijn in groote trekken eenige conclusies aan te geven, waartoe wij op deze wijze worden gebracht.

Vooreerst dan is het duidelijk, dat het algemeen overzicht van den toestand van Juda uit Hfdst. 1, niet kan behooren tot de eerste periode van Jesaia's werkzaamheid, want het stelt ons het land voor als gedompeld in de diepste ellende door een vijandelijken inval. Het zal wel tot inleiding van het boek gekozen zijn, omdat het zulk een algemeen karakter draagt, en daarom uit zijn chronologisch verband zijn gerukt. Vervolgens behoort de profetie, die met een afzonderlijk opschrift in Hfdst. 2 : 1 begint, tot den eersten tijd van zijn werkzaamheid. Hier vinden wij geen zinspelingen op een nog steeds woedenden oorlog; in Hfdst. 2 : 16 komen Tarsis-schepen voor als iets, waarop het volk roem droeg. Maar Elath, de eenige Judeesche havenplaats, was hun in den oorlog van Pekah en Rezin ontnomen,

en de Syriërs (of Edomieten) hielden nog langen tijd daarna de stad in hun bezit (2 Kon. 16 : 6). Deze profetie, of liever samenhangende reeks van profetieën, die denkelijk in één boek door Jesaia werden uitgegeven, loopt door tot het slot van Hfdst. 5, en het is zeer waarschijnlijk, dat Hfdst. 9 : 8 tot Hfdst. 10 : 4 oorspronkelijk deel uitgemaakt heeft van het slot van deze uitgave. Een zoo gewoon verschijnsel als het verplaatsen van stukken in een handschrift geeft voldoende rekenschap van de omzetting van deze verzen op hun tegenwoordige plaats.

Het verhaal van het visioen, waarin de roeping van den profeet wordt beschreven, behoort niet tot het eerst uitgegeven werk van Jesaia, maar staat aan het begin van een nieuwe reeks van profetieën, dagteekenend van den moeielijken tijd bij het begin van Achaz' regeering. Er is geen reden om er aan te twijfelen, of deze schikking Jesaia's eigen werk is. Hij kan verschillende redenen hebben gehad om niet van het visioen te spreken op het oogenblik waarop het plaats vond; en zijn inhoud vormt een zeer geschikte inleiding op de reeks profetieën waaraan het nu voorafgaat en die loopen van Hfdst. 7:1 tot Hfdst. 9:7. De profetie van den val van Damascus (Hfdst. 17 : 1—11) behoort klaarblijkelijk tot dezelfde periode. Al de overige gedeelten van het boek schijnen na de tusschenkomst van Assyrië te vallen (734 v. C.). De meeste van deze hebben, de een meer de ander minder duidelijk, betrekking op de achtereen volgende perioden van de nadering

der Assyriërs, welke met de kennis, die wij tot nog toe bezitten, dikwijls duister moeten blijven. Zij kunnen onmogelijk te gelijk zijn uitgegeven, en waarschijnlijk heeft Jesaia zelf, daar hij van tijd tot tijd stukken van zijn profetieën op schrift bracht, godsspraken van verschillende dagteekening vereenigd. Hfdst. 28 b.v. moet vóór den val van Samaria zijn uitgesproken; maar, zooals wij het thans lezen, staat het in nauw verband met verscheidene volgende hoofdstukken, die later zijn geschreven. Voor ons doel van heden is het voldoende de profetieën van Jesaia uit zijn derde periode als één groep te beschouwen, zonder voor het oogenblik te trachten ze nauwkeuriger te rangschikken. Die gedeelten van het boek, die niet onder een van deze drie groepen, waarvan we nu spreken, vallen, en die wij, zooals reeds is gezegd, zullen overslaan, zijn de profetieën tegen Babel Hfdst. 13 : 1 tot Hfdst. 14 : 23; Hfdst. 21 : 1—10; 6) de zeer belangrijke en moeielijke perikoop Hfdst. 24—27; de profetie tegen Edom, Hfdst. 34 en de groote profetie Hfdst. 40—66, die van de rest van het boek door een historisch stuk is afgescheiden, dat zeker niet door Jesaia zelf is geschreven. Bovendien zijn er twee dichterlijke hoofdstukken, 12 en 35, waarvan het laatste bij Hfdst. 34 schijnt te behooren. Zij zijn zoo weinig geschreven in Jesaia's stijl, dat het geraden zal zijn ook deze over te slaan. 7)

Oschoon Jesaia het verhaal van het visioen, waarin hij zijn wijding als profeet ontving, eerst in de tweede pe-

riode van zijn werkzaamheid het licht deed zien, (Hfdst. 6) is het toch het best dit het eerst te behandelen. In het jaar van Uzzia's dood, verhaalt hij ons, zag hij Jehovah zittende op een verheven troon, terwijl de zoomen van Zijn koninklijk kleed het paleis vervulden. Jehovah's paleis is de gewone naam voor den grooten tempel te Jeruzalem; en de eigenaardigheden van den tempel vinden wij in het visioen terug. Er was (vs. 6) een altaar, een dorpel (vs. 4, waar in plaats van „posten der dorpels" gelezen moet worden „voetstukken der dorpels") en een rookwolk vervulde het huis gedurende de aanbidding der seraphim, gelijk de rook van den wierook of van een offer gedurende den gewonen eeredienst. In de oudste tijden schijnt het Debîr of Heilige der Heiligen niet door deuren afgesloten te zijn geweest van het Heilige (1 Kon. 6 : 21 in tegenspraak met vs. 31), eveneens vormt het paleis, waarvan Jesaia spreekt, één groote zaal, zoodat de profeet staande aan de deur, waar hij het beven der dorpels voelde bij den donder van het driemaal heilig, den zetel van Gods majesteit kon zien. Toch is het paleis, dat Jesaia beschrijft, niet de aardsche tempel, maar de hemelsche zetel van Jehovah's opperheerschappij. De verheven troon van Jehovah neemt de plaats in van de ark en de dienaren van het paleis zijn geen aardsche priesters, maar vurige wezens, — de seraphim. Het is duidelijk, dat het denkbeeld van een woonplaats van Jehovah voor ons menschelijk denken beeldspraak en symbool noodzakelijk maakt; men kan zich deze in het geheel niet voor-

stellen, dan onder beelden ontleend aan de zichtbare dingen. Het tafereel van Jesaia's visioen moet zuiver symbolisch zijn, en de vorm van het symbool wordt natuurlijk bepaald door de oude Israelietische opvatting van het heiligdom als Gods woonstede op aarde, terwijl de vurige, gevleugelde seraphim daaraan toegevoegd schijnen te zijn volgens een gewone voorstelling, die op één lijn staat met die der cherubim. Het Oude Testament bevat verscheidene sporen van fantastische personificaties van atmospherische of hemelsche verschijnselen. De cherubim zijn misschien een personificatie van de donderwolk, en de seraphim van den bliksem. 8) Maar het eigenlijke in het geheele tafereel is onstoffelijk overeenkomstig de wezenlijke beteekenis van Jesaia's visioen; tempel en seraphim zijn niet meer dan een noodzakelijke poëtische inkleeding van de heerlijke waarheid, dat in dit visioen zijn ziel den Oneindige en Eeuwige van aangezicht tot aangezicht heeft ontmoet en de verborgenheden van Jehovah's raadsbesluit onmiddellijk uit Zijn eigen mond heeft vernomen. Ook kan het voor ons van geen belang zijn te bepalen in hoeverre de beschrijving met bewustheid dichterlijke inkleeding is, en in hoeverre de tafereelen, die hij beschrijft, geheel en al buiten de werking van zijn verstand en verbeelding om werkelijk voorbij het oog zijns geestes zijn gegaan. Ook bij de stoutste verbeelding van het dichterlijk genie zou deze vraag moeielijk te beantwoorden zijn; veel minder kunnen wij dus verwachten, om, hetgeen er in de ziel eens profeten

omgaat in het verheven oogenblik van haar verkeer met God, te kunnen ontleden.

Van sommige kanten is veel te veel nadruk op dit profetisch visioen gelegd, als het kenmerkend bewijs van een bovennatuurlijke openbaring. Men spreekt, alsof de goddelijke autoriteit van het profetisch woord eenigermate afhankelijk zou zijn of bevestigd zou worden door het feit, dat de profeten visioenen hebben gehad. Dit evenwel leert de Bijbel ons niet. In het Nieuwe Testament verkondigt Paulus het beginsel, dat bij de ware profetie zelfbewustheid en zelfbeheersching nooit verloren mogen gaan: de geesten der profeten zijn den profeten onderworpen. (1 Cor. 14 : 32). Eveneens verschijnen de profeten des Ouden Testaments nooit voor hun hoorders in een toestand van exstase, een kenmerkend verschil met de heidensche waarzeggers, die men juist in die mate onder den invloed der godheid achtte als zij hun verstandsbewustzijn verloren hadden. En daar de ware profeet nooit, zooals bij de heidenen geschiedde, de waarheid van zijn goddelijke zending bewijst, door zich in visionairen toestand aan het volk te vertoonen, zoo maakt hij ook nooit melding van zijn visioenen als een teeken, dat hij geïnspireerd is. Hij wist zeer goed, dat exstase en visioenen niets bijzonders waren bij de heidenen en daarom geen bewijs van een geroepen zijn door Jehovah konden zijn (Jer. 23); en daarom maakte hij, zooals wij gezien hebben, het visioen zijner roeping niet openbaar op het oogenblik, dat hij het kreeg, maar bewaarde het, totdat hij verscheidene jaren in het

openbaar werkzaam was geweest. Daarenboven wisten de Israelieten, dat het visioen, waardoor een geestelijke waarheid wordt ingekleed in vormen, ontleend aan de wereld der zinnelijke waarneming, niet de hoogste wijze van openbaring is. In het twaalfde hoofdstuk van Numeri, dat tot dat gedeelte van den Pentateuch behoort, dat vóór het ontstaan der geschreven profetie is neergeschreven, wordt Mozes, die in eenvoudige bewoordingen en niet in symbolen en beelden zijn openbaring ontvangt, boven de profeten gesteld, tot wie Jehovah in gezichten of droomen sprak. Deze beschouwing is geheel in overeenstemming met de resultaten der wetenschappelijke psychologie. Droom en visioen zijn niets anders dan een eigenaardige wijze van denken, waarbij de zintuigen van hem, die denkt, min of meer voor de buitenwereld zijn gesloten, zoodat zijn verbeelding zich vrijer beweegt dan in gewonen wakenden toestand onder de voorstellingen der gevoelswereld, die zich in zijn geheugen hebben opgezameld. Zoo schijnen aan den eenen kant de voorstellingen der fantasie scherper omlijnd, omdat zij niet staan tegenover de altijd scherper beelden der zinnelijke waarneming, terwijl aan den anderen kant de wilskracht om de gedachten in een vooraf bepaalde richting te leiden niet meer werkt, of althans in zooverre heeft opgehouden, dat het spel der overprikkelde fantasie aan nieuwe vormen het leven geeft, die opdoemen voor den geest, evenals de beelden van werkelijk bestaande dingen voor onze zintuigen. De samenstellende elementen van zulk een visi-

oen kunnen nooit geheel nieuw zijn; de voorstellingen, waaruit dit is opgebouwd, zijn zonder uitzondering in vroegeren zelfbewusten toestand gevormd; het nieuwe ligt alleen in hun combinatie. Wat dus zijn samenstelling aangaat is er eigenlijk geen verschil tusschen een visioen of een parabel of eenige andere schepping der dichterlijke verbeelding; en dit is evenzeer waar voor de visioenen van profeten als voor die van andere menschen, zoodat het dikwijls moeielijk is uit te maken, of een eigenaardige allegorie van een profeet als visioen bedoeld is of niet: dat wil zeggen — dikwijls kunnen wij niet uitmaken, of de profeet een zinrijke beeldspraak schept door een zelfbewuste wilsdaad van zijn verstand, of dat zulk een beeld zich als van zelf voor zijn geest opdoet in een oogenblik van diep gepeins, toen zijn gedachten hun vrijen loop namen zonder dat zijn wil hierbij in werking was.

In het leven van de grootste onder de profeten komen visioenen zeer zelden voor. Jesaia maakt slechts van één melding in den loop van zijn veertigjarigen arbeid als profeet. Regel is, dat de verheven godsdienstige gedachten, die de ziel der profeten vervullen en die in hen opkomen niet ten gevolge van redeneering maar van een onmiddellijk aanschouwen der goddelijke waarheid als een rechtstreeksche openbaring van Jehovah, volgens de gewone wetten van het verstand tot hen komen. Er is niets onsamenhangends of onbegrijpelijks in de redenen der profeten; zij richten zich tot het gezond verstand en het hart van een ieder.

die de waarheid gevoelt van de echt godsdienstige denkbeelden, waarop zij steunen. Maar alle gedachten over bovennatuurlijke en bovenzinnelijke dingen moeten ten deele met behulp van analogieën aan het menschelijk leven en de menschelijke ervaring ontleend voor ons bevattelijk worden gemaakt; en in de oudere periode der openbaring, toen God zich nog niet in Zijn vleesch geworden Zoon volkomen aan ons had geopenbaard, moesten noodzakelijk analogieën en symbolen meer voorkomen, naarmate de kennis van Gods plan gebrekkiger was. De profeten zagen, zooals ons in het eerste vers van den brief aan de Hebreën wordt geleerd, slechts enkele gedeelten en bijzondere zijden der goddelijke waarheid. Dit is niet een eigenaardigheid der oude openbaring alleen, het is evenzeer van toepassing op het eerste nadenken over de dingen der natuur, die zich eveneens voor den ongeoefenden opmerker slechts als op zich zelf staande groepen voordoen; zoo is alle denken in den aanvang zonder eenheid; en omdat het dit is, moet het de kloven overbruggen door analogie en beeldspraak op een wijze, die in lateren tijd slechts bij de dichterlijke verbeelding gevonden wordt. Daarom ook is het primitieve denken zich minder duidelijk van zichzelf bewust dan het wetenschappelijk denken van later tijd. De denker verliest zich in zijn gedachte en schijnt voortgedreven door zijn eigen gedachten in plaats van deze te beheerschen en te leiden. Hoe verder wij teruggaan in de geschiedenis van het menschelijk denken, des te dichter na-

deren wij een periode, waarin alle nieuwe combinaties van het verstand in symbolen worden uitgedrukt, en waarin het symbool, in plaats van alleen tot toelichting te dienen, het noodzakelijke voertuig voor de gedachten is. Op dezen trap van ontwikkeling ontstaan nieuwe denkbeelden, niet als gevolgtrekkingen van logische redeneeringen, maar als onmiddellijke ingevingen, waarmee de wil van den denker weinig of niets te maken heeft. Wanneer zulke beschouwingen over afgetrokken en bovenzinnelijke dingen in symbolischen vorm aan het oog des geestes in een oogenblik van diep gepeins voorbijgaan, dan kunnen zij, zonder dat wij onrecht aan deze verschijnselen doen, visioenen genoemd worden, al gaan ze ook niet noodzakelijk gepaard met symptomen van exstase in den eigenlijken zin des woords. Zoo kunnen wij ons gemakkelijk begrijpen, dat visioenen in den zoo even aangeduiden zin een der voornaamste eigenaardigheden waren der oudste profetie, zooals Num. 12 schijnt aan te duiden, maar dat zij met de groote profeten uit de achtste eeuw hoe langer hoe meer op den achtergrond traden, toen hun begrippen omtrent geestelijke zaken meer afgerond werden en een ruimer horizont kregen. Om iets duidelijk te maken, moest men nog steeds een ruim gebruik van symbolen en analogieën maken; maar het visioen gaat hoe langer hoe meer over in met bewustheid geschreven gelijkenissen, totdat wij in de prediking van Christus ten laatste het punt bereiken, waarop het visioen geheel en al plaats maakt voor een

onmiddellijke gemeenschap met den Vader, en een gelijkenis niet langer een middel is om vraagstukken, den godsdienst betreffende, in woorden te brengen, maar eenvoudig een manier om de waarheid te brengen binnen het bereik des volks. Op iedere ontwikkelingstrap der profetie echter is de geestelijke waarde van een visioen volkomen dezelfde als die van een gelijkenis en wordt deze afgemeten naar de meer of mindere juistheid, waarmee het symbool geestelijke dingen in beeld brengt. Hetzij de profeet waarheden, die hij langs een anderen weg heeft verkregen, eenvoudig in symbolischen vorm voorstelt, hetzij hij met bewustheid een symbool uitdenkt, om zoo met behulp van analogieën de kloven in zijn beschouwingen over dingen die God betreffen te overbruggen, hetzij het symbool zich voor zijn geest vertoont zonder een bewust werken van zijn verstand, dit alles doet niets toe of af aan de waarde daarvan als voertuig voor bovenzinnelijke waarheden. De waarde van het symbool of visioen wordt geheel en al bepaald door de omstandigheid, dat hij er op de een of andere wijze toe gebracht is beeldspraak te gebruiken, die een ruimer en dieper inzicht geeft in geestelijke waarheden.

Van de geestelijke waarheden, die Jesaia in zijn groot visioen diep in de ziel werden geprent en die grooten invloed bleven uitoefenen op zijn gansche werkzaamheid, is de eerste die van Jehovah's *heiligheid.* Het begrip heiligheid behoort tot den ouden schat van algemeen Semietische begrippen, en wordt in alle Semietische

talen door één zelfden wortel uitgedrukt (קדש) De etymologische beteekenis van dezen wortel is duister. Zoo wij de Arabische commentaren op den Koran mogen gelooven, is zij die van afstand of scheiding; maar het woord werd zoo vroeg in uitsluitend godsdienstigen zin gebruikt, dat zijn oorspronkelijke beteekenis niet meer met zekerheid kan worden nagegaan. 9) De traditioneele etymologie schijnt door het gebruik althans gewettigd. Voor den Semiet is alles wat met God in betrekking staat ook heilig en in dit verband schijnt het woord in zijn vroegste beteekenis niet enkel een positief begrip aan te duiden, maar eer den afstand en de vreeselijke tegenstelling tusschen het goddelijke en menschelijke uit te drukken. De verheven goddelijkheid van Jehovah wordt in 1 Sam. 2 : 2 geteekend door het woord: „Er is niemand heilig, gelijk Jehovah, ja er is niemand, dan Gij." „Ik ben God, en geen mensch," zegt Hosea, „de Heilige in het midden van u." Heiligheid is inderdaad de meest omvattende eigenschap der Godheid, evenzeer bekend bij de Israelieten als bij hun heidensche naburen. De „heilige goden" is een staande uitdrukking voor de goden der Phoeniciërs, zooals wij van het monument van Eshmunazar vernemen; en zoo kan het woord oorspronkelijk niet eenig denkbeeld, den dienst van Jehovah in 't bijzonder eigen, hebben gedragen. De kracht van het woord ligt in zijn groote onbestemdheid, want het sluit iederen bijzonderen karaktertrek der Godheid in zich. Iedere stap nader tot de ware kennis van God maakte zijn

beteekenis dieper. Zoo is de leer van Jehovah's heiligheid eenvoudig de leer van Zijn waarachtige Godheid. Wanneer de eerste tonen, die Jesaia in den hemelschen tempel hoort het „driemaal heilig" der seraphim is:

„Heilig, heilig, heilig is Jehovah der heirscharen;
De gansche aarde is van Zijn heerlijkheid vol."

dan zien wij, dat Jesaia het uitgangspunt voor zijn profetisch werk niet zoekt in de beschouwing van eenige eigenschap van Jehovah — zijn algemeene rechtvaardigheid, waarop Amos had gewezen, of zijn liefde, zooals Hosea in zijn prediking doet — maar in de gedachte, dat alle eigenschappen van den waren God in Jehovah, en in Hem alleen, zijn vereenigd.

De profeten, die aan Jesaia vorafgingen, predikten geen abstract monotheïsme; zij gingen niet uit van het denkbeeld, dat er slechts één God kon zijn; maar, ziende op Jehovah, Israels God, zooals Hij feitelijk aan Zijn volk bekend was, verklaarden zij Zijn wezen en karakter zóó, dat er een diepe klove ontstond tusschen Hem en de natuurgoden der heidenen. Zoo beteekende de Godheid van Jehovah, zooals die door de profeten werd geleerd, iets geheel anders dan de godheid of heiligheid van de afgoden of de heidensche goden. Het had niet langer een goeden zin, voor beiden dezelfde uitdrukkingen te gebruiken. Jehovah alleen was heilig, of, wat feitelijk hetzelfde is, Hij alleen was God in den waren zin des woords. Deze waarheid vormt den grondslag voor Jesaia's prediking. De geheele aarde is vol van de teekenen van Jehovah's macht; Hij is ver-

heven, want Hij woont in de hoogte (Hfdst. 33 : 5). Hij heerscht oppermachtig, zoowel in het rijk der natuur als op het wereldtooneel; en het ineenstorten van koninkrijken, de geheele oplossing van de oude bestaansvormen der Israelietische maatschappij, die met de nadering der Assyriërs gepaard ging, is voor Jesaia niets anders dan het grootste bewijs van Jehovah's onbeperkte heerschappij, die zich als zoodanig bewees in de ternederwerping van alles, wat Zijn oppermacht weerstond. De hoogheid des menschen zal gebogen en de hoogheid der mannen zal vernederd worden en Jehovah alleen zal in dien dag verheven zijn (Hfdst. 2 : 17).

Maar met dit al blijft Jesaia Jehovah's koningschap beschouwen als wezenlijk een koningschap over Israel. Op het eerste gezicht schijnt het ons een vreemde beperking voor iemand, die verklaart dat al wat de gansche aarde bevat Jehovah's eigendom is; maar inderdaad geeft deze beperking aan zijn leer een in het leven ingrijpende kracht, die anders niet mogelijk zou zijn. Het koningschap van Jehovah is voor den profeet niet zuiver beeldspraak, maar een letterlijke waarheid, en zoo kan Zijn koninkrijk alleen bestaan uit een volk, welks belangen Hij persoonlijk behartigt, welks aardsche bestuurders regeeren als Zijn vertegenwoordigers en van Hem vernemen, hoe zij in rechtspraak en staatkunde moeten handelen. Voor Jesaia is Jehovah niet enkel de Heilige in abstracten zin; Hij is de Heilige, die over Israel regeert, of om de geliefkoosde uitdrukking van den profeet te gebruiken:

„De Heilige Israels." Wordt het begrip heiligheid zoo in verband gebracht met Jehovah's betrekking tot Zijn volk, dan wordt het tegelijk daarmee een practisch element in den godsdienst; want volgens het gewone Hebreeuwsche spraakgebruik is heiligheid niet beperkt tot de Godheid, maar kan tevens aan aardsche dingen, die in het bijzonder voor Hem worden afgezonderd, worden toegekend. De tempel was een heilige plaats; de godsdienstige feesten waren heilige tijden; onbezielde dingen werden gewijd of geheiligd, doordat ze werden bestemd voor den dienst der Godheid, of aan het heiligdom werden geschonken. Evenzoo kan heiligheid een eigenschap van personen zijn; de profeet, die in zeer nauwe betrekking tot de Godheid stond, was „een heilige Godsman" (2 Kon. 4 : 9); de gewone Israeliet was niet heilig in dezen zin, maar hij werd toch gewijd of geheiligd door bijzondere ceremoniën, voordat hij aan de offerplechtigheden deelnam (1 Sam. 16 : 5); dezelfde uitdrukking wordt gebruikt voor de ceremoniëele reiniging, die werd aangewend om de onreinheid weg te nemen, welke een Israeliet verhinderde om aan heilige verrichtingen deel te nemen (2 Sam. 11:4).

In dit alles is er, naar gij bemerkt, niets, dat een zuiver geestelijken godsdienst kenmerkt, niets dat zich boven de primitieve begrippen, die de Israelieten met hun heidensche naburen gemeen hadden, verheft. Heilige plaatsen, dingen en tijden zijn de zoodanige, die aan het algemeen gebruik zijn onttrokken en bestemd voor godsdienstige doeleinden, en evenzoo is heilig-

heid, wanneer ze aan personen wordt toegekend, geen zedelijke eigenschap; ze ziet enkel op de ritueele afzondering van dingen die gemeen en onrein zijn, zonder welke de aanbidder niet in Gods tegenwoordigheid durft komen. Heiligheid en onzedelijkheid konden zelfs naast elkander bestaan; „de heilige vrouwen" (*kedēshōth*) van den godsdienst der Kanaänieten werden evenzeer in de volksheiligdommen der Israelieten gevonden, en waren *Hierodouloi*, bestemd voor onzedelijke doeleinden. Maar toen de prediking der profeten de heiligheid van Jehovah scherp tegenover de schijngodheid der Baälim stelde, moest ook de heiligheid van Jehovah's volks een andere beteekenis krijgen, dan die in het heidendom gold. Zoo wordt reeds door Amos gezegd, dat de onzedelijke handelingen der Hierodouloi Jehovah's heiligen naam onteerden (Amos 2 : 7). Maar met Jesaia kreeg deze verandering in Israels begrip van heiligheid een grooteren omvang. Hij ontwikkelt dit begrip buiten verband met godsdienstige handelingen. De heiligheid van Israel wordt beheerscht door de gedachte, dat Israel in al zijn doen en laten, maatschappelijk zoowel als godsdienstig, Jehovah's volk, Jehovah's eigendom is (Zijn wijngaard, zooals hij het in Hfdst. 5 uitdrukt), het terrein van Zijn persoonlijke zorg en werkzaamheid. Zoo is geheel Juda maar nog meer in 't bijzonder Jeruzalem als het ware één groot heiligdom, de heilige berg van Jehovah (Hfdst. 11 : 9) en op dezen heiligen berg moet alles in overeenstemming met Zijn heiligheid worden gebracht. De voorwaarden voor ceremoniëele heiligheid treden ge-

heel en al op den achtergrond; Israels taak, als een heilig volk, is met woord en daad Jehovah's heiligheid, d. i. Zijn Goddelijkheid te erkennen en te vereeren in die zedelijke eigenschappen, die Hem van de afgoden en valsche goden onderscheiden (Hfdst. 8:13; 29:23). Volgens Jesaia zijn „de kennis en vreeze van Jehovah" (Hfdst. 11 : 2) de eerste vereischten voor een goed bestuur; waar deze zijn, wat ze wezen moeten, daar zijn de voorwaarden voor Israels heiligheid vervuld. De ideaal-toestand van Jehovah's heiligen berg, is zulk een, waarin de aarde vol is van de kennis van Jehovah, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken (Hfdst. 11:9). En omgekeerd, waar deze dingen ontbreken, waar het aan Hem alleen verschuldigde eerbetoon door afgoden wordt gedeeld, waar men op heidensche waarzeggerij let, in plaats van op „de openbaring en de getuigenis" van Jehovah (Hfdst. 8:20), waar onrecht en onderdrukking welig tieren in spijt van den rechtvaardigen koning Israels, daar verandert de heiligheid Zijns volks in onreinheid en kan ze niet worden hersteld dan door een verterend gericht, dat de drek der dochteren van Zion zal afwasschen en de bloedschuld van Jeruzalem (Hfdst. 4:3 en 4).

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat Jesaia in deze beschouwing van het godsdienstig vraagstuk van zijnen tijd op de grondslagen, door zijn voorgangers Amos en Hosea gelegd, voortbouwt. Maar zijn behandeling van het vraagstuk is meer omvattend en veelzijdig. De prediking van Amos was enkel tegen de

schending van recht en gerechtigheid gericht, en gaf geen uitgangspunt voor een hervorming van den nationalen eeredienst. Zelfs de gouden kalveren liet hij onaangeroerd. Hosea daarentegen heeft een helder inzicht in de juiste zedelijke verhouding van het godsdienstig subject tegenover God. Dat subject is voor hem het verpersoonlijkte volk, zondigende en berouw toonende als één individu; en daarom geeft hij geen practische wenken, die men op den feitelijken, verwarden staat van zaken kan toepassen; zijn profetieën laten de klove ongedempt tusschen Israels zonden van het heden en zijn eindelijken terugkeer tot Jehovah. Jesaia daarentegen vindt in de heiligheid van Jehovah een beginsel, dat evenzeer geschikt is voor hervorming van den staat, als voor de verheffing van het godsdienstig leven; een ideaal, dat terstond drijft tot hervorming, en dat, al kan het niet geheel en al bereikt worden zonder de tusschenkomst van een louterend gericht, ten minste een veilige gids is voor allen in Israel, die naar iets beters uitzien. Bij alle vragen, hoe het volk doen moest, die door de gewichtige tijden waarin Jesaia leefde werden uitgelokt, was hij steeds gereed met een duidelijken, beslissenden raad, want op ieder moeielijk oogenblik was het Israels eenige plicht zich te vereenigen voor de taak om den inwendigen toestand van den staat in overeenstemming te brengen met het heilig karakter van Jehovah, en de uitkomst aan Zijn macht over te laten.

Eigenlijk was de taak van inwendige hervorming te

zwaar voor één geslacht. De geheele inrichting van den staat was in flagranten strijd met een juiste opvatting van Jehovah, of, zooals wij zouden zeggen, het leven des volks was niet heilig maar onrein. Een diep gevoel van deze onreinheid was de gedachte die bij den profeet opwelde, toen hij het eerst het visioen van Jehovah's heiligheid zag, en die zich in deze woorden uitte: „Wee mij! want ik verga, dewijl ik een man van onreine lippen ben, en ik woon in het midden van een volk, dat onrein van lippen is, want mijn oogen hebben den koning, Jehovah der heirscharen, gezien." Volgens het oude begrip van heiligheid was het in aanraking komen met heilige dingen noodlottig voor iemand, die ceremoniëel onrein was. Maar de onreinheid, waarvan Jesaia spreekt, is onreinheid van lippen — d. w. z. van woorden. Volgens Hebreeuwsch spraakgebruik sluiten iemands woorden (*debārīm*) eenerzijds zijn bedoelingen in, aan den anderen kant zijn handelingen; en zoo beteekent onreinheid van lippen onheiligheid van voornemens en handelingen naar den maatstaf van Gods heiligheid. De profeet zelf geeft ons den uitleg van deze metaphora in Hfdst. 3:8 „want Jeruzalem is verwoest en Juda is gevallen, dewijl hun tong en handelingen tegen Jehovah der heirscharen zijn, om de oogen Zijner heerlijkheid te verbitteren", en de uitwerking van dit vonnis vormt den hoofdinhoud van zijn eerste groote rede tegen Israel. (Hfdst. 2 vgll.) Er is echter nog een bijzondere reden, waarom in dit visioen de onreinheid des volks nader als een onreinheid van lippen wordt omschreven. Het visioen laat

ons Jesaia's wijding als gezant van Jehovah zien, en om zich van zulk een last te kunnen kwijten zijn „reine lippen" (Zeph. 3:9) een noodzakelijke voorwaarde. Maar Jesaia gevoelt, dat hij zelf deel heeft aan de onreinheid en onheiligheid des volks; zijn eigen lippen zijn onrein en onbekwaam voor een persoonlijk verkeer met Jehovah. En daarom wordt de wijdingsacte symbolisch voorgesteld als een reinigen der lippen door ze met een gloeienden steen, genomen van Jehovah's heiligen haard, aan te roeren. „Zie deze heeft uwe lippen aangeroerd", zegt een der dienende seraphim, „alzoo is uw misdaad van u geweken en uw zonde is verzoend." De wijze, waarop deze reiniging in het visioen wordt voorgesteld, is aan de oude bekende symbolen der ceremoniëele heiligheid ontleend. Het primitieve, godsdienstige denken brengt het begrip der godheid in 't bijzonder in verband met dat van een frisch, onverwelkelijk leven, 'en de onreinheid of onheiligheid, die verre van het heiligdom moet worden gehouden, gaat gepaard met bederf en dood. Vuur en water, de reine, het leven het meest nabijkomende elementen, 's menschen voornaamste middelen om bederf te weren, zijn de belangrijkste faktoren bij de ceremoniën der ritueele reiniging (Num. 31 : 23; deze plaats behoort tot de jongere wetgeving; maar dat dit beginsel reeds zeer oud is, blijkt uit Joz. 6 : 19 en 24). Vuur evenwel is een element, dat meer nog dan water, alles doordringt en aantast. De glans van het vuur is van ouds het hoogste symbool voor Jehovah's heiligheid, en reiniging

door vuur het beste beeld voor een totale wegneming van onreinheid. Voor Jesaia is het vuur van Jehovah's heiligheid niet meer dan een symbool. Wat het vuur niet kan verdragen, wat daardoor wordt verbrand en verteerd, is zedelijk onrein. „Wie is er onder ons, die bij een verteerend vuur wonen kan? Die in gerechtigheden wandelt en in billijkheden spreekt; die het gewin der onderdrukkingen verwerpt, die zijn handen uitschudt, dat zij geene geschenken behouden, die zijn oor stopt, dat hij geen bloedschulden hoore, (zijn toestemming niet geeft tot) die zijn oogen toesluit, dat hij het kwade niet aanzie (zich niet vermaakt met). Die zal in de hoogten wonen, de sterkten der steenrotsen zullen zijn hoog vertrek zijn; zijn brood wordt Hem gegeven, zijn wateren zijn gewis" (Hfdst. 33 : 14 vgll.). Wat het vuur kan verdragen, kan met Jehovah in heilige gemeenschap treden, en al wat deze proef niet kan doorstaan, kan niet in Zijn heiligdom, in Israel, vertoeven. Zoo heeft het vuur, dat Jesaia's lippen aanroert en hem tot zijn gemeenschap met God wijdt, zijn tegenhanger in het vurige gericht waardoor het onreine Israel heen moet gaan, totdat alleen het heilige zaad, het onverwoestbare, noodzakelijke element voor het leven des volks, zooals het behoort te wezen, overblijft. Gelijk het zilver door herhaald smelten wordt gereinigd, zoo moet ook Juda, niet eens, maar telkens opnieuw door het vuur gaan. „Al blijft slechts een tiende daarvan over, het moet weder door het vuur gaan" (Hfdst. 6 : 13), totdat al wat in Zion overblijft heilig zal zijn; „een iegelijk, die opge-

schreven is ten leven te Jeruzalem, als Jehovah zal afgewasschen hebben den drek der dochteren van Zion, en de bloedschulden van Jeruzalem zal verdreven hebben uit derzelver midden door den geest des oordeels, en door den geest der uitbranding" (Hfdst. 4 : 4 vgll.).

Dat dit de eenig mogelijke gedragslijn van Jehovah's heiligheid tegenover Israel is, is den profeet duidelijk zoodra zijn eigen lippen zijn gereinigd. Want het inzicht van den profeet in Jehovah's bedoelingen is een inzicht uit geestelijke sympathie geboren, en zoodra dus zijn zonden zijn weggenomen en zijn eigen leven is doordrongen van de macht van Gods heiligheid, hoort hij, die eerst slechts de ontzaglijke stem der seraphim had gehoord, welke zelfs den deurpost, waarbij hij stond, had doen trillen en zijn hart met ontzetting vervuld voor de vernietigende majesteit van den Allerhoogste, de stem van Jehovah zelf hem vragen: „Wien zal ik zenden, en wie zal ons henengaan?" en dan antwoordt hij zonder vrees: „Zie hier ben ik; zend mij henen." Maar al dadelijk wordt hem bekend gemaakt, dat zijn zending niet terstond vruchten zal dragen, dat geen spoedig komend, oppervlakkig berouw met Jehovah's bedoeling kan overeenkomen. Hij wordt gezonden tot menschen, die wel altijd zullen hooren, maar nooit verstaan, die steeds Jehovah's werk zien, maar nooit zijn ware bedoeling begrijpen; wier hart (of verstand) dikker wordt, wier ooren doover, wier oogen onder de prediking der profeten steeds zwaarder worden omgeven door wolken van geestelijke stompheid, die

weigeren zich te bekeeren en genezing van Jehovah te verwachten, totdat hun steden woest liggen zonder inwoners en hun huizen zonder bewoners, en het land in een woestijn is herschapen door de invallen van den vijand. En toch weet Jesaia van den beginne, dat dit verterende gericht, dat door de Assyriërs ten uitvoer wordt gelegd, zich juist in die richting beweegt, die Jehovah's heiligheid wil. De bijl is aan den wortel des booms gelegd, en moet, daar de tegenwoordige toestand zóó verdorven is, dat geen halve middelen kunnen baten, zijn vernielend werk verrichten. Maar het ware leven in Israel kan niet worden vernietigd. „Gelijk de terebinth en de eik, wier tronk blijft, ook al zijn ze omgehouwen" nieuwe loten schiet, zoo blijft ook „het heilige zaad" als een levende stam over en een nieuw en beter Israel zal op de puinhoopen van den staat verrijzen.

Dit zijn de beginselen van Jesaia's prediking, zooals hij ze ons in de beschrijving van zijn wijdingsvisioen geeft. De uitwerking en toepassing daarvan in zijn openbaar optreden moeten wij voor een volgende lezing laten rusten.

ZESDE VOORLEZING.

DE OUDSTE PROFETIEËN VAN JESAIA.

In de laatste lezing hebben wij gezien, dat de rangschikking van de bestaande verzameling van Jesaia's profetieën ons tot de gevolgtrekking brengt, dat de profeet op verschillende tijden van zijn leven verscheidene afzonderlijke boeken uitgegeven heeft, die den hoofdinhoud van enkele gedeelten van zijn mondelinge prediking bevatten. Het is niet duidelijk, of bij Amos en Hosea iets dergelijks heeft plaats gevonden; wat Amos betreft, kunnen wij het als zeker beschouwen, dat zijn boek niet werd geschreven dan toen zijn gansche zending aan Israel was volbracht en verworpen. Jesaia gebruikte daarentegen de uitgaven van zijn vroegere profetieën als een middel om zijn steeds voortgezet mondeling werk aan te vullen. Hij stond niet zoo op zich zelf als Amos en Hosea. In het begin van zijn werkzaamheid vinden wij hem reeds omgeven door een kring van leerlingen, aan wie hij zijn

geschreven profetieën in de eerste plaats schijnt toevertrouwd te hebben (Hfdst. 8:16); en zoo kon hij op een grooter kring invloed uitoefenen, dan hij ooit alleen door mondelinge prediking had kunnen bereiken. Dat hij van deze methode om door boeken te onderrichten, ja zelfs, naar het schijnt, door een soort van aanplakbiljetten, die op de een of andere publieke plaats werden aangeslagen (Hfdst. 8:1; 30:8) 1), gebruik maakte, wijst op het bestaan van een aanzienlijk lezend publiek, en het zij opgemerkt als een belangrijke toelichting tot dit feit, dat de onlangs ontdekte inscriptie, in den in de rots uitgehouwen tunnel van Siloam, die waarschijnlijk uit den tijd van Jesaia dagteekent, geen officieel bericht is, maar door de werklieden, op eigen initiatief uitgehouwen schijnt te zijn. Lezen en schrijven moet dus vrij algemeen zijn geweest, (vergl. Jes. 29:11 vgll.) en de op den juisten tijd uitgegeven verzamelingen van profetieën, door zijn vrienden verspreid, hebben ongetwijfeld hun aandeel in den blijvenden en uitgebreiden invloed, dien hij langzamerhand verkreeg.

Wij moeten niet denken, dat Jesaia's uitgaven eenvoudig losse bladen waren die afzonderlijke profetieën bevatten. Iedere uitgave was klaarblijkelijk een weloverdachte uiteenzetting van den inhoud van zijn prediking, die, toen hij ze voor het eerst uitsprak, over verscheidene jaren zal hebben geloopen; Hfdst. 2—5 b. v., met de daarmede verbonden passage Hfdst. 9:8—10:4, bevatten geheel het profetisch onderricht, vóór den oorlog van 734, en kunnen moeielijk vóór het uitbreken van dien

oorlog, zijn uitgegeven, daar eenige zinspelingen op de eerste periode daarvan schijnen te doelen. De ernst der tijden maakte het noodzakelijk, dat Jesaia een bijzondere poging deed om zijn volk de beteekenis van hun godsdienst naar waarde te doen schatten, en dit kon hij niet beter doen, dan door den hoofdinhoud van zijn vermaningen, die hij jaren achtereen hun had voorgehouden, wederom in 't kort in het geheugen terug te roepen. Een boek, zóó geschreven, werd nog iets meer dan een reeks van dorre toespraken: het nam de gedaante aan van een profetische toelichting op de politieke gebeurtenissen, de verschijnselen op maatschappelijk en godsdienstig gebied van een bepaalde periode van Juda's geschiedenis, waarbij, wat met het oog op de toekomst werd gezegd, zich vermengde met een blik in het verleden. De eigenaardigheden van het Hebreeuwsche taaleigen en de profetische stijl maken het dikwijls moeielijk te onderscheiden tusschen verhaal en voorspelling, en de moeielijkheid wordt nog grooter door het feit, dat voorspellingen, die op de naaste toekomst betrekking hadden, somtijds vervuld werden nog voordat ze op schrift waren gebracht. Was het hoogste doel van den profeet geweest te toonen, dat hij toekomstige dingen kon voorzien, dan zou hij wel met de meeste zorg een scherpe grenslijn tusschen de voorspellende en de op het verleden terugziende gedeelten van zijn geschriften hebben getrokken; maar in waarheid was het voorspellen van de toekomst slechts één element in zijn taak om het volk duidelijk te maken,

wat Jehovah thans met Zijn handelingen bedoelde en hoe Hij begeerde, dat men ze ter harte zou nemen. Het zou louter hoogmoed zijn geweest dezen plicht op te offeren aan dien van telkens iedere voorspelling juist zóó op schrift te brengen, als zij het eerst was gegeven. Wanneer de historische gebeurtenissen nieuw licht op eenig deel van de prediking des profeten hadden geworpen, dan gebruikte hij dat licht op de juiste plaats, en zoo moeten wij over het algemeen, hoewel verscheiden deelen van Jesaia 2—5 ongetwijfeld, wat de hoofdzaak betreft, heel wat ouder zijn dan het begin van Achaz' regeering, toch dit gedeelte van Jesaia's profetieën beschouwen als feitelijk de hoogte aangevende, waartoe zijn profetische beschouwing gekomen was, nadat hij verscheidene jaren als profeet werkzaam was geweest, omstreeks het begin van den oorlog met Pekah en Rezin, of, wat hetzelfde is, omstreeks den tijd van Achaz' troonsbestijging.

De toestand van het koninkrijk op het oogenblik, dat het boek verscheen, wordt in duidelijke bewoordingen door den profeet in zijn slotrede geschetst, maar voor den lezer der Stat. Vert. is de beteekenis van deze plaats eenigszins duister, niet alleen door de omzetting van Hfdst. 9 : 8—10:4, maar nog meer door de onnauwkeurige vertaling van verscheidene tijden als toekomstig in plaats van verleden, zoodat, wat de Stat. Vert. als voorspellingen geeft, wezenlijk beschrijvingen zijn van den staat van zaken, toen de profeet schreef. Om de volgorde te herstellen en den juisten zin te krij-

gen moeten wij Hfdst. 9 : 8 vgll. terstond na Hfdst. 5: 25 lezen, zoodat zij een reeks van 4 strofen vormen, welke in climax de rampen, die de Israelieten reeds getroffen hebben, beschrijven, en telkens eindigen met de woorden: „Om dit alles wordt Zijn toorn niet afgewend, maar Zijn hand is nog uitgestrekt." Het eindoordeel ligt dus nog in de toekomst, de Assyriërs zijn de werktuigen die het moeten voltrekken en hun nadering wordt geschilderd in de profetie van Hfdst. 5 : 26—30, waarmede het boek sluit.

Koning Jotham, de laatste van een reeks van krachtige en over het algemeen voorspoedige koningen, was op het kritieke oogenblik, toen Pekah en Rezin hun plannen tegen het koninkrijk zagen rijpen, gestorven. De strijdende partijen in Noord-Israel gaven hun veeten op om gemeene zaak tegen Juda te maken (Hfdst. 9:21) en de trotsche inwoners van Samaria hoopten door deze politiek hun in vroeger jaren van rampspoed verloren prestige meer dan te herstellen (Hfdst. 9 : 9 en 10). Terzelfder tijd begonnen de Syriërs in de oostelijke onderhoorigheden van Juda te opereeren, met het doel om zich meester te maken van de haven van Elath aan de Roode Zee, terwijl de Filistijnen de Judeërs in den rug aanvielen, en de vruchtbare laaglanden verwoestten (Hfdst. 9 : 12; 2 Kon. 16 : 6). Een zware en onverwachte slag had het Judeesche leger reeds getroffen, een nederlaag, waarbij de kop en de staart, de tak en de bieze, — d. i. de hoogste bevelvoerder en de gemeene soldaat, — neergesabeld waren in een meedoogenloos bloedbad

(Hfdst. 9 : 14). 2) Achaz was niet de geschikte leidsman in zulk een hachelijken tijd; zijn karakter was wuft en onmannelijk, zijn politiek werd hem in den harem voorgeschreven (Hfdst. 3 : 12). Ook de inwendige toestand van den staat was er niet naar om vertrouwen in te boezemen. Wel had zich rijkdom in menigte opgehoopt in den voorafgeganen tijd van voorspoed, maar deze was, zooals wij in de vorige lezing gezien hebben, zóó verdeeld, dat hij het volk eerder zwakker dan sterker maakte. De rijke adel verzonk in zinnelijkheid en weelde (Hfdst. 5 : 11), het hof was vol intrigues en de buitensporigheid en ijdelheid der vrouwen gaven den toon aan in de aristocratische kringen (Hfdst.3 : 16 vgll. vgl. Hfdst. 3 : 12, 4 : 4), die, evenals de *noblesse* in Frankrijk aan den vooravond van de Fransche revolutie, opgingen in vroolijke vermaken, terwijl het volk door onderdrukking te gronde werd gericht en de noodkreten hunner ellende het land vervulden (Hfdst. 3 : 15; 5 : 1). Alle maatschappelijke banden waren losgemaakt door het overal heerschende onrecht, ieder zorgde voor zich zelf en niemand voor zijn broeder (Hfdst. 9 : 19 vgll.). Alle eerbied voor stand werd ondermijnd (Hfdst. 3 : 4 en 5); niet lang zou het duren, of niemand zou meer een gewichtig ambt willen bekleeden of zijn vermogen voor het heil des vaderlands veil hebben (Hfdst. 3 : 6 vgll.).

Wij moeten niet meenen, dat aan de meesten, die aan het politiek leven deelnamen, op dat oogenblik deze verdorvenheid van den staat zoo ernstig en onloochen-

baar toescheen, als Jesaia haar ons voorstelt. De beste regeering in het Oosten laat misbruiken toe, die wij ondragelijk zouden vinden, en in 't bijzonder baren het onrecht en het lijden der armen weinig opzien en banen zich niet gemakkelijk een weg tot den hoogsten zetel van het bestuur. De aandacht der regeering richtte zich ongetwijfeld bijna uitsluitend op de gevaren, die van buiten af dreigden; hun plannen om daaraan te ontkomen namen den vorm aan van oorlogstoerustingen of richtten zich op een mogelijk verbond met Assyrië. Voorloopig zagen zij geen reden tot moedeloosheid; de opeengehoopte schatten des volks waren nog niet uitgeput en de eigenaardige Hebreeuwsche hardnekkigheid, die in later tijden meer dan eens de Joden in een wanhopigen strijd wikkelde tegen onoverwinnelijke tegenstanders, werd door valsch godsdienstig vertrouwen gevoed. De afgoden, waarvan het land vol was, hadden hun goeden naam nog niet verloren; Jesaia alleen voorzag het naderend uur van wanhoop, wanneer deze onmachtige helpers met de harde werkelijkheid zouden te doen krijgen (Hfdst. 10 : 10 en 11), wanneer de volken en hun goden, van den Euphraat tot de Middellandsche zee, zouden bukken voor het ruw geweld der Assyrische legers, wanneer de mensch zijn afgoden zou wegwerpen voor de mollen en de vleermuizen vanwege den schrik van Jehovah, wanneer Hij zich opmaakt om de aarde te verschrikken (Hfdst. 2 : 21). Voor de groote menigte in Israel bestond het onderscheid, dat Jesaia tusschen de afgoden en Jehovah maakte,

niet; de afgoden zelf waren verbonden met de heiligdommen der nationale Godheid en men verbeeldde zich, gelijk het huis van Ephraïm zich dat in de dagen van Amos verbeeld had, dat Jehovah geen deel had aan de rampen, die Zijn land troffen; dat Hij, ofschoon Hij voor het oogenblik geheel werkeloos was, spoedig tusschenbeide zou komen en alleen tusschenbeide kon komen ten voordeele van Juda. Maar voor Jesaia hadden deze gewaande teekenen van Jehovah's tijdelijke werkeloosheid juist een tegenovergestelde beteekenis: zij bewezen, dat de Koning van Israel ten gerichte was opgestaan, en niet langer de zonden des volks zou verschoonen: „Jehovah stelt zich om te pleiten, en Hij staat om Zijn volk te richten; Jehovah komt ten gerichte tegen de oudsten Zijns volks en tegen deszelfs vorsten, want *gijlieden* hebt dezen wijngaard verteerd, de roof des ellendigen is in uwe huizen. Wat is uliedeu, dat gij Mijn volk verbrijzelt, en de aangezichten der ellendigen vermaalt? spreekt de Heer, Jehovah der heirscharen?" (Hfdst. 3:13 vgll.). „Want de wijngaard van Jehovah der heirscharen is het huis van Israel en de mannen van Juda zijn een plant Zijner verlustingen; en Hij heeft gewacht naar recht, maar ziet, het is schurftheid, naar gerechtigheid, maar ziet, het is geschreeuw" (Hfdst. 5 : 7). Telkens weer stelt Jesaia het vreemde zelfbedrog ten toon, dat geen verband kon zien tusschen de zonden des volks en het dreigende verbond der vreemde machten, en het dwaze gedrag van den adel, die voortging op den weg zijner ongerechtigheid

en uitspattingen, zonder het werk van Jehovah te aanschouwen, of te zien op het maaksel Zijner handen (Hfdst. 5 : 12). Alle zedelijke begrippen van deze menschen waren geheel en al in de war: zij noemden kwaad goed, en goed kwaad; zij stelden duisternis tot licht, en het licht tot duisternis, het bittere tot zoet, en het zoete tot bitter (Hfdst. 5 : 20). In plaats van de vermaningen van Jehovah's ongenoegen te lezen, die zoo duidelijk op iedere bladzijde der geschiedenis van dien tijd geschreven stonden, verlangden zij naar Zijn tusschenkomst als het eenige redmiddel in al hun moeielijkheden. „Dat Hij haaste," zeiden zij, „dat Hij zijn werk bespoedige, opdat wij het zien en laat naderen en komen de raadslag van den Heilige Israels, dat wij het vernemen". Zóó, in hun blindheid voor alle zedelijke begrippen en al de teekenen der tijden, gingen zij voort het verderf na te jagen „die de ongerechtigheid trekken met koorden der ijdelheid, en de zonde met dikke wagenzelen." In hun zelfbedrog waren zij vol van politieke wijsheid (Hfdst. 5 : 21), maar zij hadden geen oog voor de principiëele waarheid, waarvan Jesaia inzag, dat zij zwaarder wegen moest dan alle menschelijke staatkunde — dat Jehovah de eenige gever van goed en kwaad was voor Israel, en dat de wet van Zijn bestuur was de wet van heiligheid en gerechtigheid; „Zij hadden de wet van Jehovah der heirscharen verworpen en de rede van den Heilige Israels versmaad" (Hfdst. 5:24). En nu moest dat gansche samenstel van zonde en zelfmisleiding in één oogenblik geheel vernietigd wor-

den, als kaf en stoppelen bij de aanraking van het vuur (Hfdst. 5 : 24). „De Scheool (de onderwereld) heeft zijn kaken wijd opgesperd en zijn mond opengedaan zonder maat, opdat nederdale hare heerlijkheid, en hare menigte met gedruisch, en die in Zion van vreugde opspringt; dan zal de gemeene man nedergebogen worden, en de aanzienlijke zal vernederd worden en de oogen der hoovaardigen zullen vernederd worden. Doch Jehovah der legerscharen zal verhoogd worden in recht en de Heilige God zal geheiligd worden in gerechtigheid" (Hfdst. 5 : 14 vgll.). Jehovah zal verhoogd worden, want op Zijn bevel haast de engel der verwoesting zich tot het gevloekte volk. De waarschuwingen van het heden en verleden zijn evenzeer veracht. Wat Israel reeds geleden heeft, heeft geen vruchten der bekeering afgeworpen en Jehovah's toorn is nog niet verzoend. En nu: „Hij werpt een banier op onder de heidenen van verre, en Hij tsist hen herwaarts van het einde der aarde; en ziet, haastelijk, snellijk komen zij aan. Geen moede en geen struikelende is onder hen; niemand sluimert, noch slaapt, noch wordt de gordel hunner lendenen ontbonden, noch de schoenriem hunner schoenen afgescheurd. Hun pijlen zijn scherp en hun bogen gespannen; hunner paarden hoeven zijn als een rots, en hun raderen als een wervelwind. Hun gebrul is als van een leeuwin, zij brullen als jonge leeuwen brieschende en den roof grijpende en wegvoerende; en er zal geen verlosser zijn." Het gebrul van den leeuw geeft het oogenblik aan van zijn sprong; het

plotselinge brieschen, dat volgt, bewijst, dat de prooi is gegrepen. Juda ligt ter aarde geworpen onder den klauw van den Assyriër, en door het gansche land wordt geen geluid gehoord, dan het dof gebrom der ruwe wreedheid, als hij kruipt over het hulpelooze slachtoffer. „En Hij zal tegen Juda te dien dage bruischen, als het bruischen der zee, wanneer de zeeman uitziet naar het land; maar helaas! duisternis verhindert hem, en het licht is veranderd in donkerheid door de wolken" (Hfdst. 5 : 26—30).

Deze schildering van het gericht heeft, naar gij ziet, al de nauwkeurigheid, die voortvloeit uit het feit, dat Jesaia geen onbekend, maar een werkelijk bestaand en dreigend gevaar beschrijft — hetzelfde gevaar, dat Amos zoo duidelijk één geslacht vroeger had gezien. Dat Assyrië zich mengde in de zaken van de Palestijnsche staten, kon uit den aard der zaak niets anders dan een totale vernietiging van het oude staatkundig evenwicht en gezag met zich medebrengen. Geen enkele van alle staten, die rondom Juda lagen, kon met goed gevolg weerstand bieden aan den goed geleiden aanval van een groote, wel gedisciplineerde krijgsmacht; en eenige kennis van de Assyrische staatkunde was genoeg om te begrijpen, dat de inlijving van de Middellandsche zeekust door dat rijk alleen een kwestie van tijd was, en in geen geval ver af kon liggen. De staatslieden van Juda waren voor deze waarheid blind door hun eigenaardig Semietischen trots, door de echt Oostersche traagheid, die niet verder dan het eerstvolgende

oogenblik ziet, en bovenal door een valsche godsdienstige gerustheid. Dat soort van Jehovahdienst, dat niet geleerd had den God van Israel af te scheiden van de afgoden, die de menschen hulp deden zoeken bij het maaksel hunner handen, was alleen mogelijk voor hen, die even weinig van de wereld als van God afwisten. Een juiste waardeering alleen van de menschelijke factoren der wereldgeschiedenis zou hun getoond hebben, dat de Assyriër sterker was dan de afgoden, hoewel het een geloof van een profeet vereischte in te zien, dat er een God in Israel was, aan wiens bevelen Assyrië zelf zonder het te weten gehoorzaamheid verschuldigd was. Maar de leiders van Juda durfden eigenlijk de werkelijkheid van een toestand niet onder de oogen te zien, die al hun geliefkoosde denkbeelden omverwierp, die geen vooruitzichten, maar enkel wanhoop schonk. Jesaia had den moed de waarheid te zien en te verkondigen, omdat hij overtuigd was, dat te midden van den val der volkeren, Jehovah's troon niet zou wankelen, en Hij zou verhoogd zijn, als alles was vernederd.

De geheele beteekenis der dreigende crisis wordt door den profeet in een reeds aangehaald woord aldus te zamen gevat: „Jehovah der heirscharen zal verhoogd worden in recht, en de Heilige God zal geheiligd worden in gerechtigheid." Maar willen wij de bedoeling van dit recht en de beteekenis van deze gerechtigheid begrijpen, dan moeten wij er voor op onze hoede zijn om deze woorden in dien technischen zin op te

vatten, dien zij in onze theologie hebben. Wanneer Jesaia spreekt van Jehovah's gerechtigheid, dan doet hij dit omdat hij Jehovah als den Koning van Israel beschouwt, die onder Zijn volk hetzij onmiddellijk hetzij door zijn aardschen plaatsvervanger al de gewone functies der burgerlijke overheid uitoefent. Jehovah's gerechtigheid is niets anders dan koninklijke gerechtigheid in den gewonen zin des woords en Zijn terrein is het terrein van Zijn eigenlijke heerschappij — d. i. het land Israels. Jehovah's groote oordeelsdaden door middel der Assyriërs hebben precies hetzelfde doel, als dat waarnaar een goed aardsch rechter jaagt — niet de verandering van de harten der menschen, maar het wegnemen van onrecht in den staat, de bestraffing der overtreders, de herstelling van orde en recht, en het eindelijk geluk van een gehoorzaam volk. „Ik zal mijne hand tegen u keeren," zegt Jehovah, „en Ik zal uw schuim op het allerreinste afzuiveren en Ik zal al uw tin wegnemen; en Ik zal u uwe rechters wedergeven als te voren, en uwe raadslieden als in den beginne; daarna zult gij de stad der gerechtigheid, de getrouwe stad genoemd worden" (Hfdst. 1 : 25 en 26). Zeer zeker moeten wij niet vergeten, dat, wanneer Jesaia Jehovah's bedoeling beperkt tot de herstelling van Jeruzalem, zooals het eens was geweest, de dagen van David in de herinnering des volks geïdealiseerd werden. Alleen de deugden van het oude Jeruzalem zonder zijn lang vergeten gebreken moeten weer te voorschijn komen, maar juist daarom is het duidelijk, dat het ideaal eenvoudig een volkomen

goed geordende staat is — geen hemelsche staat, waarin ieder zonder zonde is in de Nieuw-Testamentische beteekenis van het woord. Het is een ideaal dat werkelijk zou worden verwezenlijkt, zoo de rechters en raadgevers des volks weer waren, wat zij in een land, welks koning de Heilige Israels is, behoorden te zijn. 3)

De beperktheid in Jesaia's opvatting van Gods gericht leidt ons meteen er toe de daarmee gelijkloopende beperktheid in het gebruik van de woorden zonde, zondaars en dergelijke aan te geven. Zonde is, zooals wij in een vorige Lezing hebben gezien (pag. 117 vgll.), voor den Israeliet iedere handeling, die iemand in het ongelijk stelt tegenover een ander, die de macht heeft hem dit te doen berouwen. Zonde tegen Jehovah is dus zulk een handelwijze, welke Hij als koning en hoogste rechter in Israel moet onderzoeken, niet zonde in de Nieuw-Testamentische beteekenis, maar eenerzijds vergrijpen tegen recht en billijkheid, anderzijds afgodendienst, welke een loochening is van Jehovah's waarachtig koningschap. Daarom leert de profeet ook geen algemeene zondigheid. De Israelieten worden in twee klassen verdeeld — de rechtvaardigen, die niets van Jehovah hebben te vreezen, en de goddeloozen, welke Zijn tegenwoordigheid met schrik vervult (Hfdst. 33 : 14). Welgelukzalig de rechtvaardigen, die de vrucht hunner werken zullen eten, wee den goddelooze, want hij zal het loon zijner handen ontvangen — dit is de wet van Jehovah's rechtvaardigheid (Hfdst. 3 : 10 en 11); en

wanneer zij in al haar volheid zal worden voltrokken, is het ideaal van Zijn heerschappij geheel verwezenlijkt. De verlossing van Zion wordt in denzelfden zin opgevat. „Zion zal door recht verlost worden en hare wederkeerenden door gerechtigheid" (Hfdst. 1 : 27). De verlossing is niet de geestelijke bevrijding van ieder afzonderlijk, maar de bevrijding van den staat, die enkel kan worden verkregen door de zondaren en hun zonde uit te zuiveren, en het overblijfsel des volks tot gehoorzaamheid en den waren eeredienst te brengen. Zoo er meer dan dit mee werd bedoeld, zou er geen waarheid zijn in Jesaia's voorstelling van het te loor gaan der macht en onafhankelijkheid van den staat door Assyrië als een middel tot verlossing. Maar als wij de beschouwingen des profeten nemen, zooals hij ze ons geeft, zonder ze ingewikkeld te maken door er denkbeelden van een latere periode der openbaring in te leggen, dan wordt ons de kracht van zijn bedoelingen eensklaps duidelijk. De eerste voorwaarde voor maatschappelijke hervorming, was de ondergang der verdorven regeering. Zoolang deze de teugels in handen hield, kon er geen hoop op verbetering worden gekoesterd; en in de nadering der Assyriërs ziet Jesaia het juiste middel om haar hoovaardij en tyrannie in het stof te werpen. Evenzoo was de eerste voorwaarde voor een zuiveren eeredienst en een oprecht huldebetoon aan Jehovah, dat het volk de nietigheid der afgoden zou leeren kennen, die de Assyriërs in al hun veldtochten vernietigden of gevankelijk met zich mede voerden.

Daarom ziet Jesaia zonder vrees uit naar den dag, wanneer alle macht van Juda zal vernederd zijn, wanneer groote en voortreffelijke huizen zonder bewoners zullen zijn (Hfdst. 1 : 9) en wanneer rondtrekkende herders naar welgevallen zullen zwerven over de rijke korenvelden in de vruchtbare wijngaarden van Juda (Hfdst. 5 : 17). Hij kan dit doen, omdat Jehovah als Israels koning te midden van het oordeel blijft heerschen en heerscht met goedgunstigheid over het overblijfsel uit Israel (Hfdst. 4 : 2). Ten dage der grootste ellende, wanneer het land allen onwezenlijken menschelijken roem verloren heeft, dan „zal de spruit van Jehovah 4) zijn tot sieraad en tot heerlijkheid en de vrucht der aarde tot voortreffelijkheid en tot versiering dergenen, die het ontkomen zullen in Israel". Nog eenmaal als in vroeger dagen zullen de Israelieten de vruchten van het land Kanaän, de eenvoudige zegeningen van het akkerleven, weten te waardeeren als de beste teekenen van Jehovah's goedheid, den besten grondslag voor een gelukkig en godvreezend leven, en zullen niet langer de verloren heerlijkheid betreuren uit dien tijd, toen het land vol zilver en goud, vol paarden en wagenen en al den omhaal van menschelijke weelde en grootheid was. Allen, die overblijven in Zion, zullen heilig zijn, want de drek der dochteren van Zion en de bloedschulden van Jeruzalem zijn afgewasschen door den vurigen adem des oordeels. Jehovah Zelf zal Zijn volk overschaduwen, hen voor alle kwaad behoedende. Zijn heerlijkheid, zich openbarende in een wolk en een rook des daags, in

vlammend vuur des nachts, zal wezen tot een bedekking over den Berg Zion. Hij zal hun schaduw zijn des daags tegen de hitte, hun toevlucht en verberging tegen den storm en den regen (Hfdst. 4 : 3 vgll.).

De schildering van Israels herstel daalt niet, zooals wij zien, in zulke bijzonderheden af, als die, waarmede de profeet ons het heden beschrijft of het naderend oordeel ons teekent. Hoe Jehovah's ideaal bestuur zal zijn, is tot nog toe zeer onbestemd; het grootsche maar niet nader omschreven beeld der overschaduwende heerlijkheid drukt niets meer uit, dan de steeds blijvende tegenwoordigheid en algenoegzame hulp van den Koning Israels. En dit is een wet voor alle profetie. Men zou zich zeer bedriegen, wanneer men veronderstelde, dat Israels zieners in de verre toekomst blikten met dezelfde klaarheid, die bij hun beschouwing van gelijktijdig plaatshebbende gebeurtenissen gevonden wordt. Den inhoud der Messiaansche profetie moet men ideëel, niet letterlijk opvatten; de taak van een profeet is niet de historie te anticipeeren, maar de beginselen der goddelijke genade aan te geven, die de toekomst zullen beheerschen, omdat zij als Jehovah's voornemen eeuwig zijn. Waarachtig geloof vraagt niets meer dan dit; slechts het ongeloof vraagt naar tijden en gelegenheden, wil niet enkel Jehovah's bedoeling weten, zooals die zich tot de aanhangige vraagstukken van het heden verhoudt, maar ook hoe deze zich naar de behoeften en omstandigheden, die nog ver van ons liggen, zal voegen. De wet der profetische openbaring is de door Amos reeds gegevene: de Heer

Jehovah doet niets, zonder Zijn verborgenheid aan Zijn knechten, de profeten, bekend te maken. Hij handelt met hen als een verstandig vorst handelt met zijn vertrouwden raadsman. Hij laat hen nooit in het duister wat betreft het oogmerk en de beteekenis van Zijn handelwijzen in het heden en Hij ontsluit hun de toekomst, zoover als noodig is voor dit doel, maar verder niet.

Het valsche vertrouwen van de bestuurders van Juda, zooals wij dat in het eerste boek van zijn profetieën beschreven vinden, werd hevig gestraft door den voortgang van den oorlog met Pekah en Rezin. „Het werd den huize van David geboodschapt, zeggende: de Syriërs rusten op Damascus; 5) zoo bewoog zich zijn hart en het hart zijns volks gelijk de boomen des wouds bewogen worden door den wind" (Hfdst. 7 : 2). Het plan der verbondenen bedoelde een totale uitroeiing der Davidische dynastie, en een nieuwe koning over Juda was reeds gevonden in den persoon van een zekeren „zoon van Tabeal" (Hfdst. 7 : 6). De verbondenen behaalden belangrijke voordeelen, de Syriërs in het bijzonder door zich meester te maken van de havenstad Elath. Maar een poging om Jeruzàlem in te nemen mislukte, en, hoewel Achaz van alle zijden benauwd werd, kon zijn positie niet hopeloos genoemd worden, omdat hij de sterkste vesting van Palestina nog in bezit had. Bij den koning echter en zijn vorsten had onredelijk vertrouwen plaats gemaakt voor een evenzeer onredelijken angst. Zij zagen slechts één uitweg, n.l. zich te werpen in de armen van Assyrië. Zij wisten wel, dat de

eenige voorwaarde, waarop die bescherming verkregen kon worden was, dat zij de Assyrische opperheerschappij moesten aanvaarden met betaling van een hooge schatting; een gezantschap werd gezonden, beladen met al de schatten van het paleis en den tempel, om aan te kondigen, dat de koning van Juda zich als „den dienaar en zoon" van Tiglath Pileser beschouwde (2 Kon. 16 : 7 vgll.). De gezanten bereikten zonder moeite hun doel, dat zeer goed met de plannen van den Grooten Koning overeenkwam. Het onoverwinnelijke leger werd in beweging gezet, Damascus ingenomen, zijn inwoners gevankelijk weggevoerd, en Gilead en Galilea ondergingen hetzelfde lot. In Damascus ontving Tiglath Pileser de persoonlijke huldebewijzen van Achaz, wiens wuft karakter zoo weinig de gevaren, die zijn nieuwe verplichtingen met zich medebrachten, inzag, dat hij naar Jeruzalem terugkeerde zijn hoofd vol van de merkwaardigheden op het gebied van kunst en godsdienst, die hij op zijn reis had gezien. Bij een nationale crisis van het allergrootste gewicht vond hij geen zaak van meer dringend belang dan de oprichting van een nieuw altaar in den tempel naar een model, dat hij uit Damascus had medegebracht (2 Kon. 16 : 10 vgll.). De zonnewijzer van Achaz (2 Kon. 20 : 11) en een opperzaal op het dak van den tempel, met altaren ongetwijfeld voor den dienst van het heir des hemels bestemd (2 Kon. 23 : 12), 6) waren beide juist dingen voor den onbeduidenden en bijgeloovigen virtuoos, die zich verbeeldde, dat de invoering van eenige buitenlandsche nieuwighe-

den luister zou bijzetten aan een regeering, die de onafhankelijkheid van Juda had vergooid en een oogenblikkelijke uitkomst zocht door een dienstbaarheid op zich te laden, wier last bijna ondragelijk werd. De Assyriërs waren onverschillig voor het welzijn van hun vazalstaten. Het beginsel van dit rijk was uitmergeling; en Achaz, wiens middelen door de eerste belasting reeds waren uitgeput, werd spoedig door de herhaalde aanmaningen van zijn meesters gedwongen den tempel zelfs van zijn oud koperwerk en andere vaste versieringen te berooven (2 Kon. 16 : 17 vgll.). De toevallige vermelding van dit feit, in een fragment uit de geschiedenis van den tempel in het boek der Koningen ingevoegd, is voldoende aanwijzing van de moeielijkheden, waarin het rijk van Juda was gewikkeld. De tijd was niet verre meer, wanneer aan de roofzucht der Assyriërs niet langer kon worden voldaan, en zijn plunderende horden over het land zouden worden losgelaten.

Op het oogenblik, dat Achaz en zijn door schrik bewogen raadslieden het wanhopige besluit namen om den staat toe te vertrouwen aan de teedere barmhartigheid van den Grooten Koning, was Jesaia de eenige in Juda, die zijn kalmte en zijn geloof behield. Hij had lang voorzien, dat het oordeel onvermijdelijk was, en hij wist, dat de rampen van den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog slechts een voorspel waren van een grooter catastrophe, waarbij de geesel der Assyriërs op Juda en Ephraïm te zamen zou neerkomen. Hij had deze waarheden verkondigd, toen niemand anders het gevaar inzag en de uit-

gave van het eerste deel zijner profetieën viel bijna samen met het plotseling wegzinken van het vertrouwen des volks. Maar voor Jesaia was de val van de zondaren in Juda even zeker als de onvernietigbaarheid van het heilige zaad, de verlossing dergenen, die bestemd waren in Jeruzalem te leven. Op het oogenblik der paniek stond dit gedeelte van de profetische waarheid op den voorgrond en wel zóó, dat de profeet volkomen zekerheid gaf, dat het plan van Pekah en Rezin, hetwelk op niets meer of minder dan op den geheelen ondergang der Judeesche monarchie berekend was, niet kon gelukken. „Wacht u," zegt hij tot Achaz, „en wees gerust; vrees niet en uw hart worde niet week van wege deze twee rookende vuurbranden; van wege de hitte des toorns van Rezin en de Syriërs en van den zoon van Remalia. Omdat zij kwaad tegen u beraadslagen, zeggende: Laat ons optrekken tegen Juda en het schrik aanjagen en het voor ons veroveren en den zoon van Tabeal koning maken in het midden van hen. Aldus zegt de Heer Jehovah: Het zal niet bestaan en het zal niet geschieden, want het hoofd van Syrië is Damascus, en het hoofd van Damascus is Rezin, en het hoofd van Ephraïm is Samaria en het hoofd van Samaria is de zoon van Remalia. Indien gijlieden niet gelooft, zult gij niet bevestigd worden" (Hfdst. 7 : 4—9).

Bij het vertalen van deze profetie heb ik de beste nieuwe commentaren gevolgd, wanneer ik als onecht de woorden, die aan het slot van vers 8 staan, verwerp, daar zij het paralellisme verbreken en de kracht

van de smalende zinspeling op Rezin en Pekah verzwakken. De gebeurtenis, waarop de ingevoegde zinsneê doelt, is door de Assyrische monumenten duidelijk geworden. Toen het koninkrijk van Ephraïm voor Salmanassar en Sargon bezweek, stichtten de Assyriërs een vazalrijk in Samaria (z. b. pag. 176), waarvan de laatste maal op de monumenten, iets minder dan 65 jaren na Jesaia's voorzegging aan Achaz, melding wordt gemaakt. Na dien tijd vinden wij Samaria bestuurd door een Assyrischen stadhouder. Het is duidelijk, dat een verwijzing naar die verandering — die op het lot van Juda of de geschiedenis van Israels godsdienst geen invloed had — in 't geheel niet op zijn plaats is in de rede des profeten; het kon geen vastheid geven aan zijn vertrouwen, noch vertroosting voor Achaz' vreesachtigheid. Wanneer Jesaia Achaz doet opmerken, dat de geheele kracht van zijn vijanden er niet beter uitziet dan twee halfverteerde en smeulende stukken hout, Pekah en Rezin, en er dan aan toevoegt: „Zoo gij geen geloof hebt, zult gij niet bevestigd worden", dan stelt hij klaarblijkelijk de bloot menschelijke aanvoerders van Ephraïm en Damascus tegenover de kracht van Jehovah, den Koning Israels. Dezelfde gedachte vinden wij terug in Hfdst. 8 : 12: „Spreekt niet van samenzwering (of schrikaanjagende verbintenis), wanneer dit volk van samenzwering spreekt, en vreest gijlieden hunne vreeze niet, en wordt niet verschrikt. Jehovah der heirscharen, dien zult gijlieden heiligen, Hij zij uwe vreeze en Hij zij uwe verschrikking." De kracht van

Juda ligt in zijn goddelijken Koning, tegen wien de mensch niets vermag; en gebrek aan geloof in Hem alleen kan het voortbestaan van den staat in gevaar brengen.

Het overbrengen van deze goddelijke boodschap aan Achaz opent een nieuwe periode in het werk van Jesaia en in de geschiedenis der Oud-Testamentische profetie. Daarbij verschijnt Jesaia voor het eerst als handelend staatsman, niet langer van zonde, oordeel en verlossing in algemeene termen sprekende, maar de regeering van den staat een nauwkeurige aanwijzing gevende van de richting, die zij volgen moest bij een hachelijk moment in hun staatkunde. De oude profeten van Israel tot op den tijd van Amos werden gewoonlijk geraadpleegd over staatszaken. Bij ieder moeielijk geval nam men zijn toevlucht tot „den mond van Jehovah"; men twijfelde er niet aan, of Hij was met Zijn volk, of de zaak van Jehovah was de zaak van het volk, of Hij was altijd gereed met profetische raadgevingen, wanneer menschelijke wijsheid faalde. De invloed van een groot profeet als Elisa was daarom van direct politieken aard; tijdens de Syrische oorlogen was Elisa de ziel van den strijd om de onafhankelijkheid. Jehovah en Zijn volk hadden nog steeds gemeenschappelijke belangen, en het woord des profeten werd diensvolgens aangenomen en gehoorzaamd. De beschouwingen van Amos en Hosea maakten een einde aan het oude geloof, dat Jehovah's wil één was met de politieke belangen des volks. Als een rechtvaardig God, zoo leerden zij, kon Jehovah niets dan

kastijdingen aan een goddeloos volk geven; als een God van heilige en naijverige liefde kon Hij de voorrechten van een trouw echtgenoot niet schenken aan een trouweloos volk. Voor het tegenwoordige was Jehovah's zaak geheel en al afgescheiden van Israels politieken voorspoed; de zondaren onder Zijn volk moesten vernietigd worden, of, naar Hosea's beschouwing, Israel moest geestelijk weder opstaan, voordat de eenheid van Jehovah met Zijn volk weer hersteld en het geluk van den Israelietischen staat weer het voornaamste voorwerp van Jehovah's zorg kon worden. De schildering van een volk, zegevierend en gelukkig door Jehovah, welke in den Zegen van Mozes als verwezenlijkt voorkomt of althans op het punt staat door de gebeurtenissen der historie verwezenlijkt te worden, wordt voor Amos en Hosea een ideaal voor de toekomst; tusschen dit ideaal en de zonde en ellende van het heden gaapt een groote klove, die alleen door het geloof in de eindelijke overwinning der rechtvaardigheid en liefde kan worden overbrugd. De breuke tusschen Jehovah en Zijn volk brengt het ophouden der profetische leiding in de heerschende moeielijkheden van den staat met zich mede. De nieuwe profetie heeft den verdorven heerschers, die Jehovah niet heeft aangewezen en wier daden Hij niet erkent, raad noch troost kunnen schenken. Wanneer het volk met zijn schapen en zijn runderen zal gaan om Jehovah te zoeken, dan zullen zij Hem niet vinden; Hij heeft zich aan hen onttrokken (Hosea 5 : 6). In den dag des oordeels „zullen zij

zwerven van zee tot zee en van het Noorden tot het Zuiden zullen zij omloopen om het woord van Jehovah te zoeken, maar zij zullen het niet vinden" (Amos 8 : 11 vgll.). Er waren nog wel profeten genoeg in Israel en Juda, die gaarne hun voorgewende goddelijke raadgevingen gaven, maar de profeten van de nieuwe geestelijke school erkenden hen niet; zij zijn geen waarachtige profeten, maar waarzeggers (Micha 3). De afscheiding der ware profetie van de politieke kwesties van den dag is volslagen; het geloof, dat naar een toekomende verlossing uitziet, werpt geen licht op de dingen van het heden; men kan er alleen van zeggen, dat Jehovah Zijn volk verworpen heeft (Jesaia 2 : 6) en dat de beker des oordeels eerst vol moet zijn, voordat er beter dagen aanbreken zullen.

Het standpunt van Amos en Hosea is ook het standpunt van Jesaia in de profetieën, die aan den veldtocht van Pekah en Rezin voorafgaan. Gelijk zijn voorgangers spreekt hij zoowel van genade als van oordeel; maar het gezicht van het oordeel vervult den naasten gezichtskring, de schildering der genade ligt geheel en al in de toekomst, en haar zuiver ideëele teekening staat in het scherpste contrast met de historische werkelijkheid van het heden. De verzekerdheid van Israels herstel berust enkel op geloof; er is niets, dat haar steunt in Jehovah's tegenwoordige betrekking tot Zijn volk. Men ziet er nog niets van, dat het werk der genade hand aan hand gaat met het werk des gerichts.

Dit geheel en al uit elkaar loopen van de twee zijden

van Jehovah's leidingen met Israel behoort natuurlijk tot het fragmentarische en onvolmaakte karakter, dat in den brief aan de Hebreën aan alle Oud-Testamentische profetie wordt toegekend. Er ontbreekt eenheid in de voorstellingen van den profeet. Wanneer ons door Amos wordt gezegd, dat de omverwerping van den Israelietischen staat door de Assyriërs de uitroeiing der zondaren onder Jehovah's volk ten doel heeft, opdat de rechtvaardigen kunnen overblijven en een nieuw en beter Israel vormen, dan vragen wij natuurlijk, hoe deze scheiding van de goeden en boozen kan bewerkt worden overeenkomstig de gewone wetten der historie. Of wanneer Hosea voorspelt, dat het overblijfsel van Israel in Egypte en Assyrië de roepstem van Jehovah in den dag der herstelling zal hooren en er op zal antwoorden, dan dringt zich de vraag aan ons op, hoe die mate van kennis van Jehovah, die de mogelijkheid van zulk een terugkeer noodzakelijk maakt, te midden der ballingschap kan bewaard blijven. Op zulke vragen geven Amos en Hosea geen antwoord; zij zeggen ons nooit, in hoeverre de werking van het gericht beperkt zal worden, opdat de daaropvolgende herstelling eene geschiedkundige mogelijkheid kan blijven. En toch is het onmiskenbaar, dat er continuïteit in Jehovah's handelingen moet zijn, en dat te midden van het oordeel de loop der gebeurtenissen zoo moet worden geleid, dat deze een basis en uitgangspunt voor het toekomstig werk der genade geeft. Er moet worden gezorgd voor het onafgebroken standhouden van Jehovah's

zaak in Israel. Het nieuwe Israel wortelt in het oude; het nieuwe werk der genade rust op dezelfde beginselen als de groote dingen, die Jehovah in het verleden voor Zijn volk heeft gedaan, en het werk des gerichts kan dit verband niet losmaken.

Dit beginsel treedt op den voorgrond in die tweede groote groep van Jesaia's profetieën, waarbij Hfdst. 2 als inleiding dient, en die in Hfdst. 7—9:7 den hoofdinhoud van zijn prediking in de beslissende oogenblikken van den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog bevat. De vraag, die Jesaia in Hfdst. 6:11 doet, is de grondtoon van deze zijn prediking. Wat zijn de grenzen, die door de bedoeling, welke er aan ten grondslag ligt, aan het dreigende oordeel worden gesteld? De zekerheid, dat Jehovah genade bedoelt, sluit de zekerheid in, dat Hij in de komende rampen voor Juda al wat noodig is om de verwezenlijking er van practisch mogelijk te maken zal doen standhouden, en in deze zekerheid worden de grenzen en beperkingen van het oordeel tevens gegeven. Vandaar de grondstelling in Hfdst. 6 : 13 uitgedrukt: de kern van het volk van Jehovah is onvernietigbaar, het heilige zaad zal door al de oordeelen van Jehovah heen blijven bestaan. Met andere woorden, de gemeente van Gods genade in Israel kan nooit te niet gaan. Te midden van de verdorven menigte in Juda blijft er altijd een waarlijk levend geslacht, een kostelijk overblijfsel, waarvan het voortbestaan vaststaat. Verder stelt de profeet geen grenzen aan de gestrengheid der oordeelen, waardoor het land heen moet gaan. In de eerste

jaren van Jesaia's werkzaamheid scheen dit beginsel te sluimeren; geheel en al was het niet vergeten, want in Hoofdstuk 4 komt het overblijfsel, dat bestemd is om in Jeruzalem te wonen, voor als samenstellende het gemeenebest van de ten laatste in heerlijkheid herstelden; maar het wordt niet in practisch verband met de gebeurtenissen van het heden gebracht. Maar in de dagen van Juda's ongeluk, toen koningen en vorsten vreesden voor het voortbestaan van den staat, werd de leer van het overblijfsel van onmiddelijk practisch belang in de profetische voorstelling der dingen, dat n.l. *omdat de gemeente van Jehovah niet vernietigd kan worden, de staat van Juda en het koninkrijk van het huis van David niet geheel en al te gronde kunnen gaan.*

Wij zullen de portée van deze voorstelling en de kracht van de beschouwing, waarop zij rust, het best kunnen begrijpen, wanneer wij ze vergelijken met de profetie van een volkomen wegvoering, die door Jeremia een eeuw later werd gegeven. Beide profeten gaan uit van dezelfde onwankelbare overtuiging, van de souvereiniteit van Jehovah's voornemen; beide zijn overtuigd, dat de kring, waarbinnen dat voornemen zich verwezenlijken moet, het volk Israel is en zijn doel de vestiging van een volk, dat in overeenstemming met de heiligheid van Jehovah in het land Kanaän leeft. Maar op dit punt gaat de prediking der twee profeten uiteen. Jesaia is overtuigd, dat de vernietiging van het politiek bestaan van Juda onbestaan-

baar is met de volvoering van Jehovah's voornemen. Jeremia daarentegen beschouwt het tijdelijk te niet gaan van het volksbestaan in het land Kanaän als den noodzakelijken weg tot de toekomstige heerlijkheid. Volgens Jesaia moet het heilige zaad in Kanaän blijven geworteld en moet het blijven onder de leiding van het Davidisch koningshuis. Volgens Jeremia zullen Jeruzalem en de steden van Juda worden verwoest, zonder inwoners zijn en zal het koninkrijk van het huis van David een einde nemen, niet voor altijd, maar tot den dag, wanneer Jehovah Zijn ballingen weder te zamen zal vergaderen. De beschouwingen van beide profeten werden door de gebeurtenissen van de naaste toekomst gerechtvaardigd. Jesaia bleef de onschendbaarheid van Jeruzalem vasthouden te midden van al de gevaren van den Assyrischen inval, en de uitkomst rechtvaardigde zijn vertrouwen. Jeremia voorspelde de wegvoering van de inwoners van Jeruzalem en Nebukadnezar legde ten uitvoer, wat hij had voorspeld. Maar wij zouden al zeer weinig recht laten wedervaren aan de gewijde wijsheid der profeten, zoo wij de vervulling van hun voorspellingen beschouwden als een voorwendsel om ons te ontslaan van alle verder onderzoek naar de redenen, waarom zij zulke veruiteenloopende opvattingen hadden van de wijze, waarop Jehovah's souvereiniteit werkte. Wanneer wij Jesaia's profetieën meer van nabij beschouwen, dan zien wij, dat hij overal het gericht der Assyriërs in onmiddellijk verband brengt met het komen der eindelijke heerlijkheid. De handhaving van

het voortbestaan van Juda als volk schijnt hem een noodzakelijke voorwaarde voor de toekomstige verlossing. Voor Jeremia bestaat die noodzakelijkheid niet langer; hem schijnt mogelijk, wat Jesaia onmogelijk acht, dat de dienst van Jehovah den val van den staat kan overleven. Dit verschil van beschouwing is niet willekeurig en moet niet tot een ondoorgrondelijk geheim van Gods voorzienigheid worden teruggebracht; het berust op een verschillenden godsdienstigen toestand van Israel in den verschillenden tijd der beide profeten.

Wij hebben reeds gezien, toen wij over den val van Noord-Israel spraken, (z. b. pag. 177) hoe de geschiedenis van de tien stammen na den val van Samaria bewijst, dat de dienst van Jehovah, zooals die in de achtste eeuw in Ephraïm bestond, zich buiten het land Kanaän niet kon staande houden. Het voortbestaan van een godsdienst sluit in zich het standhouden van een godsdienstige gemeenschap, die door den cultus verbonden is en de kennis van God van vader op zoon overlevert door inscherping niet alleen van godsdienstige leerbegrippen, maar ook van godsdienstige handelingen. Op het oogenblik, dat Samaria viel, konden deze voorwaarden buiten de grenzen van Kanaän niet vervuld worden. Hosea zegt met nadruk, dat alle godsdienstige plechtigheden noodzakelijk stil moesten staan in de ballingschap van Israel. De feesten, de offers en alle verdere wettige elementen van den eeredienst van Jehovah vereischten toegang tot het heiligdom. Werd hun deze ontzegd, dan werd het gansche leven des volks

onrein (Hos. 9:3 vgll.) en Israel was gescheiden van Jehovah (Hfdst. 3). Het was een onvermijdelijk gevolg der ballingschap, dat de Tien Stammen in het heidendom terugvielen; ja, zelfs de in Kanaän achtergeblevenen, konden onmogelijk een vaste overlevering van den dienst van Jehovah behouden, nu het onafhankelijke vorstenhuis was te niet gegaan, dat tot nog toe algemeen als de zichtbare vertegenwoordiging van Jehovah's oppermacht was beschouwd. De godsdienst des volks in Juda stond op dezelfde hoogte als die in Ephraïm. Ook daar waren de begrippen van staat en godsdienstige gemeenschap onafscheidelijk; en al zagen sommige alleenstaande profeten in, dat de eigenlijke bestanddeelen van den godsdienst onafhankelijk waren van de voorvaderlijke heiligdommen en hun ritueel, zoo was er toch geen kring van mannen, vast overtuigd van deze denkbeelden, die zich in de ballingschap aaneen konden sluiten en hun geloof in Jehovah konden voeden door geestelijke godsdienstoefeningen, niet gesteund door die zichtbare instellingen, die een geregeld gaan naar de heilige plaatsen in Kanaän vereischten. In Juda evenals in Ephraïm kon ballingschap en de oplossing van den staat, niets anders beteekenen dan een terugzinken tot het heidendom, en een totale uitwissching van het geloof in Jehovah's koningschap. Ten tijde van Jeremia was dit alles veranderd en voornamelijk veranderd door het streven, waarvan Jesaia een der krachtigste bewerkers was geweest. De afschaffing der plaatselijke hoogten had den Jehovahdienaar geleerd,

de voortdurende gelegenheid om tot het heiligdom te gaan te missen; de vorming van een vast aaneengesloten profetische partij, welke het groote werk van Jesaia's leven was, deed een kring van waarachtig geloovigen ontstaan, die ook in tijden van vervolging aaneengesloten bleven in het bewustzijn, dat hun godsdienst op een anderen grondslag rustte, dan die van de afgodische menigte. Ook de steeds grooter wordende heilige letterkunde, waarvan bij Jesaia's optreden slechts de eerste beginselen bestonden, hield de kennis van Jehovah in de Ballingschap levendig, verschafte middelen voor godsdienstig onderricht en maakte het ontstaan van den eeredienst in de synagogen mogelijk, waar de ballingen gelegenheid vonden voor die zichtbare uitingen van gemeenschappelijken eeredienst, zonder welke geen godsdienst kan bestaan. Zoo overleefde het geloof in Jehovah de Ballingschap en werd van vader op zoon overgeleverd tijdens de verstrooiing onder de Chaldeën, dat in de Assyrische periode onmogelijk zou zijn geweest. Zoo zien wij dus, dat Jesaia en Jeremia met een zelfde nauwkeurigheid de omstandigheden ieder van zijn eigen tijd wikten en wogen, wanneer de oudere profeet leert, dat het voortbestaan van de gemeente van Jehovah's godsdienst het voortbestaan van den Judeeschen staat eischt en zijn opvolger naar de ballingschap uitziet, als het eenige middel, waardoor het waarachtige geloof kon worden losgemaakt van de noodlottige verbinding met een zuiver politieken Jehovahdienst.

Ik heb u gevraagd, de portée van Jesaia's leer omtrent de onvernietigbaarheid van den Joodschen staat te beschouwen in het licht der latere geschiedenis en profetie, omdat wij dan niet alleen zien, waarom dat leerstuk in den tijd der profeten waar en noodzakelijk was, maar ook begrijpen, dat bij de ontwikkeling van Gods plannen de gemeente van Zijn welbehagen onder nieuwe vormen ging leven, die het voortbestaan van het koninkrijk van Juda niet langer iets voor den godsdienst noodzakelijks, of met andere woorden, niet langer tot een voorwerp des geloofs maakten. Dit is evenwel een opvatting der zaak, die verder ging dan wat Jesaia geopenbaard was. Zijn geloof in het voortbestaan van Jeruzalem en het Davidisch koninkrijk, te midden der moeielijkheden van de Syrische en Assyrische oorlogen, was niet een bijzondere toepassing van een algemeen religieus beginsel, dat zijn eigendom was geworden en dat hij in een vorm wist uittedrukken, onafhankelijk van den feitelijken toestand van zijn tijd en volk. De profeten hadden, zooals wij reeds zoo dikwijls gelegenheid hebben gehad op te merken, hun eigenaardige opvattingen en zagen slechts afzonderlijke gedeelten der goddelijke waarheid. Zij begrepen de wetten van Gods leidingen met den mensch niet in hun universeelen vorm, maar in hun bijzondere, op den tegenwoordigen toestand toepasselijke gedaante; en daarom waren zij zich geheel onbewust van de beperktheid der geloofsbeginselen, die zij verkondigden. Terwijl wij zouden zeggen, dat, om de kennis en vreeze van

den waren God levendig te houden en Jehovah's plannen met Israel op aarde te verwezenlijken, het noodzakelijk was, dat het rijk van Juda behouden door de Assyrische rampen heenging, totdat de geestelijke prediking der profeten een kring in Israel had gevormd, waarin de ware godsdienst ook in de Ballingschap bewaard zou kunnen blijven, zegt Jesaia eenvoudig en zonder beperking, dat het terrein, waar Jehovah's voornemen wordt verwezenlijkt en het Rijk van Juda een en hetzelfde is. Jehovah zit als Koning te Zion (Hfdst. 8 : 18). Zijn voornaamste bedoeling is deze, het koninkrijk van Juda te hervormen tot een heilig koninkrijk, en Hij zal niet dulden, dat de vijandige pogingen van eenig volk de tenuitvoerbrenging van dit voornemen verhinderen. Deze beschouwing staat zeker zeer ver af van de meening van het volksgeloof, dat de politieke belangen van Israel en de belangen van Jehovah's koninkrijk steeds dezelfde zijn, dat het enkele feit, dat Jehovah Israels God is, Zijn hulp bij iedere ongelegenheid verzekert. Integendeel, al de rampen, die den staat hebben getroffen en die hem nog zullen treffen, zijn Jehovah's werk, maar bij dit alles blijft het waar, dat Jehovah genadige bedoelingen met Zijn volk heeft, en dat Hij niet zal dulden, dat de vijanden, wier aanvallen Hij zelf bestuurt, iets met die bedoelingen in strijd zullen doen. Daarom is het ook de eerste plicht van de bestuurders van Juda, geen ijdele pogingen in het werk te stellen om zich tegen Jehovah's kastijdingen te verzetten, maar er zich met geduld aan te

onderwerpen, en wel in het geloof, dat Hij de rampspoeden des volks op Zijne wijze en op Zijn tijd tot een goed einde zal brengen. De eenige goede politiek voor Juda is: „te wachten en gerust te zijn" (Hfdst. 7 : 4). Het behoud des rijks hangt af van de wijze, waarop men zich in het geloof gedraagt: „Indien gijlieden niet gelooft, zekerlijk gij zult niet bevestigd worden" (Hfdst. 7 : 9).

Het eerst te bereiken doel voor Jesaia in dezen tijd was het plan te voorkomen van een verbond met Assyrië. Hij zag duidelijk in, dat Assyrië het eigenlijke gevaar was, dat alle Palestijnsche staten bedreigde; Damascus en Ephraïm waren niets meer dan smeulende vuurbranden. Zich op geloofsgronden overtuigd houdende, dat hun eerstkomende onderneming niet kon leiden tot een oplossing van het Judeesche rijk, zag Jesaia tevens dat Pekah en Rezin naar alle waarschijnlijkheid Juda in de toekomst geen kwaad konden doen. Het was inderdaad zoo klaar als de dag, dat de Assyriërs niet zouden toelaten, dat hun eigen oproerige vazalstaten groote veroveringsplannen ten uitvoer zouden brengen. Zoo Achaz de hulp van Tiglath-Pileser niet had ingeroepen, zou Assyrië's eigenbelang het spoedig genoodzaakt hebben Damascus aan te tasten; en daarom, had de koning van Juda geloof genoeg gehad om de verzekering van den profeet aan te nemen, dat het dreigend gevaar niet noodlottig kon zijn, dan zou hij al de voordeelen van een verbond met Assyrië hebben ingeoogst zonder zich in de gevaarlijke positie van vazal van den roofstaat te bevin-

den. Tot nog toe hadden de plannen van Assyrië ternauwernood Zuid-Palestina bereikt. Zelfs Pekah was op zijn troon gelaten terwijl Damascus gevankelijk weggevoerd werd. Was dus Jesaia's raad opgevolgd, dan had Juda in ieder geval nog twaalf jaren uitstel gehad, voordat het tegenover Assyrië kwam te staan; en wat had er niet gedaan kunnen zijn in die jaren onder een volk, dat weder gehoorzaam was aan het woord der profeten? Jesaia's raad gaf alzoo blijken evenzeer van politieke scherpzinnigheid als van een verheven geloof; maar deze kon zich niet aannemelijk maken bij een koning, die noch moed noch geloof had om de verzekering van den profeet aan te nemen, dat Jehovah de nederlaag van Rezin en Pekah ook zonder de hulp der staatslieden van Juda gewis zou maken. Tevergeefs zocht Jesaia den kleinmoedigen vorst iets van zijn eigen vast vertrouwen in te boezemen door hem aan te moedigen van Jehovah een teeken of pand te vragen. Achaz wilde niets vragen; hij wilde Jehovah niet op de proef stellen (Hfdst. 7 : 12). Ten slotte werd er tot het verbond met Assyrië besloten en Juda was op eens hopeloos gewikkeld in de krijgsondernemingen van het rijk aan de Tigris.

Jesaia hoorde de weigering van Achaz aan als het te loor gaan van een gunstige gelegenheid, een beslist dwarsboomen van Jehovah's raadgeving. Het huis van David, zegt hij, is niet tevreden het geduld van een mensch door zijn domme stijfhoofdigheid op de proef te stellen, zij moeten voorwaar ook Jehovah's geduld op de

proef stellen. De zinsnede is kenmerkend voor het krachtig realisme, waarmee hij den godsdienstigen toestand in oogenschouw nam. Nooit twijfelde hij voor één oogenblik aan de ten slotte komende tenuitvoerlegging van Jehovah's plannen, maar toch zag hij zeer duidelijk in, dat die plannen langs de lijnen van den historischen gang der dingen in zijn tijd moesten worden verwezenlijkt, en dat het gedrag van Achaz er een nieuwe moeielijkheid tusschenin schoof, en van zelf tot nieuwe en gevaarlijke verwikkelingen moest leiden. Het eerste gevolg van de tusschenkomst der Assyriërs moest zijn de val van Pekah en Rezin, en deze kon niet langer dan twee of drie jaren worden verschoven. Voordat een kind geboren in de volgende lente op een leeftijd was, dat het zeggen kon: „mijn vader" en „mijn moeder" of tusschen goed en kwaad onderscheid kon maken (Hfdst. 7 : 16; 8 : 4), zou het land, welks twee koningen Achaz met schrik hadden vervuld, verlaten zijn en de rijkdom van Damascus en de buit van Samaria weggedragen zijn voor het aangezicht van den koning van Assyrië. En dan moest de beurt aan Juda komen. „Jehovah zal over u en over uws vaders huis dagen doen komen, hoedanige niet gekomen zijn van dien dag af, dat Ephraïm van Juda is afgeweken" (Hfdst. 7 : 17). Want met den val van Noord-Israel en met Juda's aanvaarden van den vazalstaat zou de laatste slagboom tusschen de rijken aan de Tigris en den Nijl zijn weggenomen. Een lange strijd moest volgen tusschen de twee groote machten en hun leger-

benden zullen over het land van Juda zwermen als wolken van schadelijke insecten (Hfdst. 7 : 18 vgll.) en het land geheel en al woest leggen. De sterke steden van Juda zullen in puin liggen als de oude bergvestingen der Amorieten na de verovering der Israelieten (Hfdst. 17 : 9). 7) Zelfs het landbouwbedrijf zal niet langer mogelijk zijn: doornen en distelen zullen de oppervlakte des lands bedekken, en de liefelijke heuvelglooiingen, nu met terrasvormige wijngaarden gekroond of bloeiend onder zorgvuldige bebouwing, zullen weer kreupelbosschen worden, waar schapen en ossen vrijelijk rondzwerven, waar geen menschelijke voetstappen doordringen, dan die van den jager, die de gazelle of den bergpatrijs achtervolgt. Brood zal nauwelijks gekend worden door het schamele overblijfsel van Judeërs (Hfdst. 7 : 22), honing en melk zullen de voornaamste voedingsmiddelen wezen, en het menschelijk leven zal tot zijn eenvoudigste vormen worden teruggebracht. 8)

Tot dusverre doet Jesaia niet meer dan de natuurlijke gevolgen van Achaz' dwaze politiek beschrijven. Zijn vooruitzien der rampen getuigt van een helder inzicht in het gevaarlijke van den toestand, maar het is meer het gevolg van een helder inzicht in de dingen, dan van een bijzondere voorzeggingsgave; en de toekomst, zooals ze in werkelijkheid kwam, bevestigde zijn ergste verwachtingen niet. De val van Samaria kwam niet zoo spoedig, als hij had verwacht (Hfdst. 8 : 4); de botsing van Egypte en Assyrië vond later plaats, en toen zij dertig jaren later wezenlijk plaats vond,

lag het slagveld in het uiterste zuiden van Palestina, meer op Philistijnsch dan op Judeesch grondgebied. Het land leed vreeselijk van de legers, die de Assyriërs tegen Egypte aanvoerden, maar de ellende bereikte nimmer zulk een hoogte als Jesaia had gevreesd. Het is noodig dit te vermelden, omdat het ons toont, dat, ook al hebben de voorzeggingen der profeten op de naaste toekomst betrekking, zij niet altijd zóó letterlijk werden vervuld, als sommige godgeleerden noodzakelijk achten te verdedigen. En daar Je saia zijn crediet als een waar profeet niet verloor, toen het duidelijk werd, dat hij het dreigend gevaar had overschat, hebben wij recht te gelooven, dat in den tijd, toen de profetie een levende kracht was, de goed- of kwaadschiks vastgehouden theorie der letterlijke interpretatie, de basis van zoovele hedendaagsche bespiegelingen omtrent de profetische boeken, niet werd erkend. Men begreep, dat de profeten in algemeene dichterlijke beelden spraken, waartoe het wezenlijk recht niet zwakker werd door de overweging, dat zij niet volkomen werden vervuld door de toekomstige gebeurtenissen, zoo zij slechts goede beginselen belichaamden en geschikte uitgangspunten aanboden voor de gedragslijn, die men te volgen had. In ons geval was het eigenlijk doel van Jesaia opnieuw geloof te wekken, waar alle vertrouwen in den God van Israel door vrees scheen verlamd. Achaz had geweigerd God op de proef te stellen; de godspraken van het heiligdom en de gewone profeten zwegen. Men wist geen beteren raad dan, zooals

Saul in zijn wanhoop had gedaan, zich te wenden tot de laagste vormen van waarzeggerij, tot de piepende en mompelende toovenaars, de buiksprekers, die voorgaven de schimmen der afgestorvenen te kunnen doen opkomen, opdat deze, let wel, hulp zouden schenken aan de levenden. Maar aan Jesaia kwam het voor, dat Jehovah zich nooit duidelijker had geopenbaard als de levende Koning Israels. In de dagen van valschen voorspoed kon men naar waarheid zeggen, dat Hij Zijn volk verstooten had (Hfdst. 2 : 6); toen was er inderdaad geen zichtbaar teeken van de souvereiniteit des Heiligen Gods onder een volk, waar alles, dat met Zijn bestuur onbestaanbaar was, ongestoord zijn gang kon gaan. Maar nu waren de teekenen van Jehovah's tegenwoordigheid en persoonlijke werkzaamheid weer zichtbaar. Hij had zich opgemaakt om de aarde te schudden en de doodslaap, die zich zoo lang over de Palestijnsche staten had uitgestrekt, was verdwenen. Van alle kanten geraakten de volkeren in beweging, zich ten strijde aangordende, geheime verbindingen aanknoopende, verdedigingsplannen smedende tegen den naderenden Assyriër; en boven al dat gewoel was Jehovah in hoogheid gezeten. Terwijl de macht der heidenen buigen moest voor den onweerstaanbaren veroveraar, terwijl hun plannen werden vernietigd en hun trotsche woorden van zelfvertrouwen werden beschaamd, maakte iedere dag het duidelijker, dat er geen god was dan de God Israels. De godsdiensten der wereld werden op de proef gesteld en het vonnis over hen wordt uit-

gesproken in deze woorden van Jesaia: „Met *ons* is God" (Jes. 8 : 10).

Op welken grondslag bouwt Jesaia deze uitspraak? Wij zijn er allen, naar ik veronderstel, min of meer aan gewoon ons voor te stellen, dat in de tijden, waarin de Bijbel speelt, de menschen met de waarheden van den godsdienst op een meer tastbare wijze dan tegenwoordig in aanraking kwamen. De gewone manier, waarop men met de historische bewijzen voor het Christendom te werk gaat, versterkt het denkbeeld, dat de grootste moeielijkheid voor ons om te gelooven gelegen is in het feit, dat wij door zooveel eeuwen van den tijd, waarin God Zich zelf een levend God en een God van uitreddingen betoonde, zijn gescheiden; en wij meenen, dat, zoo wij in de dagen der profeten hadden geleefd en met eigen oogen de dingen, die Jehovah toen wrocht, hadden gezien, het gemakkelijk zou zijn geweest te gelooven, of liever onmogelijk het niet te doen, omdat het bovennatuurlijke in die dagen evenzeer onder het bereik der zintuigen viel, als thans de verschijnselen der natuur. Een onderzoek naar de redenen, die Jesaia gebracht hebben tot de verklaring, dat Jehovah met Israel was, toont ons, hoe onwaar deze voorstelling is. De gebeurtenissen, die hem de verzekering gaven van een nabij zijnd God, waren dezelfde gebeurtenissen, die Achaz met wanhoop vervulden. Het was inderdaad duidelijk, dat de goden der volkeren niets beteekenden, want geen hunner kon zijn dienaren uit de hand der Assyriërs ver-

lossen. Maar waar was het bewijs, dat het met Israel beter was gesteld? De mannen van Juda mochten wel zeggen met Gideon in de dagen der Midianietische verdrukking: „Zoo Jehovah met ons is, waarom is dit alles ons wedervaren? en waar zijn al Zijne wonderen, die onze vaders ons verteld hebben, zeggende: Heeft ons Jehovah niet uit Egypte opgevoerd? Doch nu heeft ons Jehovah verlaten." Voor hem, die niet wil gelooven, dan wanneer hij teekenen en wonderen ziet, was het een natuurlijke gevolgtrekking uit de overwinning van Assyrië, dat Assur en niet Jehovah de God was, die de wereld regeerde. Maar voor Jesaia is de heerschappij Gods een heerschappij van heiligheid. Gericht en genade zijn even zekere bewijzen van Jehovah's almacht in Israel. Waar Amos had gezegd: Jehovah kent Israel alleen van alle volken, daarom straft Hij het voor zijn zonden, daar keert Jesaia de redeneering om en zegt: Omdat Jehovah de zonden Zijns volks straft, is er waarlijk een levend God in Israel. Achaz had geweigerd een onderpand voor Jehovah's belangstelling in Zijn volk te vragen; maar Jehovah Zelf geeft dat onderpand in de snelle nadering van het onheil, dat volgde op Achaz' weerspannigheid.

Dat Jes. 7 : 14 vgll. in Matth. 1 : 23 wordt toegepast op de geboorte van onzen Heiland, heeft maar al te dikwijls aanleiding gegeven om de aandacht af te leiden van de eenvoudige beteekenis van het teeken of onderpand, dat de profeet aan de mannen van Juda geeft. Het valt niet te ontkennen, dat de Nieuw-Testamen-

tische schrijvers, wanneer zij plaatsen uit het Oude Testament aanhalen, zich niet altijd houden aan het eigenlijk verband der woorden, die zij aanhalen. De Oud-Testamentische geschriften waren een blijvende schat voor de kerk. Hun bedoeling reikte verder, meende men, dan de gebeurtenissen uit het verre verleden; allen wezen zij op Christus, en iedere plaats, die met het Evangelie in verband kon worden gebracht, kon, voelde men, met recht in dat verband geplaatst worden. De Nieuw-Testamentische schrijvers helpen ons daarom niet wanneer we willen weten, wat een tekst uit Jesaia voor den profeet zelf beteekende, of voor hen, tot wie hij zich persoonlijk richtte. Zij zeggen ons àlleen, wat hij beteekende vòor de eerste Christenen. De bespreking dezer secondaire beteekenis, ligt geheel en al buiten ons plan van heden. Bij het historisch onderzoek der profetie hebben wij alleen te vragen, wat de profeet aan zijn eigen tijdgenooten wilde zeggen; en aan hen gaf hij, zooals ieder zien kon, een teeken voor dat oogenblik van Jehovah's nabijheid en van de waarheid van het profetisch woord ten aanzien van den heerschenden toestand. Dat teeken was geen wonderbare ontvangenis. Het woord, dat in de Hollandsche vertaling door „maagd" weergegeven wordt, beteekent in den eigenlijken zin niets anders dan een jonge vrouw van een leeftijd, waarop zij moeder kan zijn. Op de persoon van de toekomstige moeder legt Jesaia geen nadruk; het blijkt niet dat hij zijn hoorders aan eenig bijzonder

persoon wilde doen denken. Hij zegt alleen dat een jonge vrouw, die binnen een jaar moeder wordt, haar kind „God met ons" zal kunnen noemen. Want voordat het verstand des kinds zich begint te ontwikkelen, zullen de landen van Pekah en Rezin woest gelegd zijn, en Juda zoowel als Israel van al zijn kunstmatig opgehoopten rijkdom beroofd en tot een onbebouwd weideland, welks bewoners zich met zure melk en honing voeden, teruggebracht zijn. 9) Wanneer alle menschelijke hulpmiddelen zullen zijn uitgeput, wanneer het volk zal teruggekeerd zijn tot dien oorspronkelijken toestand, waarin de scheppingen van menschelijk vernuft en menschelijke vlijt zich niet langer tusschen den mensch en zijn Maker zullen stellen, dan zal het duidelijk worden, dat er een God in Israel is. „Te dien dage zal de mensch zien naar Dien, die hem gemaakt heeft, en zijn oogen zullen op den Heilige Israels zien. En zij zullen niet aanschouwen de altaren, het werk hunner handen, noch hetgeen hun vingeren gemaakt hebben zullen zij aanzien, noch de *ashērim*, noch de zonnebeelden" (Hfdst. 17 : 7 en 8). Of in de taal van onzen tijd overgebracht: het bewijs, dat Jehovah met Israel is en met Israel alleen, is hierin gelegen, dat geen andere opvatting der godheid dan die van den Heiligen God, zooals die door Israels profeten werd gepredikt, bestaanbaar kan zijn met de rampspoeden door Assyrië over het land gebracht. De wereld is onder twee godsdiensten verdeeld, den godsdienst die het maaksel van menschenhanden vereert, en den

godsdienst van den Heilige Israels. Juda is geroepen tusschen deze twee te kiezen, en zijn bestuurders hebben den eersten gekozen. Zij vertrouwen op de dingen dezer aarde; — of dit wagenen en paarden, sterke steden en oorlogstoerustingen, rijkdom in den handel en voorspoed in den landbouw, vleeschelijke verbindingen en plannen van menschelijke politiek, of afgoden, altaren en zonnebeelden zijn, dit alles is voor Jesaia hetzelfde. Wanneer Jehovah zich opmaakt ten gerichte, zullen al die nietige steunsels worden weggevaagd, en de Heilige Israels alleen blijft over. De plannen van aardsche politiek, die Achaz en zijn raadgevers met zooveel zorg hadden beraamd, worden door den profeet vergeleken bij Adonis' tuinen 10) of met vazen met snel verwelkende bloemen, die de ouden bij hun deuren of in de tempelvoorhoven plachten te plaatsen: „Omdat gij den God uws heils hebt vergeten, en niet gedacht hebt aan den Rotssteen uwer sterkte, daarom zult gij Adonis' tuinen planten en daar uitlandsche gewassen in zetten. Ten dage als gij uw planten omheint in den morgenstond, als gij uw zaad doet bloeien, is de oogst verdwenen in den dag der krankheid en der pijnlijke smart" (Hfdst. 17 : 10 vgll.).

Ondertusschen is het de plicht van den profeet en zijn leerlingen zich ver van het overige des volks af te scheiden, zich vast te verlaten op het ontwijfelbare woord der openbaring, en geduldig de uitkomst af te wachten. „Jehovah heeft Zijn sterke hand op mij gelegd en mij onderwezen niet te wandelen op den weg

van dit volk, zeggende: Spreek niet van een verbintenis, waar dit volk van verbintenis spreekt, en vrees niet, waarvoor zij vreezen, en wees niet verschrikt. Heilig Jehovah der heirscharen, en laat Hij uw vreeze zijn, en laat Hij uw verschrikking zijn. Maar Hij zal uliéden tot een heiligdom (toevlucht) zijn, maar een steen des aanstoots, en een rotsteen der struikeling den twee huizen van Israel, een strik en een net den inwoners van Jeruzalem." „Bind de getuigenis Gods toe, verzegel de getuigenis onder mijn leerlingen. En ik zal Jehovah verbeiden, die Zijn aangezicht verbergt voor het huis van Jakob en ik zal Hem verwachten" (Hfdst. 8 : 11 vgll.). De kring, die zich rondom Jesaia en zijn gezin in deze bange dagen verzamelde, zich afgescheiden van hun landslieden houdende, het woord der openbaring verzamelende en wachtende op Jehovah, waren inderdaad, zooals Jesaia hen beschrijft, „teekenen en wonderen in Israel van Jehovah der heirscharen, die op den Berg Zion woont". De vorming van deze kleine gemeente was iets geheel nieuws in de geschiedenis van den godsdienst. Tot hiertoe had niemand gedroomd van een vereeniging van geloovigen, los van alle nationale banden, in aanzijn blijvend zonder uitoefening van rituëele plechtigheden, te zamen verbonden door geloof in het woord Gods alleen. Dit was het geboorteuur van een nieuwe periode in den Oud-Testamentischen godsdienst, want het was het geboorteuur van de *Kerk*, de eerste stap tot de vrijmaking van den geestelijken godsdienst van de

vormen van het staatkundig leven — een stap niet minder gewichtig hierom, dat al zijn gevolgen eerst eeuwen later werden gezien. De gemeente van den waren godsdienst en de politieke gemeenschap van Israel wàren nooit te voren ook slechts in gedachten gescheiden geweest. Nu stonden zij naast elkander, zich bewust dat zij ieder hun eigen terrein hadden, om nooit meer geheel en al tot hun vroegere eenheid terug te keeren.

Voorzeker stonden Jesaia en de profeten die hem volgden er nog ver van af van in te zien, hoe diep de klove tusschen het natuurlijk Israël en de geestelijke gemeenschap der geloovigen was. Voor hen scheen dit uiteengaan der twee toestanden slechts tijdelijk; zij schilderden de verlossing van Israel als het in eere herstellen van het ware overblijfsel ten dage van het berouw des volks, wanneer de staat het profetisch woord als zijn goddelijk gebod zou aannemen. Want bij de uitredding komt eerst licht en daarna verlossing. Als Israels wanhoop zijn hoogste punt heeft bereikt, wanneer men nauwelijks gevoed en hongerig in duisternis wandelt, „dan zullen zij vloeken op hunnen koning en hunnen god en opwaarts zien" (Hfdst. 8 : 21). Wanneer hun oogen zich naar Hem richten, dien zij verworpen hebben om de dingen, die zij straks zullen vloeken als hun valsche helpers, dan is de duisternis van het land weggenomen. „Het land, dat beangstigd is, zal niet gansch verduisterd worden." Het werk der verlossing begint daar, waar de verwoesting van Israel door As-

syriё is begonnen, in de noordelijke landen van Galilea langs de oevers van het meer van Tiberias (Hfdst. 9:1). Maar geheel Israel deelt in deze groote verlossing, waarbij het juk van Assyriё wordt verbroken en Jehovah's ijver voor Zijn volk zich openbaart in een roemrijke herstelling van het huis van David: „Het volk, dat in duisternis wandelt, heeft een groot licht gezien: op degenen, die wonen in het land van de schaduw des doods, heeft een groot licht geschenen. Gij hebt hun vreugde groot gemaakt, 11) Gij hebt hun blijdschap vermeerderd; zij verheugen zich voor Uw aangezicht, gelijk men zich verheugt in den oogst, evenals men vroolijk is, als men den buit verdeelt. Want Gij hebt het juk van zijn last, en den stok zijner schouders en den staf van zijn drijver verbroken, als ten dage van (den strijd met) Midian. Want de scheenstukken van den strijder, die stampt in den strijd en de kleederen, die in zijn bloed zijn gedoopt, zullen in het vuur worden geworpen tot voedsel voor de vlam. Want een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven; en de heerschappij zal op zijn schouderen zijn, en men noemt zijnen naam Wondervolle Raadgever — God de Almachtige — Eeuwige Vader — Vredevorst, vanwege de grootheid zijner heerschappij en den vrede zonder einde op den troon van David en in zijn koninkrijk; om dat te versterken en te vestigen in recht en gerechtigheid, van nu aan tot in eeuwigheid. De ijver van Jehovah der heirscharen zal zulks doen" (Hfdst. 9:2–7).

Met deze woorden krijgt de schildering van Israels

eindelijke heerlijkheid een meer bepaalden vorm dan in de vroegere profetie van Hfdst. 4. Nog wordt beeldspraak en symbool rijkelijk gebruikt, en wel zoo, dat wij kunnen zien, dat de profeet geen nauwkeurige openbaring van den voortgang van het reddingswerk heeft gekregen, maar gelijk bij zijn vroegere voorspellingen wordt geleid door algemeene geloofsbeginselen, te weinig bepaald om ze in letterlijken zin op te vatten. Maar nu heeft hij een helderder inzicht gekregen in het wezen en de grenzen van het oordeelswerk dan in Hfdst. 2 en 3 was uitgedrukt, en het nieuwe licht over het heden uitgestort werpt zijn stralen over de toekomst. Het keerpunt van Israels geschiedenis is de vernietiging der macht van den Assyrischen overheerscher, en met deze bevrijding vangt het Messiaansche tijdvak aan. Voor Jesaia is dus de wet van Jehovah's koningschap dezelfde als in vroeger dagen. De nieuwe verlossing staat gelijk met de groote dingen, die Jehovah voor Zijn volk in de dagen van ouds heeft gedaan, toen de overwinningen van Israel over vijanden als de Midianieten werden erkend als overwinningen van Jehovah, en het krachtigste middel bleken te zijn om het nationaal geloof te doen standhouden. Maar nu is de verlossing geen tijdelijke overwinning over een enkele Arabische horde, maar de volslagen nederlaag van de groote macht, die alles, wat menschen tegen het koninkrijk van Jehovah vermochten, representeerde. De met bloed bevlekte overblijfselen van den strijd worden in het vuur geworpen. De

oorlog heeft voor altijd opgehouden en de regeering van eeuwigen vrede begint onder een kind uit het geslacht van David, wiens troon voor altijd in gerechtigheid is gevestigd. In deze laatste voorstelling ontmoeten wij voor het eerst het denkbeeld van een persoonlijken Messias. In Hfdst. 4 was het Jehovah's heerlijkheid in vuur en wolken zich openbarende, die het losgekochte volk overschaduwen en beschermen zou. Thans wordt dit beeld in een nieuwen en meer concreten vorm gebracht. De vestiging en uitbreiding van het goddelijk koninkrijk wordt aan een aardsch vertegenwoordiger van Jehovah's heerschappij toevertrouwd, en in een nieuwen spruit uit het huis van David vindt Israel de belichaming van meer dan menschelijke wijsheid, goddelijke kracht en een altijd durende regeering van vaderlijke bescherming en vrede. Het verdere onderzoek van deze Messiaansche denkbeelden moeten wij echter uitstellen tot het oogenblik, dat wij de nu voor ons liggende voorspelling met de latere profetieën, waarin Jesaia op hetzelfde onderwerp terugkomt, kunnen vergelijken.

ZEVENDE VOORLEZING.

JESAIA EN MICHA ONDER DE REGEERING VAN HISKIA. 1)

Achaz' regeering duurde niet zeer lang; hij beleefde den opstand van Hosea en den val van Samaria niet meer. Het laatste verzet van Noord-Israel stond niet op zichzelf; het ging gepaard met of werd gevolgd door een algemeenen opstand van alle Syrische vorstendommen van het land der Philistijnen in het Zuiden af tot Hamath en Arpad in het Noorden toe. Hosea werd, naar wij weten, aangemoedigd door hoop op hulp van So (Sewe), koning van Egypte (2 Kon. 17:4), en deze vorst, de Sebech van de Assyrische monumenten, had inderdaad groot belang bij de geheele beweging, die de Assyrische opperheerschappij in alle landen westelijk van den Euphraat bedreigde. De inmenging van Egypte eerst op dit oogenblik vindt haar verklaring in het feit, dat dit land eenigen tijd te voren erg verdeeld en verzwakt was door oorlogen tusschen een

Aethiopische dynastie in Opper-Egypte en de vorsten van de Delta. Ten laatste behielden de Aethiopiërs de bovenhand en vormden onder Sebech Egypte en Aethiopië één aaneengesloten macht, die zich met de buitenlandsche aangelegenheden kon bemoeien. Na de inname van Samaria bracht Sargon de steden der Philistijnen tot onderwerping (720 v. C.), en voortrukkende naar Raphia (het tegenwoordige Rafah) stuitte hij aan de grens van de woestijn, bij den karavaanweg van Egypte naar Gaza, op Sebech en versloeg hem. 2) Na deze overwinning trok Sargon wel niet tegen Egypte zelf op, maar hij was daardoor zeker van de onderwerping van Syrië, en gedurende eenige jaren waren de eenige ondernemingen van Sargon in het Westen, waarvan wij hooren, tegen Arabische stammen gericht. Maar in 711 v. C., negen jaren na den slag bij Raphia, stond Asdod opnieuw op onder een koning genaamd Yaman. Egypte maakte zich natuurlijk weer ten strijde gereed en de zaak moet als zeer ernstig zijn beschouwd, daar Sargon er uitvoerig in verscheidene van zijne inscripties over spreekt. Hij handelde met groote voortvarendheid, trok de Tigris en Euphraat over, terwijl het water nog zeer hoog was, en rukte voort met die eigenaardige snelheid, welke zoo levendig geteekend wordt in Jesaia's beschrijving van de Assyrische legers (Jes. 5). „In den toorn mijns harten," zegt Sargon volgens de vertaling van Oppert, (R. P. VII, 40; IX, 11) „trok ik op tegen Asdod met mijn krijgsknechten, die mijn voetspoor niet verlieten." De Egyptenaren ontwikkelden lang niet zoo-

veel energie. Gedurende dit geheele tijdvak bestond hun politiek in veel beloven en weinig doen. Zij zetten steeds aan tot samenzweringen tegen hun mededingers in het Oosten, maar waren nooit klaar, wanneer het oogenblik van handelen daar was; en Jesaia vat hun geheele wijze van doen zeer juist samen in deze twee woorden: „rumoer en werkeloosheid" (Hfdst. 30 : 7). Thans lieten zij Asdod aan zijn lot over, en Pharao was blijde vrede met Sargon te kunnen sluiten, onder voorwaarde van Yaman, die in Egypte de wijk had genomen, uit te leveren.

Deze veldtocht is van groot belang voor ons, omdat er in de eerste profetie van Jesaia na den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog, waarvan de tijd vaststaat, op teruggezien wordt. In het jaar van de belegering en inname van Asdod, wordt ons in Hoofdst. 20 vermeld, legde Jesaia op goddelijk bevel zijn kleed van zijne lendenen af en de schoenen van zijne voeten, en liep gedurende drie jaren naakt en barrevoets, als een teeken en wonder voor Egypte en Aethiopië. Evenzoo, luidde de verklaring, zullen Egypte en Aethiopië gevankelijk weggevoerd worden door den koning van Assyrië, naakt en barrevoets, ter beschaming van allen, die naar hen om hulp hebben uitgezien. „Dan zullen de inwoners van deze kust zeggen: Ziet, alzoo is het gegaan dien, op welke wij zagen, werwaarts wij henenvloden om hulp, om gered te worden van het aangezicht des konings van Assyrië; hoe zullen wij nu ontkomen?" Het eenige, dat in dit hoofdstuk verklaring noodig heeft, is het drie jaren voortduren van de symbolische

handeling des profeten, waaruit duidelijk blijkt, dat gedurende drie jaren dit profetisch onderricht het volk moest worden ingeprent. Hier komen de annalen van Sargon ons te hulp. Het beleg van Asdod viel, zooals wij gezien hebben, in het jaar 711, en gedurende de twee volgende jaren werd Sargon geheel en al in beslag genomen door een opstand van de Babyloniërs onder Merodach Baladan. Misschien was het dit, dat hem verhinderde om, zooals Jesaia verwacht had, dat geschieden zou na den val van Asdod, tegen Egypte op te rukken. In ieder geval gaf de opstand van Babylon nieuwe hoop op onafhankelijkheid aan de westelijke vazalstaten van Assyrië, want uit de *Annalen* vernemen wij, dat de koningen van Cyprus, die vroeger schatting hadden geweigerd, zich gewillig onderwierpen, toen zij hoorden van de vernedering van Merodach Baladan. Cyprus, de Phoeniciërs en de Philistijnen waren in handel en staatkunde nauw aaneengesloten; zoo schijnt het, dat in het derde jaar van Jesaia's symbolische handeling de staten van Palestina alle verdere hoop op ontkoming aan het Assyrische juk hebben opgegeven. Wel is het waar, dat de zaak niet, zooals Jesaia het had verwacht, was uitgevallen; maar zijn vaste overtuiging, dat hun pogingen om zich onafhankelijk te maken hopeloos waren, was niettemin gerechtvaardigd en er bestond niet langer aanleiding om het teeken, waarmede hij die overtuiging had bevestigd, nog langer te doen voortduren.

Van dit oogenblik af tot op den dood van Sargon

(705 v. C.) schijnt alles rustig te zijn gebleven in Palestina; maar voordat wij overgaan tot de regeering van Sanherib, moeten wij eerst van meer nabij den toestand en de wederwaardigheden van Juda en de werkzaamheid der profeten gedurende de reeds beschreven gebeurtenissen beschouwen. Aan de oorlogen van 722—720 tegen Samaria en de Philistijnen schijnen de Judeërs geen direct aandeel te hebben gehad; zij bleven staan aan de zijde van Assyrië, hetgeen niet te verwonderen is, daar Philistéa en Ephraïm nog pas enkele jaren te voren gevaarlijke vijanden waren geweest. Tot dezen tijd kunnen wij het best Jes. 28 brengen. De profeet voorziet den val van Samaria, wanneer de trotsche kroon der dronkenen van Ephraïm met voeten zal worden vertreden en de heerlijkheid van Samaria als een verwelkende bloem voorbij zal gaan, en toch ziet hij in de op handen zijnde catastrophe slechts een nieuw bewijs van de nadering van den dag, wanneer Jehovah de kroon en trots van het overblijfsel Zijns volks zal zijn, gevende „den geest des oordeels dien, die ten oordeel zit, en der sterkte dengenen, die den strijd van de poort afwenden". Hij ten minste heeft het geloof niet verloren en heeft geen andere verwachtingen gekoesterd gedurende de tien jaren, die zijn verloopen, sinds hij zich met zijn leerlingen uit het openbare leven terugtrok om op betere dagen te wachten; het plan van Jehovah is uitgesteld, niet afgesteld, en in de nieuwe verwikkelingen ziet Jesaia Hem, zich opmakende om Zijn

voornemen te volvoeren met dezelfde macht, die Hij te Baäl-Perazim en Gibeon ten toon had gespreid (2 Sam. 5 : 20 vgll.; Jozua 10). Zoo is voor Jesaia niettegenstaande het dreigend voorkomen van het heden, Jehovah's voornemen een voornemen van genade jegens Israel — maar van een genade, die alleen werkelijkheid kan worden voor degenen, die aan de goddelijke bevelen gehoorzaam willen wezen. Nog is de voorwaarde voor verlossing het berouw des volks en hier staan de bestuurders van Juda en de officieele leiders van Juda's godsdienst (vs. 7) nog ver van af. De hoofden des volks zijn als menschen in de laatste periode van dronkenschap en liederlijkheid (vs. 7 en 8), niet in staat om naar verstandigen raad te luisteren, doof voor Jehovah's woorden, wanneer Hij bij monde van Zijn profeten hun aanzegt, waar rust voor de vermoeiden en verkwikking voor het uitgeputte volk is te vinden (vs. 12). In deze profetie schildert Jesaia niet in bijzonderheden, wat hij reeds lang te voren had gezegd, n.l. de wijze, waarop deze zegeningen kunnen worden verkregen. Maar gedurende zijn gansche leven wees hij steeds op de noodzakelijkheid om recht en gerechtigheid te beoefenen en de afgoden weg te doen, en hieruit kunnen wij veilig de gevolgtrekking maken, dat er in dit opzicht nog geen wezenlijke verbetering werd gevonden. De „spotters," die het roer van den staat in handen hadden, gingen geheel en al op in plannen, die geen plaats overlieten voor de gedachte, dat het lot der koninkrijken door Jehovah's voorzienigheid en door Zijn souvereinen wil

wordt bestuurd. Zij hadden leugens tot hun toevlucht gesteld en zich verborgen onder valschheid. Zij hadden een verbond aangegaan met den dood en den Scheool — d.i. met de rampzalige macht der Assyriërs — en vertrouwden, dat, wanneer de „overvloeiende geesel", de alles verwoestende inval, over hen heen zou gaan, hij hen niet zou deren. Jesaia deelde deze illusie niet. Hij zag dat de huidige staat van zaken ondragelijk was en niet lang kon duren: „het bed was te kort, dan dat men zich daarop uit kon strekken, de deken te smal, dat men zich daarin kon wikkelen." (vs. 20). Het verbond met de Assyriërs moest spoedig worden verbroken. „Uwlieder verbond met den dood zal te niet worden en uw voorzichtig verdrag met den Scheool niet bestaan; wanneer de overvloeiende geesel doortrekken zal, dan zult gijlieden daardoor vertreden worden." Meer dan eens zal de vijand door het land trekken en zijn inwoners slaan (vs. 19). Zoolang als de politiek, die niet met God rekent, voortduurt, kan zij de slavernij van het volk slechts bestendigen (vs. 22). Jehovah's plan staat nu vast (vs. 22); de maatstaf van streng recht zal aan hen worden aangelegd, die met recht en gerechtigheid hebben gespot (vs. 17). In den algemeenen ommekeer staat slechts één ding onwrikbaar vast: „Jehovah heeft in Zion een steen gelegd, een proefsteen, een kostbaren hoeksteen, die vast gegrondvest is; wie gelooft, zal niet haasten" (vs. 16). Zij, die in de almachtige Voorzienigheid gelooven, welke in Israel heerscht en onge-

twijfeld Jehovah's raadsbesluit ten uitvoer legt, kunnen met geduld de toekomst afwachten; zij, en zij alleen, want „de hagel zal de toevlucht der leugens wegvagen, en de wateren zullen de schuilplaats overloopen." Het is nog steeds het oude geloof in de onschendbaarheid van Zion, het vertrouwen des profeten in de continuïteit van Jehovah's voornemen, waarin Jesaia's verwachtingen geworteld zijn; maar nu duidelijker dan te voren grondvest de profeet dit geloof op de leer van een allesomvattende goddelijke beschikking, dezelfde beschikking, die de handelingen van ons dagelijksch leven bestuurt. De wijsheid, die den landman zegt, hoe hij moet ploegen en zaaien, die het dagelijksch bedrijf van het akkerleven bestuurt, maakt ook deel uit van Jehovah's onderricht (vs. 24—29). En dezelfde God, „wonderlijk van raad en groot van daad," die de regelen voor den dagelijkschen arbeid voorschrijft, bestuurt tevens de staatszaken en zegt, wat de noodzakelijke voorwaarden zijn voor Israels geluk.

De beschouwing over de werkzaamheden van het landbouwbedrijf, waarmede Jesaia deze profetie besluit, is te karakteristiek om ze onopgemerkt voorbij te laten gaan. Om haar in haar gansche beteekenis te begrijpen moeten wij in herinnering brengen, dat al zulke werkzaamheden naar voorvaderlijke regels, die niemand zou durven schenden, werden verricht. Deze regels waren wet voor den landman, en, als alle overgeleverde wetten en gewoonten bij oude volken, droegen een heilig karakter. Iedereen

wist, dat het deel van den godsdienst uitmaakte deze in acht te nemen, en dat het allernoodlottigst zou wezen ze ter zijde te stellen. Wij zouden misschien om zulke begrippen lachen, Jesaia niet. Door de nauwgezette waarneming van de oude gewoonten, die de geheele wijsheid van den landman bevatten en met eerbied als goddelijk onderricht werden geaccepteerd, nam de landbouwer zijn godsdienst op in de dagelijksche plichten van zijn eenvoudig bedrijf, en alle werk werd een daad van gehoorzaamheid aan God. En zoo beschouwt de profeet zijn levenswijze als een voorbeeld voor de goddelooze bestuurders van Juda. Ook zij zijn bij hun rechtspraak en bestuur aan een goddelijke wet gebonden en van hun getrouw in acht nemen daarvan hangt de voorspoed des volks af. Maar zij weigeren zich te laten onderrichten. Het onophoudelijk inscherpen van den profeet van „gebod op gebod en regel op regel, hier een weinig en daar een weinig" — in het kort de poging om het woord Gods tot een richtsnoer voor iedere handeling te maken — schijnt hun goed voor kleine kinderen (vs. 9). Maar Jehovah zal het niet dulden, dat men Zijn lessen niet ter harte neemt. Wat zij weigeren te hooren uit den mond des profeten, zullen zij leeren uit de harde woorden van den Assyrischen tyran. „Met vreemde lippen en met een andere tong zal Hij tot dit volk spreken." (vs. 11). Zoo wordt dus de leer van Gods kastijdingen en van Gods genade opgenomen in één meer omvattende beschouwing van Jehovah's onderricht aan Israel. Het woord

van den profeet en de roede der Assyriërs zijn de twee middelen, die samenwerken om den tijd te doen komen, waarin, zooals de profeet het elders uitdrukt, het land vol zal zijn van de kennis van Jehovah, waarin de gedragslijn, die Hij voorschrijft evenzeer in het bestuur van den staat, als bij den dagelijkschen arbeid van den landman, onvoorwaardelijk zal worden gevolgd.

De wijze, waarop hij zich richt tot de bestuurders van Juda in deze profetie, schijnt te bewijzen, dat niettegenstaande de toenemende lasten, die de Assyrische afpersingen de armere klassen oplegden — want deze moeten in het Oosten de belasting opbrengen — de vorsten er nog steeds hun voordeel in vonden den toestand, die door Achaz in het leven was geroepen, te handhaven. Jesaia berispt hen niet, omdat zij blijven berusten in dien staat van politieke onbeduidendheid; want hij kon hen onmogelijk aanmoedigen om gemeene zaak met Samaria te maken; maar hij wijst er met nadruk op, dat de zonden, die Samaria's ondergang hebben bewerkt, ook hun ondergang zullen bewerken. De troonsbestijging van Hiskia had natuurlijk niets gegeven ter genezing van de inwendige wonden van den staat; alle sociale toestanden bleven even ongelukkig, als zij bij het uitbreken van den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog waren geweest; de opperheerschappij der Assyriërs werd om geen andere reden, dan dat zij de regeerende klassen in hun positie handhaafde en hen in staat stelde met hun zwelgerij en onder-

drukking voort te gaan, zonder verzet gedragen. Deze schildering van den toestand van Juda wordt onafhankelijk hiervan bevestigd door het oudste gedeelte van het boek Micha, 3) dat eveneens dagteekent uit de dagen van den laatsten strijd van Samaria, zooals wij zien uit een vergelijking van Micha 1 met Jer. 26 : 18. Micha was afkomstig uit Moresheth Gath, een klein plaatsje, zooals Hieronymus ons mededeelt, dicht bij Eleatheropolis aan de Philistijnsche grenzen, en het feit, dat zijn geboorteplaats dicht bij een gedeelte van het oorlogsterrein lag, verklaart mede zijn groote belangstelling in de nadering der Assyrische legers. In ieder geval riepen de gewichtige omstandigheden, die Jesaia uit zijn staat van afzondering uitdreven om Juda de lessen zoo luide gepredikt door den naderenden ondergang van Ephraïm te verkondigen, zijn landgenoot Micha op om een zelfde waarschuwing te geven. In den storm, die over Samaria stond uit te barsten, zag hij Jehovah in rechtmatigen toorn voortschrijden uit Zijn hemelsch paleis over de bergen van Palestina om de zonden van Jakob te bezoeken. Samaria zal tot een steenhoop des velds worden gesteld; de steenen van zijn versterkingen zullen in de vallei worden gestort, zijn gesneden beelden zullen vermorzeld worden. Maar ook Juda heeft gedeeld in de zonden van Samaria, en een zelfde oordeel bedreigt Zion (Hfdst. 1 : 1—9). Het zijn de steden uit zijn eigen omgeving, die in onmiddellijk gevaar zijn (Hfdst. 1 : 10—15), een zeer begrijpelijke gedachte, daar zij vlak bij het oorlogstooneel in Philistea

lagen; maar het middelpunt van Juda's ongerechtigheden is de hoofdstad; en het kwaad, dat van Jehovah is afgedaald, staat reeds voor de poorten van Jeruzalem (Hfdst. 1 : 5, 9 en 12). De zonden, die Micha op het oog heeft, zijn dezelfde als die door Jesaia worden vermeld: aan den eenen kant een godsdienst vol afgoderij en heidensche toovenarijen (Hfdst. 3 : 7; 5 : 12 vgll.), een valsch vertrouwen op Jehovah, dat geen acht geeft op Zijn zedelijke eigenschappen en door leugenachtige orakels wordt gestijfd (Hfdst. 2 :11 ; 3 : 5 en 11, vgl. Jes. 28 : 7), terwijl het niet wil luisteren naar de waarschuwingen der ware profetie (Hfdst. 2 : 6; 3 : 8, vgl. Jes. 28 : 9 vgll.); aan den anderen kant het diep bederf en de onderdrukking door de heerschende standen, die „Zion bouwen met bloed en Jeruzalem met onrecht." (Hfdst. 3 : 10). Maar Micha schildert het lijden van den landbouwstand onder de harde behandeling hunner heeren, daar hij het zelf heeft waargenomen, veel nauwkeuriger dan Jesaia, als een bewoner der hoofdstad, doen kon. Hij spreekt als een man van het volk, en legt ons, zooals geen andere profeet dit doet, de stemming van het volk jegens hun onderdrukkers bloot. Volgens de landbouwers hebben de edelen geen ander doel dan plundering (Hfdst. 2 : 1 vgll). De arme boerenbevolking wordt dagelijks van haar have en goed beroofd door geweld of onrecht. De eigenlijke vijanden des volks zijn hun eigen bestuurders (Hfdst. 2 : 8) 4) en de profeet beschouwt met een kalme voldoening, die zeker in vele harten weerklank vond, de na-

dering van den overweldiger, die de „weelderige kinderen" (Hfdst. 1:16) van dit geslacht van kleine despoten in ballingschap zal voeren, en die hun niemand zal overlaten, „om het snoer te werpen in het lot, in de gemeente van Jehovah" (Hfdst. 2 : 5). „Maakt u dan op," roept hij uit, „en gaat henen; want dit is niet uwe rustplaats."

De sterk persoonlijke antipathie, die zich in Micha's profetieën tegen de regeerende standen vertoont, geeft een eigenaardige kleur aan zijn geheele profetie. Jesaia spreekt met dezelfde gestrengheid over de zonden der edelen, maar nooit, gelijk Micha, van het standpunt van een man des volks. Jesaia's omgeving behoorde tot de hoogere standen; de eerste priester van den tempel was zijn vriend; een aristocratische beschouwing der dingen vertoont zich in meer dan éene van zijne profetieën. Zijn leer van de onvernietigbaarheid van Zion als de voorwaarde voor het voortdurend blijven bestaan van Juda als volk schijnt er op te wijzen, dat de hoofdstad en het hof in zijn oog het natuurlijk middelpunt voor het ware overblijfsel des volks waren. Er is niets democratisch in zijn schildering van Israels herstel; hij ziet uit naar verbetering van de regeerende standen (Hfdst. 1 : 26), die hun vroegere plaats behouden bij de herstelling van den staat (Hfdst. 32). Micha daarentegen beschouwt de vernietiging van de regeering en den adel als het eigenlijk doel van het gericht. Het geslacht van de onrechtvaardige aristocratie zal uit het land worden uitgeroeid (Hfdst. 2 : 5); de

trotsche en schuldige hoofdstad zal als een akker geploegd worden; Jeruzalem zal tot steenhoopen worden en de tempelberg tot hoogten van het woud (Hfdst. 3 : 12). De rechter of koning Israels zal de laatste smaadheden van de hand des vijands te verduren hebben (Hfdst. 4 : 14). Dikwijls heeft men op grond van deze voorspellingen gemeend, dat Micha, anders dan Jesaia, een volslagen ballingschap verwachtte; en dat zijne woorden door de Joden zelf op de Babylonische ballingschap werden toegepast, blijkt uit het feit, dat al zeer vroeg de glosse „en gij zult zelfs te Babylon komen" in Hfdst. 4 : 10 5) werd ingevoegd. Maar een nauwkeuriger beschouwing wettigt deze opvatting niet. Wanneer de edelen gevankelijk zijn weggevoerd, dan blijft „de gemeente van Jehovah" in het land achter (Hfdst. 2:5). De heerlijkheid Israels wordt niet uit Kanaän gebannen, maar vlucht als in vroeger dagen, toen een bende vrijbuiters en verstootenen de eenige hoop des vaderlands vormden, naar Adullam (Hfdst. 1:15). De dagen van David, toen de heerscher over Israel voortkwam uit Bethlehem, een stad, te klein om als een afzonderlijke plaats in Juda te gelden (Hfdst. 2 : 5), de dagen van „het eerste koningschap", toen Jeruzalem zelf slechts een bergvesting, een „schaapstoren" (Hfdst. 4:8) was, zijn voor Micha het ideaal van nationale welvaart; de vruchten van latere beschaving en uitbreiding in macht, paarden en wagenen en ommuurde steden — altijd met onderdrukking gepaard gaande in de gedachten des volks — worden door hem als zonden gestempeld, en

zullen geheel en al worden afgeschaft in de dagen van het herstel (Hfdst. 1 : 13, 5 : 9 en 10). 6) Hoewel Micha dus evenzeer als Jesaia Zion als het middelpunt van Jehovah's macht beschouwt, van waaruit in de toekomst goddelijke bevelen en besluiten zullen uitgaan tot alle omliggende volken, die hun wapenen ter zijde zullen leggen en Jehovah tot den beslechter van hun geschillen zullen maken (Hfdst. 4 : 1 vgll.), zoo is toch de val van het tegenwoordige Zion, de stad gebouwd met bloed en ongerechtigheid, den sterken burcht van Israels onderdrukkers, volgens onzen profeet een onvermijdelijke maatregel voor de verlossing des volks. De dochter (of bevolking) van Zion moet door de smart en arbeid van haar barensweeën heen, voordat haar waarachtige koning is geboren; zij moet uitgaan uit de stad en wonen op het open veld; daar, en niet binnen haar trotsche muren, zal Jehovah haar uit de hand harer vijanden verlossen. Een tijdlang zal het land aan den vijand worden overgelaten, maar slechts voor een tijd. Nog eens, als in de dagen van David, zal men zich in afzonderlijke benden vereenigen, om het onrecht des volks te wreken (Hfdst. 4 : 14). Een nieuwe David komt voort uit het kleine Bethlehem, en de overigen zijner broederen keeren weder tot de kinderen Israels — d. i. de aan Israel verwante volken aanvaarden opnieuw de heerschappij van den nieuwen koning, die staat en zijn kudde weidt in de kracht van Jehovah, in de hoogheid van den naam van Jehovah, zijn God. Dan zal Assyrië Jehovah's land niet langer ongestraft beleedigen. Het

leger des volks, weer talrijk en krijgsvaardig als van ouds, heeft geen gebrek aan aanvoerders om den invaller het hoofd te bieden, en de krijg zal worden verplaatst naar het land van Nimrod, dat door het zwaard van Israel zal verwoest worden. Het overblijfsel van Juda zal bloeien te midden der omliggende volken, als gras gedrenkt door de wateren des hemels, die niet toeven voor een mensch, noch wachten voor de kinderen der menschen. Juda zal onder de heidenen onweerstaanbaar zijn als een leeuw onder kudden schapen; want zijn kracht daalt neer van Jehovah, als de dauw van den hemel, en alle bedriegelijke helpers, vestingen en wagenen, toovenarijen en gesneden beelden, *asherim* en *maççeboth*, worden weggevaagd. En Jehovah zal in grimmigheid en toorn de heidenen, die gehoorzaamheid weigeren, richten (Hfdst. 5 : 2—15).

Het is van belang op te merken, dat volgens Jer. 26 : 19, de profetie van Micha diepen indruk gemaakt heeft op zijn tijdgenooten. En dit is niet vreemd; want hij sprak tot de menigte des volks als één hunner en zijn geheele schildering van gericht en verlossing was samengesteld uit beelden aan hun omgeving ontleend en sloot zich aan de meest geliefde herinneringen uit het verleden aan. David was, zooals men uit de verhalen in de boeken van Samuel licht kan opmaken, de volksheld; en geen beter werkende methode om het volk te onderrichten kon er worden uitgedacht, dan deze: den ouden eenvoud van zijn koningschap te stellen tegenover de verdorvenheid van het heden.

Daarom vond Micha's prediking meer ingang bij de menigte dan de leer van Jesaia, die op dit tijdstip nog slechts als een zuurdeesem in een kleinen kring werkte. Jesaia's werk stond, vergeten wij het niet, hooger, naarmate het moeielijker was; grooter was de taak de partij der waarachtig geloovigen krachtiger te maken en hun langzamerhand invloed in de regeeringskringen te verschaffen, dan bij de menigte het groote verschil van den tegenwoordigen toestand der dingen met het oude ideaal van Jehovah's volk tot bewustzijn te brengen. Maar beide profeten hadden ieder hun aandeel in de groote hervorming van Israels godsdienst, die onder de regeering van Hiskia begon en in de reformatie van Josia voor goed haar beslag kreeg. Micha's opvatting van den Davidischen koning wordt in de Deuteronomische wet over het koningschap weergegeven (Deut. 17 : 14 vgll.) en zijn profetie omtrent de verwoesting van de hoogten (Hfdst. 5 : 12) is meer direct dan iets in het boek Jesaia de grondslag voor het beginsel van het ééne heiligdom; de vaststelling hiervan door Deuteronomium en door Josia is het voornaamste zichtbare kenteeken van de godsdienstige omwenteling, die de prediking der profeten heeft bewerkt.

Deze opmerkingen dreigen echter ons te ver af te brengen van het overzicht der geschiedenis, die wij nu behandelen. Laat ons tot Juda en zijne bestuurders terugkeeren, en zien in welken toestand zij zich bevonden aan den vooravond van Samaria's ondergang, toen Micha den val van den bedorven adel predikte en Jesaia de grooten

van de hoofdstad bezwoer zich te laten waarschuwen door het lot van hun gelijken in Samaria. Op dit oogenblik vonden, naar wij mogen onderstellen, de woorden van Micha geen gehoor buiten zijn eigen omgeving en sloeg men weinig acht op de profetie van Jes. 28, zoodat hij het, als wij naar onze rangschikking van het boek mogen oordeelen, geschikt oordeelde deze vele jaren later als een passende inleiding op een verzameling van profetieën uit den tijd van Sanherib uit te geven. De gebeurtenissen, die daarna plaats grepen, bewezen, dat Jesaia de zaken juist had voorzien. De hoofdinhoud van zijn vermaning was geweest: „Drijft den spot niet, opdat uw banden niet vaster gemaakt worden." Juda sloeg geen acht op deze vermaning en van jaar tot jaar werd het juk der Assyriërs harder. De toon van Hfdst. 20 maakt het nauwelijks twijfelachtig of tien jaren later, in 711 v. C., toonden de Judeërs een levendige belangstelling en namen zij spoedig een werkzaam aandeel in den opstand van Philistéa, dat door zijn nauwe verbinding met Egypte aan den eenen en Phoenicië aan den anderen kant en tevens door de natuurlijke voordeelen van zijn ligging te midden van de rijke kustlanden der Middellandsche zee, als van zelf het broeinest was van iederen Palestijnschen opstand. De druk van het vreemde juk deed de oude vijandschap vergeten en zoo neigde Juda meer en meer tot een verbond met Egypte, dat alle Syrische staten omvatten zou. Sargon zelf verhaalt ons op een zuil, die de voornaamste gebeurtenissen uit den oorlog

van 711, reeds in zijn *Annalen* beschreven, nog eens vermeldt, dat de schatplichtige staten Juda, Edom en Moab, verraad in den zin hadden en de hulp van Egypte zochten, en verscheidene der nieuwere onderzoekers hebben verondersteld, dat op dit tijdstip Hiskia en zijn volk in openlijken opstand geraakten en hun deel kregen van de ellende van den daaruit voortvloeienden oorlog. Deze gissing is van groot belang voor de verklaring van Jesaia's profetieën. Een profeet was geen gewoon prediker; zijn stem werd voornamelijk bij groote politieke gebeurtenissen gehoord, maar in rustige tijden kon zij jaren lang zwijgen. Maar ten dage des gevaars, wanneer Jehovah bij uitstek werkzaam was, deed het grondbeginsel van alle profetie zich gelden: „De Heer Jehovah doet niets zonder Zijn raadsbesluiten aan Zijn dienaren de profeten bekend te maken." Zoo Juda een werkzaam aandeel aan den oorlog van 711 heeft gehad en met geweld van wapenen ten onder is gebracht, dan moeten wij in het boek Jesaia eenige herinnering aan dit feit vinden; en zoo heeft Cheyne in de nieuwste Engelsche commentaar, in aansluiting aan de opmerkingen van Prof. Sayce en andere Assyriologen, voorgesteld om tot deze periode niet alleen Hfdst. 10 : 5—11 : 16, maar ook Hfdst. 1, 14 : 29—32, 22, 29—32 te brengen. Nemen wij deze beschouwing over, dan moeten wij daaruit besluiten, dat Juda een zeer groot aandeel gehad heeft in den veldtocht van 711, dat het geheele land door vijanden overstroomd, en de provinciesteden genomen en verbrand zijn (Hfdst. 1 : 7), dat Jeruzalem zelf belegerd is

geworden — in 't kort, dat Juda precies op dezelfde wijze en in dezelfde mate als tien jaar later bij den inval van Sanherib heeft geleden. Maar behalve dat moeten wij ook de gevolgtrekking maken, dat Jesaia in beide gevallen hetzelfde gezegd heeft — dat hij zoowel onder Sargon als Sanherib verklaarde, dat de Assyriërs Jeruzalem konden naderen en belegeren, maar dat Jehovah, wanneer de nood het hoogst zou zijn geklommen, Zelf Zijn heiligen berg zou beschermen, en den vijand zou nedervellen; en dat hij dit bij den tweeden inval gedaan heeft, zonder ook maar eenigszins te zinspelen op de gebeurtenissen bij het beleg, dat tien jaren geleden dezelfde voorspellingen in het leven had geroepen.

Enkel het stellen van deze hypothese is, dunkt mij, genoeg om haar totale onhoudbaarheid te bewijzen. De geschiedenis keert niet nog eens, juist als vroeger, terug en, ook al hadden de twee veronderstelde invallen hetzelfde verloop, zooals tot op zekere hoogte had kunnen gebeuren, dan moeten hun gevolgen verschillend zijn geweest. Is Jeruzalem in 711 belegerd, dan moet het gevolg daarvan geweest zijn onderwerping van Hiskia en zijn terugkeer tot gehoorzaamheid. En zoo dat het geval is geweest, dan is het nog hoogst onwaarschijnlijk, dat hem het weder opbouwen der Judeesche sterkten zou zijn toegestaan en hij zulk een militaire macht zou hebben herkregen, als het feit, dat hij tien jaren later de voornaamste der oproerige verbondenen was, noodzakelijk maakt. Integendeel het feit, dat de tocht van 711 eigenlijk tegen Asdod was

gericht, terwijl Judea zelfs niet genoemd wordt bij het verslag daarvan in de *Annalen*, dat de tocht van 701 daarentegen wezenlijk tegen Judea was bedoeld, waarbij de Philistijnen slechts een ondergeschikte rol speelden, dit alles schijnt mij een duidelijk bewijs, dat Hiskia bij de vorige gelegenheid hoewel hij voor een oogenblik over opstand gedacht moge hebben, geen werkzaam aandeel aan den oorlog heeft genomen. De buitengewone spoed van Sargon's bewegingen, waarop bijzonderen nadruk wordt gelegd op de monumenten, maakte het hem mogelijk Asdod te verpletteren, voordat de Egyptenaren aan hun bondgenooten hulp konden zenden, en drukte ongetwijfeld alle oproerige plannen van de naburige staten den kop in. Dat dit wezenlijk het verloop der dingen is geweest, blijkt verder uit Jesaia 20. De taal des profeten zou geheel anders zijn geweest, zoo Juda op dat oogenblik wezenlijk aan de zijde van Asdod had gestaan. En ten slotte kunnen wij moeielijk veronderstellen, dat het boek der Koningen geheel en al het stilzwijgen over deze zaak zou hebben bewaard, indien zoowel Sargon als Sanherib Jeruzalem hadden belegerd en de steden van Juda hadden ingenomen. Maar de poging van de Assyriologen om in 2 Kon. 18 : 13 vgll. eenig spoor van een vroegeren inval te vinden, die met dien van Sanherib verward is geworden, is geheel en al ijdel. Ieder feit uit het verhaal van Koningen wordt òf door de monumenten van Sanherib gesteund, òf is in het geheel niet van toepassing op den tocht van Sargon. Sanherib verhaalt alleen van

zijn overwinningen, niet van zijn eindelijken aftocht en de uitredding van Hiskia, en dus correspondeert zijn verhaal alleen met 2 Kon. 18 : 13—17*a*. Maar alles, waarvan in deze verzen wordt gesproken, komt volkomen overeen met de Assyrische berichten. 7)

Moeten wij zoo de veronderstelling van een tweeden inval in Juda onder Sargon laten varen, dan schijnt de eenige profetie van Cheyne's reeks, die wij voor ouder dan de regeering van Sanherib kunnen houden, die te zijn, welke loopt van Hfdst. 10 : 5—11 : 16; deze zet vollediger dan eenig andere rede, die ons bewaard is gebleven, al Jesaia's beschouwingen uiteen over de zending van Assyrië als een werktuig voor Jehovah's toorn, den ondergang van den roofstaat en de toekomstige heerlijkheid van Jehovah's volk. De verwoesting van Samaria en de daarop volgende wegvoering van Noord-Israel — waar de profeet in zijn redenen tijdens Achaz' regeering niet op gelet schijnt te hebben — en de volkomen onderwerping van geheel Syrië en Noord-Palestina, die door Sargon van den laatsten schijn van onafhankelijkheid werden beroofd, waren gebeurtenissen, die een diepen indruk in Juda moesten maken; en terwijl anderen van schrik verstijfd stonden bij de vreeselijke teekenen, die de geheele gedaante der Israelietische wereld hadden veranderd, kon Jesaia, — die zijn vertrouwen op de eindoverwinning van Jehovah's zaak niet had verloren en niet ophield niettegenstaande alle moeilijkheden aan die overwinning het voortbestaan van een zichtbaar koningschap van Jehovah over

Israel, dat op den Berg Zion als zijn middelpunt zetelde, vast te knoopen — het moeilijk anders dan noodzakelijk achten zijn beschouwing over de toekomst van Juda een vorm te geven, die rekening hield met de jongste gebeurtenissen. De groote profetie van Hfdst. 10 en 11 beantwoordt aan deze voorstelling van zaken. De hoofdgedachten zijn dezelfde als in Hfdst. 28; 8) maar zij dateert van na den val van Samaria; op de verwoesting der Syrische vorstendommen, als Hamath en Arpad, waarvan wij weten, dat zij terzelfder tijd als de volkomen onderwerping van Ephraïm heeft plaats gevonden, wordt als op een pas gebeurd feit gezinspeeld (Hfdst. 10 : 9) en de onmiddellijke historische achtergrond der profetie is de totale omkeer, dien de overwinningen van Assyrië en de politiek van een ballingschap *en masse* (Hfdst. 10 : 13) in al de landen tusschen en Juda den Euphraat hadden teweeggebracht. Het is voor ons moeielijk den schrik te begrijpen, dien deze gebeurtenissen onder de kleinere volken van Palestina moeten verspreid hebben, die eeuwen lang hun eigen gang hadden gegaan, een iegelijk wandelende in den naam van zijn god (Micha 4 : 5) en zich veilig wanende door zijn bijstand voor ieder gevaar, dat grooter was, dan wat de gewone veeten met hun naburen met zich medebrachten. Aan Jesaia baarde de voorwaartsche beweging der Assyriërs daarentegen schrik noch verwondering. Er was geen levenskracht in de afgodische koninkrijken, die het een na het ander voor de alles veroverende macht waren bezweken. Voor deze was Assyrië onweder-

staanbaar; zijn zending op aarde hem door Jehovah Zelf toevertrouwd was te bewijzen, dat er geen God was dan de Heilige Israels. Maar Jehovah's koninkrijk en Jehovah's burcht op Zion bevonden zich in geheel andere omstandigheden. De Assyriër met zijn grootste machtsbetoon is slechts de roede voor Jehovah's toorn; en ofschoon hij dit niet weet, maar meent, dat de kracht van zijn eigen arm hem de overwinning heeft geschonken en dat hij met Jeruzalem en zijn afgoden kan handelen naar goedvinden, zooals hij met Samaria en zijn afgoden heeft gehandeld, is het voor hem even onmogelijk zich tegen Jehovah te verzetten, als voor de bijl, om zich te verheffen tegen hem, die er mede houwt, of voor de roede om de hand te bewegen, die haar opheft. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat de trots van den Assyriër deze beperktheid van zijn macht niet wil erkennen en dat zijn alles verslindende begeerlijkheid hem spoedig tot een openlijken aanval op Juda zal brengen, dat tot nog toe zich niet bewust is van zijn hooge bestemming nog „steunende op wie hem slaat" — d. i. zooals uit Hfdst. 28 blijkt, nog steeds zich verlatende op dat verdrag, dat het met cijnsbaarheid had gekocht en dat, zooals Jesaia inzag, niet lang meer kon nagekomen worden. Maar als het beslissend oogenblik komt, als Jehovah Zijn werk op den Berg Zion en in Jeruzalem heeft voltooid, dan zal Hij het trotsche hart en de vermetele blikken van den koning van Assyrië straffen en men zal het zien, dat de vereveraar, die de grenzen der volkeren heeft

verlegd, en de geheele aarde tot Zich heeft verzameld gelijk men eieren verzamelt uit een verlaten nest, waarin niets is, dat een vleugel beweegt of den mond opent of piept, machteloos staat voor de muren van Jehovah's burcht. Toen koning Sargon dan ook zijn wereldveroverenden tocht voorzette, concentreerde naar Jesaia's meening de wereldgeschiedenis zich in het ééne beslissende oogenblik, waarop alle andere volken van het tooneel van den strijd zouden zijn verdwenen en de eerste macht der wereld zou komen te staan tegenover dien God, die Zion als Zijn onoverwinnelijk heiligdom had gegrondvest. Deze gedachte nam bij den profeet een concreten vorm aan in de schildering van een grooten inval, waarbij de Assyriër voorwaarts rukt door den pas van Michmas, pralend op zijn macht, de hulpelooze inwoners voor zich uitjagende, totdat hij halt maakt op den breeden rug van den Scopus neerziende op Jeruzalem uit het Noorden en met minachtend gebaar zijn vinger richtende naar den berg van de dochter Zions. Dan maakt Jehovah zich op in Zijn kracht, en velt den trotschen vijand, gelijk een machtig woud door de bijl van den houthakker wordt geveld. Vergl. Hfdst. 14:24—27.

De val van Assyrië besluit de eerste acte van het goddelijk drama, zooals het zich voor het geestesoog van den profeet ontrolt, en deze groote uitredding wordt door het berouw van Jehovah's volk bezegeld. „En het zal geschieden te dien dage, dat het overblijfsel van Israel en de ontkomenen van het huis Jakobs niet meer steunen zullen op dien, die ze geslagen heeft; maar zij

zullen steunen op Jehovah, den Heilige Israels, oprechtelijk" (Hfdst. 10 : 20). Het gericht is voorbijgegaan, en zegenrijke dagen nemen een aanvang. Het Davidisch koninkrijk begint een nieuw leven of, zooals de profeet het uitdrukt, een nieuw rijsje komt voort uit den afgehouwen tronk van Isaï, op wien de geest van Jehovah in volle mate zal rusten als een geest van wijsheid, sterkte en waarachtige godsvrucht, zijn lendenen omgord met gerechtigheid en waarheid, den armen recht doende zonder aanzien des persoons, en de kwaaddoeners wegdoende uit het land door het oppermachtige vonnis Zijner lippen, totdat misdaad en geweld niet meer gekend worden op Jehovah's heiligen berg en het land Israels vol is van de kennis van Jehovah, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken. Geen beeld is te krachtig, om die regeering van vrede en harmonie te schilderen. De wolf zal met het lam verkeeren, en de luipaard bij den geitebok nederliggen, een zoogkind zal zich vermaken over het hol van den adder. Het zou kinderachtig zijn deze uitdrukkingen letterlijk op te vatten; de profeet zelf geeft de verklaring van zijn beeldspraak, wanneer hij het ophouden van alle moeite en verdriet ons voorstelt, als de vrucht van een rechtvaardige rechtspraak en een goed bestuur.

De zegeningen van dezen Messiaanschen tijd komen in de eerste plaats Israel alleen ten goede; de andere volkeren deelen er slechts in zooverre in, als zij beslechting van hun geschillen en voorlichting zoeken bij het koninklijk huis van Isaï, dat daar staat als een baken

voor de omliggende volken. Maar Israels herstel is volkomen. Jehovah zal het overblijfsel Zijns volks, in Egypte, Assyrië en de vier hoeken der wereld verspreid, weer verzamelen, Hij zal een weg banen voor de terugkeerende ballingen, door zeeën en rivieren op te drogen, als op dien dag, toen Israel uit Egypte optrok. Juda en Ephraïm zullen geen vijanden meer zijn en hun vereenigde legers zullen de oude veroveringen van David herwinnen. In het westen zullen zij zich zegevierend werpen op de Philistijnen; in het oosten zullen zij de kinderen der woestijnen verderven; Edom, Ammon en Moab zullen tot hun vroegere gehoorzaamheid wederkeeren.

Het verband in deze profetie is zóó duidelijk en geeft Jesaia's denkbeelden over Jehovah's bedoelingen met Juda zóó nauwkeurig weer, dat wij ze als een type kunnen beschouwen van wat men gewoonlijk noemt een Messiaansche profetie. De naam „Messias" wordt in het oude Testament nooit gebruikt in die bijzondere beteekenis, die wij er gewoonlijk aan hechten. *De Messias* (met het lidwoord en zonder eenige appositie) is in het geheel geen Oud-Testamentische uitdrukking en het woord Messias (Mashîah), of „gezalfde," in de verbinding: „Jehovah's gezalfde" is in het geheel geen theologische term, maar de gewone titel voor een aardsch koning, dien Jehovah over Israel heeft gesteld. Zoo is dus de wijze, waarop men over den Messiaanschen tijd als den tijd van Israels herstel en eindelijke heerlijkheid spreekt, onjuist en geeft aanleiding tot misverstand. Zoolang als het Israelieti-

sche koningschap duurde, was iedere koning „Jehovah's gezalfde", en eerst nadat de Joden hun onafhankelijkheid hadden verloren, kon men over het toekomstig herstel in tegenstelling met het heden als den Messiaanschen tijd spreken. Voor Jesaia is het herstel van Israel niet de aanvang, maar de voortzetting van die persoonlijke souvereiniteit van Jehovah over Zijn volk, waarvan de Davidische koning de erkende vertegenwoordiger is. Gelijk het heilige zaad, dat, nadat het gericht zijn werk heeft gedaan, het land weer bevolkt, een jonge spruit is uit den ouden stam des volks (Hfdst. 6 : 13), zoo is ook het nieuwe Davidische koningshuis een nieuwe loot uit den ouden stam van Isaï. Wij zijn zoo licht geneigd den Messiaanschen tijd, als een geheel nieuwe en wondervolle bedeeling te beschouwen. Niet alzoo Jesaia. Jeruzalems herstelling is een terugkeer tot den ouden staat van zaken, die door de zonde des volks is onderbroken. „Ik zal u uwe rechters wedergeven als in het eerste, en uwe raadslieden als in den beginne, daarna zult gij een stad der gerechtigheid, een getrouwe stad genoemd worden" (Hfdst. 1 : 26). Wanneer wij dus de schildering in Hfdst. 11 gegeven nauwkeurig beschouwen en plaats laten voor trekken, die zoo duidelijk beeldspraak zijn als de leeuw, die stroo eet met den os, de rivieren en zeeën, die opdrogen om den terugkeer der ballingen van Juda gemakkelijk te maken, dan vinden wij slechts één eigenlijk onderscheid tusschen het oude en het nieuwe Israel: het land zal vol zijn van de kennis van Jehovah en

het geluk genieten, dat ten alle tijde in het verleden zoowel als in de toekomst gehoorzaamheid aan de wetten van zijn Goddelijken Koning heeft medegebracht. En deze gehoorzaamheid wordt niet genomen in Nieuw-Testamentischen zin, alsof zij rustte op een wedergeboorte van ieder hart. Gehoorzaamheid aan Jehovah als Koning is niet een zaak van het geweten van ieder afzonderlijk, maar van het volk in zijn nationale levensvormen; de gerechtigheid van Israel, die Jesaia bedoelt, is een gerechtigheid, die door een volmaakt wijze en krachtige toepassing van de gewone wetten van recht en billijkheid wordt verkregen. Dit geeft zooveel gewicht aan den toekomstigen koning. Zijn werkzaamheid moet misdaad en geweld doen verdwijnen en het land, dat hij regeert, waardig maken Jehovah's heilige berg genoemd te worden. Het voornaamste punt in de profetie is dus, dat de Davidische koning toegerust wordt met den geest van Jehovah om zich volkomen van zijn taak te kunnen kwijten. Maar ook hier brengt de profeet geen absoluut nieuw element in zijn prediking, dat het toekomstig geluk van Israel als een nieuwe bedeeling kenmerkt. Dat een goed en krachtig bestuur de vrucht was van Jehovah's geest, over den koning van Israel uitgestort, was het geloof der Hebreën van ouds. Zoo lezen wij, dat een goddelijke geest of de geest van Jehovah eerst op Saul nederdaalde en later op David bij beider zalving (1 Sam. 10 : 6 , 10; 16 : 13 , 14), gelijk in vroeger tijden dezelfde geest over de richters van Israel kwam

en hun kracht gaf voor hun heldendaden (Richt. 3:10; 6:34; 11:29). Jesaia zelf beperkt de werking van dien geest niet tot den toekomstigen koning alleen. Ten dage der verlossing zal Jehovah zijn tot een geest des oordeels, die ten oordeel zit en der sterkte dengenen, die den strijd afkeeren in de poort (Hfdst. 28 : 6). Alle macht om goed en edel te handelen is een gave van Jehovah en overal, waar groote dingen in de kracht van waarachtig geloof worden gedaan, werkt Zijn geest. Zoo vormt het inwonen van dezen geest in den Davidischen koning geen nieuw begin in het koningschap of is in eenig opzicht onbestaanbaar met het denkbeeld, dat Jehovah de rechters van Israel weer zal maken, wat zij in den beginne zijn geweest. Het nieuwe is de volkomenheid, waarmee deze toerusting Gods wordt geschonken, zoodat des konings eenig genot is gelegen in de vreeze van Jehovah en zijn regeering wijs en rechtvaardig is zonder eenige dwaling of gebrek.

Maar, zou men kunnen vragen, brengt zulk een inwonen van Gods geest niet met zich mede, dat de nieuwe koning meer dan een mensch moet zijn? Beschouwt Jesaia zelf zijn regeering niet als eeuwig en geeft hij hem in Hfdst. 9 : 6 geen namen, die het noodzakelijk maken, dat hij zoowel God als mensch is? Bij het onderzoek van deze vraag moeten wij ons niet laten influenceeren door het voller licht der Christelijke bedeeling, dat wij wèl bezitten, maar Jesaia niet bezat. Ons is het duidelijk, dat het ideaal van een koninkrijk Gods op deze aarde niet volkomen kan worden verwezenlijkt onder de

Oud-Testamentische bedeeling. De bedeeling van het Nieuwe Testament is niet louter een terugkeer van de dagen van David in volmaakter vorm. Het koninkrijk Gods beteekent nu geheel iets anders dan een herstelling van het rijk van Juda en een weer onderwerpen van Philistéa en Edom, Ammon en Moab onder een zichtbaar te Zion heerschend vorst; en zijn vestiging op aarde was niet en kon het ook niet zijn de vrucht van eenige uiterlijke gebeurtenis zooals de vernietiging der Assyrische monarchie. Het feit zelf, dat Jesaia dit niet voorzag, dat het voor hem nog mogelijk was de heerlijkheid van later dagen in onmiddellijk verband te brengen met den val van Assyrië en daarover als een herstel van den vrede, de onafhankelijkheid en de staatkundige meerderheid van Juda te spreken, is genoeg om aan te toonen, dat de trekken van zijn toekomstigen koning nog niet die zijn van den Christus van het Nieuwe Testament. De vraag, die wij dus moeten beantwoorden, is, of Jesaia naar een tijd uitzag, waarin een onsterfelijke God-mensch zou zitten in het aardsche Zion en zijn goddelijke kracht en wijsheid zou gebruiken om de Israelieten gelukkig te maken en ze te doen zegevieren over hun naburen. Op deze vraag moet, meen ik, het antwoord ontkennend luiden. Wij gelooven in een goddelijken, eeuwigen Heiland, omdat het werk der verlossing, zooals wij het in het licht des Nieuwen-Testaments verstaan, wezenlijk verschillend is van het werk van den wijsten en besten koning dezer aarde. Jesaia's ideaal is alleen de

volmaakte tenuitvoerlegging van de gewone plichten van een vorst: om dit doel te bereiken ziet hij, dat er een koning noodig is, die in Jehovah's naam regeert en in de kracht Zijns geestes, maar er bestaat geen bewijs, noch waarschijnlijkheid, dat hij aan iets meer dan dit gedacht heeft. In geen geval blijkt, dat hij een altijddurende regeering van één koning verwachtte, of liever dat hij zich ooit de vraag heeft gesteld, of de nieuwe spruit uit den wortel van Isaï één persoon of een geslacht van vorsten zou zijn. De werkzaamheid van en de toerusting tot het koningschap, niet de persoon des konings neemt al zijn aandacht in beslag. En hoewel de namen van het kind, dat geboren zal worden aan Israel, op wonderlijke wijze Nieuw-Testamentische denkbeelden voorafschaduwen, bestaat er geen reden om te denken, dat zij metaphysische eigenschappen aanduiden. De koning Israels regeert in Jehovah's naam. In hem wordt Jehovah's bestuur in Israel zichtbaar, en zijn groote viervoudige naam spreekt eerder van de goddelijke eigenschappen, die zich onder zijn bestuur openbaren, dan van de verhevenheid van een persoon, die zoowel God als mensch is. De profeet zegt niet, dat de koning de machtige God en de Eeuwige vader *is*, maar dat zijn *naam* goddelijk en eeuwig is, d. i. dat de goddelijke macht en het altijddurend vaderschap van Jehovah zich onder zijn regeering openbaren. 9) Dat de persoon van den Messias niet zulk een voorname plaats in Jesaia's theologie inneemt, als men dikwijls veronderstelt, blijkt duidelijk uit het feit, dat hij in zijn

latere uitingen niet langer spreekt over het opstaan van een nieuwen koning. In zijn profetieën uit den tijd van den oorlog met Sanherib zegt hij alleen, dat een koning zal regeeren in gerechtigheid en vorsten zullen heerschen naar recht, dat de vrek niet meer milddadig zal genoemd worden en een bedriegelijk man eerlijk. Bekwame mannen zullen aan het hoofd van den staat staan en hun gezag zal bescherming en verkwikking schenken aan de ellendigen (Hfdst. 32:1 vgll.); Jeruzalems vorsten en rechters zullen zijn, wat zij in de goede dagen van ouds waren (Hfdst. 1 : 26). Zoolang de troon werd ingenomen door een koning als Achaz, of zijn opvolger nog in de macht van den bedorven adel was, legde hij grooten nadruk op het onderscheid tusschen het heden en het koningschap der toekomst; maar toen 'er uitzicht op betere tijden was, toen een hofbeambte als Shebna moest wijken voor iemand, dien Jesaia zoo hoog achtte als Eljakim (Hfdst. 22:15 vgll.), en de koning zelf naar degelijker beginselen begon te regeeren, toen verdween die scherpe tegenstelling en sprak Jesaia liever van den doorluchtigen Jehovah Zelf, die boven en door middel van den aardschen vorst de eigenlijke Rechter, Wetgever, Koning en Redder Israels was.

Om ons te realiseeren, wat Jesaia bedoelde, toen hij een staat van zaken beschreef, waarin het land Israels vol zou zijn van ware godsvrucht, of, zooals hij het uitdrukt, van practische kennis van Jehovah, moeten wij niet vergeten hoe hij in Hfdst. 28 het dagelijksch

bedrijf van den landman zelfs ons als door een goddelijke openbaring geregeld voorstelt. Eigenlijk bestond de Hebreeuwsche staat uit twee standen, den boer en de regeering of den adel. Landbouwbedrijf aan den eenen kant, een goed bestuur en rechtvaardigheid aan den anderen kant zijn de twee zuilen, waarop de staat rust, en zoowel voor vorst als boer beteekent kennis van Jehovah kennis van de plichten van zijn beroep als heilige instellingen, waaraan de goddelijke sanctie kracht bijzet en die door Jehovah's genade zegen met zich brengen. Goed geregelde en vreedzame arbeid ter eener zijde, strikte en onpartijdige rechtvaardigheid ter anderer zijde zijn de teekenen, waaraan men kan zien, of Jehovah's wet in Israel wordt geëerbiedigd; en Hij Zelf kroont zulk een gehoorzaamheid door de vruchten des lands te zegenen, door in iedere moeielijke omstandigheid een betrouwbaar leidsman te wezen en door Zijn rechtvaardig volk voor iederen vijand te beschermen. Vergl. Hfdst. 30 : 18 vgll.

Dit is Jesaia's opvatting van het ideaal van inwendige harmonie in den staat en zijn denkbeelden over de buitenlandsche betrekkingen van Israel zijn niet minder duidelijk en practisch. Zij bevatten, zooals wij hebben gezien, twee elementen, de onderwerping van de vazalstaten, die in vroeger jaren David hulde hadden bewezen, en de vestiging van een soort van suzereiniteit over de meer verwijderde volksstammen, die beslissing van hun geschillen en leiding bij Jeruzalem zochten. Het eerste kunnen wij gemakkelijk begrijpen. Het nieuwe

koninkrijk kan niet achterstaan bij de heerlijkheid van Davids regeering, en Amos had reeds voorspeld, dat aan het huis Israels in de laatste dagen de rest van Edom en al de volken, die door hulde aan Israel te brengen de souvereiniteit van Jehovah hadden erkend, weer onderworpen zouden zijn. Minder dan dit kon men dan ook niet als voldoende beschouwen, om den vrede en de veiligheid der Israelieten te verzekeren, die ten allen tijde verontrust waren geworden door de vijandschap van Philistéa en Edom, van Ammonieten en Moabieten. Het tweede element bevat evenmin een nieuwe gedachte. Wij vinden het uitgedrukt in een plaats, die nu in de boeken Jesaia en Micha beide is opgenomen (Jes. 2 : 2 vgll.; Micha 4 : 2) en die, als zij op beide plaatsen te recht wordt gevonden en niet uit Micha in den tekst van Jesaia is gebracht, een aanhaling van een ouderen profeet moet zijn. Want Jesaia 2 is lang voor Micha 1—5 geschreven; en Micha aan den anderen kant haalt zeer zeker Jesaia niet aan. 10) En inderdaad vinden wij de gedachte, dat, wanneer rechtvaardigheid en barmhartigheid zullen zitten op den troon van David, vreemde volken vrijwillig daar hun twisten ter beslechting zullen brengen, uitgedrukt in de oude profetie Jes. 16 (z. b. pag. 105, 106). Dit sluit nog lang geen wereldheerschappij van Israel in zich; de gedachte houdt niet meer in dan dien invloed, dien een rechtvaardig en krachtig bestuur altijd onder Semietische volken, die onder het bereik daarvan liggen, uitoefent, zooals de Engelschen b.v. tegenwoordig doen onder de Arabieren in den omtrek van

Aden. De eindelooze stammenveeten onvermijdelijk door de bloedwraak, die een beslissenden vrede onmogelijk maakt, zoolang de een nog een schuld heeft te vereffenen met den ander, kunnen bijna nooit voor goed worden beslecht zonder de tusschenkomst van een derde partij, die als scheidsrechter wordt ingeroepen, en zoo krijgt een onpartijdige en wijze macht van zelf een grooten en weldadigen invloed over allen in haar omgeving. Zulk een invloed moest Israel krijgen, wanneer de kennis en vreeze van Jehovah in het land waren gevestigd.

En nu moet, dit ten besluite, de naïveteit en de klaarblijkelijk beperkte horizon van Jesaia's ideaal voor ons geen reden zijn, om het zuivere en verheven geloof, waarop het steunt, te minachten. Wij denken maar al te dikwijls — en die gedachte, hoewel niet Bijbelsch, doordringt bijna het geheele leven van onzen tijd — dat godsdienst iets op zich zelf staands is, dat wel zijn invloed moet uitoefenen op het dagelijksch leven, maar toch een afzonderlijke plaats in ons denken en handelen inneemt. Bij ons behoort de uitoefening van onzen godsdienst tot een geheel ander gebied dan de bezigheden van het dagelijksch leven; God schijnt ons boven en buiten de wereld te staan, die haar eigen wetten en inrichting heeft en waarin wij slechts met veel moeite het aanwezig zijn van een persoonlijke voorzienigheid kunnen ontdekken. Hebben wij met de wereld te doen, dan schijnen wij God den rug toe te hebben gekeerd, en wanneer wij tot Hem opzien in onze eigenlijke gods-

dienstoefeningen, dan trachten wij de wereld beneden ons te laten. Zoo worden al onze gedachten over God beheerscht door de tegenstelling: natuurlijk en bovennatuurlijk; de wonderen, waardoor God zich een waarachtig God betoont, hebben alleen in zooverre overtuigende kracht, als zij de wetten der natuur verbreken. Voor ons doet zich daarom het ideaal van een toestand van ongestoord verkeer met God al licht voor als een nieuwe wereld, waarin alles bovennatuurlijk is, een hemel, waarin de plichten van het dagelijksch leven niet meer gevonden worden, en de natuurlijke beperktheid van ons aardsch bestaan is verdwenen. De tijd, wanneer het geloof zal zijn veranderd in aanschouwen, schijnt ons noodzakelijk een tijd te moeten zijn, waarin alles wonderlijk is, waarin het leven een droom is, in welken wij van Gods nabijheid genieten. Bij zulk een voorstelling moet het ideaal van Jesaia natuurlijk teleurstellend zijn, en dat niet zoozeer om reden van de ontwijfelbare onvolmaaktheid van het Oud-Testamentische standpunt, dat het Goddelijk Koningschap alleen in verband met het volk Israel beschouwt, als wel van het realisme, dat een toestand van volmaakte godsvrucht als bestaanbaar met aardsche omstandigheden en de gewone inrichting van het werkelijke leven beschouwt. Maar feitelijk is het juist dit realisme, dat de grootste zegepraal van Jesaia's geloof uitmaakt. Voor hem bestaat die tegenstelling van natuurlijk en bovennatuurlijk niet, die allen godsdienst van onzen tijd zoo beperkt

maakt. Hij weet niets van natuurwetten, van een wereldorde, die ook slechts in gedachte van de voortdurende persoonlijke werkzaamheid van Jehovah kan worden afgescheiden. Het natuurlijk leven van Israel is reeds, als ik deze uitdrukking, die de profeet niet zou willen overnemen, eens mag gebruiken, evenzeer van het bovennatuurlijke doordrongen, als eenige hemelsche toestand dat zijn kan. Niet alleen in de toekomst zal de Heilige Israels een levend element worden in het dagelijksch leven van Zijn volk. Voor hem, die oogen heeft om te zien en ooren om te hooren, doen Jehovah's tegenwoordigheid en stem zich reeds met onmiskenbare duidelijkheid onderkennen. Er is geen redeneering toe noodig om van de natuur op te klimmen tot den God der natuur; de werkingen van Jehovah zijn even zichtbaar als die van een gewoon mensch. In den tijd der toekomstige heerlijkheid kan Zijn tegenwoordigheid niet meer werkelijkheid zijn dan nu; de oogen en ooren Israels moeten slechts worden geopend, om te zien en te hooren, wat voor den profeet ook thans een werkelijkheid van het heden is.

Met al zijn gebreken had de oude volksgodsdienst in Israel één groote deugd: hij maakte den godsdienst onafscheidelijk vast aan het dagelijksch leven. De Israeliet zag Jehovah's hand, en erkende Zijn tegenwoordigheid in zijn zaaien en oogsten, in zijn vreugde en verdriet. De regelen voor het landbouwbedrijf waren hem door Jehovah geleerd, de blijdschap in den oogst was Jehovah's feest, de donder Jehovah's stem. De leger-

scharen van Jehovah gingen ten strijde, de geest van Jehovah bezielde den koning, het orakel van Jehovah gaf wet en rechtspraak. Dat kinderlijk geloof verflauwde en werd met den ondergang bedreigd, doordat er nieuwe en vreemde elementen in het leven des volks binnendrongen, doordat het oude evenwicht der maatschappij langzamerhand werd verbroken, en bovenal door de nadering van den Assyriër, die in den maalstroom der verovering geheel de oude levenswijze der overwonnen volken wegvaagde. Toen stonden de profeten op om een koninkrijk van Jehovah te prediken, dat den val der volkeren en de ineenstorting van de geheele inrichting der maatschappij kon overleven. Maar de eigenlijke hoofdgedachte in hun geloof, die het alleen waarde en kracht gaf, was de leer, dat de God, die regeerde in den storm die rondom Israel woedde, geen nieuwe godheid, maar de oude God van Jakob was; het koninkrijk der toekomst was één met het koninkrijk van het verleden, en de taak der goddelijke genade, waarin zij nimmer ophielden te gelooven, was niet een nieuwen godsdienst in de plaats van den ouden te stellen, maar de oude harmonie tusschen den godsdienst en het dagelijksch leven te herstellen, en het gewone leven evenzeer te vervullen van Gods tegenwoordigheid, als dat in vroeger tijden het geval was geweest. Om dit te bewerken moest een gericht al, wat zich tusschen den mensch en zijn Maker stelde, wegvagen. De zonden van Israel zijn het, die Jehovah voor hun oogen verbergen, en van dit standpunt be-

zien, staan afgoden en afgodische heiligdommen op één lijn met rijkdom en weelde, burchten en wagenen, alles, wat een menschenhart kan innemen en hem verhinderen zich met alles tot den Heilige Israels te wenden. Voor den profeet zijn al deze dingen nutteloos en ijdel. Het eenige op deze wereld, dat iets beteekent is Jehovah's werk met betrekking tot Zijn volk. Voor Jesaia is dus het bovennatuurlijke niet iets bijkomstigs, iets, dat onderscheiden is van het dagelijksch leven. Al, wat werkelijk is, is bovennatuurlijk, en is in dezelfde mate bovennatuurlijk. Waar wij natuurlijk en bovennatuurlijk tegenover elkander stellen, stelt Jesaia Jehovah en de niet werkelijk bestaande dingen tegenover elkander. Voor hem is de val van Assyrië door den machtigen arm van den Heilige Israels even bovennatuurlijk en even natuurlijk als de vroegere veroveringen van den Grooten Koning; hij ziet in beide de hand van Jehovah en beide zijn bewijzen voor dezelfde zaak n.l. voor de absolute souvereiniteit van den Koning, die in Zion heerscht. Op ons standpunt schijnt de schildering in Hfdst. 10 en 11 gegeven een vreemde vermenging van de meest verbazingwekkende wonderen en de natuurlijkste dingen ter wereld. De Assyriër valt niet door het zwaard eens menschen en aanstonds zijn de mannen van Juda bezig met de onbeduidende verovering van Philistéa of Edom. Op weer een andere plaats, in Hfdst. 30, bliksemt het licht van den Heilige Israels uit Zion, Jehovah doet Zijn geduchte stem hooren en verstrooit Zijn vijanden door de vlammen van

een alles verterend vuur, door vernielenden storm en hagelslag; en als de storm voorbij is, zien wij het vee grazend in uitgestrekte weiden, de os en ezel die den grond ploegen, het geurige voeder etende, dat met schoffel en gaffel geschud is. Maar Jesaia werd zoowel door de wonderen der geschiedenis als door de liefderijke zorg voor het gewone leven dichter tot God gebracht. Zijn godsdienst is de godsdienst van den God, zonder wiens wil ook geen muschje ter aarde kan vallen, den God, wiens grootheid ligt in Zijn bestuur zoowel over kleine als groote dingen.

Een eerste vereischte, om den godsdienst des Bijbels beter te verstaan, is, dat wij leeren eenvoudig ons in te denken in deze beschouwing en daartoe moeten wij bovenal niet vergeten, dat de Bijbel niets weet van die enge bepaling van het wonder, die wij van de middeleeuwsche metaphysica hebben overgenomen. Als Jesaia een onderscheid maakt tusschen Jehovah's *wonderen* en de dingen van het dagelijksch leven, dan denkt hij aan iets geheel anders dan wat wij wonderen noemen. „Daarom dat dit volk tot Mij nadert met hunnen mond en zij Mij met hunne lippen eeren, doch hun hart verre van Mij doen, en hunne vreeze, waarmede zij Mij vreezen, menschengeboden zijn, die hun geleerd zijn: daarom zal Ik wonderlijk handelen met dit volk, wonderlijk en wonderbaarlijk, en de wijsheid van hun wijzen zal vergaan en het verstand hnnner verstandigen zal zich verbergen" (Hfdst. 29 : 13 en 14). Iets wonderlijks of een wonder is een werk van Jehovah, dat ten

doel heeft om een einde te maken aan den godsdienst van het formalisme, de menschen te leeren, dat Jehovah's wet iets reëels is, en niet een traditioneele overeenkomst, die men in van buitengeleerde formules als zoodanig erkennen moet. Datgene, waaraan men zulk een werk kan toetsen, is niet, dat de wetten der natuur worden verbroken — een denkbeeld, dat bij Jesaia niet bestond — maar dat aller wijsheid en inzicht er verbaasd over staan. Alles, wat Assyrië doet, maakt een deel uit van het wonder, dat aan de huichelarij en vormendienst van Juda een einde maakt; op het oogenblik, dat de profeet spreekt, is dit werk reeds begonnen en nadert het zijn voltooiing.

En daarom was het van geen gewicht voor Jesaia's geloof, of zijn schildering van den plotselingen ondergang van den vijand voor de poorten van Jeruzalem, zooals wij zeggen, letterlijk werd vervuld. Het punt in zijn profetie, waar alles op aankwam, was niet dat de verlossing van Juda op deze en geen andere wijze zou plaats vinden of gepaard gaan met die dramatische omstandigheden van het zoogenaamde bovennatuurlijke, welke een plat geloof verlangt als bewijs, dat het God is die werkt. In werkelijkheid kwam de uitredding in een veel minder tastbaren vorm dan in Hfdst. 10 wordt geschilderd, zooals wij in de volgende lezing zullen zien; maar daarom was het niet minder waar, dat Jehovah zijn oppermachtige wil zóó ten uitvoer bracht, dat 's menschen wijsheid daarbij in 't niet zonk, dat het aan Israel duidelijk werd, dat Jehovah oppermachtig regeert

en dat er geen hulp of uitredding dan bij Hem is te vinden. En zoo opgevat is de eeuw der wonderen niet voorbij. De geheele geschiedenis is vol van zulke bewijzen van Gods vrijmacht en genade, wanneer al op een ongedachte wijze en in een samenloop van omstandigheden, die spotten met de maatregelen en staatkunde van menschen, Gods zaak bleek onoverwinnelijk te zijn, en het geloof in een zeer nabijzijnd en verlossend God, dat Jesaia predikte, is uit den ondergang der volkeren, voor wie de godsdienst enkel een overlevering van menschen was geworden, gered en tot nieuw leven ontwaakt.

ACHTSTE VOORLEZING.

DE BEVRIJDING VAN ASSYRIË. 1)

In den tijd tusschen den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog en de komst van Sanherib op den troon van Nineveh was de macht van Assyrië voortdurend toegenomen. De energie en het talent van Sargon, die zich meer op versterking dan op groote uitbreiding van zijn rijk toelegde, onderdrukte krachtdadig iedere poging tot herstel hunner onafhankelijkheid bij zijn onderdanen en de schatplichtige volken, en zelfs het vereenigd koninkrijk van Egypte en Aethiopië waagde het niet meer om zijn kracht met de zijne te meten. De volkeren zuchtten onder een tyrannie, die geen medelijden kende, maar zij hadden telkens weer door de ervaring geleerd, dat verzet hopeloos was, zoolang het rijk met zoo vaste hand werd bestuurd. Eindelijk, in het jaar 705 stierf Sargon en ging de kroon over op zijn zoon Sanherib. Een kreet van vreugde steeg op uit alle volken bij den val van den grooten verdrukker (Jes. 14 : 29). Binnen

weinige maanden was de opstand in Babylon uitgebroken, was de Assyrische onderkoning verdreven en had Merodach Baladan, — hetzij de oude tegenstander van Sargon, hetzij een zoon van denzelfden naam — de souvereiniteit aanvaard, zoodat gedurende twee jaar (704—703) volgens den canon van Ptolemaeus, het Assyrische koningschap in Chaldea onderbroken was. De oproerige koning zocht heinde en ver bondgenooten; de monumenten deelen ons mede, dat hij steun vond in Elam (de streek ten oosten van den Beneden-Tigris, nu een deel van Khuzistan), onder de Arameërs van Mesopotamië en onder de Arabische stammen, en dat er twee veldtochten noodig waren om den opstand in deze districten te dempen. Maar het plan van Merodach Baladan strekte zich verder uit dan Chaldea en de naburige landstreken. Het verre Westen was even verlangend om het Assyrische juk af te schudden als de oostelijke provinciën, en de leider der Babylonische beweging hoopte eerst het geheele rijk van de kust der Middellandsche Zee tot aan de Perzische golf toe tegelijkertijd in opstand te brengen. In dezen tijd moeten wij ook zijn gezantschap aan Hiskia plaatsen, waarvan in 2 Kon. 20 (Jes. 39) gesproken wordt, waarvoor de ziekte van den koning van Juda slechts een voorwendsel kan geweest zijn, daar ons bericht wordt, dat Hiskia „hoorde naar de gezanten" en hun al de schatten van zijn koninklijk huis toonde. Zulk een ontvangst bereid aan een verklaarden opstandeling tegen Assyrië kon niet dubbelzinnig zijn. Er bleek duidelijk uit, dat de

koning van Juda zeer geneigd was om zich aan te sluiten bij den opstand. Merodach Baladan had zich inderdaad niet vergist in de gezindheid der Palestijnsche volken. Vooral de Philistijnsche steden, dat oude broeinest van onlusten, waren in een staat van gisting door de vreugde over het bericht van Sargons dood en haakten naar den krijg en hun enthusiasme had spoedig ook Juda aangestoken. Hiskia schijnt zich echter niet verbonden te hebben om onmiddellijk deel te nemen aan den strijd. Hij was niet in staat om op te treden zonder hulp van Egypte, en de Pharaoh's waren traag van beweging in hun staatkunde. Maar terwijl de koning aarzelde, had Jesaia direct zijn standpunt gekozen. Op het eerste bericht van de houding der Philistijnen had hij zijn waarschuwende stem doen hooren in de korte profetie ons bewaard in Hfdst. 14 : 29—32: „Verheug u niet, gij gansch Philistéa, dat de roede, die u sloeg, verbroken is; want uit den wortel der slang zal een basilisk voortkomen en hare vrucht zal een vliegende draak zijn." Dat wil zeggen, Sanherib zal blijken een nog veel gevaarlijker vijand te zijn dan zijn vader. De steden van Philistéa zijn ten doode opgeschreven, „want van het noorden komt een rook" — de stofwolk, die de nadering van het Assyrische leger aanduidt — „en er is geen achterblijver onder hun benden." Maar indien Juda den veiligen weg bewandelt en alle aansluiting bij de bevrijdingsplannen van andere volken mijdt, dan zal de verwoesting Hiskia niet kunnen aanraken of de vrede van den armste

in zijn land niet kunnen verstoren (Hfdst. 14 : 30). Welk antwoord zal men dan geven aan de gezanten van het volk, dat een bondgenootschap met Juda komt vragen? „Dat Jehovah Zion gegrond heeft, en daarin zullen de bedrukten Zijns volks een toevlucht vinden." 2)

Dertig jaren waren verloopen sedert Jesaia voor 't eerst dezen zelfden waarschuwenden en hoopvollen toon had aangeslagen in zijn bekend gesprek met Achaz, op een tijdstip, toen de leiders van Juda even begeerig waren om zich te stellen onder voogdijschap der Assyriërs, als zij het nu waren om hun juk af te werpen. Het nieuwe geslacht, dat in dien tusschentijd was opgegroeid en nu de teugels van het bewind in handen hield, had grooter veranderingen zien plaats hebben gedurende hun eigen leven dan ooit te voren waren voorgekomen tijdens al de geslachten hunner vaderen van de dagen van Salomo af. Juda was een ontredderd schip gelijk, dat zijn roer verloren had, aan de genade van wind en golven overgelaten. Ieder beginsel der oude nationale staatkunde was verdwenen of omvergeworpen. Niemand wist, waar het heen ging met den staat of welke de gevolgen zijn konden van het nieuwe bondgenootschap met Philistéa en Egypte, zoo geheel en al in strijd met alle tradities van het verleden, dat de koning en zijn raadslieden wilden begroeten als het eenige, dat ten minste nog hoop gaf op een kortstondige verademing van den druk eener slavernij, die ondragelijk geworden was. Gedurende die dertig jaren was Jesaia alleen steeds zichzelf gelijk gebleven, vrij

van vrees en zelfmisleiding, niet geschokt door de overwinningen van Assyrië, verzekerd, dat geen politieke combinatie, die voor de Judeesche staatkunde mogelijk was, de vaart der vijandelijke veroveringen kon stuiten, maar niet minder verzekerd, dat Jehovah's koninkrijk onwrikbaar vast stond, de eenige zekere rots te midden der bruisende wateren. Een houding zoo imponeerend door haar kalm en standvastig geloof en gewettigd door zoovele bewijzen van juist inzicht en degelijk staatkundig beleid moest aan Jesaia wel een diep ingrijpenden en steeds wassenden invloed verzekeren. Hij stond niet langer zooals in de dagen van Achaz tegenover den koning als een alleenstaand persoon, wiens raadgevingen minachtend ter zijde gesteld konden worden. Het profetisch woord was een macht geworden in Jeruzalem, en ofschoon „het wederspannige volk," dat Jehovah's woord verachtte en vertrouwde op onderdrukking en verdraaide wegen (Hfdst. 30 : 9—12), nog de overhand had in de hooge staatscolleges, waren zij toch bevreesd om openlijk de oppositie van Jesaia uit te lokken, voordat het volk reeds te zeer in hun netten verstrikt was om nog terug te kunnen gaan. Hunne plannen tot verzet werden in het geheim gesmeed; zij verborgen hunnen raad diep voor Jehovah en lieten hunne werken in het duister geschieden — zoo klaagt Jesaia — zeggende: Wie ziet ons? en wie kent ons? (Hfdst. 29 : 15). De langdurige oorlogen van Sanherib in het Oosten gaven hun tijd om hun plannen te doen rijpen door afzonderlijke onderhandelingen met Egypte. Er werd een

gezantschap gezonden naar Zoan met een grooten stoet van kameelen en ezels rijke schatten dragende als het beste middel om zich den bijstand van Pharao te verzekeren (Hfdst. 30 : 1—6). De tijd, die voor al deze onderhandelingen noodig was, was op zich zelf reeds voldoende om de verwachtingen der samenzweerders den bodem in te slaan, want daardoor had Sanherib gelegenheid om de Babyloniërs en hun bondgenooten ieder afzonderlijk ten onder te brengen, voordat de oorlog in het westen uitgebroken was. Zelfs al bezien wij de dingen alleen uit een staatkundig oogpunt, dan moeten wij Jesaia reeds gelijk geven, dat hij er op wees, dat de kracht der Assyriërs volstrekt niet gebroken was door den dood van Sargon, en dat de traagheid der Egyptenaren niet veel beloofde voor een krachtdadigen bijstand (Jes. 30: 7). Toen Sanherib zijn oostelijke provinciën tot rust gebracht had en ten slotte naar het westen optrok (701 v. C.), hadden de bondgenooten nog zoo goed als niets uitgevoerd. Nog was er geen Egyptisch leger in het veld gebracht. De Philistijnen waren in verbinding met Hiskia opgestaan en koning Padi van Ebron, de vazal van Sanherib, was geketend te Jeruzalem; de Phoenicische steden waren eveneens in opstand, maar er was geen plan gevormd om gemeenschappelijk te handelen en de Groote Koning naderde zegevierend langs de Middellandsche zeekust. De eerste slag trof Tyrus, Zidon en de kleinere Phoenicische zeehavens, en toen deze ten onder gebracht waren, haastten zich de Samaritanen, Ammonieten, Moabieten, Edomieten en

zelfs een deel der Philistijnen om rijke geschenken te brengen en hulde te bewijzen aan den veroveraar. Daarna zette Sanherib zijn tocht langs de kust voort en onderwierp achtereenvolgens Askalon en de andere kuststeden van Philistéa; en door zoo zijn legermacht te werpen tusschen de opstandelingen in Palestina en hun trage bondgenooten in Egypte, kon hij zijn wapenen wenden naar 't binnenland tegen Ekron en Judea zonder vrees, dat hun strijdkrachten zich zouden vereenigen met Tirhakah. Tirhakah had zich inderdaad in beweging gezet en zond een leger om Ekron te ontzetten, maar dit werd verslagen te Eltekeh, 3) en gedwongen om terug te trekken zonder zijn doel bereikt te hebben. Van dit oogenblik af was de val van Ekron zeker, en voor de Judeers, die de ziel geweest waren van den opstand in Zuidelijk Palestina, bestond er menschelijker wijze gesproken geen hoop meer, dat zij verlost zouden worden uit de hand van den Grooten Koning. De crisis, die Jesaia reeds zoo lang voorzien had, was gekomen; het laatste bedrijf van het Goddelijk gericht was aangevangen en allen konden nu de dwaasheid van een politiek inzien, die hulp en raad gezocht had bij menschen en niet bij God.

Gedurende de drie jaren van onzekerheid, die verliepen tusschen het gezantschap van Merodach Baladan aan Hiskia en de nederlaag der legermacht van Egypte en Aethiopië te Eltekeh, had Jesaia nooit gewankeld in zijn oordeel over de onzinnige dwaasheid der regeering in Juda. Toen het geheim van de onderhandelingen

met Egypte, dat zoo lang met behoedzaamheid voor Jehovah en Zijn profeet verborgen was gehouden, ten slotte ontdekt werd en het gansche volk meegesleept was door een vlaag van valsche vaderlandsliefde, uitte zich zijn verontwaardiging in gloeiende bewoordingen. De politieke dwaasheid van het plan was voor ieder duidelijk; het enthusiasme waarmede het begroet werd was niets dan opwinding (Hfdst. 29 : 9). Toch berispte Jesaia zijn landslieden niet, omdat zij zich misrekend hadden in de kracht en de strijdvaardigheid van Egypte en Assyrië, maar alleen omdat zij zich met plannen hadden ingelaten, waarin met Jehovah niet gerekend werd. „Wee hun, die naar Egypte aftrekken om hulp en steunen op paarden en vertrouwen op wagenen, omdat zij vele zijn, en op ruiters, omdat die zeer machtig zijn; maar zij zien niet op den Heilige Israels en zij raadplegen Jehovah niet. Nogthans is Hij wijs en doet het kwaad komen en zal Zijne woorden niet terugtrekken, maar zal zich opmaken tegen het huis der boosdoeners en de hulp van hen, die ongerechtigheid werken. De Egyptenaren zijn menschen en geen God en hunne paarden zijn vleesch en geen geest. Jehovah strekt Zijn hand uit en de helper struikelt en hij, die geholpen wordt, valt neder, ja, zij zullen allen te zamen te niet komen" (Hfdst. 31 : 1 vgll.). Hun plannen hadden dien éénen factor buiten rekening gelaten, die inderdaad de geschiedenis maakt tot wat ze is, n.l. de opperste leiding en wil van den Heilige Israels. De Judeërs schenen met blindheid geslagen in hun oordeel.

Jehovah had over hen uitgegoten een geest des diepen slaaps; Zijn openbaring was een verzegeld en onleesbaar boek geworden voor het volk, dat zich Jehovah's volk noemde, maar weigerde om naar Zijn raad te luisteren (Hfdst. 29 : 10 vgll.). Hij had sedert lang aan Zijn volk het pad der ware bevrijding voor oogen gesteld. „Aldus spreekt de Heer Jehovah: Door wederkeering en rust zult gij behouden worden; in stilheid en vertrouwen zal uwe sterkte zijn; maar gij hebt niet gewild." De rust en de stilheid, die Jesaia noodzakelijk acht is geen trage, nietsdoende rust; hij vermaant Israel om al de ijdele drukte der vreemde staatkunde af te zweren en hun vertrouwen op Jehovah te stellen; maar geloof in Jehovah brengt zijn eigen verplichtingen mede, — een leven overeenkomstig Jehovah's wet, een opvatting van den godsdienst als een kracht in het dagelijksch leven en niet als een louter menschelijk voorschrift, dat men van buiten moet leeren. Te denken, dat men aan den toorn Gods, die zich openbaarde in het voortduren der Assyrische verdrukking, ontkomen kan, als men deze voorwaarden niet erkent, staat gelijk met Jehovah te maken tot een mensch; niet tegen Assyrië, maar tegen Jehovah zijn de plannen van Juda gericht. „Ulieder omkeeren", zoo roept hij uit, „is, alsof de pottenbakker geacht werd als het leem, dat het maaksel zeide van zijn maker: Hij heeft mij niet gemaakt of het geformeerde vat van zijn pottenbakker zeide: Hij verstaat niet" (Hfdst. 29 : 16). Niet door zulk een ijdel opstaan tegen den Maker Is-

raels kan men vrede en hulp vinden. De verlossing door Jehovah aangebracht moet in Zijnen weg gezocht worden, en als die komt, zal door haar worden weggevaagd niet alleen de vreemde overheerscher, maar ook de afgodendienst en de overgeleverde vormendienst der groote menigte, het drukkend en verraderlijk bestuur van den goddeloozen adel (Hfdst. 31 : 7; 32 : 1 vgll.).

Bij een oppervlakkige beschouwing zou men licht meenen, dat de prediking van Jesaia in deze belangrijke periode een soort van staatkundig fatalisme was. Het schijnbare patriotisme van zijn tegenstanders verwerft allicht sympathie en de verklaring van den profeet, dat het ijdel is om iets te beproeven tegen de Assyriërs, totdat Jehovah Zelf zal opstaan om bevrijding te brengen, kan zoo gemakkelijk verward worden met de zoo dikwijls voorkomende Oostersche traagheid, die onderwerping aan Gods wil vereenzelvigt met verwaarloozing der natuurlijke middelen om het gewenschte doel te bereiken, zoowel middelen als doel overlatende aan de macht van het noodlot. Bij zulk een beschouwing verstaat men de ware beteekenis van Jesaia's prediking geheel en al verkeerd. Hij keurt het gebruik van middelen niet af, maar hij veroordeelt de keuze der middelen, die noodzakelijk onvoldoende moeten zijn, omdat zij niet rekenen met de beteekenis van Jehovah's souvereiniteit. Indien de plannen van Hiskia en zijn vorsten geslaagd waren, dan zouden zij toch niets hebben bijgedragen tot de ware verlossing van Juda. Bevrijd te worden van Assyrië, alleen opdat de regeering des lands onge-

stoord met haar verdrukking voort zou kunnen gaan, opdat de godsdienst weder als van ouds alleen uit vormelijke plechtigheden zou bestaan zonder invloed uit te oefenen op het leven, opdat het aanzien der afgoden weder in eere hersteld zou worden en het ware woord van Jehovah smadelijk zou behandeld worden, dat zou geen weldaad voor het land zijn geweest. Jesaia was geen vijand van vaderlandslievende pogingen om het land te redden, maar alleen van dat valsche patriotisme, dat het geluk der natie vereenzelvigt met het ongestoorde voortbestaan van geliefkoosde misbruiken; hij stelde niet minder dan zijn landgenooten prijs op staatkundige vrijheid, maar hij achtte die dan alleen van eenige waarde, wanneer deze zoowel vrijheid van innerlijke verwarring als van vreemde overheersching beteekende, wanneer in plaats van de Assyrische slavernij de werkelijke souvereiniteit van Jehovah's heiligheid gesteld werd.

De critiek, die Jesaia uitoefende op de staatkunde van een verbond met Egypte was dus niet slechts negatief. Als een waar profeet kon hij niet de ijdelheid van enkel menschelijke hulp prediken zonder ter zelfder tijd de algenoegzaamheid Gods als Verlosser in 't licht te stellen. De crisis, die door de dwaasheid van zijn bestuurders over het volk gebracht was, sprak voor Jesaia zoowel van genade als van oordeel, want genade en oordeel ontmoeten elkander in die hoogtepunten der geschiedenis, wanneer de wijsheid der wijzen en het verstand der verstandigen verijdeld worden

voor Jehovah's raad, wanneer de arm des vleesches verbroken wordt en de macht van Jehovah voor ieders oog zichtbaar is. De dreigende vernietiging van Juda's aardsche helpers, de ontgoocheling, welke hen wacht die hun vertrouwen stellen op de afgoden en op dien uitwendigen godsdienst (Hfdst. 29 : 13), waarvan de afgoden deel uitmaakten (Hfdst. 31 : 7), de onheilen, die komen zullen over de legers van Hiskia (Hfdst. 30 : 17), de omverwerping van burchten en vestingen en de verwoesting van het vruchtbare land (Hfdst. 32 : 9 vgll.) leiden allen tot het groote keerpunt in de geschiedenis van Israel, als al de bedriegelijke dingen dezer aarde, die de oogen der menschenkinderen gesloten houden voor de onzichtbare wereld der realiteit, weggevaagd worden en Jehovah alleen overblijft als de hoogste realiteit en de eenige hulp van Zijn volk. „Te dien dage zullen de dooven hooren de woorden des boeks (der openbaring, Hfdst. 29 : 1), en de oogen der blinden zullen zien uit de donkerheid en uit de duisternis. En de bedroefden zullen weder vreugde hebben in Jehovah, en de behoeftigen onder de menschen zullen zich verheugen in den Heilige Iraels. Want de tyran is niet meer en de spotter is vernietigd, en allen, die op ongerechtigheid bedacht waren, zijn uitgeroeid, welke een mensch doen zondigen in woorden, en een strik leggen voor hem, die recht spreekt in de poort en den rechtvaardige door ijdel bedrog in 't verderf storten." Jehovah's verlossing is, zooals gij ziet, niet beperkt tot de omverwerping der

Assyrische heerschappij; haar doel is de vestiging van Zijn openbaring als Israels wet, en in 't bijzonder als een wet, waardoor het recht in 't land hersteld wordt en armen en verdrukten zich kunnen verheugen in hun goddelijken Koning. „Daarom, aldus spreekt Jehovah, die Abraham verloste, tot het huis Jacobs: Jacob zal nu niet beschaamd worden, en zijn aangezicht zal nu niet bleek worden; want als zijne kinderen zien het werk Mijner handen in het midden van hem, dan zullen zij Mijn naam heiligen en den Heilige Jacobs heiligen en zij zullen den God Israels vreezen. En zij die dwalende van geest waren, zullen tot verstand komen en zij die murmureerden zullen onderricht leeren" (Hfdst. 29 : 18—24).

Zoo worden de woorden van streng verwijt, die Jesaia bleef richten tegen de vorsten en hun vleeschelijke staatkunde (Hfdst. 29—32), afgewisseld door schilderingen van verlossing en heil, waarvan de voornaamste denkbeelden reeds ontwikkeld zijn in vorige profetieën, welke nu echter uitgesproken worden met zulk een diepte van sympathie en teerheid van gevoel, als geen der vorige profetieën bereikt had. Het vuur van den profeet was niet uitgedoofd, maar zijn geest was gelouterd en zijn geloof beproefd door de ondervinding van veertig jaren, waarin hij steeds uitzag naar de redding, die door Israels ongeloof zoo lang was uitgesteld. Men kan zien, dat hij in zijn ouderdom voornamelijk in de toekomst begon te leven, dat hij gaarne verder zag dan het heden en zich verheugde in de

tafereelen van vrede en heiligheid, welke lagen aan gene zijde van die laatste, alles overtreffende ellende, welke het volk zich zoo moedwillig op den hals had gehaald. Jehovah wil helpen en barmhartigheid bewijzen, zoodra zich maar een berouwvolle bede om verlossing doet hooren. „Hij wacht lang, opdat Hij u genadig zij, en Hij houdt zich ver verwijderd, opdat Hij zich over u ontferme, want Jehovah is de God des gerichts; welgelukzalig zijn allen, die Hem verwachten. Neen! ween niet meer, o volk van Zion, dat in Jeruzalem woont; Hij zal zekerlijk u genadig zijn op de stem uws geroeps, zoodra Hij die hooren zal, zal Hij u antwoorden. En wanneer de Heer u het brood der benauwdheid en wateren der verdrukking geeft, toch zal uw Leeraar niet langer verborgen blijven, maar uwe oogen zullen uw Leeraar zien, en uwe ooren zullen een woord hooren achter u zeggende: Dit is de weg, wandelt daarin, als gij afwijkt ter rechter- of ter linkerhand. Dan zult gij voor onrein houden het zilveren bedeksel van uw gesneden afgodsbeelden en het gouden overtreksel van uw gegoten afgodsbeelden; gij zult ze wegwerpen als iets onreins; en er tegen zeggen: Weg van hier. Zoo zal Hij geven den regen voor het zaad, waarmede gij het land bezaaid hebt, en brood van des lands opbrengst, en het zal rijk en overvloedig zijn; ten dien dage zal het vee weiden in grazige landouwen. . . . En het licht der maan zal zijn als het licht der zon en het licht der zon zal zevenvoudig zijn, ten dage als Jehovah de breuke

van Zijn volk verbindt en de wonde, waarmede het geslagen is, geneest" (Hfdst. 30 : 18 vgll.). In deze schildering van wel verzekerden voorspoed onder een volk, dat zijn afgodsbeelden weggeworpen heeft om bevrijding en voortdurende leiding te zoeken bij den waren Leeraar, staat Jesaia telkens weer en met een rijkdom van woorden, die wij overladen zouden noemen, stil bij de beelden van vruchtbaarheid en weelderigheid der natuur, van overvloed en verzadiging van mensch en dier, wanneer op iederen berg stroomen zullen vlieten (Hfdst. 30 : 25), wanneer de Libanon in een vruchtbaar veld zal veranderd worden en het vruchtbaar veld van heden als een woud geacht zal worden (Hfdst. 29 : 17). Er is wezenlijke poëtische verheffing in deze schilderingen van landelijken vrede en voorspoed gegeven door een grijsaard, die zijn leven heeft doorgebracht te midden van het rumoer der hoofdstad te midden van de scheppingen van menschelijken hoogmoed, waar de arbeid van menschenhanden de eenvoudige bewijzen van Jehovah's goedheid verborgen heeft. Maar de nadruk, dien Jesaia legt op de zegeningen der natuurlijke vruchtbaarheid, heeft meer dan alleen een dichterlijk motief. Van de dagen zijner eerste profetieën af heeft hij gewezen op de „spruit van Jehovah", de door God gegeven vruchten der aarde als de wezenlijke heerlijkheid van het overblijfsel Israels, — de kostelijkste aller zegeningen, omdat zij rechtstreeks van den hemel dalen en de ware grondslag zijn van een leven in vrede en godsvrucht (Hfdst. 4). En zoo

teekent hij op nieuw het oude contrast, dat er was tusschen de naaste toekomst van een land vernield door den vijandelijken inval, wanneer de liefelijke akkers en de vruchtbare wijngaarden verwoest daar nederliggen, wanneer de woningen der vroolijke steden van Juda overdekt zijn met doornen en distelen, wanneer het paleis verlaten is en het gedruisch der stad in stilte veranderd is, wanneer de omvergehaalde vesting en wachttorens de schuilplaats zijn der wilde ezels, een weide voor de kudden: en tusschen de dagen van Israels herstel, „wanneer de geest over ons uitgegoten wordt uit de hoogte, en de woestijn tot een vruchtbaar veld zal worden, en het vruchtbare veld als een woud geacht zal worden." Voor Jesaia is de vruchtbaarheid des lands een geestelijke zegening, het teeken van het verbond met Jehovah, het zegel van den terugkeer des volks tot de paden van gerechtigheid en ware gehoorzaamheid. De woestijn wordt herschapen in een vruchtbaar land, want het recht woont daarin en gerechtigheid vertoeft op het vruchtbare veld. „En het werk der gerechtigheid zal vrede zijn en het loon der gerechtigheid gerustheid en zekerheid tot in eeuwigheid. En Mijn volk zal wonen in een woonplaats des vredes en in welverzekerde woningen en in stille rustplaatsen." „Welgelukzalig zijt gij, die zaait aan alle wateren, die den voet van den os en den ezel uitzendt" om den dorschvloer te treden. Welgelukzalig is Israel, wanneer het rumoer van het heden voor altijd voorbijgegaan is en alle hoeken des lands weer het

tooneel zijn van de telken jare terugkeerende gewoonten van het eenvoudige landleven (Hfdst. 32 : 12 vgll.).

Er ligt een waas van vermoeidheid, van sterk verlangen naar rust over deze idyllische schilderingen, maar Jesaia liet daardoor zijn aandacht niet afleiden van de dringende vragen van het heden. Stap voor stap ging hij met gespannen aandacht den voortgang der gebeurtenissen na. Terwijl allen rondom hem nog ter neder lagen in zorgelooze gerustheid, terwijl nog steeds de feesten kwamen en gingen, en reeds meer dan één jaar was voorbijgegaan, zonder dat het tijdingen bracht van de nadering van Sanherib, ging hij voort zijn waarschuwende woorden te doen hooren. Jehovah zelf maakt de toebereidselen tot een moorddadigen aanval. Hij zal zich rondom Zion legeren en belegeringswerken en forten bouwen tegen de stad Davids en de bevrijding zal niet komen, totdat Jeruzalem in het stof vernederd is en het geroep harer weeklachten schijnt op te rijzen uit de diepten der aarde als de stem van een geest. Maar in den uitersten nood is hare hulp zeker en haar tegenstanders verdwijnen als kaf voor den wind. Zij zal bezocht worden door Jehovah der legerscharen met donder en aardbeving en groot geraas, met storm en onweder en de vlam van een verterend vuur. En de menigte van al de volkeren, die strijden tegen Ariël — de haardstede Gods — zelfs allen, die tegen haar en hare versterkingen strijden, zullen zijn als een droom, als een nachtgezicht" (Hfdst. 29 : 1 vgll.). Alzoo verzekerd van de grenzen van het

zeker komend oordeel volgt Jesaia met kalmte de langzame ontwikkeling van Jehovah's voornemen. De Assyriër is naderende om zijn laatste opdracht te volvoeren, om het werk des gerichts te voltooien en dan voor altijd te verdwijnen. De groote beteekenis der crisis en het verheven standpunt des geloofs, waarvan Jesaia het beschouwt, vinden hun verklaring in een groote uitbreiding van den profetischen horizon. De dreigende beslissing is niet slechts het keerpunt van Israels geschiedenis, het is de crisis der geheele wereldgeschiedenis; de toekomst niet van Juda alleen, maar van alle volkeren, van Tarshish af in 't Westen der Middellandsche zee en Meroë in het verre Zuiden tot aan de ver verwijderde landstreken ten Oosten van Elam toe, hangt af van den uitslag der naderende worsteling. Aan beide zijden zijn de volken bezig hunne legers voor den veldslag te monsteren; Assyrië van zijn kant is bezig de volken van het Oosten bijeen te verzamelen (Hfdst. 17 : 12; 22 : 6; 29 : 7); aan den Nijl ijlen snelle boden heen en weer tusschen Aethiophië en Egypte (Hfdst. 18 : 2); en het middelpunt van al dit gewoel is Jehovah's bergland Juda. Want Jehovah heeft gezworen, dat in Zijn land de Assyriër zal verbroken worden en op Zijne bergen zal Hij hun onder de voeten vertreden. „Dit is de raadslag, die beraadslaagd is op de gansche aarde en dit is de hand, die uitgestrekt is over alle volken" (Hfdst. 14 : 24—27). En daarom roept de profeet alle bewoners der wereld op om met gespannen verwachting uit te zien naar het beslissend oogenblik,

naar het teeken van Jehovah's zichtbare tusschenkomst, wanneer de banier wordt opgericht op de bergen en het blazen der bazuin aankondigt, dat de groote catastrophe gekomen is. Ondertusschen ziet Jehovah in Zijn hemelsche woonplaats in stilte neder op het langzamerhand rijp worden van Zijn plannen, evenals de hemel met loome matheid schijnt neer te zien op de rijp wordende druiven op een helderen zonnigen dag in het heete najaar. „Want vóór den wijnoogst, als de bloesem afgevallen is en de bloem plaats maakt voor de rijp wordende druif, zal Hij de ranken met snoeimessen afsnijden en de takken zal Hij afkappen." Even zeker en zonder ophouden zal de Assyriër zijn plannen om de wereld te veroveren rijp zien worden, totdat Jehovah zelf eensklaps verschijnt, en de onoverwinnelijke legers van Ninevé worden te zamen overgelaten aan de roofvogels der bergen en aan de dieren des velds; en de gieren zullen overzomeren op hunne lijken en alle dieren der aarde zullen daarop overwinteren. Dan zal de Berg Zion, de plaats van den naam van Jehovah der heirscharen, bekend zijn aan alle einden der aarde en van uit het verre Aethiopië zullen schatting en geschenken stroomen naar het heiligdom van Jehovah (Hfdst. 18 : 4—7).

Terwijl Jesaia zoo geheel zijn aandacht op Israel blijft vestigen of het herstel en de ware verlossing van het oude volk van Jehovah blijft beschouwen als de hoofdgedachte in Gods bedoelingen, doen toch de groote gevolgen, die lagen opgesloten in den val van die groote

wereldmacht, den blik des profeten veel verder reiken dan de enge grenzen van 't rijk van Juda, en na de vernietiging van den Assyrischen tyran vertoont de Koning Israels Zich aan hem als Heer der gansche aarde. En daarom volgde, toen Babylon gevallen was (Hfdst. 23 : 13) en Sanherib eindelijk zijn vernielenden tocht tegen de westelijke provinciën begonnen was, Jesaia diens vorderingen met ingespannen en bijna sympathetische belangstelling. Eerst kondigt hij de spoedige nederlaag aan van de Arabische stammen; binnen minder dan een jaar zal al de heerlijkheid van Kedar vergaan zijn en het overgebleven getal van de boogschutters der woestijn zal gering zijn (Hfdst. 21 : 13 vgll.). En daarop, zooals wij weten, dat ook de feitelijke gang der gebeurtenissen was, zal de trotsche stad Tyrus getroffen worden, de wereldmarkt der volkeren, wier kooplieden vorsten zijn en wier handelaars de aanzienlijken der aarde, want Jehovah der legerscharen heeft beraadslaagd om de hoovaardij van alle sieraad te ontheiligen en al de aanzienlijken der aarde verachtelijk te maken (Hfdst. 23). En nog is de taak van den vernielenden vijand niet ten einde: „Zie Jehovah rijdt op een snelle wolk en komt in Egypte, en de afgoden van Egypte zullen bewogen worden voor Zijn aangezicht en het hart der Egyptenaren zal versmelten in het binnenste van hen." De kracht van Pharaoh is te niet gedaan en de wijsheid van zijn raadslieden is veranderd in dwaasheid; het land is verdeeld tegen zich zelf en komt onder de hand van een

harden Heer — den meedoogenloozen koning van Assyrië (Hfdst. 19). Jehovah zelf voert de legers van Ninevé aan op dezen algemeenen veroveringstocht, en verlamt de wapenen van hunne vijanden; alle volken moeten vernederd worden voor Zijn aangezicht, de kracht der wereld moet vernield worden, opdat Zijn majesteit hoog verheven zijn kan en ieder land Hem hulde kan bewijzen. De eindbeslissing heeft zulke uitgestrekte verhoudingen aangenomen, dat haar uitkomst niets minder kan zijn dan de onderwerping der bewoonde wereld aan Jehovah's troon. Want de verwoesting der andere rijken is niet meer, zooals de oudere profetie zich dit voorstelde, louter het werk van het gericht over een goddelooze wereld. Voor hen zoowel als voor Juda, indien al niet in zulk een verheven zin, is het gericht het voorspel van een groote algemeene bekeering. Tyrus zal vergeten worden gedurende zeventig jaar — de periode, zooals de profeet het nader toelicht, van eens konings regeering — en dan zal Jehovah haar bezoeken in genade en zij zal terugkeeren tot haar koophandel en haar winst, niet langer om schatten op te hoopen in den tempel van Melkarth, maar om haar rijkdommen te wijden aan Jehovah en overvloed van voedsel en vorstelijke kleeding te verschaffen voor het volk Israels, dat in Zijn tegenwoordigheid woont.

Wij zien uit deze bijzonderheden, dat Jesaia de bekeering der volken nog voorstelt met de beperkingen geëischt door de louter nationale opvatting, die men van den godsdienst had, waarvan het Oude Testament

zich nooit geheel heeft kunnen losmaken, en die ook inderdaad niet overwonnen kon worden in een tijd, waaraan alle cosmopolietische denkbeelden zoo geheel en al vreemd waren. Maar terwijl Jesaia zich van de bekeering der vreemde natiën tot Jehovah geen andere voorstelling kon maken dan die van een brengen van hulde aan den Goddelijken Koning, die heerschte over Zion, en van een betalen van schatting aan Zijn heiligdom, zouden wij ons zeer vergissen, indien wij meenden, dat dit denkbeeld, zooals men wel eens gezegd heeft, uit louter nationale ijdelheid voortkwam. De onderwerping der volkeren aan Jehovah's troon, en het aandeel, dat zij daardoor verkregen in de zegeningen van den vrede en van een goede regeering, die werden geschonken door Zijn machtig openbaringswoord (Hfdst. 2 : 2 vgll.), is geen smartelijke slavernij, maar hun grootste voorrecht en geluk, hun verlossing van het harde juk, dat zoo zwaar op de gansche aarde drukte. Dit komt het duidelijkst uit in de profetie omtrent de bekeering van Egypte in Hfdst. 19. Geen land zucht zoo vreeselijk onder de ellenden van een zelfzuchtig en gewelddadig bestuur als het Nijldal, waar de eerste levensvoorwaarden en het onderhouden der vruchtbaarheid van den bodem afhangen van een voortdurende nauwlettende zorg voor de kanalen en andere publieke werken, wier toestand ten allen tijde het beste criterium geweest is van een al of niet krachtig en verstandig beheer. 4) Deze eigenaardige toestand des lands was aan het oog van Jesaia niet ontgaan, want

het hoog geestelijk karakter van zijn idealen gaat altijd gepaard met een diep en helder inzicht in de bestaande toestanden. De toestand onder het bestuur van den strengen koning, wiens nadering een einde zou maken aan het bestuur der Pharaoh's en vrij spel geven aan den onderlingen naijver der Egyptische provinciën, wordt door den profeet met deze trekken geteekend: de kanalen zijn verdroogd en de geheele industrie van 't land, welke daarmee in verband staat, is verlamd. Dan zullen de Egyptenaren tot Jehovah roepen van wege hunne verdrukkers en Hij zal hun een verlosser en een vorst zenden en Hij zal hen bevrijden. „En Jehovah zal den Egyptenaren bekend worden en de Egyptenaren zullen Jehovah kennen te dien dage en zullen Hem vereeren met slachtoffer en spijsoffer en zullen geloften brengen aan Jehovah en die betalen." Dan zullen alle landen der bekende wereld van Egypte af tot Assyrië toe den God van Jacob dienen. „Israel zal de derde wezen met Egypte en Assyrië, een zegen in het midden der aarde, dien Jehovah der legerscharen zal zegenen, zeggende: Gezegend zij Egypte mijn volk en Assyrië het werk mijner handen en Israel, mijn erfdeel." Nooit had het geloof des profeten een zoo hooge vlucht genomen of was zoo dicht genaderd aan het denkbeeld van een universeelen godsdienst, vrij van alle kluisters der nationale beperktheid. Want nu waren al de lijnen der wereldgeschiedenis saamgeloopen in deze ééne gebeurtenis; het lot van alle volkeren hing af van den beslissenden strijd tusschen den As-

syriër en den God van Zion; en het was duidelijk, dat Jehovah's Koningschap in Israel van geen beteekenis was, indien er geen krachtige bewijzen bestonden voor zijn goed recht, waarvan de geheele aarde getuige was 5).

Indien het bewijs voor de goddelijke zending der profeten van Israel gezocht moet worden in de nauwkeurigheid, waarmede zij den loop der komende gebeurtenissen voorspellen, dan moeten de verwachtingen, welke Jesaia onafgebroken predikte gedurende de zegevierende nadering van Sanherib, als ijdele droombeelden beschouwd worden. De beslissende gebeurtenis, die de geheele aarde terug zal roepen tot den dienst van den waren God, is ook nu nog een voorwerp des geloofs en geen werkelijkheid. De Assyriërs gingen ten onder en nieuwe wereldrijken verrezen op de puinhoopen van hun grootheid om in andere vormen den strijd te hernieuwen van een aardsche macht tegen het koninkrijk Gods. Toen Babylonië en Perzië, Griekenland en Rome achtereenvolgens opgekomen en gevallen waren en de kring der groote historische gebeurtenissen zich steeds meer had verwijd, tot ten slotte een nieuwe wereld te voorschijn was gekomen uit den val der oude, werd het tooneel van de geschiedenis der menschheid verplaatst naar landen aan Israel onbekend en werd haar lot gesteld in handen van volkeren nog ongeboren, toen Jesaia reeds predikte. Niet alleen zijn Jesaia's voorspellingen niet letterlijk vervuld, maar het is onmogelijk, dat Gods plan zich zal verwezenlijken binnen

de enge grenzen van dat gedeelte der wereld, waarvan Juda het middelpunt en Egypte en Assyrië de uiterste grenzen waren. Tot de hersenschimmen van fantastische geesten, die het Oude Testament gebruiken als een boek vol raadselen en zijn grootheid ontheiligen door het pasklaar te maken voor hunne dwaasheden ten koste van alle wetten der gezonde hermeneutiek en van zuiver historisch onderzoek, moge ook nog steeds die behooren van toekomstige staatkundige verwikkelingen, die aan Palestina weder de oude positie geven zullen, welke het eens innam als het middelpunt van de landen der oude beschaving; maar niemand met gezonde hersenen kan zich in vollen ernst ook maar één oogenblik voorstellen, dat Tyrus weer de stapelplaats van den wereldhandel of Jeruzalem de zetel van het wereldbestuur worden zal. De vormen, waarin Jesaia zijn geestelijk ideaal van de toekomst gaf, zijn verbroken en kunnen niet meer hersteld worden; zij behooren tot een tijdperk der geschiedenis, dat nooit meer terugkeeren kan; en om dezelfde redenen, waarom wij eerbiedig de wijsheid Gods bewonderen, die de bergen van Palestina koos als bakermat van den waren godsdienst in een tijd toen Palestina in den vollen zin des woords het middelpunt was van die gebeurtenissen, waaruit onze tegenwoordige maatschappij te voorschijn is gekomen, verwerpen wij het denkbeeld, dat het koninkrijk van den levenden God weder in bijzonderen zin vereenzelvigd zal worden met het volk der Joden en het land Kanaän. Dit zijn dan ook beschouwingen, welke sedert

lang door iedereen aangenomen zijn behalve misschien door sommige fantastische voorstanders van het Millennium, wier hersenschimmen geen uitvoerige bestrijding waard zijn. Maar ook nauwkeurige onderzoekers der Schrift houden niet altijd genoeg al de gevolgen in het oog, die de fout van een letterlijke opvatting der profetie medebrengt; en de leer van de letterlijke vervulling, ofschoon in beginsel verworpen, kan toch dikwijls nog een verderfelijken invloed uitoefenen op de bijzonderheden bij de verklaring der profetieën. Indien wij den droom van een aardsch Millennium met Jeruzalem en een Joodsch hersteld koninkrijk tot middelpunt verwerpen, dan hebben wij geen recht om de letterlijke vervulling toch nog toe te passen op die bijzonderheden der profetieën, die beter in overeenstemming kunnen gebracht worden met den werkelijken loop der geschiedenis, of om het bewijs voor de inspiratie der profetie te doen berusten op de letterlijke vervulling van op zich zelf staande gedeelten van hunne schildering der toekomst, terwijl het toch zeker is, dat deze schilderingen in hun geheel nooit werkelijkheid kunnen worden — ja zelfs, dat er een oneindige verscheidenheid en groot verschil in bijzonderheden is tusschen de schilderingen in de verschillende profetische boeken vervat zelfs tusschen degenen, die door den zelfden profeet in verschillende perioden van zijn werkzaamheid zijn gegeven.

Dat men deze moeielijkheden, die aan geen nadenkend lezer der profetieën kunnen ontgaan, voelde, heeft lan-

gen tijd steun gegeven aan de zinnebeeldige of allegorische school op het gebied der exegese, welke niet alleen in de Oud Katholieke en in de Middeleeuwsche Kerk, maar ook in het tegenwoordig Protestantisme beschouwd kan worden als algemeen aangenomen bij de uitlegging der profetieën. Het is echter duidelijk, dat deze methode van uitlegging gebukt gaat onder volkomen dezelfde moeielijkheden, wanneer zij op de profetie wordt toegepast, als die, welke haar schipbreuk hebben doen lijden bij de overige gedeelten der Schrift. De algemeene wet, die ten grondslag ligt aan de allegorische interpretatie, zooals die in de oude Kerk ontwikkeld werd, is, dat alles, wat volgens de letterlijke beteekenis onmogelijk, onwaar of Gode onwaardig schijnt, hiervan vrijgewaard moet worden door een verborgen zin te onderstellen, die de werkelijke bedoeling is van den H. Geest, die het heeft ingegeven, en ook van den profeet zelf voor zoover hij geen bloot werktuig zonder verstand in de hand van den God der openbaring was. Nu is het zeker waar, zooals wij in een vorige Lezing zagen (zie boven blz. 255), dat bij alle denken der oudheid over abstracte en bovenzinnelijke dingen een ruim gebruik werd gemaakt van beelden en analogieën en dat algemeene waarheden werden begrijpelijk gemaakt door en uitgedrukt in eigenaardige en zelfs geheel en al willekeurige vormen. Maar dit is iets geheel anders dan de leer van een dieperen zin in de gewone beteekenis van 't woord. Het wil zeggen, dat de denker der oudheid nog slechts de eerste beginse-

len der waarheid heeft gegrepen, dat hij deze zoo duidelijk als hij kan uitdrukt en dat de zinnebeeldige of onvolmaakte vorm van zijn wijze van uitdrukken beantwoordt aan een feitelijke beperktheid van zijn blik. Dit is niet het beginsel van de gewone allegorische exegese, die juist vasthoudt, dat de duisterheid van den vorm met opzet gebruikt wordt ten minste van de zijde van den Geest, die het heeft ingegeven, en op zulk een wijze, dat de ware beteekenis van iedere profetie het grootste quantum Nieuw-Testamentische waarheid is, die er uit gehaald kan worden door middel van de eene of andere allegorie, welke de Christelijke lezer er in vinden kan. Zulk een methode van uitlegging is zuiver willekeurig; zij maakt het ieder mogelijk om al zijn eigen opvattingen uit het Oude-Testament te bewijzen en hij laat geheel en al in 't onzekere, wat de profeten zelve geloofd hebben en wat de taak was, die zij voor God en hun eigen tijd te verrichten hadden. Al deze onzekerheid verdwijnt, wanneer wij de woorden der profeten in hunne gewone beteekenis nemen. De prediking van Jesaia, waarvan wij nu het grootste deel in oogenschouw genomen hebben, is juist het omgekeerde van onbegrijpelijk, indien wij haar willen verstaan, zooals wij de woorden van elken mensch verstaan, in verband met het leven van zijn eigen tijd. Wij behoeven ons voor de studie van den profeet niet te wapenen met bepaalde beginselen voor de verklaring der profeten; de ware beteekenis van zijn woorden wordt duidelijk, zoodra wij de historische

omgeving van zijn werkkring en de beginselen van zijn geloof, of met andere woorden de opvatting van Jehovah en de wetten van Zijn doen en laten, die het geheele leven van Jesaia beheerschen, in gedachten houden. Het koningschap van Jehovah, de heilige majesteit van den éénen waren God, de eeuwige onschendbaarheid van Zijn gerechtigheid, de zekerheid, dat Zijn zaak op aarde onvergankelijk is en triomfeeren moet over al de boosheid der menschen, dat Zijn woord van liefde en genade niet zonder uitwerking kan blijven en dat de gemeente van Zijn welbehagen het eenige op aarde is, dat niet te niet gedaan kan worden, — dit zijn de geestelijke schatten, wier bezit Jesaia tot een waar profeet maken. Al het overige in zijn prediking is niets anders dan een poging om aan deze beginselen een concrete gestalte en een tastbaren vorm te geven in verband met de vraagstukken van zijn eigen tijd. En tot het maken van practische gevolgtrekkingen hieruit voor de gedragslijn van Israel, had hij in alle opzichten volkomen recht. Op ieder punt was zijn blik op den feitelijken toestand van zaken, zijn oordeel over de zonden van Juda en den rechten weg tot verbetering, zijn open oog voor de ware oorzaken van het gevaar en den eenigen weg ter verlossing, gekenmerkt door die zekerheid en beslistheid, die alleen gevonden worden bij iemand, die zich niet laat misleiden door den schijn der dingen, daar hij gemeenschap heeft met de eeuwige en onzichtbare dingen. Maar wanneer hij zijn geloof en zijn hoop belichaamde in

concrete schilderingen der toekomst, dan waren deze schilderingen natuurlijk geen letterlijke voorspellingen der geschiedenis, maar poëtische en ideale inkleeding. Hun eigenlijk doel was de wetten van Gods werkzaamheid saam te vatten in één dramatisch tafreel, in één beeld en binnen den beperkten gezichtskring van een Israeliet de werking van die goddelijke krachten voor te stellen, waarvan Jesaia alleen de eerste beginselen had gegrepen en welke zich sinds zijne dagen in nieuwe en meer gecompliceerde werkingen hebben uitgestrekt over het steeds wijder wordende veld der geschiedenis. In zulke dramatische schilderingen moet men alleen artistieke of poëtische waarheid zoeken. Of de beschouwing van den profeet juist is, hangt evenals bij den gewonen dramaticus af van de teekening der eigenlijke motieven, van de krachten, die de ontwikkeling van der menschen lot beheerschen, niet van de volkomen juiste schildering van een of andere periode der geschiedenis uit 't verleden of in de toekomst. De historie is, zooals ieder weet, veel te gecompliceerd dan dat het mogelijk zou zijn er een of ander op zich zelf staand gedeelte uit te lichten en dit letterlijk in zuiver dramatischen vorm weer te geven, en evenals ieder drama aan het menschelijk leven ontleend zijn ideale waarheid en volkomenheid als een uiteenzetting der in de geschiedenis werkende oorzaken alleen kan blijven behouden door vele dingen buiten rekening te laten, welke de historicus in den

eigenlijken zin des woords moet verhalen, zoo geeft het drama der goddelijke verlossing, zooals ons dit door de profeten wordt gegeven, alleen een juist en duidelijk beeld van Gods werking door in één punt alles te concentreeren, wat feitelijk over vele eeuwen verdeeld is, en door ons de verwezenlijking van Gods plannen als in één enkel moment der historie voltooid te teekenen.

De genialiteit, waarmede Israels groote profeten deze wetten der poetische of ideale waarheid toepassen op de dramatische voorstelling der goddelijke motieven, die de geschiedenis van Israel besturen, was zonder twijfel voor het grootste deel de onbewuste en kinderlijke genialiteit van een eeuw, waarin iedere verheven gedachte eigenlijk nog poëzie was en waarin het verstand nog niet van de verbeelding gescheiden was. En toch geloof ik, dat het duidelijk is uit de groote vrijheid, waarmede Jesaia de bijzonderheden van zijne voorspellingen van tijd tot tijd omwerkt, ze toepast op nieuwe omstandigheden, er nieuwe historische of dichterlijke beelden aan toevoegt en verouderde trekken in zijne vroegere voorstelling uitwischt, dat hij zelf duidelijk onderscheid maakte tusschen alleen bijkomstige en dramatische bijzonderheden, welke hij weet, dat gewijzigd of geheel en al opgeheven konden worden door den gang der historie, en tuschen de onveranderlijke geloofsbeginselen, welke hij als een onmiddellijke openbaring van Jehovah Zelf ontving en waarvan hij wist, dat ze eeuwige en blijvende waarheid waren. Jehovah

en Jehovah's plannen waren onveranderlijk. Door al de wisselingen der geschiedenis heen was Hij de ware toevlucht voor Zijn volk, en in Hem was de overwinning des geloofs over de wereld verzekerd. Het bewijs, dat dit geloof waar en betrouwbaar was, hing niet af van de min of meer directe tusschenbeidekomst Gods, waardoor het gehandhaafd werd op eenig keerpunt der geschiedenis. Jesaia's geloof had reeds over de wereld getriomfeerd en had getoond een oorzaak te zijn van onoverwinnelijke standvastigheid, van vrede en vreugde, welke de wereld niet weg kon nemen, omdat het hem hoog verhief boven al de verschrikkingen en ellenden van het heden en hem zegevierende lofzangen van de verlossing door Jehovah aangebracht op de lippen legde te midden van Juda's angst en vernedering. Er was geen zelfmisleiding in het vaste vertrouwen, waarmede hij Jehovah's overwinning aankondigde, terwijl in Palestina de eene stad na de andere viel en Sanherib verovering op verovering maakte. Want ofschoon de overwinning van Gods gerechtigheid niet opeens zoo volledig en beslist kwam, als Jesaia haar had voorgesteld, was zij daarom niet minder een werkelijke overwinning. Toen de storm voorbij was, bleven het woord van Jehovah en de gemeente van allen, die in Jehovah geloofden nog gevestigd op den Berg Zion als een onderpand van een betere toekomst, een levend bewijs, dat Jehovah's koninkrijk over alles heerscht en dat, hoe lang Zijn genade ook toeven mag, zij nooit te niet kan

gaan maar zegevierend voort moet gaan tot aan de einden der aarde.

Wanneer wij de ware beteekenis van het werk der profeten hebben leeren zoeken niet in de wisselende bijzonderheden van hun voorspellingen, maar in de geloofsbeginselen, die dezelfde zijn voor allen geestelijken godsdienst en die van het Nieuw-Testamentisch geloof slechts verschilden zoo als de onontwikkelde kiem van den vollen wasdom verschilt, dan zien wij ook, dat het afdoend bewijs voor hun goddelijke zending alleen gevonden kan worden in het wezenlijk aandeel, dat hun werk gehad heeft, in de handhaving en de voortdurende ontwikkeling van de gemeente der geloovigen. Het is een kenmerk van Gods woord, dat het niet ledig tot Hem wederkeert, dat het in ieder geslacht niet slechts waar, maar ook vruchtbaar is, dat door zijn werking de geestelijke en eeuwige dingen een macht op aarde worden en een gewichtige factor in de geschiedenis der menschheid. Zoo hebben wij gezien, hoe het werk van Elia opgenomen en voortgezet werd door Amos, hoe het woord van Amos en Hosea, veracht en verworpen door de mannen van Ephraïm, toch de basis vormde van de prediking der Judeesche profeten, Jesaia en Micha. Maar het was het bijzondere voorrecht van Jesaia, dat hij geheel anders dan zijn onmiddellijke voorgangers in geen geringe mate vrucht mocht zien op zijn eigen arbeid en dat de geduldige volharding van veertig jaren ten slotte bekroond werd door een zien met eigen oogen van de overwinning des geloofs, die

wijdstrekkende en blijvende gevolgen had voor den verderen loop der Oud-Testamentische geschiedenis.

Zoodra als Sanherib zijn positie aan de kust verzekerd had, had hij de handen vrij om een deel zijner strijdkrachten tegen Koning Hiskia te richten. 6) De een voor, de ander na gaven de vestingen van Juda zich aan den vijand over (2 Kon. 18 : 13). Sanherib beroemt zich op zijn monumenten er op, dat hij zes en veertig sterke steden genomen en 200,000 krijgsgevangenen gemaakt heeft. „Uw aardrijk", zegt Jesaia, 7) „is verwoest, uw steden verbrand met vuur: uw land verteren vreemdelingen in uw tegenwoordigheid, en het is verwoest, als bij de omkeering van Sodom. En de dochter van Zion is verlaten als een hutje in den wijngaard, als een nachthutje in den komkommerhof, als een belegerde stad" (Jes. 1 : 7). Tot nog toe echter was er geen spoor van waar berouw. Wel was er een groot vertoon van een uitzien naar Jehovah's hulp: plechtige vergaderingen werden samengeroepen in de voorhoven des tempels, het bloed der offeranden vloeide in stroomen, de altaren dropen van het vet der vette beesten en de met bloed bevlekte handen van Jeruzalems schuldige heerschers strekten zich smeekend uit naar het heiligdom (Hfdst. 1 : 11 vgll.). Tegen deze uiterlijke teekenen van vroomheid zonder eenige gedachte aan gehoorzaamheid en bekeering richtte Jesaia de donderende woorden uit het eerste hoofdstuk van zijn boek. Jehovah's ziel haat den ijdelen godsdienst van het zinledig formalisme. „Wanneer gijlieden uwe handen uit-

strekt, verberg ik Mijne oogen voor u: ja, wanneer gij het gebed vermenigvuldigt, hoor Ik u niet; uw handen zijn vol bloed. Wascht u, reinigt u; doet de boosheid uwer handelingen van voor Mijne oogen weg, laat af van kwaad te doen; leert goed doen; volgt de rechtspraak op, tuchtigt den verdrukker, doet recht aan den wees, handelt de twistzaak der weduwe." Zelfs nu nog is het niet te laat om berouw te toonen. „Indien gijlieden gewillig zijt om te gehoorzamen, zoo zult gij de vrucht dezes lands eten. Maar indien gij weigert en wederspannig zijt, zoo zult gij van het zwaard gegeten worden: want de mond van Jehovah heeft het gesproken." Altijd doeltreffend en onbewimpeld in zijn vermaningen, uit Jesaia vooral zijn verontwaardiging tegen de schuldige heerschers en kondigt hun spoedigen val aan als den eersten stap tot herstel (Hfdst. 1 : 23 vgll.); één, den hofmeester Shebna, noemt hij bij name uit en verklaart, dat hij van zijn post weggesleurd zal worden en gevankelijk weggevoerd naar een ver verwijderd land (Hfdst. 22 : 15 vgll.). Voor het oogenblik hadden deze aankondigingen nog geen zichtbare uitwerking; maar Jesaia gevoelde zich reeds zoo meester van den toestand en zoo zeker was hij, dat door den gang der gebeurtenissen zijne partij aan het roer zou komen, dat hij zelfs zoo ver ging van „Jehovah's knecht", Eljakim, den zoon van Hilkia, te noemen als opvolger van den goddeloozen staatsdienaar (Hfdst. 22 : 20 vgll.). Middelerwijl naderde een sterke afdeeling van het Assyrische

leger de hoofdstad en de verschrikte bewoners bevonden, dat de stad niet in staat van verdediging was. Eenige haastige toebereidselen werden gemaakt, die schilderachtig beschreven worden in Jesaia 22. Het tuighuis wordt nagezien, de muren der stad worden onderzocht en blijken vol gaten te zijn, huizen worden omvergehaald om daardoor zoo snel mogelijk bouwstoffen te krijgen voor de noodigste reparaties, en een voorraad water wordt verzameld in een nieuw reservoir tusschen de beide muren in het benedenste gedeelte der stad. Maar men voelde zich niet gerust door deze voorzorgsmaatregelen; er was geen kalmte en geen vastberaden moed om den uitslag af te wachten. Velen der edelen ontvluchtten het gevaar (Hfdst. 22 : 3) en zij die bleven wisten geen beteren raad dan hunne zorgen te verdrinken in den wijn en de weinige dagen uitstel, die er nog overbleven, in zwelgerijen door te brengen. „Jehovah der legerscharen riep tot geween en tot rouwklage en tot kaalheid en tot omgording met een zak: en zie er is vreugde en blijdschap met runderen te dooden en schapen te slachten, vleesch te eten en wijn te drinken, zeggende: „Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij." Desniettegenstaande, zooals blijkt uit de monumenten van Sanherib, besloot Hiskia om het beleg af te wachten; en eerst nadat de krijgsverrichtingen der aanvallers reeds eenigen voortgang gemaakt hadden, onderwierp hij zich, zooals verhaald wordt in 2 Kon. 18 : 14. Al zijn schatten werden over-

gegeven aan den Assyriër, de gevangen koning Padi van Ekron werd uitgeleverd en groote stukken land werden van het Judeesch grondgebied afgenomen en gegeven aan Philistijnsche vorsten van de Assyrische partij; maar Sanherib liet Hiskia op den troon; misschien vond hij dit 't veiligst, daar het uit Jesaia's profetieën duidelijk blijkt, dat Hizkia geen man was van groote vastheid van karakter en dat hij gedurende de voorafgaande jaren niet veel meer geweest was dan een gewillig werktuig in de hand van Shebna en de andere rijksgrooten. Zonder twijfel werden toebereidselen gemaakt voor een verandering van bestuur en de oorlogspartij moest inderdaad het onderspit delven; want een weinig later vinden wij werkelijk Eljakim in plaats van Shebna in het bezit der waardigheid, waarvoor Jesaia hem had aangewezen (2 Kon. 18 : 37).

Niettegenstaande de harde voorwaarden, die Hizkia moest aannemen, waren deze veranderingen in zekeren zin een goed voorteeken voor de toekomst van den staat. De partij, die zoo lang aan alle inwendige hervormingen weerstand geboden had, was van haar macht beroofd, de ijdele droombeelden van een schitterende buitenlandsche staatkunde waren vervlogen en de invloed der profetische partij, die als haar programma de hervorming van den godsdienst, de afschaffing der afgoderij en het geven van gelijk recht aan armen en rijken had aangenomen, was grooter dan ooit te voren. Maar aan den anderen kant was het land uitgeput door den noodlottigen afloop van den oorlog en door de

enorme offers, waarvoor de vrede was gekocht. Het Assyrische juk drukte zwaarder dan ooit op Juda; en ofschoon het volk eindelijk overtuigd was, dat men Jesaia's woorden niet in den wind had moeten slaan, was de loop der gebeurtenissen, die zijn voorspellingen had gerechtvaardigd, er volstrekt niet op berekend om dien moed en dat geloofsvertrouwen in te boezemen, die noodig waren om alle standen te vereenigen tot een krachtige en gelukkige poging om het geschokte leven des volks te reorganiseeren volgens hoogere beginselen dan in vroeger tijd waren gevolgd. Ware godsdienst kan niet leven zonder de ervaring van Gods genade en tot nog toe had Jehovah al de gestrengheid van Zijn oordeel getoond, maar weinig of niets van Zijn vergevende liefde. Aan deze eenzijdigheid, als ik het zoo noemen mag, in de betooning van Jehovah's werkelijke souvereiniteit over Israel was een bijzonder gevaar verbonden voor een land als Juda. Waar de godsdienst zoo onafscheidelijk vereenigd was met het nationaliteitsgevoel, moest de verslapping van alle veerkracht in het nationale leven, het gevolg van de diepe vernedering des lands door den Assyriër, wel een groot struikelblok zijn voor het levend geloof; en daarbij kwam nog de bijzondere vatbaarheid voor melancholie, die den Israeliet van nature eigen is en in later eeuwen van verdrukking een verdoovenden invloed heeft uitgeoefend op den godsdienst der Joden, zijn blijde levensvreugde in droefgeestigheid heeft veranderd en den

genadigen Jehovah der profeten heeft vervormd in den pedanten schoolmeester der Rabbijnsche theologie. Wanneer wij zien, wat het Jodendom geworden is onder het Perzische rijk en in de Westersche landen, of welke vreemde uitwassen van wreed bijgeloof en treurig fanatisme zich vertoonden een menschengeslacht na Jesaia onder de regeering van Koning Manasse, dan kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen van de gevaren, welke de ware godsdienst geloopen zou hebben, indien Sanherib zegevierend teruggetrokken was en Juda had moeten zuchten onder een kastijding grievender dan ooit te voren op zijne zonden gevolgd was. Maar de goddelijke wijsheid had betere dingen besloten over het land van Jehovah.

Met de onderwerping van Hizkia en den val van Ekron was Sanheribs taak nog niet volbracht. Eenige sterke plaatsen aan de Philistijnsche grenzen, zoo als Lachis en Libna boden nog weerstand en Tirhakah was niet geheel ontwapend door den nederlaag van het leger, dat hij tot ontzet van Ekron gezonden had. Integendeel, Sanherib vernam nu, dat de koning van Aethiopië zelf tegen hem in aantocht was (2 Kon. 19 : 9) en dat het belangrijkste deel van den veldtocht nog komen moest. Onder deze omstandigheden begon hij te begrijpen, dat hij een groote strategische fout had begaan door Hizkia in het bezit te laten van de sterkste vesting des lands. Het kostte den verraderlijken Assyriër geen moeite om een voorwendsel te verzinnen, waardoor het pas bekrachtigde verdrag weer vernietigd kon worden; en terwijl het

groote leger bezig was Lachis te belegeren werd er een veldoverste naar Jeruzalem gezonden om Hizkia te betichten van medeplichtigheid met Tirhakah en de overgave der stad te vorderen. De troepen, die Rabsake vergezelden, waren niet voldoende om tot onderwerping te dwingen; de Assyriërs meenden, dat vrees aanjagen en groote woorden voldoende zouden zijn om den zwakken koning van Juda te overbluffen. Maar Hizkia stond nu onder geheel anderen invloed, dan dien, welke hem bij zijn vroegere gedragslijn bestuurd had. Op dit hachelijk oogenblik was Jesaia de werkelijke leider van Juda en Zion stelde niet langer haar vertrouwen op menschen maar op God. Eindelijk wist de profeet, dat het keerpunt gekomen was, dat de valsche helpers vergaan zouden en dat Jehovah nabij was om Zijn volk te bevrijden. „Vrees niet", zeide hij tot Hizkia, „voor de woorden, die gij gehoord hebt, waarmede de dienaars van den koning van Assyrië Mij belasterd hebben. Zie, Ik zal een sterken wind tegen hem zenden en hij zal een gerucht hooren en terugkeeren naar zijn land en Ik zal Hem door het zwaard vellen in zijn eigen land." Tegenover zulk een geloofsvertrouwen waren de bedreigingen van Rabsake zonder kracht. Het volk, 't welk hij had gehoopt aan zijne zijde te zullen krijgen, steunde Hizkia en Jesaia krachtig en hij keerde terug tot zijn meester zonder iets tot stand te hebben gebracht. 8)

Hizkia's weigering stond natuurlijk gelijk met een nieuwe oorlogsverklaring. Maar Sanherib had de han-

den nog te vol in zijn hoofdkwartier, waar hij de nadering van Tirhakah afwachtte, om een legermacht te kunnen afzenden, die voldoende was voor de verovering van een stad als Jeruzalem. Wederom nam hij zijn toevlucht tot bedreigingen en wederom antwoordde Jesaia op een toon van vaste verzekerdheid en minachtende verontwaardiging over een aanmatiging, die het waagde Jehovah's macht uit te dagen. „De jonkvrouw, de dochter van Zion, heeft u veracht, en gelachen om uwen hoon; de dochter van Jeruzalem heeft het hoofd over u geschud. Wien hebt gij gehoond en gelasterd? en tegen wien hebt gij uwe stem verheven en uwe oogen omhoog opgeheven? Tegen den Heilige Israels". De Assyriër pocht er op, dat hij door zijn eigen macht alle volkeren onderworpen heeft. „Neen," zegt Jesaia, „hebt gij niet gehoord, dat Ik dit lang te voren verordend heb en dat Ik het van ouds geformeerd heb? Nu heb Ik het doen komen, dat gij de vaste steden tot puinhoopen zoudt verwoesten. Daarom waren hunne inwoners machteloos, zij waren verslagen en beschaamd, zij waren als het gras des velds of het groene kruid, als gras op de daken en brandkoren. Uw overeind staan en uw zitten gaan is voor Mijn aangezicht: 9) Ik weet uw uitgaan en uw inkomen en uw woeden tegen Mij. Omdat uw woeden tegen Mij en uw razen in Mijne ooren is opgeklommen, zal ik Mijnen haak in uwen neus leggen en Mijn gebit in uwe lippen en Ik zal u doen wederkeeren door den weg langs welken

gij gekomen zijt. En de overgeblevenen, die ontkomen zijn van het huis van Juda, zullen weder nederwaarts wortel schieten en opwaarts vrucht dragen; want van Jeruzalem zal een overblijfsel uitgaan en zij, die ontkomen zijn van den Berg Zion; de ijver van Jehovah der legerscharen zal dit doen (2 Kon. 19 : 21 vgll. Jes. 37). Jesaia's vertrouwen werd niet beschaamd. Een groot en plotseling onheil vernietigde het leger van Sanherib (2 Kon. 19 : 35) en hij werd genoodzaakt naar zijn land terug te keeren en Jeruzalem ongedeerd te laten. 10) Van de bijzonderheden dezer ramp, welke het Bijbelsch verhaal eenvoudig voorstelt als een daad Gods, vermelden de Assyrische monumenten niets, omdat de uitslag van den veldtocht voor hen niets had, waarop zij zich konden beroemen; maar een bericht uit Egypte is ons door Herodotus (2, 141) bewaard, dat, ofschoon vol van fabelachtige bijzonderheden, bewijst, dat zij in Egypte evenals in Juda beschouwd werd als een direct ingrijpen eener goddelijke macht. Dit onheil brak de macht van den Grooten Koning niet, die nog twintig jaren lang regeerde en vele andere roemrijke oorlogen voerde. Toch moet het een zeer zware slag geweest zijn, waarvan de gevolgen in zijn gansche rijk gevoeld zijn, en waardoor zijn staatkundig overwicht voor goed verzwakt was, want in het volgend jaar was Chaldea weder in opstand en tot aan het eind van zijn regeering heeft Sanherib zijn aanval op Juda nooit herhaald.

De terugtocht der Assyriërs werd te Jeruzalem met

uitbundige vreugde begroet, waarvan wij naar alle waarschijnlijkheid de uitdrukking vinden in meer dan één lied uit het boek der Psalmen, in 't bijzonder in Psalm 46. De bevrijding was Jehovah's werk. Hij was tot Zijn volk teruggekeerd als in de dagen van ouds en het refrein van Juda's danklied was: „Jehovah der legerscharen is met ons, de God Israels is ons een hoog vertrek." En de God, die zulke groote dingen voor Zijn volk gewrocht had, was niet de Jehovah van den ontaarden volksgodsdienst; want Hij had geweigerd te luisteren naar de gebeden van de tegenstanders van den profeet; maar de God van Jesaia, wiens naam of openbaring de profeet van verre had zien komen in brandenden toorn en in een dikke rookwolk, Zijn lippen vol toornig schuim en Zijn tong als een verterend vuur, en Zijn adem als een overvloeiende beek, die tot aan den hals toe reikt, om de natiën te schudden in de zeef der verwoesting, om de kinnebakken der volkeren te breidelen en hen zoo op hun weg te doen keeren (Hfdst. 30 : 27 vgll.). De oogen des profeten hadden de verlossing gezien, waarop hij reeds zoovele lange, vermoeiende jaren gewacht had; de openbaring van Jehovah's koningschap was de openlijke triomf van Jesaia's geloof en het woord der profetie, dat van Amos' dagen af niets meer was geweest dan het vruchtelooze protest eener kleine minderheid, had nu het recht bewezen van zijn eisch om door koning en volk beschouwd te worden als een openbaring van het karakter én den wil van Israels God.

De algemeen erkende overwinning van Jesaia eischte onmiddellijk een hervorming van den bestaanden toestand en schreef de regelen voor, die gevolgd moesten worden bij de herstelling van het deerlijk gehavende staatsgebouw, welke in de eerste plaats de belangstelling der regeering eischte, toen de vijand het land ontruimd had. Het zou van groot belang zijn, wanneer wij in bijzonderheden wisten, hoe Hizkia zich kweet van die taak, en hoe Jesaia zijn te rechter tijd verkregen invloed gebruikte bij de leiding van dit werk. Maar ongelukkig zwijgt de geschiedenis der koningen van Juda bijna geheel over de laatste jaren van Hizkia en wij hebben geen profetie van Jesaia, die deze leemte aanvult. Het verhaal van de werkzaamheid des profeten eindigt met de zegevierende tonen van het drie en dertigste hoofdstuk misschien nog vóór de groote nederlaag van Sanherib geschreven, maar nadat de uitslag voor den profeet reeds volkomen zekerheid was geworden, omdat Juda eindelijk zijn hart geneigd had tot gehoorzaamheid aan Jehovah's woord. In deze schoonste van al Jesaia's redenen wordt de lange worsteling van Israels zonde met Jehovah's gerechtigheid niet meer aangeroerd; ieder vers ademt vrede, vergeving en heilige vreugde, en de donkere kleuren van tegenwoordige en vroegere ellende dienen alleen om den heerlijken geluksstaat meer te doen uitkomen, die op het punt staat voor Jehovah's land aan te breken. „Wee u, gij die verwoest en gij werdt niet verwoest, die plundert en men plunderde u niet; wanneer gij een

eind maakt aan het verwoesten, dan zult gij verwoest worden; wanneer gij ophoudt met plunderen, dan zal men u plunderen. Jehovah! wees ons genadig; wij hebben op U gewacht: wees Gij onze arm iederen morgen, en onze zege in tijden van benauwdheid. Op het geluid des rumoers vloden de volkeren; als Gij U verheft, worden de natiën verstrooid.... Jehovah is verheven, want Hij woont zeer hoog; Hij heeft Zion vervuld met gericht en gerechtigheid. Dan zal er zijn vastheid uwer tijden, volheid van overwinning, wijsheid en kennis: de vreeze van Jehovah zal uw schat zijn.... Hoort, gijlieden, die verre zijt, wat Ik gedaan heb; en gijlieden, die nabij zijt, erkent Mijne macht. De zondaars in Zion zijn verschrikt; beving heeft de goddeloozen aangegrepen. Wie onder ons zal wonen bij een verterend vuur? Wie zal wonen bij een eeuwigen gloed? Hij, die wandelt in gerechtigheid en oprechte dingen spreekt; hij, die het gewin der onderdrukking verwerpt, die zijne handen uitschudt, dat zij geen geschenken behouden, die zijne ooren stopt, dat hij geen bloedschulden hoore en zijne oogen sluit, dat hij 't kwade niet aanzie, die zal in de hoogte wonen; de sterkten der steenrotsen zullen zijn hoog vertrek zijn; zijn brood zal hem gegeven worden, zijn water zal gewis zijn. Uwe oogen zullen den Koning zien in Zijn schoonheid: zij zullen een groot land zien, uw hart zal de voorbijgegane verschrikking overdenken; waar is hij, die de schatting opschreef en woog? Waar is hij, die de torens telde?.... Aanschouwt Zion, de stad onzer feesten:

uwe oogen zullen Jeruzalem zien, een vreedzame woonplaats, een tent, die nooit weggenomen zal worden.... Want daar zal Jehovah bij ons in heerlijkheid nederzitten; maar de plaats der breede rivieren en stroomen" – dat is, de plaats der rijke koninkrijken aan de Tigris en aan den Nijl – „geen roeischuit zal daar doorvaren en geen treffelijk schip zal daar overvaren. Want Jehovah is onze Rechter, Jehovah is onze Wetgever, Jehovah is onze Koning; Hij zal ons behouden.... En geen inwoner zal zeggen: Ik ben ziek; want het volk, dat daarin woont, heeft vergeving ontvangen voor zijn ongerechtigheid.

En zoo eindigt Jehova's woord tot Jesaia, zooals het begonnen is. „Zie, deze heeft uw lippen aangeroerd; alzoo is uwe misdaad van u geweken en uwe zonde is verzoend" (Hfdst. 6 : 7). „Het volk, dat daarin woont, heeft vergeving van ongerechtigheid." Het doel van den profetischen godsdienst is bereikt, wanneer Israel als volk in Gods nabijheid gebracht is door dezelfde verzekerdheid van de vergeving zijner zonden, dezelfde vrijheid van toegang tot Zijn verheven heiligheid, dezelfde vroolijke gehoorzaamheid aan Zijn zedelijk koningschap, die Jesaia tot een waar profeet maakten en zijn moed en zijn geloof staande hielden gedurende de lange jaren van Israels weerspannigheid en kastijding. De hoogtepunten der wereldgeschiedenis zijn niet altijd die, welke met den meesten ophef vermeld worden in de jaarboeken der menschheid. De grootste gebeurtenis in heel de geschiedenis, de kruisiging en opstanding van Jezus,

heeft ternauwernood een spoor achtergelaten in de geschiedboeken van het Romeinsche rijk, en evenzoo wordt er slechts een zwakke en verwarde echo van den terugtocht van Sanherib vernomen buiten het enge gebied der Judeesche letterkunde. Hij, die de geschiedenis der oudheid alleen uit een politiek oogpunt beschrijft, zou bijna een plaats in zijn werk ontzeggen aan een omkeering van zaken, welke slechts voor een oogenblik storing teweegbracht in den zegetocht der Assyriërs. En toch heeft die gebeurtenis zoo onbeteekenend naar haar uitwendige gevolgen meer invloed uitgeoefend op het leven der volgende geslachten dan al de veroveringen der Assyrische koningen, want zij verzekerde het voortbestaan van den godsdienst, die de wieg was van het Christendom. Toen Sanheribs gezant de muren van Jeruzalem naderde met den eisch van overgave, scheen de evenaar van de weegschaal, waarop het lot der nieuwe wereld, 't welk in kiem in Jesaia's prediking lag opgesloten, was neergelegd, te willen overslaan. „De kinderen zijn gekomen tot aan de geboorte en er is geen kracht om te baren" (Jes. 37 : 3). Jehovah schonk de ontbrekende kracht en een nieuwe gemeenschap van geloovigen werd geboren uit de barensweeën van Zion (vergl. Micha 5 : 2). Maar zeer spoedig werd het duidelijk, dat deze pasgeboren gemeenschap van geloovigen, het heilig overblijfsel, de jonge loot uit den ouden stam van Israel niet identisch was met het staatkundig rijk van Juda. Jesaia zelf vermoedde deze waarheid volstrekt niet. Al zijne profetieën worden beheerscht

door het denkbeeld, dat in de toekomst evenals in het verleden het volk van Jehovah en de onderdanen van het Davidisch koninkrijk twee namen voor éénzelfde zaak zullen zijn. De handhaving van Jehovah's souvereiniteit was voor hem onafscheidelijk van een nationale bekeering, die het stempel van Jehovah's heiligheid drukken zou op al de instellingen van het leven des volks Deze beschouwing beheerscht even sterk zijn laatste profetie als zijn oudste redenen. De heerschers van Zion, die onder den adem van Jehovah's verterende heiligheid wonen, moeten mannen zijn, wier handen rein zijn van omkooping, die weigeren te luisteren naar misdadige inblazingen of hunne oogen te openen voor onrechtvaardige plannen. De redding van Gods volk openbaart zich in de blijvende welvaart des volks, de geregelde opvolging der jaargetijden en telkens nieuwe overwinningen, hand aan hand gaande met wijsheid en kennis en vreeze van Jehovah. Voortaan bevatte het profetisch ideaal van een verlost volk, zooals reeds is aangetoond, de omtrekken van een plan voor de reorganisatie van het nationale leven, maar van een plan, dat reeds bij den aanvang gepaard bleek te gaan met onoverkomelijke, practische moeielijkheden. Een radicale hernieuwing der maatschappij kan niet tot stand gebracht worden door het volk zelf, want een volk blijft zich zelf niet gelijk en zet niet door, wat het eenmaal begint; en de oogenblikkelijke indruk, dien de groote verlossing teweegbracht, toen voor een korten tijd geheel Israel zich als één

man voor Jehovah's wil scheen te buigen, kon geen voortdurende en zekere samenwerking waarborgen van iedere klasse op haar eigen plaats in de maatschappij tot verwezenlijking van het profetisch ideaal. De werkelijke wedergeboorte der maatschappij moet, zooals het evangelie ons leert, beginnen met het eigen hart en het ware beeld voor de werking van het koninkrijk Gods wordt niet gevonden in een of anderen aardschen regeeringsvorm, maar in de verborgen werkzaamheid van een alles doordringend zuurdeeg. Zulk een zuurdeeg bestond inderdaad in Jesaia's tijd, maar het stond niet gelijk met het volk van Juda; het bestond uit die betrekkelijk weinigen, wier verkleefdheid aan den waren godsdienst een zaak van gevestigde overtuiging was en geen voorbijgaande opwelling, die haar ontstaan te danken had aan een van die zeldzame gebeurtenissen, waarin de macht der geestelijke dingen zich een oogenblik vertoont met al de tastbare realiteit van een voor de zinnen waarneembaar verschijnsel. Het is niet volgens den wil der goddelijke voorzienigheid, dat zulke zichtbare openbaringen van Gods macht, die alleen geschonken worden in buitengewone omstandigheden, voortdurend zouden plaats hebben en de oefening onnoodig maken van het geloof, dat volhardt als ziende, wat onzienlijk is; en niets dan alleen een voortdurend wonder zou in staat geweest zijn om het volk als volk te doen blijven in dien toestand van berouw en gehoorzaamheid, die algemeen scheen te zijn bij de eerste uit-

barstingen van vreugde over Jehovah's overwinning.

De hervormingen, die 't Hizkia gelukte in te voeren, raakten alleen de oppervlakte van het nationale leven; een radicale verbetering zelfs der sociale toestanden door een billijker en onpartijdiger rechtspraak en beter verhoudingen tusschen rijken en armen in 't leven te roepen — punten, waarop Jesaia altijd gewezen had als van 't grootste belang, — lag verre buiten hun bereik. In dit opzicht was het hoogste, dat verkregen werd, een tijdelijke verzachting van schreiende misbruiken. Het was niet zoo moeielijk om een verandering tot stand te brengen in dat gedeelte der uiterlijke godsdienstige gebruiken, dat geheel en al onbestaanbaar was met het profetisch onderwijs. De afschaffing van den afgodendienst of ten minste van zijn meest openlijke en stuitende openbaringen werd zonder twijfel beproefd; wij zouden inderdaad uit het op den voorgrond treden van Hizkia's godsdienstige hervormingen in de geschiedenis van het boek der Koningen kunnen besluiten, dat reeds in een vroeger gedeelte van zijn regeering door hem een beweging in deze richting beproefd was. Maar het blijkt duidelijk uit de profetieën van Jesaia, dat Hizkia geheel onder invloed van de tegenstanders der profetische partij stond tot aan de laatste periode van den Assyrischen oorlog; eerst na zijn eerste overgave aan Sanherib en den nederlaag der politieke partij, waarvan Shebna de leider was, kon van Hizkia gezegd worden met de woorden van 2 Kon. 18 : 5, 6,

dat hij betrouwde op Jehovah en Hem aankleefde. Zelfs in zijn redenen tijdens de regeering van Sanherib spreekt Jesaia van de afschaffing der afgoden als iets, dat nog in de toekomst ligt (Hfdst. 30 : 22; 31 : 7), zoodat een vroegere poging tot reformatie, waartoe Samaria's val aanleiding had kunnen geven, en waarop door de in dien tijd gegeven profetieën van Jesaia en Micha aangedrongen was, op zijn hoogst slechts onvolmaakt en van voorbijgaanden aard kan geweest zijn. Het karakter, dat aan Hizkia in de geschiedenis der Koningen wordt gegeven en de hervormingen, die met zijn naam verbonden zijn, hebben in werkelijkheid betrekking op de jaren, die volgden op de overwinning van Jesaia.

Jesaia had nooit opgehouden te verklaren, dat het wegdoen der afgoden een van de eerste bewijzen zijn moest van Juda's berouw, maar hij poogde niet een plan voor een gezuiverden eeredienst, die hun plaats zou kunnen innemen, te ontwerpen. De afgoden zullen weggeworpen worden, wanneer de oogen des volks gericht zijn op den Heilige Israels en Zijn stem achter hen wordt gehoord om al hunne gangen te leiden. Voor Jesaia had de ceremoniëele eeredienst eigenlijk zeer weinig beteekenis. Hij zag stellig niet bepaald uit naar de volkomen afschaffing er van, want hij spreekt van de Egyptenaren als Jehovah dienende met offers en zelfs van een altaar en een *maççeba*, zooals die gevonden werden in de gewone plaatselijke heiligdommen van Juda, opgericht in 't midden van Egypte als

een bewijs van hulde aan Jehovah (Hfdst. 19 : 19, 21). En evenzoo wordt ondersteld, dat de plechtige feesten te Jeruzalem — waaraan in Hfdst. 30 : 29 een beeld is ontleend — zullen voortduren in de dagen van Israels verlossing (Hfdst. 33 : 20). Maar aan den anderen kant stelt hij niet alleen het offer van schuldige handen als voor Jehovah onaannemelijk voor (Hfdst. 1), maar ook is er nooit de geringste aanduiding, dat berouw en gehoorzaamheid hun uiting moeten vinden in daden van ceremoniëele Godsvereering om door God aangenomen te kunnen worden. Er is geen enkele regel in al de profetieën, die tot ons gekomen zijn, welke ook maar het geringste gewicht hecht aan priesterschap of offercultus. Ja zelfs, komen in Hfdst. 17 : 8 de altaren zoowel als de *asherim* en de zonnebeelden voor als het werk van menschenhanden, dat tusschen Israel en zijn God staat. Niet de tempel is de heerlijkheid van het nieuwe Jeruzalem en de zetel van Jehovah's tegenwoordigheid; de ware beteekenis van Jehovah's wonen op Zion is hierin gelegen, dat de hoofdstad het middelpunt is van Zijn waarachtig koningschap in Juda; en zelfs de naam „haardstede Gods", dien Jesaia geeft aan de heilige stad en niet alleen aan het heiligdom, heeft meer betrekking op het verterend vuur der goddelijke heiligheid dan op altaar of offervlam. Indien Jeruzalem volgens de beschouwing van Jesaia het middelpunt is van die heiligheid, die zich over geheel Jehovah's „heilig bergland" uitstrekt, en het vereenigingspunt, waar Zijn volk voor Zijn aangezicht ver-

schijnt, dan heeft dit voor hem deze beteekenis, dat in Jeruzalem Jehovah Zijn koninklijke hofhouding heeft en dat Zijn profetisch woord van Zion uitgaat om Zijne onderdanen te leiden. Zoo zien wij, dat Jesaia, terwijl hij er op aandringt, dat uit den godsdienst alles, wat het ware karakter van Jehovah verbergt, verwijderd worde, geen bepaalde opinie heeft omtrent de inrichting van een zuiveren eeredienst; de groote taak, waarop hij altijd den nadruk legt, is de reiniging der organen van het recht en het bestuur des lands, zoodat de leiders van den staat veilig kunnen wonen bij het verterend vuur van Jehovah's heiligheid.

Jesaia had uitgezien naar de vrijwillige wegwerping der afgoden in een opwelling van algemeen berouw, welke geen officieel besluit behoefde om haar tot stand te doen komen; de hervormingen van Hizkia waren een regeeringsdaad onder een volk, dat zich niet geheel bekeerd had tot Jehovah; en waar dat volkomen vrijwillig handelen, dat de profeten beschouwen als de eigenlijke drijfveer van den waren godsdienst, ontbreekt, moeten zij een uitwendig doel gehad hebben, de vestiging van een vasten vorm voor de officieele godsvereering. Deze poging stuitte reeds terstond op een verbazende moeielijkheid; de afgoden, de zonnebeelden, de asherim, de heilige boomen, en al de andere heidensche of half-heidensche symbolen zoo volkomen onbestaanbaar met de profetische opvatting van 't geloof, waren het hoofdbestanddeel van Israels godsvereering in de volksheiligdommen. Zoo groot was dit

verschil, dat Jesaia, zooals wij zooeven gezien hebben, feitelijk onverschillig was geworden voor alle vormen van eeredienst; zijn gemeenschappelijke godsvereering, zooals die beschreven wordt in Jes. 8 : 16 vgll., was van een geheel anderen aard, een voorbode van den eeredienst der Nieuw Testamentische Kerk. Het kan Hizkia's plan niet zijn geweest, en Jesaia had dit ook nooit bepaald bedoeld, het geheele gebruikelijke ceremoniëel af te schaffen, en toch was het bijna niet mogelijk een hervorming van eenige beteekenis in te voeren zonder een groote beperking van den eeredienst, een bijna algeheele uitroeiing der oude heiligdommen. In dit opzicht vond de ijver van Hizkia een krachtigen steun in het feit, waardoor het plan zijner reformatie uitvoerbaar werd, dat bijna iedere provinciestad van beteekenis in Juda verwoest was door de legers van Sanherib. De plaatselijke Baälim der hoogten waren niet bij machte geweest hunne dienaren te verlossen; hunne heiligdommen waren verbrand of verwoest en zonder twijfel waren naar de gewoonte der Assyriërs de afgodsbeelden voor het meerendeel weggevoerd om den triomftocht van Sanherib op te luisteren. Deze verwoesting van de burchten en heiligdommen des lands beantwoordde op treffende wijze aan de voorspellingen van Micha, wier invloed op de gedragslijn van Hizkia met nadruk wordt vermeld in het boek Jeremia. Micha had wel is waar de vesting Zion met zijn heiligdom niet uitgezonderd van de algemeene verwoesting; zijn schildering der toekomst liet geen plaats over voor een enkel overblijfsel van

den ouden eeredienst; voor hem is het Zion van later dagen een godsdienstig middelpunt, niet als plaats van godsvereering, maar als zetel van Jehovah's troon en van het orgaan van recht en gerechtigheid. Maar voor de massa des volks had de tempel van Zion nieuwe beteekenis gekregen door het duidelijk bewijs van de onaantastbaarheid van Jehovah's heiligen berg. Zij konden het denkbeeld van heiligheid niet afscheiden van de plechtigheden van den eeredienst; en de natuurlijke ja zelfs onvermijdelijke vertolking van de les, die op de zwarte puinhoopen der plaatselijke heiligdommen te lezen stond, was, dat de „berg van het huis van Jehovah" het ware heiligdom was voor Juda's godsvereering. 11) Zoo nam het hervormingsplan van Hizkia van zelf met meer of minder klaarheid den vorm aan van een opheffing der plaatselijke heiligdommen en de centralisatie van den eeredienst in den tempel van Jeruzalem, gezuiverd van heidensche misbruiken. In 't eerst scheen deze verandering niet zeer vreemd of moeielijk ten uitvoer te brengen, want Sanherib had het platteland tot een woestijn gemaakt (Jes. 1 : 7; 33 : 8, 9) en zijn monumenten verzekeren, dat 200,000 der bewoners als slaven zijn weggevoerd. Juda en Jeruzalem waren op 't oogenblik bijna identisch en de kring, waarbinnen Hizkia's hervormingen werden ten uitvoer gebracht, was wellicht beperkt tot de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad. Maar ook hier vinden wij een vreemd verzuim in zijn werk. De heiligdommen der buitenlandsche godheden, die sinds de dagen van Salomo

rondom Jeruzalem hadden gestaan, werden om de een of andere reden onaangetast gelaten — waarschijnlijk, omdat het voorrecht van een eigen eeredienst te hebben niet ontnomen kon worden aan de Phoeniciërs en andere buitenlanders, die in de hoofdstad een eigen wijk of voorstad hadden, de Maktesh genaamd (Zeph. 1 : 11); en in het vervolg oefenden deze heiligdommen meer invloed uit op den godsdienst van Juda dan zij ooit te voren gedaan hadden. 12)

Zoo blijkt het, dat de zichtbare opwekking, die door de groote overwinning van Jesaia's geloof was teweeggebracht, is uitgeloopen op eenige uitwendige hervormingen, die in geenen deele volledig uitdrukking gaven aan de geestelijke beteekenis van de prediking der profeten, en die als ten uitvoer gelegd door het gezag der regeering en niet op vrijwilligen aandrang van het gansche volk, moesten leiden tot een reactie, welke altijd volgt, wanneer door uitwendig gezag beginselen worden opgedrongen, die niet gansch en al verstaan worden of waarvoor geen sympathie bestaat. Toen de natie weer begon te wandelen op de oude paden, deden de oude gewoonten weer hun invloed gelden. De godsvereering, welke de profeten veroordeelden en die Hizkia uitgeroeid had, was te zeer samengegroeid met het geheele volksleven om door een koninklijk besluit vernietigd te kunnen worden en de oude vooringenomenheid van het landvolk tegen de hoofdstad, die zoo duidelijk uitkomt bij Micha, moet met bijge-

loof de oorzaak geweest zijn van het heftige verzet tegen de nieuwe hervormingen, dat zich openbaarde onder Hizkia's zoon, Manasse. Er volgde een bloedige worsteling tusschen de behoudende partij en de volgelingen der profeten en de jonge koning stond aan de zijde der reactie. Misschien waren in deze worsteling de motieven der profetische partij minder zuiver dan die van Jesaia, evenals hun bedoelingen zeker minder ideaal waren. Wereldsche belangen mengen zich in het streven naar godsdienstige centralisatie, 't welk voorgaf te willen verwezenlijken, wat de profeten hadden bedoeld; en de priesters van Jeruzalem, wier inkomsten en invloed rechtstreeks in den strijd betrokken waren, waren niet de meest belangelooze hervormers. Zoo mogen wij veronderstellen, dat de godsdienstoorlog, die volgde, aan beide zijden een demoraliseerenden invloed heeft gehad; een strijd omtrent de vormen van godsvereering in eene kerkelijk-staatkundige organisatie is zelden bevorderlijk geweest aan het geestelijk leven. Er stond geen groot profeet op als kampioen voor Hizkia's hervormingen; en de eenige stem van verheven geloof, die tot ons komt uit deze rampzalige tijden in de laatste twee hoofdstukken van het boek van Micha 13), is de stem van een man, die tot geen der beide strijdende partijen behoort en zich zoo geïsoleerd gevoelt in Juda, als Jesaia nooit geweest was, in een maatschappij, waarin alle mogelijke zedelijke verdorvenheid de overhand krijgt, waar rechtvaardigheid, eerlijkheid en waarheid onbekend

zijn, waar de goedertierene vergaan is uit het land, en er niemand oprecht is onder de menschen, waar de zoon zijn vader tot schande is en de dochter opstaat tegen hare moeder, waar men zijn besten vriend niet kan vertrouwen, waar niemand vrijelijk durft spreken zelfs niet tot zijn eigen vrouw. En toch was in zekeren zin de godsdienstige ernst dieper dan vroeger. De reactie had al de oude misbruiken teruggebracht, maar niet de oude vroolijkheid, waarmede Israel zich verheugde voor het aangezicht van zijn God in ieder heiligdom. De vreeselijke ervaringen in de Assyrische oorlogen opgedaan, hadden een waas van sombere vrees achtergelaten. Jehovah's verlossing mocht al vergeten worden door hen, die niet langer vasthielden aan Jesaia's geloof, de verschrikkingen van Zijn toorn, zooals zij die ondervonden hadden in de plundertochten van Sanherib en misschien in nog latere rampen — want in Manasse's tijd werden de Assyriërs weer meester van het land — drukten zwaar op het land en gaven een somberen tint aan den geheelen godsdienst. In dit opzicht stond Juda niet alleen. Voor alle Palestijnsche volken had de Assyrische oorlog zorgeloos vertrouwen op de hulp hunner nationale godheden tot iets onmogelijks gemaakt. Toen het leven verbitterd werd door vreemde slavernij, traden de donkere zijden van het heidendom meer op den voorgrond. Men ondervond meer den toorn der goden dan hun gunst; de zoenoffers werden vermenigvuldigd, menschenoffers werden talrijker, de vrees, die op alle volken, welke zucht-

ten onder het Assyrische juk gevallen was, zocht haar uitdrukking in den eeredienst; en deze heidensche beschouwing openbaarde zich in Manasse's navolging van vreemde godsdiensten.

Zoo was alweder binnen weinige jaren na Jesaia's groote overwinning het nationale ideaal van Jehovahvereering vernietigd en was de oude twistzaak van Jehovah met Zijn volk vernieuwd maar met een andere meer diepgaande strekking, aan wier ontwikkeling een nieuw geslacht van profeten moest arbeiden. Oppervlakkig beschouwd waren de gevolgen van het oordeel door de Assyriërs over het land gebracht en van de prediking der profeten, die dit vertolkten, zuiver negatief. De oude, vroolijke godsdienst van Israel was verdwenen en Jesaia's geloof was daarvoor niet in de plaats gekomen. Het blijde vertrouwen op Jehovah, dat het zoo gemakkelijk maakte om Zijn bevelen te gehoorzamen en een voorrecht om naar Zijn naam genoemd te worden en dat Jesaia steeds op den voorgrond gesteld had als de ware verhouding van den geloovige tegenover God, was verloren gegaan en had plaatsgemaakt voor somber bijgeloof. De genadige leiding van Jehovah, die zich zoo dikwijls in Israels verleden geopenbaard had, was vergeten (Micha 6 : 4 vgll.) en Zijn naam was een naam vol verschrikking niet van blijde verwachting geworden. Dit was het eigenlijk geheim van Manasse's polytheïsme. Hij zocht andere goden, niet omdat Jehovah machteloos was, maar omdat hij wanhoopte zich ooit van Zijn hulp te

zullen verzekeren (Vergl. Jer. 44 : 18; Ezech. 8 : 12). Maar onder dit alles is 't niet moeielijk op te merken, dat er een wezenlijke vooruitgang was en dat de grondslag gelegd was voor één nieuwe ontwikkeling der waarheid, die den godsdienst van Israel weer een schrede nader zou brengen tot zijn einddoel, den godsdienst van Christus.

Het mislukken van Hizkia's plannen tot reformatie had meer dan enkel negatieve gevolgen. En wel in twee opzichten. In de eerste plaats werd het duidelijk, dat het om den godsdienst van Juda van alle heidensche elementen te zuiveren noodzakelijk was, dat de geheele opvatting van den offercultus een radicale verandering onderging. Het wetboek van Deuteronomium, dat wij beschouwen moeten als voor 't grootste deel een product van het nadenken over de oorzaken, dat Hizkia's pogingen mislukt waren, gaat uit van het denkbeeld, dat het onmogelijk is om den eeredienst van Kanaänietische elementen te zuiveren, tenzij alle offers en ritueele plechtigheden tot één heiligdom beperkt worden en dat dit weer onmogelijk is, zoolang als het oude denkbeeld niet opgegeven was, dat alle spijze en in 't bijzonder ieder dier voor een offerfeest gedood onrein is als het niet gebracht is bij het altaar. Door de begrippen van slachten en offeren, welke tot nog toe volstrekt niet onderscheiden waren geweest en waarvoor één zelfde woord gebruikt werd, van elkander af te scheiden, bracht de Deuteronomische wet een geheelen ommekeer te weeg in het dagelijksch

leven, en beperkte zij feitelijk de uiterlijke godsvereering tot de jaarlijksche optochten naar Jeruzalem en andere bijzondere plechtigheden. Dit beginsel vond niet volledig ingang bij de massa des volks, zoolang als het koninkrijk Juda nog bestond; maar het bracht ten minste één waarheid der profetische prediking in een tastbaren en gemakkelijk te begrijpen vorm n.l. dat de godsdienst van het dagelijksch leven niet bestaat in ritueele plechtigheden, maar in liefde tot God en gehoorzaamheid aan Hem en bereidde zoo velen in Israel voor tot de taak om hun geloof in Jehovah staande te houden bij de naderende ontbinding van het zelfstandig volksbestaan, toen de eeredienst niet slechts in zijn vrijheid beperkt, maar geheel en al opgeheven werd. Eenzijdig beschouwd schijnt de wet van het éene heiligdom een armzalige uitkomst te zijn van de grootsche prediking van Jesaia en toch was zij, uitgewerkt zooals in Deuteronomium geschied, werkelijk een schrede voorwaarts tot de vergeestelijking van alle godsvereering en tot de vrijmaking van den godsdienst van de banden, waarmede hij aan het land Kanaän en zijn heiligdommen gebonden was (zie boven, pag. 302). Dat de beweging, wier streven in Deuteronomium is uitgedrukt, sterk genoeg werd om onder Josia tot een tweede en beter geslaagde uitroeiing der hoogten te leiden, was op zich zelf geen zaak van groot belang, want de nieuwe reformatie was van even weinig blijvenden aard, wat de zichtbare resultaten betreft, als die van Hizkia; maar de geestelijke kracht, die

den achtergrond uitmaakte der politieke beweging onder Josia, moet niet naar de zichtbare en directe gevolgen afgemeten worden. Het boek Deuteronomium zou het geweten der natie niet voor een oogenblik ook maar even getroffen hebben, indien er niet velen in Juda geweest waren, die sympathie hadden gehad voor het streven der profeten, waaraan het nieuwe wetboek uitdrukking trachtte te geven hoewel in vormen, welke inderdaad, zooals de tijd heeft bewezen, te eng waren om zijn geestelijken inhoud te kunnen bevatten. De inleiding, die nu vóór het Deuteronomische wetboek staat, doet ons duidelijk zien, dat om redenen van geestelijken aard, aan het profetisch woord ontleend, deze nieuwe instellingen aan Israel werden aangeprezen; de groote beperking der uiterlijke godsvereering was voor denkende geesten niet een nauwer maken van de sfeer van het godsdienstig leven maar een verheffing van zijn inhoud. „Jehovah vraagt niets anders van Zijn volk dan: „Jehovah uwen God te vreezen, in al Zijne wegen te wandelen en Hem lief te hebben en te dienen met uw gansche hart en met uwe gansche ziel" (Deut. 10 : 12).

Zoo zien wij in de tweede plaats, dat achter het wettisch karakter van de beweging tot reformatie, zooals die haar uitdrukking vindt in het wetboek van Deuteronomium, een beginsel van veel wijder strekking lag, dat door geen wet verwezenlijkt kon worden en het ook niet werd, totdat de godsdienst van het Oude Testament overging in den godsdienst van Christus. Het mis-

lukken van Hizkia's pogingen om Jesaia's beginselen in een godsdienstigen staat te verwezenlijken moet de mannen, die het diepst waren ingedrongen in den geest des profeten, weer gewezen hebben op die onveranderlijke elementen in den godsdienst, die onafhankelijk zijn van alle staatkundige instellingen. Het godsdienstig leven van Israel werd geheel en al ingenomen door den strijd over zichtbare instellingen, den strijd over het ééne en de vele heiligdommen. De profetische partij van Jesaia, die nog steeds haren voornaamsten steun vond onder de priesters evenals in de eerste dagen der werkzaamheid van dien profeet, verviel spoedig tot dat ijdele formalisme, dat tot zijn wachtwoord nam: „de tempel van Jehovah," waartegen Jeremia predikte, evenals Jesaia had gepredikt tegen het formalisme van zijne dagen (Jer. 10:4). In Jeremia's dagen werd de leer der onschendbaarheid van Zion inderdaad het uitgangspunt der bloot staatkundige Jehovahvereering. Het is altijd een wet geweest in de geschiedenis van den godsdienst, dat, wat onder één geslacht een levende geloofswaarheid is, onder latere geslachten een doode formule wordt, een deel van den van buiten geleerden godsdienst, waarmede het levend geloof strijd te voeren heeft om tot nieuwe uitkomsten te komen. Maar zelfs in de donkerste uren van Israels geschiedenis is het ware geloof in Jehovah nooit zonder een enkel getuige geweest en de mannen, voor wie Jesaia's prediking meer dan een formule was, de gemeente van hen, die wachtten op Jehovah in hoogeren

zin dan de menigte en de zoogenaamde partij der zuivere godsvereering, nam hoe langer hoe minder deel aan den eeredienst van den staatsgodsdienst om hun godsdienstig leven te voeden door zuiver geestelijke gemeenschapsoefening en hun verwachting van Jehovah's verlossing uit te drukken in gedachten, die zich ver buiten de grenzen der oude bedeeling uitstrekten naar de dagen, wanneer Jehovah's voorschriften geschreven zouden zijn in ieder hart (Jer. 31). En in deze nieuwe ontwikkeling der profetische denkbeelden, waarvan Jeremia de groote vertegenwoordiger is, die tot de tweede periode van de geschiedenis der profeten in ongeveer dezelfde verhouding staat als Amos en Hosea tot de eerste stonden, werd het dieper, ofschoon in verkeerde richting geleide schuldbesef, dat zulk een eigenaardige trek is van de treurige dagen van Juda's verval, een belangrijk element. Het besef van zonde werd niet verzwakt, maar op de rechte wijze vertolkt en overwonnen door een nieuwe en diepere opvatting der verlossende genade, waarin het denkbeeld van het geestelijke Israel, als onderscheiden van het natuurlijke, den knecht van Jehovah, wiens lijden de weg tot verlossing is, de plaats inneemt van het oudere meer mechanische begrip van oordeel over de goddeloozen en verlossing der rechtvaardigen (Jes. 40 vgll.).

Maar de ontwikkeling van deze denkbeelden en van alle andere, welke wij vinden in de groote profetieën der Chaldeeuwsche periode, het schetsen van den loop der nieuwe godsdienstige beginselen, die geboren werden

bij den ondergang van het Judeesche Koninkrijk en zich ontwikkelden in de ballingschap en na den terugkeer, zou een taak zijn even uitgebreid, als die, welke wij nu volbracht hebben en die voor een volgende gelegenheid bewaard moet blijven. Intusschen kunnen wij onze behandeling der eerste periode van den godsdienst der profeten het best besluiten met de woorden, waarin de eenzame stem, die zich verheft uit de duisternis van Manasse's regeering, de slotsom van al het voorafgaande profetisch onderricht en den ganschen geopenbaarden wil van Jehovah in 't kort samenvat als antwoord op den valschen ijver van het onzedelijk bijgeloof zijner dagen.

„O, mijn volk, wat heb Ik u gedaan? en waarmede heb Ik u vermoeid? betuig tegen Mij. Want Ik heb u uit Egypteland opgevoerd en u uit het diensthuis verlost en Ik heb voor uw aangezicht heengezonden Mozes, Aäron en Mirjam . . . . Waarmede zal ik Jehovah tegenkomen en mij bukken voor den hoogen God? Zal ik Hem tegenkomen met brandoffers, met eenjarige kalveren? Zou Jehovah een welgevallen hebben aan duizenden van rammen, of aan tienduizenden van oliebeken? Zal ik mijnen eerstgeborene geven voor mijne overtreding, de vrucht mijns lichaams voor de zonde mijner ziel? Hij heeft u bekend gemaakt, o mensch, wat goed is en wat eischt Jehovah van u dan recht te doen en weldadigheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uwen God?" (Micha 6 : 2 vgll.).

Het is geen louter wettische gehoorzaamheid, die door

deze woorden geëischt wordt. Jehovah verlangt van den mensch niet alleen weldadigheid te *doen*, maar ook weldadigheid *lief te hebben*. Een hart, dat zich verheugt in godsvrucht en liefdadigheid, de ootmoed, die wandelt in nederige gemeenschap met God, — dat zijn de dingen waarin Jehovah vermaak schept en dit is de prediking der wet en der profeten, waarop onze Heer Zelf Zijn zegel gedrukt heeft (Matth. 22 : 37 vgll.).

Zoo verheft in de diepe duisternis van dien tijd van verval, die de geschiedenis van het oude Israel besloot, toen de ware profeet geen ander redmiddel zag voor het verbasterde volk dan een verteerend oordeel, dat het land Kanaän tot een verwoesting zou stellen en zijn inwoners tot een aanfluiting en tot een smaad onder de volkeren (Micha 6 : 16), de stem van het geestelijk geloof zich hoog boven de enge bedeeling, die op 't punt was voorbij te gaan, en geeft uitdrukking aan den hoofdinhoud van allen waren godsdienst in woorden, die nooit kunnen vergaan. De Israelietische staat ging onder; het Rijk van Juda en al de verwachtingen daarop gebouwd vielen in puin; maar het woord van den God van Israel blijft tot in eeuwigheid.

AANTEEKENINGEN.

Aanteekeningen op de Eerste Lezing.

Noot 1, pag. 5. Niettegenstaande al haar gebreken is de verbondstheologie van Cocceius de belangrijkste poging in de oudere Protestantsche theologie om recht te laten wedervaren aan de historische ontwikkeling van de openbaring. Zie Diestel's verhandeling in *Jahrb. f. d. Theol.*, deel X., p. 209—276, en de beknopter behandeling van dit onderwerp in zijn *Geschichte des Alten Testaments in der Christlichen Kirche* (Jena, 1869). Het eerst echter vinden wij de opvatting van het Bijbelsch verhaal, als de geschiedenis van den waren godsdienst, van een langzame, regelmatige ontwikkeling der kerk bij Calvijn; en de gewoonte der Calvinistische theologen om het heilsplan in al zijn deelen te beschouwen als afhankelijk van de souvereine voorzienigheid Gods maakte het niet meer dan natuurlijk, dat theologen van die school zich veel moeite gaven om de historische continuïteit der openbaring te bewijzen. Zoo lang als men echter de wet dezer continuïteit door speculatieve en dogmatische redeneeringen trachtte te vinden en niet door een zuiver historisch onderzoek, kon men geen bevredigend resultaat verkrijgen. In dit verband kunnen wij verwijzen naar de *History of Redemption* van Jonathan Edwards.

Noot 2, pag. 6. Tot toelichting van het standpunt der oude protestantsche theologie verwijs ik naar Witsius' verhandeling over het *Protevangelion*, Gen. 3 : 14 vgll. in zijn *Oeconomia Foederum*, lib. IV, cap. 1. Na uit de woorden, die tot de slang worden gericht, de grondbeginselen der systematische theologie afgeleid te hebben met inbegrip van het leerstuk van de

Rechtvaardiging uit 't geloof, de Heiligmaking en de Opstanding des vleesches, merkt hij op (§ 26), dat het niet vreemd was, dat zulk een reeks van leerstukken in enkele raadselachtige woorden samengevat waren. De helderheid van den middag kon niet heerschen bij den eersten dageraad van den dag der genade; en „bovendien onthield God ook toen niet de openbaring van Zijn wezen aan onze eerste voorouders, maar verklaarde hun door gedurig onderricht en genadige verlichting van hun geest de dingen, die op geloof en godsdienst betrekking hadden. Men mag gerust onderstellen, dat zij deze belofte van verlossing in 't bijzonder zorgvuldig in hun hart bewaard, met zorg overdacht en telkens in onderlinge gesprekken voor zich zelven en hunne kinderen duidelijk gemaakt hebben." Met andere woorden, zij ontvingen van God een verklaring van de woorden der Schrift, die zij aan hun kinderen en nakroost overleverden.

Noot 3, pag. 15. De groote wereldrijken van het Oosten overstroomden vreemde landen, onderwierpen ze of brachten hun inwoners naar nieuwe woonplaatsen over, maar deden geen pogingen om het onderscheid in zeden en gewoonten van de verschillende gedeelten van hun rijk te doen verdwijnen, of om de overwonnen volken naar een algemeen patroon te hervormen. Het gemengde karakter van het groote Perzische rijk b.v. wordt treffend juist geïllustreerd door de schildering van Herodotus (VII, 61 vgll.) van de verschillende afdeelingen hulptroepen in het groote leger van Xerxes, elk in zijn eigen nationale kleederdracht. In tegenstelling met de vroegere rijken ziet de profeet Daniël het Grieksche rijk „als verschillende van alle rijken, de gansche aarde als verslindende, ze vertredende en ze in stukken tredende" (Dan. 7). En zoo wordt er over koning Antiochus, die het volk trachtte te helleniseeren, gesproken als veranderende „tijden en wetten" (: 25). De eerste radicale en gelukkige poging om een rijk te stichten, dat een organische eenheid bezat met een wereldbeschaving en algemeene instellingen, die de oude verscheidenheid van plaatselijke gewoonten en wetten deden verdwijnen, was het rijk

van Caesar. Vergl. Mommsen's *Geschichte*, Boek V, hfdst. 11.

Noot 4, pag. 22. Verscheidene vertalingen der Assyrische en Babylonische teksten staan nu voor den ontwikkelden lezer open in talrijke afzonderlijke uitgaven zooals die van den nu overledenen G. Smith in de *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, en in de eenigszins partijdige maar zeer gemakkelijke verzameling door Bagster uitgegeven onder den titel *Records of the Past.* In deze verzameling bevatten de deelen met oneven getallen (1 tot 11) de Assyrische teksten. Zonder twijfel is de beteekenis van zeer vele teksten, in het bijzonder van de zuiver historische, zeker genoeg om ons van dienst te kunnen zijn bij ons onderzoek der Bijbelsche geschiedverhalen; en gelukkig is de Assyrische chronologie, die voornamelijk met behulp van den Canon Eponymus wordt vastgesteld, (zie boven pag. 172) zoowel een der meest zekere als een der gewichtigste ontdekkingen van den nieuweren tijd. Maar aan den anderen kant worden vele bijzonderheden ook van de historische teksten te weinig begrepen, dan dat zij recht zouden geven tot de vèrstrekkende gevolgtrekkingen, die men er al te dikwijls uit trekt, en vooral zijn de lezing en gelijkstelling van eigennamen bij de eigenaardige wijze, waarop ze worden geschreven, — in het Assyrisch kunnen dezelfde klanken verschillend worden geschreven en hetzelfde letterteeken op verschillende manieren worden uitgesproken — dikwijls zeer willekeurig. De onzekerheid, die nog bij vele dingen blijft heerschen, welke dikwijls op gezag van een enkelen Assyrioloog, die geen onderscheid maakte tusschen feiten en gissingen, zijn aangenomen, is zeer krachtig, hoewel misschien wat al te sceptisch, aangetoond door Prof. v. Gutschmid in zijn *Neue Beiträge*, Leipzig, 1876; een meer populaire verhandeling over de onzekerheid van de historische teksten kan men vinden in de jongste brochure van M. A. Delattre, *Les inscriptions historiques de Ninive et de Babylone* (Paris, 1879). Inderdaad zijn er weinig Assyriologen in Europa, wier bekwaamheid, voorzichtigheid en algemeene kennis der Semietische dialecten recht geeft om met autoriteit te spreken over vraagstukken, die veel

moeielijker zijn dan b. v. die over de Phoenicische inscripties, waarbij onze beste orientalisten zich dikwijls niet geschaamd hebben te erkennen, dat zij er verlegen mee waren. De aard van het onderwerp zelf dwingt den vertaler dikwijls te gissen naar het gewicht van een verminkten tekst of naar den eigenlijken zin van het woord. Men mag niet vergeten, dat de uitgebreidheid van de stof, die ons ten dienste staat, en de groote gelijkheid van stijl en uitdrukking, die de historische Assyrische documenten kenmerkt, dikwijls tegen deze moeielijkheden opwegen. Wat de toepassing van deze resultaten der Assyriologie op het Oude Testament betreft heeft men dikwijls vergeten, dat de vruchten van de studie van 't Assyrisch van geen nut voor den godgeleerde kunnen zijn, wanneer ze niet gepaard gaat met een kritisch onderzoek der Hebreeuwsche bronnen.

Daar ik geen onafhankelijk gebruik kan maken van de monumenten in spijkerschrift, waag ik het niet hierop onderstellingen te bouwen behalve daar, waar de beteekenis er van vaststaat volgens het eenparig getuigenis der beste geleerden.

Noot 5, pag. 27. Over de Hethieten vergelijke men Cheyne's artikel in de negende uitgave van de *Encyclopaedia Britannica*. Over de vereenzelviging van Carchemisch met het tegenwoordige Jirbâs (Yâkût II, 688) — dat is het Syrische Agrôpôs, het Grieksche *Εὐρωπός*, *Ὠρωπός* — zie G. Hoffmann, *Syrische Akten Persischer Märtyrer* (1880), p. 161 vgll.; Delitzsch, *Wo lag das Paradies?* (1881), p. 265 vgll. De naam Jerobalus, door sommige reizigers er aan gegeven, is verkeerd. De stad lag aan de westzijde van den Euphraat tegenover Dêr Kinnisrê. De plaats uit Stephanus Byzantius, door Hoffmann aangehaald, die zegt, dat Oropus vroeger *Τελμησσος* vermoedelijk תלמיש genoemd werd, bevestigt niet alleen de identiteit met Carchemisch maar bewijst ook, dat dit laatste een Semietisch woord is „kasteel van Mîsh."

Noot 6, pag. 30. Vergl. Wellhausen, *Jahrb. f. d. Theol.*, deel XXI, p. 602; Meyer in Stade's *Zeitschrift*, deel I, p. 122; Stade, *Geschichte*, p. 110. Door de beide laatsten wordt

verwezen naar een verhandeling van Steinthal, *Z. f. Völkerpsychologie,* deel XII, p. 267.

Noot 7, pag. 33. Vergelijk vooral Wellhausen, *De Gentibus et Familiis Judaeis,* Gött., 1870. en *Geschichte,* deel I. p. 225 vgll. voor de analyse van de genealogie der oorspronkelijke nomadische elementen van Juda, de Hezronieten. De groote clan der Kalebieten behoorde tot dit gedeelte der bevolking van Zuidelijk Juda. Voor de Amelekieten en hun oorspronkelijke woonplaatsen op het gebergte Ephraïm vergelijke men Richteren 5 : 14; 12 : 15; Nöldeke, *Ueber die Amelekiter*, Gött., 1864.

Noot 8, pag. 33. Daar wij bij de geschiedenis van Juda meer van deze tochten zullen hooren, wil ik hier alleen verwijzen naar Plinius' bericht over den grooten handelsweg voor wierook van Thomna naar Gaza (*H. N.*, XII, 14) en de verhandeling in Sprenger's *Alte Geographie Arabiens*, Bern, 1875, p. 141 vgll. Op dezen weg door het binnenland was de hoofdstad van Edom een station. Men moet niet vergeten, dat de wierookhandel door het veelvuldig gebruik van dit artikel in alle tempels van enorm groot belang was.

Noot 9, pag. 34. Het land Gosen behoorde niet tot de eigenlijke Delta, welk nooit afgestaan kan zijn aan een herdersstam en ook niet voor hun levenswijze geschikt was. Ten allen tijde hebben nomaden of half nomadische stammen hun kudden geweid aan de zoomen der rijke Deltalanden. De herder of veehoeder in het Oosten heeft bij de vraag, wat een goede weide is en wat niet, volstrekt niet een Hollandsche weide in zijn gedachten en wij behoeven niet te veronderstellen, dat de Zuid-Oostelijke grenzen der Delta in Mozes' dagen veel vruchtbaarder zijn geweest dan nu het geval is. Dat de Israelieten in dezen tijd sterk onder den invloed kwamen te staan van de Egyptische beschaving, moet een ieder onwaarschijnlijk voorkomen, die het leven der Egyptische nomaden kent ook nog in den tegenwoordigen tijd, nu er een sterk Arabisch element onder de gezeten bevolking is opgenomen. Het is onmogelijk hier in bijzonderheden te treden over de vermoedelijke sporen van Egyptische beschaving en

godsdienst in Israels zeden en gewoonten. Maar wij kunnen gerust aannemen, dat zij veel geringer zijn dan dikwijls wordt beweerd en dat die, waarvan het ontwijfelbaar is, niet tot de oudste tijden teruggebracht moeten worden, maar zeer waarschijnlijk voor het grootste gedeelte niet onmiddellijk maar door de Phoeniciërs uit Egypte in Palestina zijn gebracht.

Noot 10, pag. 34. De belangrijke hulp door de Kenieten aan Israel bewezen treedt duidelijk aan het licht in de oudste verhalen van den Pentateuch. Vergl. Exod. 18 en Num. 10: 29 vgll. met Richt. 1:16; 4:11; 1 Sam. 15:6.

Noot 11, pag. 34. De klassieke plaats hiervoor is Richt. 1 · vergl. Jozua 18: 14 vgll.; Richt. 17: 1 vgll. Vergl. vooral Graf, *Der Stamm Simeon*, Meissen, 1866.

Noot 12, pag. 34. Op den steen van Deban, welke het bericht van de overwinning van koning Meza (2 Kon. 3) op de Israelieten bevat, lezen wij, dat hij al de inwoners van Nebo sloeg ten getale van zeven duizend, omdat zij door den ban gewijd waren aan Ashtar-Kamosh — een godheid, die verwant is aan den god Kamos en herhaaldelijk in den Bijbel wordt genoemd.

Noot 13, pag. 40. Vergl. *O. T. in Jewish Church* (1881) vooral de 11e en 12e lezing. Voor het gemak van den lezer herhalen wij hier, dat de drie voornaamste verzamelingen wetten, die wij in den Pentateuch nog kunnen onderscheiden, zijn: 1. Het Bondsboek, zooals het gewoonlijk wordt genoemd, Exod. 21—23, zeer eenvoudige wetten, bestemd voor een primitief landbouwend volk en in zijn bevelen en voorschriften correspondeerende met Israels wetten en gebruiken in den tijd der richteren en der eerste koningen. 2. Het Deuteronomische wetboek Deut. 17—26, waarin de wetten van het Bondsboek worden herzien voor den beperkten eeredienst van het éene heiligdom. Deze beperking wordt als iets geheel nieuws ingevoerd. Ze was tot aan den tijd van Jesaia en Hizkia onbekend, maar werd formeel als wet aangenomen, toen het Deuteronomische wetboek van bindende kracht werd verklaard bij de groote hervorming van Josia. Het wetboek moet

tusschen dit tijdstip (621 of 622 v. C.) en de hervormingen van Hizkia na den aftocht van Sargon in 701 v. C. zijn geschreven (Vergl. Lezing VIII). 3. De Priesterlijke of Levietische Wetgeving samengesteld volgens het plan van het boek Ezechiël en als de wet van het Nieuwe Jeruzalem aangenomen (met het overige gedeelte van den Pentateuch) onder Ezra 445 v. C. Vergl. Neh. 8 vgll.

Noot 14, pag. 41. De beste plaats om de wijze te leeren kennen, waarop Mozes de rechtspraak in Israel regelde, is Exod. 18. Vergl. *O. T. in Jewish Church*, p. 334.

Noot 15, pag. 43. „Iedere Arabische stam," zegt Burckhardt, „heeft zijn opper-sheik en aan het hoofd van ieder kamp staat een sheik of ten minste een Arabier van aanzien; maar de sheik heeft geen werkelijk gezag over de leden van zijn stam. Ontstaat er twist tusschen twee personen, dan zal de sheik trachten de zaak in der minne te schikken, maar zoo één der twee partijen niet tevreden is met zijn uitspraak dan kan hij niet tot gehoorzaamheid dwingen. De Arabier kan alleen door zijn eigen betrekkingen overgehaald worden; lukt dit niet dan ontstaat er krijg tusschen de twee families en al hun nakomelingen. Inderdaad kan de machtigste sheik der Aenezen den armsten man van zijn stam niet de geringste straf opleggen, zonder daardoor zich den doodelijken haat van dien persoon en zijn verwanten op den hals te halen..... Het prerogatief van den sheik bestaat in het aanvoeren van den stam in den oorlog, het voeren van onderhandelingen in oorlog of vrede, het vaststellen van de plaats waar men zal kampeeren en het ontvangen van aanzienlijke vreemdelingen, enz. en zelfs in deze voorrechten zijn zij zeer beperkt." — *Bedouins and Wahabys*, 8° ed. p., 115 vgll.

Noot 16, pag. 45. Vergl. *O. T. in Jewish Church*, p. 225 vgll., p. 257 en de noot (Sichem was in den tijd van Abimelech een Kanaänietische stad), p. 78 vgll.; en beneden Lezing II, noot 6.

Aanteekeningen op de Tweede Lezing.

Noot 1, pag. 55. Aan den eenen kant waren de groote Phoenicische steden met den gewonen naijver van hen, die in den handel een monopolie bezitten, weinig geneigd een nauwe verbintenis onder gelijke voorwaarden met iemand buiten hun eigen kring aan te gaan. Aan den anderen kant voerden zij geen oorlogen om hun gebied uit te breiden. Carthago maakte, zooals men weet, de inboorlingen niet tot Carthagers en trachtte evenmin tot op een betrekkelijk laat tijdstip hen te onderwerpen. Vergl. Mommsen's *Römische Geschichte*, boek III, hfdst. 1. De naijver en politieke werkeloosheid der Phoeniciërs had een tweeledig gevolg. Het verhinderde de Israelieten gedurende langen tijd handelsvolk te worden en bewaarde hen zoo voor snelle sociale omwentelingen, die hun oude levenswijze en godsdienst in groot gevaar zouden hebben gebracht en aan den anderen kant liet het hun vrij spel in hun optreden tegenover de meer landwaarts in gelegen Kanaänieten. In het binnenland bleven de Kanaänieten het handeldrijvende gedeelte der bevolking en werden, sinds de Israelieten het land hadden bezet, hoe langer hoe meer uitsluitend de kooplieden des lands. Tusschen de kooplieden en de landbouwers bestond een onvermijdelijke standenhaat, die er ongetwijfeld zeer toe medegewerkt heeft Israel in zijn eigenaardig karakter te handhaven. De Israelieten, die aan de grenzen woonden in Juda en aan gene zijde van den Jordaan in Gilead, behielden op hunne beurt zeer veel van de oude zeden en gewoonten der nomaden en waren voor een deel zeer nauw verbonden met de andere stammen der

woestijn. Zoo vinden wij van tijd tot tijd uitingen van den afkeer voor de gemakzucht en weelde van het gezeten leven, die den Bedouin ingeschapen is. De Nazareërgelofte van geen wijn te zullen drinken en de voorschriften der Rechabieten leveren ons hiervan voorbeelden op. De Rechabieten stonden evenals de Nazareërs aan de zijde van de voorstanders van den ouden Jehovahdienst en kantten zich tegen den Kanaänietischen Baäl.

Noot 2, pag. 55. Dat de instelling van het koningschap noodzakelijk was voor de ontwikkeling van de nationale eenheid en dus ook voor den godsdienst van Jehovah wordt dikwijls voorbijgezien, omdat men zich te veel laat influenceeren door 1 Sam. 8; 10 : 17—27; en 12. Het is altijd verkeerd de juiste waardeering van de geschiedenis der oudheid te zoeken in de redevoeringen, die nooit woordelijk worden weergegeven en dikwijls worden gebruikt als een geschikt en in de oude letterkunde zeer wettig voertuig voor beschouwingen van later tijd, welke onder invloed van andere omstandigheden ontstaan en in het verhaal worden ingevoegd, in plaats van ons alleen te laten leiden door den historischen gang der gebeurtenissen. Ieder moet de instelling van het koningschap beschouwen als een zegen voor Israel, daar het een einde heeft gemaakt aan den toestand van regeeringloosheid, die ons in het boek der Richteren met recht wordt voorgesteld als zeer nadeelig voor de ontwikkeling van den godsdienst. Eveneens is het duidelijk, dat Israel van het begin af deze zegening als een bijzondere genadegave van Jehovah heeft beschouwd, die het koningschap wettigde door Zijn geest aan den koning te schenken (1 Sam. 10 : 6; 16 : 13). In den Zegen van Mozes wordt het koningschap voorgesteld als de kroon van alle gaven van Jehovah, waardoor de verschillende deelen des volks en de stammen van Jakob te zamen worden vereenigd. De nieuwere critiek heeft dit alles nog duidelijker in het licht gesteld door aan te toonen, dat er twee verschillende, parallelle verhalen omtrent de keuze van Saul bestaan, waarvan de oudere bewerking is bewaard gebleven in 1 Sam. 9; 10 : 1—16; en 11 (behalve vers 14). Na zijn zalving keert Saul terug naar zijns vaders huis, de teekenen

hem in 10 : 17 beloofd afwachtende. Na een maand (aldus de LXX in 11 : 1) doet zich deze gunstige gelegenheid voor bij den inval van Nahash, en het opperbevelhebberschap, dat Saul bij deze gelegenheid door Gods geest gedreven aanvaardt (11: 6), wordt hem na de overwinning plechtig opgedragen. Een meer uitgewerkte bewijsvoering voor het bijzonder karakter van dit verhaal en den grooteren ouderdom van deze bewerking kan men vinden in Bleek's *Einleitung*, 4e uitgave door Wellhausen bezorgd. Hiermede vergelijke men de verhandeling over hetzelfde onderwerp in Wellhausen's *Text der Bücher Samuelis*. Nog zij opgemerkt, dat de aanvallen op het boek Samuel, zoo gewoon bij de oude sceptische school (vergl. b. v. Volney's *Histoire de Samuel*), al hun kracht ontleenen aan de eenzijdigheid der gewone oncritische behandeling van de geschiedenis.

Noot 3, pag. 58. Nadere bijzonderheden over dit beroemde monument nu in de Louvre aanwezig en de vertaling van de inscriptie, die het draagt, kan men vinden in een artikel (van Professor W. Right te Cambridge) in de *North British Review*, October 1870, of in Dr. Ginsburg's *Moabite Stone*, (2e uitgave 1871). Waar tevens een overzicht van de litteratuur over dit onderwerp wordt gegeven. Dr. Ginsburg's vertaling is overgedrukt in *Records of the Past*, pars I, tom. I, p. 165. Zie ook Dr. A. B. Davidson in de *B. en F. Ev. Review*, 1871.

Noot 4, pag. 59. De geschiedenis van dit beroemde monument en een overzicht van de daarbij behoorende litteratuur is te vinden in het *Corpus Inscriptionum Semiticarum*, pars I, tom. I, p. I, sqq. (Parijs 1881). De inscriptie dateert uit het Perzische tijdvak.

Noot 5, pag. 61. Over de tienden in de oudheid buiten Israel vergelijke men de verhandelingen van Selden en Hottinger, Spencer, *Leg. Rit. Heb.*, lib. III, c. 10; Winer s. v. „Zehnten;" Ewald, *Altherthümer*, p. 398; Knobel op Lev. 27 : 30 vgll. De gewoonte van tienden aan de goden te betalen was ver verspreid in den vorm, waarin het in Gen. 14 : 20 voorkomt, waar tienden van den buit worden betaald, (zooals dat in Griekenland gewoonlijk geschiedde) en in dien van een geregelde belasting

op landbouw- of handelsprodukten en dergelijke. Het is voor ons doel genoeg de algemeenheid en uitgebreidheid van het tienden geven onder Semietische volken of in streken, die onder Semietischen invloed stonden, aan te toonen. Vooreerst zij opgemerkt, dat tienden aan den koning werden gegeven (zooals in 1 Sam. 8) volgens een oude gewoonte der Babyloniërs, die onder Alexander weer opleefde (Aristot., *Oecon.*, II., p. 1352 b. van de Berlijnsche uitgave; vergl. p. 1345 vgll.). Wat verder de tienden aan de goden betreft wordt door Diodorus XX, 14 bewezen, dat de Carthagers als kolonie der Tyriërs tienden betaalden aan den Tyrischen zonnegod Melcarth of Heracles, den goddelijken koning der stad; Hercules was eveneens de god, aan wien de Romeinen tienden gaven (Diodor., IV, 21; Plut., *Mor.*, II, 267 E, vergl. de bewijsplaatsen door Wyttenbach bijeenverzameld in zijn index op Plut. *Mor.* s. v. Ἡρακλῆς). Bij de Arabische stammen, waar wierook wordt gevonden, werden tienden van dit produkt aan de priesters van den zonnegod Sabis betaald (Plin. 12, 32). Onder de Arabieren, zegt de scholiast op Harith (*Moal.*, ed. Arnold, p. 186), „was men gewoon aldus een gelofte te doen" — evenals Jakob te Bethel deed — „Indien God mij honderd schapen geeft, zal ik er één op de tien offeren." Tot nakoming van deze gelofte werd men niet gedwongen en dikwijls „had zijn ziel berouw over deze gelofte en ging hij een gazelle vangen en stelde die in de plaats van het schaap, dat hij schuldig was" (vergl. Mal. 1 : 14). De belasting op de opbrengst hunner mijnen, die de Siphniërs te Delphi betaalden (Hrdt. 3, 57; Pausan., X., 11, 1), zal men waarschijnlijk aan Phoenicischen invloed moeten toeschrijven. Tienden worden ook op verschillende plaatsen in Klein-Azië gevonden, waar de invloed van de Semietische godsdiensten groot was, naar wij weten; in Lydië b.v. had men tienden op het vee (Nic. Damasc. in Müller's *Fragm. Hist. Gr.*, III, 371). Het bericht omtrent de Kabieren pleit voor een Semietisch bestanddeel in het offer der tienden en der eerstelingen — let op verbinding van de twee begrippen — bij de Pelasgen, Dion. Hal., *A. R.*, I, 23.

Noot 6, pag. 64. In de oudste wetten (Exod. 23 : 14 vgll.; 34: 18 vgll.) zijn de drie jaarlijksche feesten I. het feest der ongezuurde brooden; II. het oogstfeest; III. het feest der inzameling der herfstvruchten. De twee eerste geven het begin en het einde van den graanoogst aan vergl. Deut. 16; Lev. 23 : 10. Zoo is het verband van den landbouw met al deze feesten onmiskenbaar; men kan ze vergelijken met dergelijke landbouwfeesten en een dergelijk aanbieden der eerstelingen bij andere oude volken. Plinius b.v. zegt van de oude Romeinen, dat zij het nieuwe koren of den nieuwen wijn zelfs niet zouden proeven, voordat de priester de eerstelingen had geproefd (*H. N.* XVIII, 2) en om een voorbeeld uit de Semietische volken te nemen, een feest der eerstelingen werd volgens En-Nedim in de maand Mei door de heidensche bewoners van Haran gevierd (Chwolson, *Ssabier*, II, 25; *Fihrist*, uitg. Flügel, p. 322). Vergl. Spencer, *op. cit.*, lib. III, cap. 8 en 9. Parallellen te trekken, die in bijzonderheden gaan, tusschen de Israelietische feesten en die der omliggende volken, gaat niet zoó gemakkelijk. De aanleidingen voor de Israelietische feesten zijn die, welke als van zelf door het landbouwbedrijf worden gegeven, terwijl wij in oude tijden de feesten onder hun naburen volgens astronomische berekeningen vinden vastgesteld, daar zij betrekking hadden op de vereering der hemellichamen; zoo b.v. het feest der Tyriërs voor het ontwaken der zon (Heracles), Jos. *Ant.*, VIII, 5 en 3. Van dit feest zegt men echter, dat het eerst door koning Hiram is ingesteld; het is waarschijnlijk, dat over het algemeen de landbouwfeesten ouder zijn dan die, welke met de hemellichamen in betrekking staan. Zoo vinden wij in Richt. 9 : 27 een wijnoogstfeest der Kanaänieten, dat overeenkomt met het Israelietische feest der inzameling, dat in de oudste boeken het groote jaarlijksche feest der optochten is, waarop men ver afgelegen heiligdommen ging bezoeken (1 Kon. 12 : 32). Ewald, (*Ant.*, E. T., p. 351, vergl. *Z. f. d. Kunde des Morgenlandes*, III, 419) die gist, dat een lente- en herfstfeest den Israelieten vóór Mozes tijd bekend zijn geweest, legt nadruk op de omstandigheid, dat volgens

het scholion in de laatste noot aangehaald, de Arabieren tienden betaalden in de maand Rajab en dat de Arabieren van ouds twee heilige maanden hebben gehad, Moharram de eerste maand na den herfst en Rajab de zevende. Vergl. evenwel Sprenger in *Z. D. M. G.*, 1859, p. 134 vgll.; *Leben Mohammeds*, III, 516 vgll.; Dozy, *Israelieten te Mekka*, p. 138, waaruit men zien zal, dat men nog geheel in onzekerheid verkeert omtrent de heilige tijden der heidensche Arabieren. De oude heiligheid van Rajab als de tijd voor het brengen van offers staat nog het meest vast, en daar deze maand gelijk staat met den Nisan der Israelieten kan men veilig aannemen, dat de dan gebrachte offers gelijk stonden met het paaschoffer der Israelieten. Dat er groote overeenkomst in de wijze van viering tusschen de feesten der Israelieten en die van hun heidensche naburen bestaat, blijkt duidelijk uit den Bijbel, en wel in 't bijzonder hieruit, dat men Kanaänietische elementen van den Baäldienst in den dienst van Jehovah overnam. De gewoonte om feest te vieren in tenten en hutten (Hos. 12 : 9) vinden wij terug in het Babylonische sacaea en op andere plaatsen in het Oosten. Vergl. Movers, *Phoenizier*, I, 483 vgll. Verder vinden wij de Hebreeuwsche uitdrukking עצרה terug in den dienst van den Tyrischen Baäl, 2 Kon. 10 : 20. Een beschrijving van Syrische feesten door Posidonius gegeven (Müller, *Fragmenta*, III, 258), het onmatig eten en drinken, het mee naar huis nemen van gedeelten van den offermaaltijd, de drukke muziek, doet sterk denken aan wat wij van de Israelietische feesten lezen (1 Sam. 1 : 14; 2 Sam. 6 : 19; Klaagl. 2 : 7, enz.).

Behalve de groote jaarlijksche feesten noemt Hos. 2 : 13 in het bijzonder den Sabbath en de Nieuwe Maan als aanleidingen tot feestvieren. Laatstgenoemde was eveneens bij de Phoeniciërs een heilige tijd gevierd met bijzondere offergaven, *Corp. Inscr. Sem.*, pars 1, cap. II, No. 86. De Sabbath staat als feestdag in scherp contrast met den ongelukkigen zevenden dag der Babyloniërs, waarover zie Sayce in *Records of the Past*, I, 164; VII, 157 vgll. De verhouding van den Sabbath der Israelieten tot de planetenweek der Babyloniërs, bij wie de zevende

dag is gewijd aan Saturnus, is nog lang niet duidelijk. De week is oorspronkelijk misschien niets anders dan een vierde gedeelte van een maansomloop. Zoo waren onder de bewoners van Haran, indien wij En-Nedim mogen gelooven, vier dagen in iedere maand geschikt voor het brengen van offers en tot deze behoorde de nieuwe maan, het eerste kwartier en de acht en twintigste dag (Chwolson, II, 8; *Fihrist*, uitgave Fl., 319).

Noot 7, pag. 56. De litteratuur over het offertablet van Marseille wordt behalve de inscriptie zelf met commentaar gegeven in Schröder's *Phönizische Sprache*, p. 237 vgll. Het bevat een opgave van hetgeen de priester in geld of in deelen van het offerdier moest ontvangen voor ieder soort van offer. Een fragment van een dergelijk tablet uit Carthago afkomstig kan men in hetzelfde werk vinden of in Davis, *Carthage and her Remains*, p. 296 vgll.

Noot 8, pag. 65. Zie in het bijzonder de inscriptie van Jehawmelek (*C. J. S.*, p. I, cap. I, Art. I), waar de koning de oprichting van een bronzen altaar met gedreven goudwerk portico en zuilen vermeldt. Een voorstelling van het uitwendige van een Phoenicischen tempel met zijn voorhof, portico en hoogen obelisk of zonnepilaar kan men vinden op de munt van Byblus, t. z. pl. afgebeeld p. 6 en in Renan's *Miss. de Phénicie*, p. 177. Het bronzen altaar komt nog eens voor in de Sardo trilingius (Schröder, p. 249; Levy, *Phön. Stud.*, III. 40) de palmboom of palmtak onder de tempelornamenten gevonden is een der meest voorkomende Phoenicische symbolen. Vergl. b.v. de houtsneden in Renan's *Mission*, p. 651 vgll., de houtsnede van Yârûn, *Survey of Western Palestine*, I., 259, en de munten door Schröder afgebeeld, Plaat XVIII, 10—14. Vergl. verder *O. T. in Jewish Church*, p. 248 en noot 2 aldaar. Voor de verschillende rangen van dienaren in de Phoenicische heiligdommen vergl. *C. I. S.*, No. 86.

Noot 9, pag. 66. Vergl. *Old. Test. in J. Ch.*, p. 285 en noot 4 aldaar.

Noot 10, pag. 72. De oude verklaring van Exod. III : 14 ging in twee richtingen uiteen. De Hellenistische traditie, die zich

vastknoopte aan de vertaling der LXX, *Ἐγα' ἔμι ὁ ἀν, ... ὁ ὤν απεσταλκε με*, vindt de beteekenis van den onuitsprekelijken naam in het absolute zijn en de aseitas Gods; de Palestijnsche traditie aan den anderen kant vat den naam op als ziende op Gods eeuwigheid en onveranderlijkheid. De eerste beschouwing is onhoudbaar op taalkundige gronden, want het Hebreeuwsche zelfstandige werkwoord heeft niet de beteekenis van een metaphysisch zijn en het imperfectum אהיה beteekent niet *Ik ben* maar *Ik zal zijn*. Dit zag de Palestijnsche exegese in (Aq. en Theod.) en het woord nemende niet in den abstract metaphysischen zin der Hellenistische verklaring maar in den eenvoudigeren zin van bestaan (Daseyn), die het ongetwijfeld heeft ten minste in het latere Bijbelsche Hebreeuwsch, schijnen zij tot de beteekenis van eeuwigheid gekomen te zijn door te vertalen: *Ik zal bestaan en zal niet ophouden te bestaan.* In dat geval moet de geheele zin vertaald worden: *(Mijn naam is) Ik zal zijn* (dat is) *Ik, die zijn zal.* Zooals Aben Ezra het opvat, is אשר אהיה een bijzin ter verklaring van אהיה. Deze constructie is nog onlangs verdedigd door W. A. Wright (*Journ. Phil.*, IV, 70) en Wellhausen (*Z. f. d. Th.*, XXI, 540), die er evenwel niet op tegen heeft den tegenwoordigen tijd te behouden, dat, dunkt mij, de samenhang en het zelfstandige werkwoord onmogelijk maken. Ik voor mij betwijfel het zelfs sterk of de beteekenis van bestaan, zooals we die in het Hebreeuwsch van den Prediker vinden, aan het zelfstandige werkwoord op zulk een oude plaats kan worden gegeven. De beteekenis van אהיה is niet zoo zeer *Ik besta* of *Ik zal bestaan* als wel *Ik zal het zijn* — een onvolledig gezegde. Zoo beschouwd wordt het gezegde, onvolledig in het enkele יהוה of אהיה aangevuld door het meer uitgebreide אהיה אשר אהיה.

Deze zin kan zeer zeker grammatisch juist vertaald worden: *Ik moge zijn, wat Ik moge zijn*, een opvatting aangenomen en met zijn gewonen rijkdom van voorbeelden verdedigd door Lagarde, *Psalt. Hieron.*, p. 156 vgll. Bij de plaatsen, die hij uit andere talen aanhaalt — die uit den Bijbel zijn Gen. 43 : 14;

1 Sam. 1:24; 23:13; 2 Sam. 15:20; Zach. 10:8; Ezech. 12:25 — voeg ik tot nadere verklaring van het taaleigen Deut. 9:25; Exod. 4:13; 16:23; 33:19; Esther 4:16; Mishna Shab. 14, 4 אם נתרפא נתרפא; Freytag, *Prov. Ar.*, I, 339, No 212, *Uljus heith tajlus;* Tabary, III, 93, l. 3, *qataltu man qataltu*. Het groote bezwaar tegen de verklaring van Prof. Lagarde, en inderdaad tegen bijna iedere verklaring behalve die van A. ben Ezra is, dat de beteekenis van het volledige אהיה אשר אהיה reeds opgesloten ligt in den korteren vorm אהיה of יהוה, terwijl die geheele volzin toch onmisbare waarde heeft voor de beteekenis. In een verhandeling in de *Brit. and For. Ev. Rev.*, Jan. 1876 stelde ik voor die moeielijkheid te ontwijken door den wenk v. R. Jehuda Hallevy (*Kusari*, uitgave Cassel, p. 304) te volgen, die אהיה uitlegt als zou het beteekenen „Ik zal bij hen zijn, wanneer zij mij zoeken" en zich dan beroept op vers 12: „Ik zal met u zijn" om deze verklaring te steunen. Inderdaad klinkt dat *Ik zal zijn* in allerlei vormen door den geheelen Bijbel heen (Gen. 26:3; Joz. 1:5; Richt. 6:16; Jer. 24:7; Zach. 2:5[9]; 8:8 vgll.). Ligt het vermoeden niet voor de hand, dat dit telkens herhaalde *Ik zal zijn* verwant is met het אהיה van vers 14 en dat dit dus ook moet beteekenen, niet *Ik zal bestaan*, maar *Ik zal zijn.... iets*, dat er voor hem, die dien naam gebruikt, in ligt opgesloten? In dat geval kunnen wij met R. Jehuda en A. ben Ezra אשר אהיה als een appositie opvatten; maar mij komt het juister voor te denken, dat het toegevoegde אשר אהיה „*Ik zal zijn, wat ik zijn zal*" nog met meer nadruk de onbepaaldheid van het gezegde releveert. De constructie is in beginsel dezelfde als het welbekende taaleigen שָׁמַע הַשֹּׁמֵעַ om het onbepaalde subjekt uit te drukken. Er valt geen nadruk op den bijzin, zooals uit bovengeciteerde parallelplaatsen blijkt; en de beteekenis is niet, dat God aan Zijn eigen willekeur overlaat te bepalen, wat Hij zijn zal, maar eenvoudig, dat wat Hij voor zijn volk zijn zal, Hij dat zal zijn, Hij bewijzen zal, dat te zijn zonder falen. De onbepaaldheid is onvermijdelijk, want geen woorden kunnen zeggen, wat Hij

voor zijn volk zal zijn; het is voor hen voldoende te weten, dat Hij het zijn zal. (vergl. Jes. 64 : 3; Klaagl. 3 : 23). Zoo beschouwd staat deze plaats volkomen gelijk met Exod. 33 : 19, die niet beteekent, dat Jehovah de voorwerpen Zijner genade willekeurig zal uitkiezen, maar dat Hij hen, die Hij genadig is, (wie dat zijn, wordt niet nader bepaald) — genadig zal zijn. Ik ben geneigd te veronderstellen, dat de exegese van deze plaats even oud is als Hosea 3 : 9, waar de woorden: „Ik zal niet voor ulieden zijn" in onmiddellijke tegenstelling met de gelofte, „Ik zal, als Jehovah hun God, Juda uithelpen" gekozen schijnen. Men moet niet vergeten, dat Exod. 3 : 14 natuurlijk niet de oorspronkelijke beteekenis van den naam Javhe geeft, die nog in het duister ligt. (*O. T. in J. Ch.*, p. 423; vergl. Delitzsch, *Wo lag das Paradies?*, p. 158 vgll.; en het stuk van Tiele daartegen, *Theol. Tijd.*, 1882, p. 262 vgll.) maar een poging om dien naam te verklaren, zoodat wij er ons niet over verwonderen een weinig onbeholpenheid in de wijze van uitdrukking te vinden.

Noot 11, pag. 74. Het monument is nu te vinden in de Louvre. „Laat hen," zegt Eshmunazar, „geen bed hebben bij de schimmen, laat ze niet begraven worden in een garf, laat er geen zonen of nakomelingen in hunne plaats zijn en laat de heilige goden hen overleveren in de hand van een machtig koninkrijk — laat hen geen wortel beneden noch vrucht boven hebben (vergl. Jes. 37 : 31) noch eenige bevalligheid onder de zon" (*C. I. S. ut supra*, No. 3). De St. Vert. wischt de eigenaardige denkbeelden over de „onderwereld" (sheool) en de „schimmen" (Rephaïm) uit. In Jes. 14 : 9 b.v. wordt het eerste woord vertaald door „hel" en het laatste door „de dood."

Noot 12, pag. 83. Wij verwijzen hier naar de laatste verhandeling over de afleiding van den wortel ÇDK door Prof. Kautzsch van Tübingen (*Festeinladung, 6 März 1881*), die tot de conclusie komt, dat het oorspronkelijk denkbeeld van den wortel is, het beantwoorden aan een bepaalde norm. Misschien is ook dit nog te ruim en legt hij niet genoeg nadruk op het bij uitstek juridische element, dat ook volgens

hem van overwegende kracht is in de oude Israelietische geschriften. De wortels צדק en רשע zijn correlaat en moeten bij elkander genomen worden; het verdere gebruik van de derivata van ÇDK kan, meen ik, afgeleid worden van de oorspronkelijke, juridische beteekenis; doch de meer samengestelde vormen behooren tot een later tijdvak dan waarover dit werk handelt. Prof. Kautzsch heeft gelijk, dat hij niet wil uitgaan van de zeer twijfelachtige ethymologische beschouwingen, die dikwijls op den voorgrond worden gesteld en in het bijzonder niet van de duistere Arabische uitdrukking *rumh çadq.*

Noot 13, pag. 86. Het bijbelsch verhaal wordt hier aangevuld door den moabietischen steen opgericht door koning Mezah.

Noot 14, pag. 91. De bronnen voor de geschiedenis van Elia dagteekenen niet allen uit denzelfden tijd en geven niet altijd even nauwkeurig den indruk weer, die zijn werk op zijn tijdgenooten heeft gemaakt. Vergl. Welhausen's uitgave van Bleek's *Einleitung* en het artikel *Kings*, *Books of* in het pas verschenen nummer van de *Encyclopaedia Brittannica.*

Noot 15, pag. 93. In Hosea 6:5 leze men in plaats van משפטיך אור met de LXX משפטי באור.

Noot 16, pag. 96. Over wijn en wijndrinken onder de Arabieren vóór den Islam, vergl. in 't bijzonder I. Guidi, *Della Sede primitiva dei populi Semitici*, (Rome, 1879) p. 43 vgll. Als alle onbeschaafden waren de Arabieren verzot op wijn, maar wijn was een vreemd en kostbaar artikel van weelde en de tegenstand daartegen vond ook vóór Mahomed warme bepleiters. Onder de Nabateërs der Syrische woestijn bestond volgens Diodorus (XIX., 94, 3) een wet, dat men geen vruchtdragende gewassen mocht zaaien, noch planten, noch wijn drinken, noch huizen bouwen; ongehoorzaamheid werd met den dood gestraft. Vergl. ook Aminianus, XIV, 4.

Noot 17, pag. 97. Vergl. G. Hoffmann, *Verhandlungen der Kirchenversammlung zu Ephesus enz.*, Kiel, 1873, p. 89; *bar naggâre* is niet zoon van een timmerman, maar timmerman als lid van het gild. De gewone opvatting, dat de profeten geen gilde vormden, dankt zijn ontstaan hieraan, dat men te

uitsluitend de aandacht gevestigd heeft op de profeten uit de school, die met Amos een aanvang nam en die nadrukkelijk loochende in eenige betrekking te staan met het gevestigde gilde. In Jeruzalem stonden, zooals wij bij Jeremia zien, de profeten onder zekere officieele controle van de priesters.

Noot 18, pag. 98. Men heeft veel getwist over de ethymologische beteekenis van het Hebreeuwsche „nābî." Het zij opgemerkt, dat er in de bestaande Hebreeuwsche litteratuur niets bestaat, waardoor zij kan worden vastgesteld, want men kan niet aannemen, dat Exod. 4 : 16; 7 : 1 en Jer. 14 : 19 de juiste beteekenis van het woord geven of bewijzen, dat het woord ooit spreker of vertolker in het algemeen heeft beteekent. Het zijn alleen voorbeelden, die ons doen zien, hoe de werkzaamheid van den profeet in zijn verhouding tot God onder de Israelieten werd beschouwd. Nābî heeft in het Oude Testament altijd de technische beteekenis van profeet en de andere afleidingen van den wortel (*nibbā* en *hithnabbē*, profeteeren) zijn denominativa van nābî. Om kort te gaan het woord heeft geen wortel in het Hebreeuwsch uit het historisch tijdvak, en wij moeten veronderstellen, òf dat het overgebleven is uit zeer oude tijden, òf dat het een leenwoord is. Het is evenwel niet zooals „*Kôhēn*" een gewoon Semietisch woord; de andere Semietische dialecten hebben het zonder twijfel aan het Hebreeuwsch ontleend (Nöldeke, *Gesch. d. Qorans*, p. 1). Zoo is het dus iets op zich zelf staands in het godsdienstig leven der Semieten; en daar de Nebiïm bij de Israelieten en Baäldienaars iets zeer gewoons waren, terwijl volgens 1 Sam. 9 : 9 de naam *nābî* het oude woord rô'eh na Samuel verving, is het zeer onwaarschijnlijk, dat het woord ouder is dan de vestiging der Israelieten in Kanaän. Dit en het feit, dat de wortel verder niet meer in het Hebreeuwsch voorkomt, steunt zeer zeker de beschouwing van verscheidene nieuwere critici, dat de naam van Kanaänietischen oorsprong is. In dit geval wordt de ethymologie betrekkelijk van weinig waarde, en in ieder geval ligt de afkomst van dezen naam dan te ver verwijderd van de historische ontwikkeling der profetie om van eenige waarde te kunnen zijn voor

de beantwoording van de vraag, wat de profeet in Israel was. Wat de beteekenis van den wortel betreft is het zoo goed als zeker, dat de oudste stam is *NB* met de beteekenis van *vooruitstooten* (Fleischer in Delitzsch' *Genesis*, 4e uitg., p. 552); en zoo merkt de *Tâj elʿArûs* (I, 131) op, dat *naba' aʿala* in den zin van *hajama watalaʿa* verwisseld kan worden met *nabaha* en *nabaʿa*. Dit gronddenkbeeld heeft zich niet alleen gesplitst in een groot aantal drielettergrepige wortels, maar de wortel *nabaʿa* zelf heeft volgens de Arabische lexicographen zeer verschillende beteekenissen, waaronder men er moeilijk één kan vinden, die beschouwd kan worden als domineerend. Wanneer dus Kuenen *Onderzoek*, II, 3; vergl. *Godsdienst*, hfdst. III, noot en *Profeten*, p. 42) de beteekenis *opborrelen* er uitkiest, en den profeet beschouwt als iemand, die bezield zijnde, *opborrelt*, dan heeft deze veronderstelling niet meer waarde dan een gissing, waartoe hij gekomen is door de eigenaardige ontwikkeling van het worteldenkbeeld, dat in נבך en נבע gevonden wordt. De belangrijkste ethymologische vraag is of „*nābî*" oorspronkelijk niet eenvoudig beteekent „spreker" of „heraut" van God. Deze zienswijze wordt voornamelijk door Ewald verdedigd op grond van het Arabisch (*Propheten*, I, 7) Fleischer (als boven) en vele anderen; terwijl Hupfeld (*Z. f. d. K. des Morgenl.*, III, 40) en Rhiem (*Mess. Weiss.*, p. 21) eveneens van het Arabisch uitgaan, maar minder in overeenstemming met den grammatischen vorm van het woord meenen, dat een nabî iemand is, wien God zijn woorden toefluistert. Kuenen gaat in zijn bestrijding van de verklaring, die van het Arabisch uitgaat zoover, dat hij zegt, dat het Arabische woord waarschijnlijk is afgeleid van nābî en dus een aan het Hebreeuwsch ontleend woord is. Ik veronderstel, dat hij niet wil ontkennen, dat er een zuiver Arabische stam *nabaʿa* bestaat met de beteekenis van *aandrang*, *impetus*, maar alleen denkt aan het gebruik van de derde en vierde conjugatie in den zin van „spreken" (*akhbara*) en aan het nom. act. van de eerste conjugatie, nader verklaard door khabar, nieuws. En zonder twijfel gebruikt de Koran deze woorden

alleen voor goddelijke en bovenmenschelijke mededeelingen; Ragheb, uitvoerig geciteerd in de *Tâj el' Arûs,* verklaart, dat nab' nooit gebruikt kan worden van een *khabar*, maar alleen voor mededeelingen, die zeker zijn, kennis verspreiden en ongetwijfeld waar zijn als een woord van God en zijn profeet. Toch schijnt het niet mogelijk de tweede conjugatie alleen te beschouwen als een theologischen term, die uit het Hebreeuwsch is afgeleid. Ook in den Koran wordt het in ruimer beteekenis gebruikt (66, 3) en, wat van nog meer belang is, het wordt zoo ook in het oud-Arabisch gevonden b. v. in 'Antara (*Moall.*, I, 61 van Arnold's editie, of I, 68 van Ahlwardt's *Divans*, p. 48). Dit maakt het des te belangrijker, dat in het Assyrisch nabû beteekent „aankondiging." Delitzsch, *Ass. Lesestücke*, 2d. ed. (1878), p. 3. *Nab'at* „een aangenaam geluid" (Harith, *Moall.* I, 11, en *Taj el' Arûs* I, 131, *foot)* is ook een oud woord. Toch kan men nog niet zeggen, dat de beteekenis „spreker" of „nieuwsbrenger" reeds vaststaat als de ethymologische beteekenis van nābî.

Noot 19, pag. 98. Uit 1 Sam. 10 : 5 en 10 vgll., 19 : 20 vgll. zien wij, dat de *nebî'îm* bij hun eerste optreden in Israel groepen of afdeelingen vormden. Hun „profeteeren" was een gemeenschappelijke daad. In 19 : 20 staat Samuel aan hun hoofd precies als een sheik in een *zikr* van Derwishen. Verder verrichtte men deze handeling nu eens in optochten dan weer bij een vaste plaats zooals bij de *Naioth* te Rama, dat men waarschijnlijk door woningen zal moeten vertalen — een soort van Caenobium. Zij werden door muziek van een eenigszins luidruchtig karakter begeleid, waarbij de tamboerijn en fluit een groote rol speelden, zooals ook bij andere gelegenheden bij feestelijke optochten naar het Heiligdom (2 Sam. 6 : 5; Jes. 30 : 29). Zoo schijnen de godsdienstige handelingen der profeten een ontwikkeling in een eigenaardige richting van den gewonen eeredienst der Israelieten uit dien tijd te zijn en het feit, dat het profeteeren aanstekelijk was, maakt de overeenkomst daarvan met andere vormen, waarbij opwinding aanstekelijk was, zeker. Dat Saul onder den invloed van deze opwinding zich van zijn klee-

ren ontdeed en zoo mede profeteerde, is precies hetzelfde als wat Ibn Khallikân (ed. Slane, p. 610; Eng. Vert., II, 538) ons van Kûkûbury verhaalt, dat hij onder den invloed van godsdienstige muziek zoo opgewonden werd, dat hij zijn kleeren afwierp. Wij weten niet, of in dien ouden tijd die profetische handelingen eenige profetische gave inden gewonen zin van het woord ten gevolge hadden, maar algemeen erkende men dat „een goddelijke geest" *(rûah clohim)* op hem kwam, die er aan deel nam. Saul was, zooals een Arabier nu zou zeggen, *malbûs*. Het samengaan van muziek en profetische bezieling vinden wij nog in Eliza's tijd (2 Kon. 3: 15).

De handeling der Baälspriesters, zooals wij die in 1 Kon. 18 beschreven vinden, waren veel heftiger en wilder. Zij komen volmaakt overeen met de latere beschrijvingen van de vreemde opwinding der rondtrekkende priesters van de goden der Syriërs, zooals die door Apuleius, *Metam.*, lib. VIII, en Lucianus, *Asinus*, c. 37, ons worden gegeven. De priesters komen overeen met de kelābim (letterlijk „honden") van de Phoenicische heiligdommen (*C. J. S.*, No. 86), en van Deut. 23 : 18, die weer dezelfden zijn als de *kedēshim* van 1 Kon. 15 : 12; 2 Kon. 23 : 7. Ten tijde van Josia's hervorming hadden deze ongelukkigen hun verblijf in den tempel.

Aanteekeningen op de Derde Lezing.

Noot 1, pag. 104. De onbestemdheid in 2 Kon. 13 : 5 staat niet op zich zelf. Amos noemt de Assyriërs nooit uitdrukkelijk, ofschoon hij zeker op hen zinspeelt, zooals in hfdst. 6 : 14. Zoo merkt ook Wellhausen (Bleek's *Einl.,* 4e uitgave, p. 251 vgll.) op, dat de reden voor het plotseling opbreken van het beleg voor Samaria (2 Kon 7 : 6), niet anders dan een inval op Damasceensch gebied door de Assyriërs kan zijn geweest; maar klaarblijkelijk wist de Hebreeuwsche geschiedschrijver dit niet.

Noot 2, pag. 105. De „beek der Arabah" in Amos 6 : 14 is dezelfde als de beek van de ʿArabîm of wilgen (in het Arabisch *gharab;* Celsius, *Hierobot.*, I, 304 vgll.; uit eigen ervaring kan ik mededeelen, dat een boom van dien naam nog veel gevonden wordt in de Zôr van de Jordaanvallei), de zuidelijke grens tusschen Moab en Ammon. De zee van de ʿArabah in 2 Kon. 14 : 25 is natuurlijk de Doode Zee, daar de ʿArabah (St. V. Wildernis, vlakke veld) de groote inzinking is, waardoor de Jordaan heen stroomt en waarin de Doode Zee gelegen is.

Noot 3, pag. 105. Jesaia besluit zijn aanhaling met de woorden: „dit is het woord, dat Jehovah tegen Moab gesproken heeft voor langen tijd maar nu binnen drie korte jaren (vergl. Hfdst. 21 : 16) zal de roem van Moab zijn veranderd in verachting" enz. Jesaia citeerde waarschijnlijk de oude profetie op een oogenblik van verzet tegen Assyrië, naar alle waarschijnlijkheid in den grooten opstand tegen Sanherib, toen Moab zich

evenwel vrijwillig onderwierp na den val van de Phoenicische steden. (z. b. p. 370; G. Smith, *Hist. of Sennacherib*, p. 55). Dat de door Jesaia aangehaalde profeet Jona is, is een gissing van Hitzig (*Des proph. Jonas Orakel über Moab* u. s. w., 1831; *Der Prophet Jesaia*, 1833, p. 178 vgll.). Zie ook Cheyne's *Prophecies of Isaiah*.

Noot 4, pag. 108. Ik schrijf bij wijze van voorbeeld hier een plaats uit Sprenger's *Alte Geographie Arabiëns* p. 213 over, die betrekking heeft op de Drusen. „Het bestuur is patriarchaal aristocratisch. Het gemeene volk onderscheidt zich door nijverheid, de erfelijke adel door ridderlijkheid en onbaatzuchtigheid, beiden door een soberheid, die aan ascetisme grenst. De individu lost zich op in den stam en binnen zijn grenzen wordt een strikte inachtneming van de wetten der zedelijkheid geëischt..... Het volk heeft een blind vertrouwen in zijne leiders, die niet zonder beschaving zijn, en gehoorzaamt op het minste teeken..... Door zulke instellingen hebben de Drusen veel succes in den oorlog gehad en hun naburen een soort van bijgeloovige vrees ingeboezemd, dat zij onoverwinnelijk zijn..... Altijd zijn er zulke stammen met een militaire organisatie in Arabië geweest en in dien toestand bevinden zich nog de Dhu Mohammed en Dhu Hoseyn, waarover door Maltzan wordt gesproken." Zie Maltzan, *Reisen in Arabiën*, II, p. 404 vgll.

Noot 5, pag. 109. Saul regeerde feitelijk als Benjaminiet en zijn hof bestond, voor het grootste gedeelte althans, uit mannen van zijn eigen stam (1 Sam. 22 : 7). Davids politiek was oorspronkelijk meer omvattend. Hij koos zich een hoofdstad, die met geen stam in verbinding stond, vormde een vreemde lijfwacht en toonde geen bijzondere voorliefde voor zijn eigen stam, zooals duidelijk blijkt uit het feit, dat de mannen van Juda in den opstand onder Absalom vooropgingen en zich het laatst onderwierpen. Feitelijk moest David hen winnen door de belofte, dat hij hen in de toekomst zou beschouwen als zijn broederen (2 Sam. 19 : 12 en 13). Onder Salomo bleven de Judeërs bijzondere voorrechten genieten. Zij deelden

niet in de ontevredenheid van Noord-Israel en het voornaamste bewijs voor hun bevoorrechte positie is, dat 1 Kon. 4 : 7 vgll. Juda wordt uitgesloten van het systeem om zonder rekening te houden met de oude indeeling der stammen te regeeren, een systeem, dat voornamelijk met het oog op de inning der belastingen ingevoerd en ook in de andere gedeelten van Kanaän werd gevolgd. Het blijkt ook zeer duidelijk uit 1 Kon. 5 : 13 en 11 : 28 (waar men leze in plaats van *last-, heerediensten* bij den gedwongen arbeid voor het herstel van de stad Davids) dat Salomo de Israelieten niet vrijstelde van den gedwongen arbeid, zooals 2 Kron. 8 : 9 veronderstelt. Het stelsel om door gewestelijke bestuurders het land te regeeren, — d. i. het stelsel van centralisatie, dat de oude stammenindeeling vernietigde — komt onder Achab weer te voorschijn (1 Kon. 20 : 14 vgll.). Het woord voor „landschappen" is veeleer Arameesch dan Hebreeuwsch, dat misschien wijst op een invloed van voorbeelden uit andere landen bij de inrichting van den staat gevolgd.

Noot 6, pag. 112. Zie over al deze punten: *Old. Test. in J. Ch.*, lezing VIII, p. 223 vgll.

Noot 7, pag. 126. Zie *O. T. in J. Ch.*, lezing, XI, p. 336 vgll. Het is vreemd, dat een degelijk Hebraïcus als Prof. W. H. Green (*Presb. Rev.*, III, 123) nog steeds vasthoudt aan de meening, dat Exod. 20 : 24, ziet, niet op gelijktijdig bestaande heiligdommen in Kanaän, maar op altaren, die het een na het ander op verschillende plaatsen in de woestijn waren opgericht, en zelfs beweert, dat de Authorised Version „aan alle plaats" („in all places") niet juist het Hebreeuwsch weergeeft. De Authorised Version is volkomen juist en het spraakgebruik zeer algemeen, Exod. 1 : 22; Deut. 4 : 3; 1 Sam. 3 : 17; Jer. 4 : 29; Ewald, *Lehrbuch*, 290 c. Maar de ongerijmdheid bereikt haar toppunt, wanneer Prof. Green deze wet met haar uitdrukkelijk voorschrift, dat een altaar zoo het van steen wordt gebouwd niet van gehouwen steen mag zijn, laat slaan op de aarde, waarmee het geraamte van het koperen altaar werd gevuld. Zoo neemt hij verder aan, dat Exod.

22 : 30 misschien alleen een wet voor de reis door de woestijn is geweest, toen geheel Israel was gekampeerd in de nabijheid van den tabernakel. Maar het is zeker, dat er geen geregelde offercultus in de woestijn werd gevonden (Amos 5 : 25; Jer. 7 : 22); de geheele wet, waartoe Exod. 22 : 30 behoort, is op het eerste gezicht een wet voor Kanaän; het aanbieden der eerstelingen op den achtsten dag is slechts een gedeelte van een voorschrift, dat tevens de eerstelingen van het koren en den wijn eischt (: 29). Hoe Prof. Green met mogelijkheid kan ontkennen, dat de vrijplaats in Exod. 21 : 12—14 het altaar is, en dat in Deuteronomium het denkbeeld van vrijsteden niet in verband zou staan met het heiligdom, begrijp ik niet.

Noot 8, pag. 137. Voor de verklaring van dit hoogst belangrijke hoofdstuk verwijs ik in het bijzonder, behalve naar de commentaren op Deuteronomium, naar Graf, *Der Segen Mose's*, Leipzig, 1857; Welhausen, *Geschichte* I, 266, 376. In vers 2 moet de tekst worden verbeterd, zooals wordt voorgeslagen door Ewald, *Gesch.*, II, 280, zoodat men moet lezen „gekomen tot (van?) Meribath Kadesh."

Noot 9, pag. 138. Met uitzondering van Vater's *Amos* (Halle, 1810) en het langdradige werk van G. Baur (Giessen, 1847) zijn de nieuwere commentaren op Amos allen te vinden in boeken over de profeten in het algemeen, of over de kleine profeten in 't bijzonder. Onder de nieuwe Engelsche werken volgt Prof. Gandell's *Amos* in de *Speaker's Commentary* op den voet Dr. *Pusey's Minor Prophets.* De profeet is eveneens opgenomen in het tweede deel van Heilprin's *Historical Poetry of the Ancient Hebrews* (New-York, 1880). Van de Duitsche commentaren zijn die van Ewald, Keil en Schmoller (in Lange's *Bibelwerk*) in het Engelsch vertaald. De meest invloedrijke nieuwere commentaren zijn geweest die van Ewald (*Propheten*, deel I) en Hitzig in zijn *Kleine Propheten;* de laatste uitgave van dit werk door Steiner (1881) bevat weinig nieuws van belang. Van de oudere commentaren is die van Le Mercier (Mercerus) de beste. Over verscheidene afzonderlijke kwesties zijn allerlei nieuwe verhandelingen verschenen, voornamelijk over de moeie-

lijke plaats 5 : 26, waar wij later op terugkomen. Zie ook het gedeelte over Amos in Dhum's *Theologie der Propheten* (Bonn, 1875); een stuk, dat veel willekeurigs bevat van Oort, *Theol. Tijdschr.*, 1880, p. 114 vgll.; Nöldeke's belangrijk artikel in Schenkel's *Bibellexikon* en de uitnemende opmerkingen van Wellhausen, *Encyc. Brit.*, XIII, 410. Ik heb geen kennis kunnen nemen van Juynboll, *Disp. de Amoso'*, 1828.

Noot **10**, **pag. 138.** Zoo wij mochten veronderstellen, dat 1 Chron. 2 : 24, en 4 : 5 zien op den toestand van Juda vóór de ballingschap, dan zouden wij daaruit kunnen concludeeren, dat de oudste inwoners van Tekoa geen zuivere Hebreën waren maar tot de Hezronieten behoorden, nomaden uit de woestijn, die zich in het zuiden van Juda hadden gevestigd. In dat geval zouden wij een belangrijk punt van overeenstemming hebben tusschen de aanverwanten van Amos en de Kenietische familie der Rechabieten, die Jehu steunden in het belang van den ouden nomadischen eenvoud. De analyse van Wellhausen evenwel *De Gentibus et Familiis Judaeis,* 1870, maakt het waarschijnlijk, dat de betrekking tusschen de Hezronieten en de bewoners uit de omstreken van Bethlehem eerst na de ballingschap is begonnen, toen hun vroegere woonplaatsen in het zuiden door de Edomieten in bezit waren genomen. Zie over Tekoa en de omliggende landstreek in het bijzonder het voorwoord bij Hieronymus' *Comm. in Amos;* Reland, *Palaestina*, deel II p. 1028; Tobler, *Denkblätter aus Jerusalem*, 682 vgll., Robinson, *Biblical Researches,* 2e uitgave, p. 486; Stickel, *Das Buch Hiob*, p. 269 vgll., wiens opmerkingen over het handelsverkeer in deze streek licht verspreiden, zooals Kuenen aantoont *(Onderzoek,* II, 335*)*, over de uitgebreidheid van de historische en geographische kennis des profeten. De meening, dat Amos in het Noordelijk Rijk, en in een geheel ander, onbekend Tekoa zou thuis behooren (Grätz, Oort. z. b.), is geheel willekeurig. Dat Amos een grondige kennis van het Noordelijke Rijk heeft, bewijst niets. Het sterkste argument is voorts dit, dat er melding wordt gemaakt van de sycomorenteelt als de voornaamste werkzaamheid van den profeet. Deze boom hoort zeer zeker

voornamelijk in de vlakte thuis en wel in 't bijzonder in de lage streek van de Middellandsche zeekust (1 Kon. 10:27; vergl. de vermelding van een groot bosch van sycamoren tusschen Rafah en Gaza in Yâkût, II, 726); en reeds Hieronymus (op Amos 7) merkt op, dat hij niet voorkomt in de woestijn van Tekoa en gist, dat de braamstruik is bedoeld. Volgens Tristram (*Land of Israel*, p. 34) schijnt hij alleen gevonden te worden „aan de zeekust, waar geen vorst wordt gekend of in de nog heetere Jordaanvlakte." Het is evenwel te veel gezegd, dat de sycamore nooit kan hebben gegroeid in de nabijheid van Tekoa of tusschen Tekoa en de Doode zee, daar ze ongetwijfeld door geheel Palestina verspreid is geweest. Vergl. over dit onderwerp Celsius, *Hierob.*, I, 310; Gesenius, *Thes.*, s. v.; Winer, s. v. „*maulbeerfeigenbaum*"; en in 't bijzonder Warnekros in Eichhorn's *Repertorium*, XI, 224 vgll. Dat Amos een Judeër was, blijkt duidelijk uit de wijze, waarop hij zinspeelt op het heiligdom te Zion, 1:2.

Noot 11, pag. 142. De uitdrukking „brood eten" voor „zijn brood verdienen" is zoowel het Hebreeuwsch als het Arabisch eigen. Zie De Goeje's glossarium bij de *Bib. Geog. Arab.* (deel IV, p. 180). Mokadassy zegt: „Ik ben niet een van degenen, die hun brood eten door hun kennis." Zoo beschouwt Amazia zeer zeker de profetie als een handwerk, waarmede men den kost verdient.

Noot 12, pag. 144. Dat de tekst op beide plaatsen corrupt is, laat geen twijfel over. Wat 4:3 betreft wordt dit algemeen aangenomen; over 9:1 zie Lagarde, *Anm. zur Gr. Ueb. d. Proverbiën;* p. v. Op andere plaatsen is de spelling onjuist (6:8; 8:8; 5:11; vergl. Wellh. bij Bleek p. 633), dat eerder op rekening van de overschrijvers moet worden gesteld, dan beschouwd worden als aanduidingen van dialect-eigenaardigheden van den profeet, en waarschijnlijk zijn er een of twee plaatsen, waar de LXX de betere lezing heeft bewaard, maar Oort (z. b.) gaat te ver met de talrijke verbeteringen, die hij maakt. De tekst is over het algemeen in buitengewoon goeden staat, en ik kan niet inzien, dat er reden

is om zulke belangrijke interpolatie's aan te nemen als Duhm, Oort en zelfs Wellhausen doen (z. ben. noot 18).

Noot 13, pag. 145. Een belangrijk voorbeeld hiervan kan men vinden in Ibn Khallikân's artikel over Ibn-al-Kirrîya (p. 121, of I, 236 vgll. van de Engelsche vertaling).

Noot 14, pag. 148. Over den oorsprong en den tijd van de verschillende gedeelten van dit overzicht der geographische (niet ethnographische) kennis der Israelieten vergelijke men behalve de commentaren, De Goeje in het *Theol. Tijdschrift*, 1870, p. 233 vgll., en Wellhausen in de *Jahrb. f. D. Theol.*, 1876, p. 395 vgll. De moeielijkheden van dit hoofdstuk zijn nog lang niet tot een beslissende oplossing gebracht. De Goeje b. v. is geneigd die gedeelten van het hoofdstuk, die niet van de hand van den hoofdauteur zijn, te beschouwen als latere toevoegsels. Meer waarschijnlijk is, dat Wellhausen gelijk heeft, wanneer hij ze toekent aan den ouderen geschiedschrijver JE. De verzen, die hij voor de oudste houdt, zijn 8—19, 21, 25—30. De meer afgelegen noordelijke volken, de nakomelingen van Japhet, die in het jongere gedeelte van Gen. 10 worden vermeld, zijn Amos onbekend.

Noot 15, pag. 152. Het gewone idee, dat de dag van Jehovah oorspronkelijk een dag des gerichts of van verantwoording is geweest, staat in verband met de meening, dat de oudste profetie waarin dit denkbeeld voorkomt die van Joël is, zie b. v. Ewald, *Propheten*, I, p. 90 vgll. Maar wanneer het boek Joël, waarvoor veel pleit (zie *Encyc. Britt.* s. v.), wezenlijk een van de jongste profetische boeken is, dan is Amos 5:18 de oorspronkelijke plaats, en hier vinden wij dit denkbeeld, niet als iets, dat den profeet in het bijzonder eigen is, maar als een opvatting van het volk, die Amos critiseert, en, zoo te zeggen, het onderst ten boven keert. De opvatting van het volk van het denkbeeld in kwestie kan niet die van een dag van gerechtelijke vergelding zijn geweest; de dag, dien de mannen van Ephraïm verwachtten, moet een dag van nationale verlossing zijn geweest, en naar alle tradities van den krijgshaftigen godsdienst van Oud-Israel waarschijnlijk een dag van overwinning gelijk de

dag van Midian (Jes. 9 : 4). De laatst aangehaalde plaats bewijst, dat zoowel onder de Israelieten als onder de Arabieren het woord „dag" in den bepaalden zin van „dag des strijds" wordt gebezigd. Voorbeelden uit het Arabisch taaleigen zijn door Gesenius bijeenverzameld, waar hij handelt over Jes. 9, en Schultens op Job, p. 56, waaraan nog toegevoegd kan worden een verwijzing naar de afdeeling over de „Dagen der Arabieren" in de *ʿIkd* van Ibn ʿAbd Rabbih, Egyptische uitgave III, p. 60 vgll. De „dagen" der Arabieren ontleenen hun naam dikwijls aan een plaats, maar worden ook genoemd naar de strijdende partijen b. v. „de dagen van Tamîm tegen Bekr." (ʿIkd, p. 80). Wanneer wij aannemen, dat de dag van Jehovah beteekent Zijn dag van strijd en overwinning, dan vinden we bovendien in het Hebreeuwsch taaleigen een natuurlijke basis voor deze opvatting. Hetzelfde idee schijnt nog in Jesaia 2 de overhand te hebben en vindt men zeer duidelijk terug in vele jongere profetieën. Dat de dag van Jehovah's macht niet noodzakelijk een dag van overwinning voor Israel over vreemde machten is, maar een dag, waarin Zijn rechtvaardigheid zich handhaaft tegenover de zondaren in Israel en de andere volkeren, is een eigenaardig profetisch denkbeeld, dat zijn ontstaan dankt aan Amos, en uit deze gedachte heeft zich langzamerhand de opvatting van een oordeelsdag ontwikkeld.

Noot 16, pag. 155. Schending van de dooden is in de oudheid een der zwaarste vergrijpen tegen het menschelijk gevoel, zooals algemeen bekend is uit het verhaal van Antigone. Hetzelfde gevoelen vindt men op allerlei plaatsen in het Oude Testament terug (Deut. 21 : 23; Joz. 10 : 27; Ps. 79 : 2 en 3; Jer. 36 : 30). Dit gevoelen staat in verband met hun opvatting van de onderwereld. — „Al de koningen der heidenen liggen neder met eer, een iegelijk in zijn eigen huis; maar gij zijt uit uw graf verworpen, als een onwaardige scheut — de verslagenen, die met het zwaard doorstoken zijn, bedekken u, zij, die nederdalen in eenen steenkuil — als een dood lichaam onder den voet vertreden" (Jes. 15 : 19). De vloek van Eshmunazar over degenen, die zijn graf verstoren (z. b. pag. 449) is een frappant

voorbeeld. Vergl. eveneens het verhaal in Jos. *Ant.*, XVI, 7 van de wonderen, die Herodes afschrikten van zijn poging om het graf van David te schenden en van het kostbare monument, dat hij tot verzoening oprichtte. Men vond dit zulk een onwaardig pogen, dat de lofredenaar van Herodes, Nicolaus van Damascus, het bericht hiervan in zijn geschiedwerk heeft weggelaten.

Noot 17, pag. 156. Het tablet van Marseille schijnt te bewijzen, dat bij de Phoeniciërs het brandoffer voornamelijk werd gebruikt om de gunst van de godheid af te smeeken, of bij uitzondering als dankoffer (Schroeder, *op. cit.*). Zoo komt het ook in Oud-Israel voor (Richt. 11 : 31; 1 Sam. 7 : 9; 2 Sam. 24 : 25). Amos wil dus zeggen, dat Jehovah zelfs geen acht zal slaan op die offers, die van bijzonder gewicht en een bijzondere uitwerking werden geacht.

Noot 18, pag. 157. Duhm, *Theologie der Propheten*, p. 119, door Oort hierin gevolgd, a. b. p. 116, stelt voor Amos 2 : 4 en 5, als een Deuteronomische interpolatie uit den tekst te werpen, maar het is duidelijk, dat Amos Juda niet kon uitzonderen uit den algemeenen ondergang, dien hij zag, dat het geheele land bedreigde, of in ieder geval kon zulk een uitzondering niet dan om bijzondere redenen worden gemaakt. Zulke redenen bestonden er niet; want in 6 : 1 worden de edelen van Juda en Samaria te gelijk genoemd en beide koninkrijken worden vermeld in 6 : 2. Vergl. 3 : 1 waar allen, die uit Egypte zijn opgetrokken, bij elkander worden genomen. Ook is er in de taal, die hij gebruikt, wanneer hij van Juda spreekt, niets verdachts. „De Thora van Jehovah verwerpen" is een vóór-Deuteronomische uitdrukking Jes. 5 : 24, vergl. Hosea 2 : 4: „gij hebt de kennis verworpen" en „Gods instellingen en Zijne Thora" komen evenals in deze plaats verbonden voor in het ongetwijfeld oude verhaal, Exod. 18 : 16. Vergl. ook Deut. 30 : 10. Op al deze parallelle plaatsen wordt gedoeld op instellingen van maatschappelijke gerechtigheid en deze worden waarschijnlijk ook door Amos bedoeld. Het is dus een tweede hoewel niet op zich zelf staande zonde, dat de mannen van Juda zich hebben laten verleiden door de

bedriegelijke, bijgeloovige praktijken door hun vaderen uitgeoefend. Dit nu is een volkomen natuurlijke beschuldiging, want in Joz. 24 komt het voorvaderlijk bijgeloof voor als een van de grootste verleidingen, die het volk van Jehovah aftrekken. De vereering van de koperen slang kan hier tot voorbeeld strekken, en Ezech. 8 : 10 en 11 is een duidelijk bewijs, dat het oorspronkelijke totemisme tot in de laatste dagen van het koningschap voortleefde. Het verband maakt het waarschijnlijk, dat Amos deze dingen beschouwt als een oorzaak van onzedelijkheid. Dat is zeer natuurlijk. Men heeft opgemerkt, dat overal totemisme in direct verband staat met een bepaald peil van zedelijkheid en in het bijzonder met die praktijken, die in Lev. 18 worden veroordeeld, en nog algemeen ten tijde van Ezechiel werden gevonden (22 : 10 en 11.) vergl. *Journ. of Philology,* deel IX, pp. 94 en 97. Duhm wil verder als latere toevoegingen uit den tekst werpen 4 : 13; 5 : 8 vgll.; 9 : 5 en 6, en wordt hierin niet alleen gevolgd door Oort maar ook door Wellhausen, *Geschichte*, I, 349 vgll., die deze plaatsen vergelijkt met de lyrische intermezzo's, welke Jehovah als Heer van het heelal verheerlijken, die zoo dikwijls voorkomen in Jes. 40—66; en betoogt, dat Jehovah's scheppende macht in de na-Exilische litteratuur plotseling meer op den voorgrond treedt; Jehovah wordt Heer der wereld, wanneer het rijk Israels in één stort. Men moet toegeven, dat deze verzen niet in nauw verband staan met den gedachtengang van den profeet, wanneer men op de bijzonderheden let; maar zij passen volkomen goed bij de algemeene strekking zijner woorden. Voor Amos is Jehovah niet enkel de God van Israel, en Wellhausen zelf heeft de opmerking gemaakt, dat de profeet zorgvuldig deze gewone benaming vermijdt. Het is waar, dat de absolute Godheid van Jehovah voor Amos eerder een heerschappij over alle menschen dan een heerschappij over de krachten der natuur is. Hij gebruikt de natuur als een faktor in de geschiedenis, als een middel, waardoor God den mensch leert en leidt; en dit komt overeen met het oudere scheppingsverhaal in Gen. 2. Maar ongetwijfeld

leert Amos, dat de geheele natuur Jehovah ten dienste staat voor de tenuitvoerlegging van Zijn zedelijke doeleinden (7:4; 9:2 vgll. e. a.); daarom is het niet vreemd, dat de profeet nu en dan zich onmiddellijk beroept op de heerschappij over de natuur, als het duidelijkste bewijs, dat Jehovah's bedoelingen verder en hooger gaan dan de groote massa in Israel veronderstelde. Dat zulk een beroep zoo plotseling en onverwacht wordt gedaan, kan ons niet verwonderen, wanneer wij op de omstandigheden letten, waaronder een profetie gewoonlijk werd uitgesproken, en in ieder geval vinden wij dit beroep op een hoogtepunt in zijn redenen, als om zijn ingespannen gevoel eenige ontspanning te geven. Zeer zeker is het mogelijk, dat 5:8 en 9 oorspronkelijk in onmiddellijk verband hebben gestaan met 4:13; maar ook deze omzetting steunt te veel op subjektieve gronden, dan dat zij algemeen ingang kan vinden.

Noot 19, pag. 161. In dit vers zijn twee moeielijkheden. De eerste heeft betrekking op den tijd van ונשאתם; zie hierover, behalve de commentaren, Merx in het *Bibel-lex.* s. v. „chiun"; Graf in Merx's *Archiv*, II, 93 vgll.; Kleinert, *Das Deuteronomium* (1872), p. 111; Smend, *Moses apud Phrophetas*, p. 23 vgll.; Driver, *Hebrew Tenses*, 2e uitgave, p. 167; en verwijzingen naar verhandelingen over dit onderwerp in Nederland bij Oort, als boven p. 145. De kwestie is deze, of (*a*) Amos in dit vers den afgodendienst van de woestijn beschrijft (zoo Hitzig, De Goeje, Kuenen, Merx, Keil e. a.) of, (*b*) den dienst der Israelieten uit dien tijd beschrijft als bestaande in het ronddragen van zekere afgodische voorwerpen in plechtigen optocht (zoo Kamphausen, Schultz, enz.), of (*c*) hun voorspelt, dat zij deze dingen zullen moeten medenemen in ballingschap (zoo Rashi, Ewald, enz.). De kwestie omtrent de consecutio temporum wordt noghoingewikkelder door het feit, dat het voorafgaande werkwoord vragend is, en daarom beroept De Goeje zich om zijn besc uwing te steunen op Job 28:21 ונעלמה, dat evenwel geen juiste parallel is. Een zinspeling op de zonden van Israel in de woestijn zou in het geheel niet op zijn plaats ijn in dit verband. Amos beschouwt

evenals de andere profeten den tocht door de woestijn als een tijd, waarin Jehovah's gunst zich in het bijzonder openbaarde (2:10), en volgens zijn beschouwing werd deze gunst van Jehovah zonder offers genoten. Vergl. de redeneering in de *Clementijnsche homiliën* (3, 45) dat God geen offer begeerde, want „Hij sloeg hen, die belust waren op vleesch in de woestijn" (Lightfoot, *Colossians*, p. 373). Inderdaad bestaat er geen nauwe syntactitische verbinding tusschen :26 en :25, en de kracht van de waw consecutivum moet veeleer uit het volgende והגליתי worden opgemaakt, dat een zuiver futurum is. Zoo schijnt hier gedoeld te worden op een ballingschap der afgoden, evenals in Jes. 46 : 1 en 2. Het is een bekende wijze van handelen der Assyriërs de palladia der overwonnen steden weg te voeren, en de gevangenen worden hier voorgesteld als gedwongen ze zelf te dragen.

Maar al ziet de zinspeling op godsdienstige instellingen uit den tijd der profeten, dan is het nog moeielijk uit te maken, wat deze dan waren. Het is duidelijk, dat er op den sterrendienst wordt gedoeld en op afgoden, het werk van 's menschen hand. Het vers bevat twee hapax legomena: סכות (St.V. „*tent*") en כיון (St.V. *Kyun*). Zijn dit eigennamen of gewone zelfstandige naamwoorden? Wat het eerste betreft pleit het verband voor de Statenvertaling en daar de uitgang ות in סכות, van סכך, een abstractum vormt, dat als concretum gebruikt kan worden, bestaat er geen bezwaar voor de veronderstelling, dat hier gedoeld wordt op de welbekende draagbare heiligdommen of tenten van den Phoenicischen eeredienst (Diod. XX, 14, 65; vergl. 2 Kon. 23 : 7, waar wij van vrouwen lezen, die tenten voor de Ashera weefden), en behoeven wij niet met Ewald het Syrische *sekkîtha* „post" hiermede te vergelijken. Wat het tweede woord echter betreft, waarvoor de LXX een raadselachtig woord Raiphan of Rephan heeft, hebben wij al vroeg een verschillende traditie. Of de Raiphan van de oudste vertaling synoniem is met Saturnus, aan de Egyptenaren ontleend, is zeer twijfelachtig, het kan eenvoudig een vergissing zijn; Theodotion vat het woord niet als een eigennaam

op. Maar de Syrische vertaling en misschien ook de Targoem vatten het zoo op, en zoowel Joodsche als Syrische uitleggers identificeeren het met *Keiwân*, Saturnus. Volgens Abulwalîd deelden de meeste Joodsche verklaarders deze opvatting, ofschoon hij zelf de voorkeur geeft aan de opvatting, die feitelijk die der nieuwste commentaren is, dat het woord hetzelfde is als מכינה, een voetstuk. De groote moeielijkheid is hierin gelegen, dat de naam Keiwan niet Semietisch (zie Fleischer bij Levy, *Chald. Wört.*, I, 428) maar waarschijnlijk Perzisch is. Zoo hebben wij, wanneer Schrader (*Stud. und. Krit.*, 1874, p. 324 vgll.; Rhiem's *Handw.*, I, 234 vgll.) beweert, dat סכות gelijk is aan Sakkuth, een bijnaam van den God Adar, met de moeielijkheid te worstelen, dat dit eveneens geen Semietische naam is maar zoogenaamd Accadisch (Delitzsch bij de Duitsche vertaling van Smith's *Genesis*, p. 274). Het is onwaarschijnlijk, dat elementen van een Oosterschen godsdienst, die niet aan alle Semieten gemeen waren, in Amos' tijd in Israel vasten voet zouden gehad hebben, of dat Adrammelech (Adar) waarvan wij de invoering 2 Kon. 17 : 31 vermeld vinden, vóór dien tijd bekend zou zijn geweest onder een niet-Semietischen naam; terwijl aan den anderen kant de gelijkstelling van כִּיוּן met Keiwân van zelf ontstond, toen die naam voor Saturnus algemeen werd. Maar deze verklaring kan moeielijk hebben bestaan, toen de door de Masoreten vastgestelde uitspraak was aangenomen. Dat ons woord aan het Grieksche *κίων* het bestaan zou geschonken hebben wordt verondersteld door Hitz. in loc. en Lagarde, *Abhandlungen*, p. 13.

Noot 20, pag. 161. Zie *O. T. in J. Ch.* Lezing 11, p. 341 en noot 7.

Aanteekeningen op de Vierde Lezing.

Noot 1, pag. 166. Bij de chronologische kwesties, welke op een of twee plaatsen in deze lezingen, naar ik meende, behandeld moesten worden, heb ik voornamelijk gebouwd op de resultaten verkregen door Nöldeke, *Untersuchungen zur Kritik des Alten Testaments:* „4, *Die chronologie der Richterzeit*," en Wellhausen, *Jahrb. f. Deutsche Theologie*, 1875, p. 607 vgll. (vergl. Bleek's *Einleitung* 4e uitgave, p. 264, vgll.; *Geschichte*, I, 287; en Krey, *Zeitsch. f. Wiss. Theol.* 1877, p. 404 vgll.). De ontdekking van de verdeeling in drieën van de twee perioden in Juda en Ephraïm van 480 en 240 jaren, waardoor ik het systematische karakter van de chronologie, reeds door deze geleerden aangetoond, bevestigd vind, werd het eerst gepubliceerd in het *Journal of Philology*, X, 209 vgll., waarnaar ik voor bijzonderheden verwijs. In verscheidene noten aan dit boek toegevoegd heb ik getracht de redeneering, die daar begonnen wordt, verder te ontwikkelen. De stof voor de Assyrische synchronismen is voortreffelijk bijeengebracht door G. Smith, *The Assyrian Eponym Canon,* waar men tevens een opgave kan vinden van de verschillende pogingen om de data met elkander in overeenstemming te brengen. Een tweede verhandeling is die van Oppert, *Salomon et ses successeurs*, 1877. Ik zal hier geen verwijzingen naar andere werken meer aan toevoegen, omdat het mij zeker voorkomt, dat een eerste voorwaarde voor een grondige behandeling van dit vraagstuk de erkenning is van het feit, waarop reeds lang te voren door Ewald is gewezen, dat de synchronismen van Juda en Israel

geen op zich zelfstaande chronologische data zijn (z. ben. noot 2). De eerste chronoloog, die de Assyrische data streng critisch heeft gebruikt, is Ewald's leerling Wellhausen. De gewone schema's der harmonisten zijn niets meer dan gissingen. Voor hen, die het onderwerp voor zich zelf wenschen te behandelen en nog niet bekend zijn met de litteratuur, verwijs ik hier nog naar Scaliger's *Thesaurus temporum;* Usshers' *Annals of the World*, 1658 (voorafgegaan door de Latijnsche *Annales*, 1650—54) en G. Syncellus, Bonnsche uitgave I, p. 388 vgll., waarin de beroemde Canon van Ptolemaeus is bewaard gebleven.

Noot 2, pag. 168. Bij hun keuze van dit eigenaardige middel om de twee lijnen met elkander in overeenstemming te brengen werden de Chronologen geleid door de zoogenaamde synchronismen of de wederkeerige verwijzingen, die in onzen tekst van het boek der Koningen bij den aanvang van iedere regeering voorkomen, zóó dat A, koning van Juda, in dat jaar van B, koning van Israel, op den troon kwam en omgekeerd. Van Jerobeam wordt gezegd, dat hij zijn regeering is begonnen in het 15e jaar van Amazia; zijn zoon Zacharia volgde hem op in het 38e jaar van Azarja. Zoo liggen er tusschen de beide regeeringen 52 jaar in plaats van 41, hetgeen wordt verklaard door een tusschenregeering van 11 jaar aan te nemen. Aan den anderen kant wordt ons medegedeeld, dat Amazia 15 jaren na den dood van Joas of de troonsbestijging van Jerobeam leefde, en toch wordt de troonsbestijging van Amazia's zoon, Azarja, gesteld in het 27e jaar van Jerobeam (2 Kon. 15 : 1). Met andere woorden: de synchronismen zelf zijn niet nauwkeurig en het recht om hen als een sleutel voor de Chronologie te gebruiken wordt twijfelachtig. Inderdaad, wanneer wij de geheele reeks van synchronismen nagaan, zooals Wellhausen heeft gedaan (*Jahrb. f. D. Theol.*, 1875, p. 607 vgll.), dan worden wij tot de gevolgtrekking gedwongen, dat het geen van elkander onafhankelijke jaartallen zijn, die onze bronnen kunnen zijn voor een juiste chronologie, maar eenvoudig door een latere hand er aan toe zijn gevoegd, die ze berekende met het doel om bij de reeds uiteenloopende lijnen van

de noordelijke en zuidelijke Chronologie zoo goed mogelijk met elkander in overeenstemming te brengen. Dit gevoelen vinden wij bij Ewald (*Geschichte*, III, 464) en de daarop gevolgde navorschingen hebben de juistheid daarvan bevestigd; want niet alleen zijn de synchronismen vol van die ongerijmdheden, die noodzakelijk volgen moeten, wanneer men zich tot taak stelt om twee reeksen van jaartallen, die niet met elkander overeenkomen, te doen harmoniëeren, maar ook toont een nauwkeurig onderzoek van den tekst, dat zij zóó in den tekst zijn ingelascht, dat zij de constructie der volzinnen, waarin zij voorkomen, storen. Zie Wellhausen, als boven p. 611. Voor chronologische doeleinden is het daarom niet alleen gewettigd, maar noodzakelijk, om die synchronismen ter zijde te laten, en eenvoudigheidshalve heb ik ze in den tekst van mijn lezing overgeslagen. Er zijn slechts twee synchronismen, waarmede men rekening houden moet, n.l. de gelijktijdige troonsbestijging van Jehu en Athalia en het beleg van Samaria van het vierde tot het zesde jaar van Hizkia.

Noot 3, pag. 170. Over 40 als een rond getal zie Gesenius, *Thesaurus*, p. 1258 vgll. Lepsius, *Chr. der Aegypt.*, I.

Noot 4, pag. 173. Het juiste jaartal voor den val van Samaria staat nog niet vast. Het beleg begon onder Salmanasser, terwijl Sargon op de eer der verovering aa spraak maakt. De jaartallen, die Sargon's eerste regeeringsjaar bepalen, geven aanleiding tot belangrijke discussie's en zijn moeielijk te harmoniëeren. Zie Schrader, *K. A. T.*, p. 258 vgll. Oppert in *Records of the Past*, VII, 22 en 28; Smith, Assyrian *Eponym Canon*, pp. 125, 129 en 174; de kritiek van Gutschmid, *Neue Beiträge*, 101 vgll. en nog eens Schrader in *K. G. F.*, p. 313 vgll. Het is evenwel vrij zeker, dat Sargon in 722 op den troon is gekomen en 721 als zijn eerste jaar rekende. Hij vermeldt het beleg en de inname van Samaria tegelijk, als vallende in het begin van zijn regeering; hij rekent deze gebeurtenissen klaarblijkelijk niet onder zijn eerste jaar, daar hij toen bezig gehouden werd door een opstand in Babylonië. Dit maakt het onzeker, of hij de inname

vermeldt in het eerste jaar van het beleg, of het beleg in in het jaar der inname, maar de uiterste grenzen voor het begin van het beleg zijn 724 en 722, altijd verondersteld, dat het laatste jaar dat van Salmanasser's dood is. Nu is het van belang, dat Sargon in 720 in Assyrië en Palestina een opstand het hoofd moest bieden, die door Egypte werd gesteund, waarin Samaria, naar gemeld wordt, deelnam, en aan den anderen kant, dat 2 Kon. 17 : 4 vgll. de nederlaag en de gevangenneming van Hosea schijnt te plaatsen vóór het driejarig beleg. Dit zou zeer goed overeenkomen met de hypothese, dat de val van Samaria in twee deelen plaats heeft gevonden, waarvan het eerste valt in 722 en het tweede in 720. Nemen wij deze oplossing niet aan, dan moeten wij veronderstellen, dat onmiddellijk na de inname een opstand uitgebroken is in Samaria, waarvan de Bijbel ons niets mededeelt. Ware het mogelijk om, geholpen door een conjectuur van Gutschmid (als b.), die gebaseerd is op de verschillende verklaringen door de Assyriërs zelf gegeven bij de vertaling van een onbegrijpelijk woord, het tablet van de Louvre te volgen, dan zouden wij zelfs Salmanasser's dood en het begin van het beleg op 721 kunnen stellen; maar dit schijnt bijna onmogelijk, wanneer we letten op de lijn, de aanduiding van een verandering in regeering, die in den Canon Eponymus vóór 722 is getrokken. Het jaartal 721 zou zeer goed passen in de theorie van Sayce en anderen, dat 2 Kon. 18 : 9 en 13 met elkander in overeenstemming moeten worden gebracht door het laatste vers te laten slaan op een expeditie in 711, maar deze veronderstelling heeft zooveel andere moeielijkheden, dat wij ze geen invloed kunnen laten uitoefenen op de jaartallen, waarmede wij ons nu bezig houden.

Noot 5, pag. 176. Zie Schrader in *Jahrb. f. prot. Theol.*, 1875, p. 329 vgll., en in het bijzonder A. v. Gutschmidt, *Neue Beiträge*, p. 143 vgll.

Noot 6, pag. 177. De litteratuur over het boek Hosea is voor het grootste gedeelte dezelfde als die over Amos, maar er zijn verscheidene afzonderlijke Duitsche commentaren van

den nieuweren tijd, van Simson (1851). Wünsche (1868) en Nowack (1880). De laatste geeft een zeer volledig overzicht van de jongste verhandelingen. Er bestaat ook een uitnemende oude commentaar van Pococke (1685). Verdere verwijzingen naar litteratuur worden gegeven in de *Encyc. Brit.*, XII, 298, waar men tevens eenige opmerkingen over de overleveringen omtrent den profeet kan vinden. Verscheidene plaatsen in Hosea worden nog zeer slecht begrepen, en dit niet alleen ten gevolge van moeielijkheden voortvloeiende uit den stijl des profeten, maar ook van het feit, dat de tekst dikwijls klaarblijkelijk corrupt is.

Noot 7, pag. 179. In het opschrift van Hosea's profetie 1 : 1 wordt de tijd van zijn optreden bepaald naar de regeeringsjaren van de koningen van Juda en Israel. Hij profeteerde, zoo wordt ons gemeld, 1° in de dagen van Uzzia, Jotham, Achaz en Hizkia; 2° in de dagen van Jerobeam, den zoon van Joas, den koning van Israel. Daar Jerobeam naar alle waarschijnlijkheid stierf toen Uzzia nog leefde en zeer zeker lang vóór de troonsbestijging van Achaz, vallen deze twee perioden niet samen, en kan men moeielijk veronderstellen, dat zij beide van dezelfde hand zijn of evenveel gezag hebben. Daar het eerste gedeelte van het boek ongetwijfeld onder Jerobeam II is geschreven, en Hosea zelf den tijd wel niet naar de regeeringsjaren der koningen van een vreemd land zal hebben berekend, schijnt het 't best met Ewald en andere geleerden te veronderstellen, dat het jaartal van Jerobeam oorspronkelijk is, maar eerst als een opschrift boven Hfdst. 1 en 2 of boven deze hoofdstukken met Hfdst. 3 heeft gestaan, en dat dit afzonderlijke opschrift later algemeen is gemaakt door een latere hand, die de woorden invoegde: „Uzzia enz. koningen van Juda, en in de dagen van". De latere uitgever of overschrijver kan niet iemand uit Ephraïm zijn geweest maar was misschien dezelfde, die de gelijkluidende tijdsbepaling, welke vóór het boek Jesaia werd gevoegd, heeft opgesteld. In dat geval moet hij een geruimen tijd na Hosea hebben geleefd, want het opschrift van Jes. 1 : 1 kan moeielijk ouder

zijn dan de verzameling van Jesaia's profetieën in hun tegenwoordigen vorm (zie p. 248 vgll.), en wij hebben geen recht zijn opgave voor meer te doen gelden dan een bewijs, dat hij wist, dat Hosea een tijdgenoot van Jesaia was. Zoo het opschrift juist is, moeten wij volgens de gewone chronologie aannemen, dat Hosea gedurende een tijdvak van ongeveer zestig jaren zijn profetische werkzaamheid heeft voortgezet. Deze moeielijkheid wordt wel is waar weggenomen door de laatste periode van de geschiedenis van Ephraïm wat korter te nemen, waartoe we door de Assyrische synchronismen worden gedwongen, maar toch blijft altijd het feit bestaan, dat er in het boek Hosea niets wordt gevonden, dat slaat op de regeering van Achaz en Hizkia, of het latere opschrift rechtvaardigt. Sommige schrijvers, en onder dezen Dr. Pusey, veronderstellen wel, dat de 10 : 14 genoemde Salman, Salmanasser IV, de opvolger van Tiglath-Pilezer is, maar hiervoor bestaat geen bewijs. Dr. Pusey veronderstelt, dat Beth Arbel het Arbela in de vlakte van Jizreël is, dat ook Eusebius bekend was, en dat het door Salmanasser werd geplunderd, toen Hosea (de koning) zich voor het eerst aan hem onderwierp in het begin van zijn regeering. Maar een stad in die streek, belangrijk genoeg om er een beeld voor den val van Samaria aan te ontleenen, kon moeielijk onvermeld zijn gebleven in de historische boeken; en het blijkt niet, dat Hosea het gewaagd heeft zich in bedoelden tijd tegen Salmanasser te verzetten. Hosea (de profeet) maakt gaarne historische zinspelingen en beperkt zich niet tot dezulke, die voor de hand liggen. Er was nog een ander Arbela Eusebius bekend (*Onom.*, uitgave Lagarde, p. 214), ten Oosten van den Jordaan dicht bij Pella, dat zeer goed door Salmanasser III kan zijn veroverd. Deze combinatie is door Schrader (*K. A. T.*, p. 283) voorgesteld, die evenwel haar twijfelachtig karakter zelf toegeeft en de veel aannemelijker oplossing geeft, dat Salman een Moabietische koning is geweest, daar een vorst van Moab van dien naam (Salamanu) inderdaad voorkomt op de monumenten (vergl. Smith, *Eponym. Canon*, p. 124). Er kan hier zeer goed gedoeld zijn op een gebeurtenis uit de barbaarsche

oorlogen met Gilead, waarvan Amos spreekt, en in ieder geval is de zinspeling te duister om haar te kunnen gebruiken voor het vaststellen van een jaartal voor één van Hosea's profetieën.

Noot 8, pag. 180. De bedoeling van deze plaats is het best toegelicht door Wellhausen, *Geschichte*, I, 141, die ongetwijfeld goed ziet, wanneer hij zegt, dat de profeet zich niet eerst in vers 6 maar reeds in vers 5 direct richt tot de priesters. Niettegenstaande de tegenwerping van Nowack bestaat er geen bezwaar om אם (St. V. *moeder*) op te vatten als den stam of het geslacht der priesters, 2 Sam. 20 : 19; Ezech. 19, 2; 't Arabische, *ummah*. Moeielijker is het een juist verband te krijgen tusschen : 5 en : 4, en dit schijnt een kleine wijziging in den tekst te vereischen. De wijze, waarop dit moet geschieden, is door Wellhausen duidelijk aangegeven. In : 4 breekt Hosea plotseling zijn verwijten tegen het volk in het algemeen af. „Doch niemand twiste noch bestraffe....." Wat dan komt moet beteekenen, dat de eigenlijke schuld op de priesters neerkomt, wier ondergang dan in : 5 vgll. wordt aangekondigd. Zij zijn het, die door de kennis van Jehovah, welke zij geroepen waren te onderwijzen, te verwerpen, die kennis uit het land hebben verbannen. De lezing evenwel, die Wellhausen aanneemt, ועמי ככמריו „want mijn volk is als zijn priesters" voldoet niet, כהנים en כמרים zijn geen synoniemen, en de lezing, die hij gist, laat niet alleen een onverklaard יכהן staan aan het einde, maar laat ook geen recht wedervaren hieraan, dat om een natuurlijken overgang tot : 5 te krijgen, de woorden moeten worden gericht tot de priesters en het slotwoord een vocatief moet zijn. Aan dit vereischte voor een aannemelijke conjectuur wordt door Heilprin's ועמך כמריבי „uw volk is als zijn aanklagers, o priesters" voldaan. Maar de priesters waren rechters geen aanklagers, en het volk in het algemeen kan moeielijk het volk des priesters worden genoemd. Veeleer moet het volk des priesters de priesterlijke kaste of clan zijn, en dit brengt ons tot de zeer geringe verbetering van מרו בי in plaats van במריבי „uw volk heeft tegen mij gerebelleerd,

o priester." De verkeerde lezing kon zeer makkelijk ontstaan vooral bij de scriptio defectiva onder den invloed van het voorafgaande יריב. Misschien zou het ook voldoende zijn de punctuatie te veranderen en eenvoudig te lezen: „uw volk is als mijn vijanden, o priesters' (1 Sam. 2 : 10).

Noot 9, pag. 185. De ethymologische verwantschap van חסד ligt in het duister. In het Syrisch vinden wij twee woorden *hesda;* het eerste, volgens Bar Hebraeus met een harde *d* geschreven, beteekent „verwijt", het tweede met *rukkakha*, *hesdha*, is het Hebreeuwsche חסד. De geaspireerde vorm is juist het tegenovergestelde van wat wij zouden verwachten, vooral omdat de harde vorm schijnt te correspondeeren met het Arabische *hasad*, naijver. De beteekenis „verwijt" of „schaamte" in het Hebreeuwsch (Lev. 20 : 17; Spreuk. 14 : 34) kan men veilig als een Arameesche vorm beschouwen; naar alle waarschijnlijkheid zijn de twee gelijkluidende woorden ethymologisch verschillend; het eene correspondeert met den Arabischen wortel HSD, het andere met HSHD, waarin het denkbeeld van een vriendschappelijke verhouding schijnt te liggen, hetgeen weer overeenkomt met het feit, dat in het Hebreeuwsch חסד de deugd is, die de maatschappij bijeenhoudt. Het is van belang op te merken, dat *hashada* in de uitdrukking *hashadû lahui* in het bijzonder wordt gebruikt voor de gemeenschappelijke uitoefening der gastvrijheid.

Men moet nooit vergeten, dat er voor den Israeliet geen tegenstelling bestaat tusschen rechtvaardigheid, billijkheid en welwillendheid zooals die door sommige theologen gemaakt wordt. Welwillendheid en waarheid vormen den grondslag van de maatschappij, en rechtvaardigheid — zelfs juridische rechtvaardigheid — sluit deze in zich, want het maakt deel uit van een goed bestuur om niet met meedogenlooze gestrengheid te regeeren maar op een zachte en broederlijke wijze van handelen aan te dringen. Vergeten wij dit, dan zullen wij geen recht laten wedervaren aan den nadruk, dien de profeet op recht en gerechtigheid legt. Vergelijk b. v. 2 Sam. 14.

Noot 10, pag. 192. De bezwaren, die met een letterlijke verklaring van Gen. 34 gepaard gaan, zijn voor een deel zoo voor de hand liggend, dat ook oude uitleggers ze hebben gevoeld. Den tegenwoordigen stand der kwestie over de beteekenis van dit hoofdstuk kan men vinden in Wellhausen's *Composition des Hexateuchs (Jahrb. f. Deutsche Theol.*, deel 21, p. 435 vgll.) Dillmann's *Genesis* en Kuenen's verhandeling in het *Theol. Tijdschrift*, 1880, p. 257 vgll.; dit doet ons zien, dat het verhaal zooals wij het bezitten, een zeer ingewikkelde geschiedenis heeft, die ons hier niet behoeft bezig te houden. Het is duidelijk, dat twee menschen, Simeon en Levi, een stad niet kunnen innemen en verwoesten; dat Jakob in :30 over zich zelf spreekt niet als een afzonderlijk persoon, maar als een gemeenschap: „Ik ben weinig volks in getal", en dat hij in Genesis 49 : 6 over zijne zonen als over stammen spreekt, want twee menschen vormen geen „vergadering" (קהל). Wat betreft hetgeen over Ruben wordt gezegd in Gen. 35 : 22 en 49 : 4 moet men in 't oog houden, dat de Israelieten ongetwijfeld de gewoonte hadden betrekkingen en ineensmeltingen van Clans of gemeenten voor te stellen onder het beeld van vaderschap en huwelijk; en deze wijze van doen leidde in sommige gevallen tot zinnebeeldige ficties van zeer vreemde verbintenissen. Een zeer duidelijk voorbeeld van zulk een figuurlijk gebruik van het huwelijk met de vrouw zijns vaders vinden wij 1 Chron. 2 : 24, zooals de tekst door Wellhausen volgens de LXX is hersteld *(De Gentibus* enz., p. 14); het verhaal van de geboorte van Moab en Ammon evenals dat over de oorspronkelijke bestanddeelen van den stam Juda, waarover in Gen. 38 wordt gesproken (zie *Encyc. Brit.*, 9e uitgave op het artikel Juda) moeten waarschijnlijk op dergelijke wijze worden verklaard. De vorm van het beeld was waarschijnlijk niet stuitend, toen het voor het eerst werd gebruikt, daar het huwelijk met een stiefmoeder een Semietisch gebruik van hoogen ouderdom is en eens ook bij de Israelieten bekend was *(Journ. of Phil.*, deel IX, pp. 86, 94; *O. T. in J. Church*, p. 438). De juiste beteekenis van Ruben's daad is evenwel

niet duidelijk. De stammen uit Bilha waren onderdeelen van het huis van Jozef, en misschien wordt hier gedoeld op een verbintenis gericht tegen de eenheid van Israel en de hegemonie van Jozef. Dat deze historische allegorieën voornamelijk betrekking hebben op het huwelijk en het vaderschap is van belang met het oog op Hosea.

Noot 11, pag. 193. Dat in Hos. 13 : 10 אהי staat in plaats van of veranderd moet worden in איה, wordt bijna eenstemmig aangenomen door oude en nieuwe uitleggers sinds de LXX. De profeet zegt dus niet: „Ik zal uw koning zijn" maar „waar is nu uw koning?"

Noot 12, pag. 197. Vergl. Nöldeke in *Z. D. M. G.*, XV, 809, Wellhausen, *Text der Bücher Samuelis*, p. 30 vgll. Beëljada uit 1 Chron. 14 : 7 is hetzelfde als Eljada van 2 Sam. 5 : 16 of als Jehojada.

Noot 13, pag. 197. Voor de beteekenis van het woord *mohar*, huwelijksgift, en het daarmee correspondeerende werkwoord zie Hoffmann's *Bar Ali*, 5504, waar het daarmee overeenkomende Syrische woord beteekent „wat de schoonzoon aan de ouders der bruid geeft." Op dezelfde wijze zeggen de Syriers מֹכַר מנה ברתה, hij huwde zijn dochter, letterlijk, kocht haar van hem (Bernstein, *Chrest.*, p. 17). Het Hebreeuwsche woord „ēreš," „verloven" (Exod. 22 : 15, Hosea 2 , 16) beteekent eigenlijk ruilen of huren, zoodat *ēris* in het Palestijnsche Syrisch een pachter is (Lagarde, *Semitica*, I., 50). In Exod. 22 voelt men de oorspronkelijke beteekenis nog, evenals in 2 Sam. 3 : 14, waar *eres* als een werkwoord van koopen met een ב wordt geconstrueerd. Men lette ook op de wet uit Exod. 21 handelende over een tweede vrouw, waar het verbod, dat dit huwelijk niet na zeven jaren mag worden ontbonden, misschien gericht is tegen tijdelijke huwelijken, zooals die onder de Arabieren worden gevonden (*nikahu 'l mut'ati: Mowatta*, III, 24; Bokhâri, Bûlâk uitgave, 6,124; Ibn Khallikân, vertaling van Slane IV, 36). Voor ons doel is het van belang op te merken, dat deze beschouwing over het huwelijk het feit verklaart, dat Hosea zijn vrouw moest terugkoopen (3 : 2). Dit was een

nieuwe huwelijksverbintenis, en zoo verbindt Jehovah Israel op nieuw aan zich door het huwelijk (2 : 19).

Noot 14, pag. 197. De verwisseling van de metaphora, waarbij de echtgenoote van Jehovah nu eens is het land (Hosea 1 : 2) en dan weer het volk (2 : 2 vgll.) moeten wij verklaren uit een eigenaardigheid van het symbolisme in streken, waar symbolen aan de natuur ontleend voorkomen, waarbij land en volk een natuurlijke eenheid vormen. Het volk groeit als het ware op uit het land, waarop het geplant is (Hosea 2 : 22; Amos 9 : 15). De stam des volks heeft zijn wortelen in het land en wordt voorgesteld als een boom (Jes. 6 : 13; 16 : 8; Hosea 14 : 5 en 6; Num. 24 : 6, enz.). Zóó beschouwd is de vermeerdering des volks ééne zijde van de vruchtbaarheid des lands, en maakt het geen verschil of wij zeggen, dat de godheid het land huwt en het zoo vruchtbaar maakt of zeggen, dat hij het volk, dat het land bewoont, huwt. Bij de heidensche Semieten is inderdaad Ashtoreth, de vrouw van Baäl, niet zoozeer verbonden aan het land als aan alles, wat het land opbrengt. Haar symbool is de heilige boom; het Arabische *a^cthary* is de palmboom, die op het *ba^cl*, het land, is geplant; dezelfde opvatting van den heiligen boom vinden we bij de populaire godsvereering in Israel (Hosea 4 : 13). Het heidensche element in deze voorstellingen is, dat zij voortdurend in verband worden gebracht met natuurlijke vruchtbaarheid, de gelijkstelling van de godheid met een natuurlijk, vruchtbaarmakend beginsel. Hosea werpt deze voorstelling ver weg. Het door de wateren des hemels besproeide land van Israel en zijn groote vruchtbaarheid zijn een gave van Jehovah (Hosea 2 : 7, 21 : en 22), geen natuurlijk voortbrengsel. Maar de geheele analogie leidt er ons toe aan te nemen, dat het symbool van het huwelijk eerst in physischen zin is gebruikt. Zonder deze veronderstelling kunnen de bijzonderheden van de allegorie moeielijk worden verklaard. Ook nog bij Jesaia (4 : 2) is de spruit van Jehovah analoog met het Arabische ba^cl (Lagarde, *Semitica*, I, 8), en moet niet in zedelijken zin worden verklaard

maar van de natuurlijke voortbrengselen van Jehovah's land.

Noot 15, pag. 189. Bij Euting, *Punische Steine* (1871), p. 15, vinden wij een vrouwennaam ארשתבעל, „de vrouw van Baal." Voor Babylon en dergelijke voorbeelden bij andere volken vergelijke men Herodot. I, 181 vgll. Vergl. ook Jos., *Ant.*, XVIII, 3 § 4.

Noot 16, pag. 198. Over het Arabische *baʿl,* zie Wetzstein in *Z. D. M. G.*, XI, 489; Sprenger, ibid. XVIII, 300 vgll.; Lagarde, *Semitica*, I, p. 8. De glossariën bij De Goeje's Belâdsori en bij de *Bib. Geog. Ar.* leveren hiervoor voorbeelden op. De uitdrukking is ook Talmudisch. Maar als toelichting voor de opvatting van het huwelijk der godheid met zijn land is het van meer belang te letten op de uitdrukking *ʿathary* of *ʿaththary*, vergl. Lane, s. v.; Prof. W. Wright in *Trans. Bib. Arch.* VI, 439; Lagarde in *Nachr. K. G. W. Gött.*, 1881, p. 396 vgll. en voornamelijk het glossarium op Belâdsori s. v. *baʿl.* Het verband van *ʿathary* met 'Ashtoreth schijnt het eerst door G. Hoffmann te zijn opgemerkt. Het land van Baäl of de voortbrengselen van zulk een land, vruchtbaar gemaakt door den regen van Baäl, draagt een naam, die afgeleid is van 'Ashtoreth en dit schijnt een afdoend bewijs voor den hoogen ouderdom der denkbeelden, die in de lezing worden aangestipt.

Noot 17, pag. 207. Er zijn een paar verbeteringen in onze vertaling van Hosea 3 noodzakelijk om de volle beteekenis ervan uit te doen komen. In vers 1 moeten wij lezen: „Ga heen en bemin nog eens een vrouw, die bemind wordt door een minnaar en een overspelige is." Het is dezelfde trouwelooze echtgenoote, die Hosea nog steeds geroepen wordt lief te hebben. Het עוד bepaalt het hoofdwerkwoord, niet לך; vergl. voor deze constructie Hoogl. 4 : 8. De druivenkoeken aan het einde van het vers (niet „flesschen der druiven") zijn een onderdeel van den Dionysischen Baäldienst (*O. T. in J. Ch.*, p. 434). In vers 3 schijnt de zin te zijn, dat zij gedurende verscheidene dagen stil moet zitten zonder een echtgenoot te vinden (Jer. 3 : 1) — niet enkel, zooals de St. V. heeft, zonder een anderen man te huwen, maar zonder de rechten van een

wettig echtgenoot te genieten — terwijl Hosea terzelfder tijd „bij haar" is, over haar wakende en haar gadeslaande (de zinbouw is dezelfde als in 2 Kon. 6:11; Jer. 15:1 vergl. Hosea 1:9).

Noot 18, pag. 209. De ware beteekenis van dit verhaal is, meen ik, het eerst door Ewald duidelijk gemaakt. De oude letterlijke verklaring, zooals die nog door Dr. Pusey wordt vastgehouden, was stuitend voor alle gevoel van zedelijkheid. Het denkbeeld, dat een goddelijk bevel een huwelijk, dat overigens geheel onrein was, zou kunnen wettigen en dat de stuitende omstandigheden de gehoorzaamheid des profeten des te grooter maken, stelt een nominalistisch begrip van God in de plaats van dat des Bijbels. Behalve Ewald's uiteenzetting verdienen de opmerkingen van Wellhausen bij Bleek, *Einl.*, p. 406 vgll., gelezen te worden. Zie eveneens *Encyc. Brit.*, XII, 297 voor een opgave van de verschillende verklaringen, die voorgesteld zijn, en Nowack, *op cit.*, p. 36 voor een lijst van de nieuwste litteratuur over deze kwestie.

Noot 19, pag. 213. Eenige opmerkingen over de moeielijke plaats 7 : 5 vgll. wil ik hier aan toevoegen. De profeet beschrijft de slechtheid van den koning, de vorsten en het volk als een heete koorts, een onstuimigen en verteerenden hartstocht, die de leiders des volks doet vergaan en Ephraïm maakt als een koek, die niet omgekeerd wordt en zoo door het vuur wordt verbrand. In :5 wordt met dit beeld verbonden dat van de verhitting der dronkenschap. „In de dagen van onzen koning waren de vorsten krank door de hitte des wijns, zij strekten hunne handen uit met de spotters" of roekelooze verachters van het recht. Het beeld is hier precies hetzelfde als in Jes. 28:1 vgll. In het volgende vers moeten wij klaarblijkelijk lezen קִרְבּוֹ „hun binnenste is als een oven" met dezelfde enallage numeri als bij מֹשֵׁךְ in plaats van מֹשְׁכֵי in vers 5; of wij moeten, zooals door Schorr is voorgeslagen (in Heilprin, II, 145), lezen קרבם (verscheidene veronderstelde enallage's zijn waarschijnlijk verminkingen van den tekst en in het oude schrift kan משׁך zoowel meervoud als enkelvoud zijn).

De volgende woorden לבם בארבם kan men met Jer. 9 : 8 (Heb. 9 : 7) verdedigen בקרבו ישים ארבו, waar de constructie zich als שים לב על דבר tot שים דבר על לב verhoudt. Het is dan een „Umstandssatz." De profeet spreekt van een goddeloos plan van den koning en de vorsten, waarbij zij zich in de bedwelming van hun onheiligen hartstocht verbinden met de goddeloozen en gaat voort: „want hun binnenste is als een oven, wanneer hun hart bezig is met bedrog." (Er is echter veel verleidelijks in Schorr's voorslag om בער בם, „hun hart brandt binnen in hen" te lezen.) In wat volgt wilde reeds langen tijd geleden Houbigant lezen עשן (perfectum) in plaats van ישן, maar noch hij noch Wünsche, die hem hierin volgt, zag in dat ישן eenvoudig een verouderde spelling is voor het imperfectum יֶעְשַׁן, evenals למו voor לעמו Psalm 29 : 8, zoodat de plaats moet verklaard worden volgens Deut. 29 : 20 (Heb. 19). Dus gaat het vers verder „hun toorn (אַפֵּהֶם zooals de *Tgm. Syr.* heeft) rookt den ganschen nacht, in den morgenstond brandt hij voort als een vlammend vuur."

Noot 20, pag. 219. Ik sluit mij aan, hoewel niet zonder eenige aarzeling, aan het לי van den Mazoretischen tekst van Hosea 14 : 8 en de traditioneele opvatting, dat het voorafgaande אפרים Ephraïm als den spreker aanwijst tegen het לו der LXX in, dat genade gevonden heeft bij de meeste nieuwere schrijvers. De elliptische aanduiding van een verandering van spreker is hoewel zeldzaam niet onaannemelijk, want ze veroorzaakt geen onoverkomelijke moeielijkheden. Op dit standpunt acht ik het noodzakelijk het geheele vers te beschouwen als door Ephraïm gesproken. Het eerste אני doet bij deze opvatting den nadruk vallen, waar wij dat niet zouden doen; maar juist in het al of niet leggen van den nadruk door voornaamwoorden verschillen het Engelsch en het Hebreeuwsch zeer veel. De moeielijkheid bij de lezing der LXX schijnt mij veel grooter, dan die waarmede wij bij de andere opvatting hebben te worstelen. De vergelijking van Jehovah met een denneboom is niet alleen zonder parallel, maar staat in een wonderlijk contrast met de geheele profetische wijze van denken. De altijd

groene boom is in het Semietisch symbolisme het beeld der receptiviteit, van het leven door God onderhouden, niet van een levendmakende kracht. Ephraïm brengt vruchten op aan Jehovah, niet Jehovah aan Ephraïm. Bovendien, het „verhoord" van ons vers correspondeert met 2 : 15. Ofschoon de vertaling „cypres" in plaats van „denneboom" in den laatsten tijd algemeen is geworden, aarzel ik toch dit over te nemen en dat om twee redenen. 1°: De Ebusus, de tegenwoordige Iviza, is volgens de munten אי בשם = אי ברושים en wat dit beteekent blijkt uit het Grieksche *Πιτυοῦσαι* (Zie Schröder, *Phön. Spr.*, p. 99); 2° De Berosh is volgens den Bijbel behalve den cederboom de eigenaardige boom van den Libanon. Nu is het waar, dat de cypres op den Libanon voorkomt met den ceder, maar een soort van Abies komt evenveel voor op deze bergen op een mindere hoogte, en te oordeelen naar het feit, dat hij tegenwoordig zooveel voorkomt, moet hij altijd in grooten getale in de bosschen zijn gevonden.

Noot 21, pag. 220. Volgens de nieuwste critici moet hier de profetie Zacharia 9—11 geplaatst worden om het profetisch verhaal van het Noordelijk Rijk te sluiten; maar Stade in zijn verhandeling over „Deutero-Zacharia" in het *Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft* en in het *Giessner Ludwigstag Programm*, 1880, heeft op het voetspoor van Vatke en enkele anderen deze kwestie in een geheel nieuw licht geplaatst, en stelt Zach. 9—14 zeer laat. Dat Ewald's beschouwing van Zach. 12—14 onhoudbaar is en dat deze hoofdstukken op zijn minst na-exilisch zijn, is sinds jaren mijn vaste overtuiging geweest. Stade wil bewijzen, dat hetzelfde geldt van 9—11.

Aanteekeningen op de Vijfde Lezing.

Noot 1, pag. 221. De litteratuur over het boek Jesaia, waarmee wij ons hoofdzakelijk in de 4 volgende lezingen zullen bezighouden, is ontzettend groot; voor een overzicht en beoordeeling van de commentaren is het voldoende te verwijzen naar Cheyne's tiende aanteekening bij zijn „*Prophecies of Jesaia*". 1881. Dit bij uitstek nuttige boek brengt ons zoo volkomen op de hoogte van den tegenwoordigen stand der exegetische kwesties, die met Jesaia in verband staan, dat een verwijzing daarheen vele noten kan vervangen over bijzondere punten, die anders onze aandacht zouden hebben geëischt. Het boek is voor een ieder onmisbaar, wien geen volledige bibliotheek ten dienste staat voor de niet Engelsche exegese, terwijl aan den anderen kant zij, die zich in deze zaken hebben ingewerkt, het best de grondige studie, waarvan iedere bladzijde getuigt, kunnen waardeeren. Behalve al het andere, dat deze lezingen aan dit werk hebben te danken, moet ik mijn erkentelijkheid voor de gelukkige vertaling van sommige zinnen uitspreken. Maar ook zal bij den eersten oogopslag blijken, dat ik in verscheidene opzichten verschil van Cheyne, wat betreft de rangschikking en de dateering van verscheidene profetieën, een punt waarop hij door de Assyriologen op het dwaalspoor schijnt gebracht te zijn. Van de buitenlandsche commentaren beveel ik vooral die van Gesenius, Ewald, Hitzig en Delitzsch aan. De geleerde commentaar van Dr. Kay geeft weinig bij de meestal historische kwestie's, die in deze lezingen worden behandeld. Voor de historische exegese van

den profeet zijn de werken van Ewald voor een ieder noodzakelijk, hoewel zij nu ten deele door de Assyrische ontdekkingen zijn verouderd. Ook mag men de bijdragen van Lagarde in zijn *Prophetae Chaldaicae*, p. I en in zijn *Semitica*, I niet ongelezen laten.

Noot 2, pag. 223. Dit is een natuurlijk gevolg van het feit, dat Jerobeam zich voor een tijd van Sichem naar Penuel aan de overzijde van den Jordaan terugtrok (1 Kon. 12 : 25).

Noot 3, pag. 225. Voor de chronologie van Achaz' voorgangers moeten wij als uitgangspunt nemen den veldtocht van Tiglath-Pilezer tegen Pekah en Rezin 734 v. C. In dien tijd was Achaz koning over Juda; verder weten wij, dat Menahem nog in leven was 738 v. C. (z. b. p. 172), terwijl 2 Kon. 15 : 37 bewijst, dat Pekah koning was en begonnen was met zijn aanval op Juda vóór den dood van Achaz' vader Jotham. Achaz moet dus tusschen 738 en 734 op den troon zijn gekomen, en daar men moeielijk kan veronderstellen, dat de Syrisch-Ephraïmietische oorlog meer dan één of twee jaren voor de tusschenkomst der Assyriërs heeft geduurd, kan men den dood van Jotham bij benadering stellen op 735 v. C., zoodat het jaar 734 als het eerste jaar van Achaz kan gelden. Als wij nu terugrekenen, vinden wij, dat de Judeesche chronologie voor de regeeringen van Athalia af tot en met Jotham rekent: $6 + 40 + 29 + 52 + 16 = 143$ jaren. De Noordelijke chronologie geeft in datzelfde tijdvak 102 jaren aan het huis van Jehu, 10 aan Menahem en nog ongeveer 3 jaren tot aan de expeditie van Tiglath-Pilezer, te zamen ongeveer 115 jaar. De Assyrische monumenten (z. b. p. 172) bewijzen, dat deze berekening op enkele jaren na juist is, maar in ieder geval eerder iets te lang dan te kort, zoodat de Judeesche chronologie van dit tijdvak ongeveer 30 jaren te lang is. Het verschil kan gedeeltelijk worden weggenomen door aan te nemen, dat een gedeelte van Jotham's regeering nog tijdens het leven van zijn vader is gevallen, daar wij weten, dat hij als plaatsvervanger opgetreden is gedurende Uzzia's melaatschheid (2 Kon. 15 : 5). Maar ook hierdoor komt alles niet in orde, en het

is op zijn best niets meer dan een hypotese, die een zeer onzekeren steun ontvangt uit de veronderstelde vermelding van Azarjah of Uzzia 740 v. C. op de Assyrische monumenten. Inderdaad schijnt het vrij zeker, dat de noodzakelijke bekorting der Judeesche regeeringen op meer dan één plaats gezocht moet worden in de periode, die wij behandelen, en dat de fout verdeeld is over de 69 jaren van Joas en Amazia en de 68 van Uzzia en Jotham. Want Amazia, Uzzia's vader, was tijdgenoot van koning Joas van Israel, en zijn nederlaag in den oorlog met dien vorst schijnt tegen het einde van Amazia's regeering plaats gevonden te hebben. Het is ten minste een zeer waarschijnlijke gissing van Wellhausen (*Z. f. d. Theol.*, 1875, p. 634), dat de moord op Amazia bij een volksbeweging te wijten was aan de ontevredenheid, die door zijn dwaze uitdaging aan Joas en de onheilen, die daaruit volgden, werd in het leven geroepen. In dit geval kan het eerste jaar van Uzzia onmogelijk in het 15e jaar van Jerobeam II gevallen zijn, waarop de tegenwoordige Judeesche chronologie het schijnt te stellen (6 + 40 + 29 = 75 = 28 + 17 + 16 + 14). Maar aan den anderen kant moet de veldtocht van Joas tegen Jeruzalem in zijn latere gelukkige jaren zijn gevallen. (De drie tochten van Joas tegen Syrië moeten op het einde van zijn regeering vallen, daar hij het aan zijn zoon overliet gebruik te maken van zijn overwinningen.) Zoo worden wij tot de conclusie gedwongen, dat Uzzia omstreeks denzelfden tijd als Jerobeam II op den troon is gekomen. De andere fout ligt in de voorspoedige dagen van Uzzia en Jotham, die men zeer goed met 15 of 16 jaren kan verminderen en toch nog tijd genoeg overhouden voor de groote inwendige veranderingen, waarop de eerste hoofdstukken van Jesaia wijzen.

De chronologie van 734 v. C. af levert een veel ingewikkelder probleem op; want hier hebben wij met een menigte van niet overeenstemmende data te doen. Volgens de tegenwoordige chronologie van het boek der Koningen opent Manasse's troonsbestijging het laatste derde gedeelte van de tweede 480 jaren van Israels geschiedenis en valt dus 160

jaren vóór den terugkeer of 110 jaren vóór de verwoesting van den tempel in het 10e jaar van Zedekia (586 v. C.). Voor het laatste gedeelte van deze 110 jaren hebben wij een zekeren gids in de chronologie van het boek Jeremia, waarin een berekening volgens de jaren van den koning van Juda wordt gegeven, die door een andere berekening volgens de jaren van Jeremia's werkzaamheid en door een derde volgens de jaren van Nebukadnezar, wiens jaartallen wij uit den Canon van Ptolemaeus kennen (Syncellus, pag. 388), wordt gecontroleerd. Nu verdeelt het boek der Koningen de 100 jaren als volgt:

Manasse	55
Amon	2
Josia	31
Jojakim	11
Zedekia	11

De 11 jaren van Zedekia staan vast door Jeremia 32 : 1 en 2 Kon. 25 : 8. Verder is:

4 Jojakim = 23 Jeremia (Jer. 25 : 1).
13 Josia = 1 Jeremia (Jer. 25 : 3).

dus 1 Jojakim = 20 Jeremia = 32 Josia; dus regeerde Josia 31 jaren, zooals ook door het boek der Koningen wordt gemeld. Maar zoo Jojakim wezenlijk 11 jaren geregeerd heeft, dan is 21 Jojakim = 10 Zedekia = 18 Nebukadnezar (Jer. 32 : 1) en dus is 4 Jojakim gelijk 1 Nebukadnezar, een synchronisme dat werkelijk in den Hebreeuwschen tekst van Jer. 25 : 1 wordt gegeven, maar dat terecht ontbreekt in de Septuagint. Want feitelijk is 4 Jojakim volgens Jer. 46 : 2 het jaar van den slag van Carchemis, toen Nabopolasser nog wel op den troon zat, reeds maar in zijn laatste jaar was (Berorus ap. Jos., *c. Apion.*, I, 19). Hieruit moeten wij opmaken, dat het eerste jaar van Nebukadnezar d. i. het eerste jaar, dat onder zijn regeering begon, — eigenlijk het vijfde van Jojakim was en dat deze geen 11 maar 12 jaren geregeerd heeft [1]).

---

[1]) Men kan dit argument niet weerleggen door te veronderstellen, dat het 4e jaar van Jojakim van den herfst af werd gerekend, en dat dus, wanneer de slag van Carchemis in den naherfst is gevallen, een

De twaalf jaren van Jojakim schijnen ook door Ez. 1 : 1 vgll. bevestigd te worden, welke plaats Wellhausen gebruikt om de gewone chronologie te handhaven. Volgens Ezechiël is het 5e jaar van Jojakim's gevangenschap (1 : 2) het 30e jaar van een tweede niet genoemde tijdrekening. Uit 24 : 1, waar het negende jaar, het negende jaar van Zedekia is, blijkt, dat Ezechiël als het eerste jaar van de gevangenschap rekent het eerste jaar van Zedekia, d. i. het eerste jaar, dat in de ballingschap een aanvang nam, dus moet het 1e jaar van de niet-genoemde tijdrekening het 18e van Josia zijn, zoo Jojakim 11 jaren, maar het 19e, zoo hij 12 jaren heeft geregeerd. Daar het 18e jaar van Josia, het jaar van de groote reformatie is, zoo is het waarschijnlijk, dat Ezechiël van deze gebeurtenis af rekent. Zijn tijdrekening is die van den hervormden eeredienst. Maar in dat geval is het niet juist met Wellhausen (als boven p. 623) aan te nemen, dat het 18e jaar het eerste is van het tijdperk der reformatie. Zoo het eerste jaar der ballingschap het jaar is, dat in de ballingschap begon, dan moet het eerste jaar der reformatie dàt zijn, hetwelk na de reformatie begon òf het 19e van Josia. Het is dan ook waarschijnlijk, daar Ezechiël met Babylonische maanden rekent en dus het jaar met de lente begint, dat zijn eerste jaar begint met het eerste paaschfeest na Josia's hervormingen. Is dit zoo, dan moet de lentetijdrekening reeds in Josia's tijd in omloop zijn geweest in de priesterlijke kringen (vergl. 2 Kon. 22 : 3, LXX) en zoo

gedeelte van dat jaar bij de Judeesche berekening nog met het eerste jaar van Nebukadnezar kon samenvallen, gerekend van af de volgende Paschen. Want de negende maand van Jeremia's kalender is een wintermaand, terwijl Jer. 36 : 9 en 22 bewijst, dat hij volgens Babylonische jaren, die met de lente aanvingen, rekent. Te veronderstellen, dat Jeremia geregeld twee kalenders door elkaar gehaspeld heeft is niet mogelijk. Bovendien is het zeer onwaarschijnlijk, dat het samentreffen van Necho en Nebukadnezar aan den Euphraat plaats heeft gevonden in den naherfst, daar de rivier alleen in den zomer kon worden overgetrokken.

moet in spijt van 2 Kon. 23 : 23, dat van den redactor is en niet tot de bronnen behoort en dus geen gezag heeft voor de chronologie, dat paaschfeest in het 19e jaar des konings hebben plaats gehad. Want het verdient opmerking, dat in de priesterlijke kringen of bij voorvallen, die op den tempel betrekking hebben, altijd een berekening volgens de jaren des konings gevonden wordt. Het toekennen van 11 regeeringsjaren aan Jojakim in plaats van 12 kan eenvoudig een slordigheid zijn, daar de Hebreeuwsche Kroniekschrijver veronderstelde, dat Nebukadnezar als koning te Carchemis het bevel voerde. Het kan ook met opzet zijn geschied, daar het getal 11 het grondgetal is van de laatste 110 jaren van het koninkrijk (Manasse 55; Amon + Josia = 33). In ieder geval brengt het de berekeningen der oudere data slechts één jaar in de war.

Laten wij nu terugkeeren tot den tijd van Hizkia. Wanneer wij de regeering van Manasse tot en met Zedekia op 110 jaren stellen en die van Hizkia op 29, dan krijgen wij voor 1 Hizkia 724 v. C.; maar geven wij één jaar meer aan Jojakim, dan wordt het 725. Voor de regeering van Hizkia hebben wij de volgende synchronismen:

I. 2 Kon. 18 : 9; 4 Hizkia = het jaar van het begin van het beleg van Samaria, dat volgens de Assyrische monumenten loopt van 724—722.

II. 2 Kon. 18 : 13; 14 Hizkia = het jaar van Sanherib's inval = 701 volgens de monumenten.

Deze opgaven kloppen niet en de vraag doet zich voor, welke van de twee wij als gids zullen nemen. Laten wij met I beginnen.

Het is duidelijk, dat volgens de gewone chronologie deze tijdsopgave ten minste één jaar verkeerd is; maar zoo wij de verbetering, die reeds voor Jojakim noodig was, ook hier maken, is ze waarschijnlijk juist (z. b. p. 487). Met andere woorden, is dit jaartal oorspronkelijk en nauwkeurig, dan heeft het boek der Koningen waarschijnlijk gelijk — heeft het zeker niet meer dan twee jaren mis —, wanneer het aan Hizkia, Mannasse en Amon te samen 29 + 55 + 2 = 86 jaren

geeft. Het is dus zeer waarschijnlijk, dat I een zelfstandig en betrouwbaar jaartal is en dat dus de gezamenlijke jaren van Hizkia, Mannasse en Amon bekend zijn. Dit resultaat wordt gesteund door het bericht uit Jer. 26 : 18, dat Micha, die den val van Samaria voorspelde, onder Hizkia als profeet werkzaam was, een bericht onbestaanbaar met de opgave in II, die Achaz nog op den troon laat, toen Samaria reeds was ingenomen. Gaan wij vervolgens over tot II; hier krijgen wij met een zeer ingewikkeld probleem te doen. Want houdt men het bericht voor juist, dat Sanherib Samaria in Hizkia's veertiende jaar aangevallen heeft, dan moet men den koning ook een regeering van in het geheel 29 jaren toekennen. Deze twee dingen moeten om de volgende reden samengaan: 2 Kon. 20:1 vernemen wij, dat Hizkia's ziekte omstreeks den tijd van den inval der Assyriërs plaats vond, en uit vers 6 zien wij, dat Hizkia na zijn ziekte nog 15 jaren heeft geleefd. Nu is 29 gelijk aan 14 + 15 en dit schijnt op het eerste gezicht II te steunen. Een nauwkeuriger onderzoek bewijst echter, dat er iets niet in orde is. Merodach Baladan, wiens gezantschap na Hizkia's ziekte wordt gesteld, was in 701 geen koning meer, en uit de geschiedenis blijkt ook (:6), dat Hizkia's ziekte vóór de expeditie van Sanherib is gevallen. Één van de getallen 14, 15 en 29 is dus zeker onjuist en is uit de twee andere opgemaakt. In dit geval zijn er drie dingen mogelijk. 1e 14 en 29 zijn juist en 15 is verkeerd. Is dit zoo, dan kwam Manasse in 686 en niet in 695, zooals de gewone chronologie stelt, op den troon. Op zichzelf is dit niet onmogelijk, want om met dien koning het derde gedeelte van de 480 jaren na Salomo's tempelbouw te beginnen schijnt zonder twijfel een deel van de kunstmatig samengestelde chronologie. Maar in dat geval is het zeer zonderling, dat de kunstmatige chronologie haar doel zou hebben bereikt door een jaartal voor Manasse te stellen, dat wezenlijk valsch is maar in verband met 29 en met 2 Kon. 18 : 9 een tijdsbepaling geeft, bijna, zoo niet geheel, juist voor den val van Samaria. Zulk een samentreffen kan alleen het gevolg van een vooruit

beraamd plan zijn en zulk een plan is ondenkbaar, want het veronderstelt bekendheid met de juiste Assyrische chronologie en een voornemen om den val van Samaria (een niet-Judeesch jaartal) nauwkeurig te bepalen ten koste van het jaartal 701, waarbij Juda onmiddellijk belang had. 2e 14 is juist en 29 verkeerd en berekend uit de combinatie van 14 en 15. In dit geval is eenzelfde bewijsvoering mogelijk. Het onjuiste 29 en het kunstmatige (maar onafhankelijke) jaartal voor Manasse geven te samen de juiste tijdsbepaling voor den val van Samaria. Noch 1 noch 2 geeft de minste verklaring van de verschillende data in 1 en 2. 3e blijft er nog een veronderstelling mogelijk, n.l. dat 15 en 29 de getallen zijn, waaruit men 14 heeft berekend, en deze zienswijze geeft ons een houdbare hypotese aan de hand voor het geheele samenstel der getallen.

Om dit toe te lichten keer ik terug tot de veronderstelling, die wij reeds aannemelijk gevonden hebben, dat het 4e jaar van Hizkia samenvalt met het eerste jaar van de belegering van Samaria en dat Hizkia, Manasse en Amon te samen 86 jaren geregeerd hebben. Ik geloof niet, dat de jaren van iederen koning ons wezenlijk bekend zijn, want de troonsbestijging van Manasse schijnt een kunstmatig jaartal. Maar het heeft alle waarschijnlijkheid voor zich, dat de juiste regeeringsjaren van ieder van deze koningen eens bekend zijn geweest. Want ten tijde van Uzzia werd de chronologie nog niet algemeen berekend naar de jaren der koningen (Amos 1 : 1); deze wijze van rekenen komt eerst onder Hizkia voor. Dit is niet enkel toeval. De zonnewijzer van Achaz en zijn belangstelling in den sterrendienst wijzen op het feit, dat sterrenkunde (natuurlijk met bijgeloof vermengd) één van zijn liefhebberijen uit den vreemde was, en het is onmogelijk, dat hij zich zou hebben bezig gehouden met sterrenkunde zonder behoefte aan een nauwkeuriger tijdrekening naar het voorbeeld der Assyriërs gevoeld te hebben. Het schijnt dus, dat het rekenen naar de jaren der koningen wezenlijk sinds Josia volgens den Assyrischen kalender is gegaan. Is dit zoo, dan is de

tijd van Achaz of Hizkia bijna de eenige, waarin dit kon zijn ingevoerd. Ik vermoed daarom, dat er sinds Achaz een nauwkeurige opteekening der regeeringsjaren is geweest, waarvan wij in een vroegeren tijd geen spoor vinden, behalve wat den tempel betreft, waar waarschijnlijk volgens den Phoenicischen kalender werd gerekend, vergl. Dillman's verhandeling in *Monatbl. Berl. Ac.*, 27 Oct. 1881. Ofschoon nu het boek der Koningen, zooals wij het bezitten, van uit de ballingschap dagteekent, of eigenlijk wat betreft de chronologie van na den terugkeer, zoo is toch het grootste gedeelte ook in zijn redactie zeker ouder en kan zoo zeer goed de juiste jaartallen voor Hizkia en zijn opvolgers geven. Is dit zoo, dan zal de ontwerper dier chronologie niet meer veranderd hebben dan noodig was en, zoo hij Manasse's regeering langer had gemaakt, zou hij in overeenstemming daarmede die van Hizkia hebben verkort. Zoo kunnen wij ons begrijpen, hoe het 4e jaar van Hizkia op den juisten datum is gesteld, of ten minste op één of twee jaren na. Wij kunnen daarom veilig aannemen, dat de keuze van het getal 29 niet willekeurig is. Maar nu geheel heeft onafhankelijk daarvan de kritiek uitgemaakt, dat 2 Kon. 18 : 13—20 : 19 in zijn tegenwoordigen vorm, met uitzondering van de merkwaardige verzen 18 : 14—16 (die niet in de gelijkluidende plaats bij Jesaia worden gevonden) uit een vrij laten tijd dagteekent (Wellhausen, bij Bleek § 131) ten minste na den val van het koningschap is overgewerkt. In dit geval laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat het 14e jaar van Hizkia een invoegsel of een verbetering is, gebouwd op de veronderstelling dat Hizkia's ziekte met het jaar van Sanherib's inval samenviel. Geheel zeker is het niet, dat dit ons tevens dwingt te veronderstellen, dat 15 deel uitmaakt van de oorspronkelijke traditie, want Hieronymus geeft een verklaring van Jes. 38 : 10, die de ziekte van Hizkia laat vallen in het midden van Hizkia's regeeringsjaren en het is waarschijnlijk dat deze uitlegging traditioneel is geweest.

De voorafgaande bewijsvoering is ongetwijfeld van een zeer

hypotetisch karakter, maar zij schijnt in ieder geval te bewijzen, dat het mogelijk is II uit I te verklaren en niet omgekeerd; dit met het bewijs ontleend aan het jaartal door Micha gegeven en het feit, dat I een jaartal voor het beleg van Samaria geeft, dat zoo goed als wij maar wenschen kunnen overeenstemt met de monumenten, schijnt ons recht te geven om daaraan de voorkeur te schenken. Hizkia's eerste jaar is dus vastgesteld als 725 (724). Hieruit volgt niet, dat Manasse's eerste jaar 695 is geweest, want dit is een voor het gèheele plan der chronologie noodzakelijk jaartal, en Wellhausen's bewering is vrij sterk, dat de kracht der profetische partij in Juda tijdens de reactie onder Manasse het waarschijnlijk maakt, dat Hizkia nog langen tijd na de nederlaag van Sanherib heeft geregeerd.

Is het eerste jaar van Hizkia 725, dan moet men van Achaz' regeering ongeveer 10 jaren afnemen. Zijn 16 jaren harmoniëeren noch met I. noch met II.; en hoewel de leeftijd, die aan hem en Hizkia bij hun troonsbestijging wordt gegeven, eerder een verlengen dan een bekorten van hun regeeringstijd eischt, is het toch moeielijk hieraan veel waarde te hechten, daar ook verscheidene gewichtiger getallen ongetwijfeld corrupt zijn.

Noot 4, pag. 233. De aard van deze voorspellingen door middel van huisgeesten, zooals de toovenaar of *„Ba'al ob"* voorgaf te kunnen geven, kan men uit het verhaal van de toovenares van Endor nader leeren kennen. Inderdaad bestond die handeling in een soort van buikspreken en de *ob* of huisgeest scheen van uit den grond te spreken of uit den buik van den waarzegger. De Grieken noemden zulke waarzeggers: *ἐγγαστρίμυθοι, ἐγγαστρῖται, στερνομάντεις,* ***Εὐρυκλεῖς*** of ***Εὐρυκλεῖδαι***; en van hun vader Eurycles werd gezegd, „dat hij wezenlijk door den demon, die in hem was, profeteerde" — Schol. op Arist., *Vespae*, 984 (1019); Jamblichus aangehaald door Lagarde, *Abhandlungen*, p. 189. In Syrië noemt men deze onderaardsche geesten *Zakkûrê*; wat ze eigenlijk zijn, wordt zeer goed toegelicht in den tweeden Syrischen roman van Julianus den

afvalligen, uitgegeven door Hoffmann (*Julianos der abtrünnige*, Leyden, 1880, p. 247), vertaald door Nöldeke, *Z. D. M. G.* XXVIII, 666, vgll. Zie ook Nöldeke's aanteekening.

Noot 5, pag. 243. Vergelijk *Old Test. in J. Ch.*, lezing IV p. 109 vgll.; Lezing VI, p. 159, vgll.

Noot 6, pag. 250. Cheyne, hierin voornamelijk Kleinert volgende in *Theol. Stud. u. Krit.*, 1877, p. 174 vgll., verdedigt de echtheid van Jes. 11 : 1—10, en beweert, dat de gedachten en zinswendingen van Jesaia zijn, dat het tweede gedeelte der profetie geschreven schijnt te zijn op grooten afstand van Babylon, met welks lot de profeet een zeker medelijden uitdrukt, en dat waarschijnlijk gezinspeeld wordt op het beleg van Babylon door Sargon in 709, in welk jaar Cheyne het gezantschap van Merodach Baladan naar Hizkia plaatst. Ik geloof niet, dat deze argumenten dat gewicht hebben, waarop ze aanspraak maken. Er is alle reden om te stellen, dat het gezantschap van Merodach Baladan onder de regeering van Sanherib is gevallen (z. ben. lezing VIII); en het schijnt mij ontwijfelbaar, dat de verwoesting van Babylon, waarover in vers 2 gesproken wordt als geschied door Elam en Medië, moet zijn de inname van de stad door Cyrus. De profetie behoort daarom tot het Chaldeeuwsche tijdvak.

Noot 7, pag. 250. Het is misschien gemakkelijk om in geregelde volgorde de chronologische opvolging van de voornaamste profetieën te geven volgens de resultaten van de volgende lezingen. Natuurlijk moet aan de hypotese een groote plaats in dezen worden ingeruimd.

Eerste Periode. Van het jaar van Uzzia's dood tot het uitbreken van den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog. Hfdst. 2—5, en waarschijnlijk (zooals Ewald gist) 9 : 8—10 : 4; het laatste gedeelte van deze verzameling dagteekent klaarblijkelijk van af het eerste tijdperk van den oorlog omstreeks 735 v. C.

Tweede Periode. Profetieën ten tijde van Achaz' besluit om Assyrië te huldigen en gedurende den daaruit voortvloeienden veldtocht van Tiglath-Pilezer (734 v. C.).

Hfdst. 7 : 1—9 : 7 (hfdst. 6, dat Jesaia's eerste visioen vermeldt, schijnt als inleiding voor deze verzameling te zijn geplaatst). Hfdst. 17 : 1—11 schijnt eveneens uit dezen tijd te dagteekenen.

DERDE PERIODE. De tijd der Assyrische overheersching.

a) Profetieën klaarblijkelijk naar aanleiding van den dreigenden val van Samaria geschreven 722—720 v. C. of die ons de positie van den profeet schilderen na die gebeurtenis. Hfdst. 28 (vóór den val van Samaria); hfdst. 10 : 5—11 (na die gebeurtenis).

b) Tijdens den opstand van Ashdod 711 v. C., hfdst. 20.

c) Onder Sanherib: 1. Gedurende de eerste oproerige bewegingen in Philistea 704 v. C. Hfdst. 14 : 29—32. 2. Profetieën tegen Juda gericht, terwijl het plan voor den opstand rijpte, 704—701 v. C. Hfdst. 29—32. 3. Tegen de andere volken, die tegen Assyrië opgestaan waren. Hfdst. 21 : 11—17, Duma en de nomaden van de Syrisch-Arabische woestijn; hfdst. 23, Tyrus; hfdst. 18, Aethiopië; hfdst. 19, Egypte. De door Jesaia overgenomen oude profetie tegen Moab, hfdst. 15, 16 kan tot denzelfden tijd behooren. 4. Gedurende den veldtocht in Juda, 701 v. C. Hfdst. 1 en 22. 5. In de laatste periode van den veldtocht na den val van de tegenstanders van Jesaia. Hfdst. 37 : 6 en 7; 37 : 21—35; 33. 6. Hfdst. 14 : 24—27 en 17 : 12—14 behooren misschien tot dit tijdvak, maar hun juiste plaats is onzeker.

Onregelmatig als de rangschikking van deze profetieën schijnt te zijn, is ze toch niet zonder leidende gedachte. Hfdst. 1 schijnt vooropgeplaatst als een algemeene inleiding voor het geheele boek, waarvoor zijn inhoud zeer geschikt is. Behoudens deze uitzondering schijnt dat deel van het boek, dat aan de groote profetie tegen Babel in hfdst. 13 en 14 voorafgaat naar tijdsorde gerangschikt behalve de verplaatsing van 9 : 8—10 : 4. Het bevat twee stukken, die Jesaia zelf vrij wel zooals ze daar staan kan hebben uitgegeven, gevolgd door een

groote en krachtige profetie tegen Assyrië, welke men kan beschouwen als slot van een eerste poging om een verzameling van sommige van Jesaia's voornaamste profetieën uit te geven. Verder hebben wij van Hfdst. 13—23 een verzameling van profetieën, die met uitzondering van 22 allen tegen vreemde volken zijn gericht. Zooals zij nu daar voor ons ligt bevat deze collectie ook profetieën tegen Babel, en moet dus van den tijd uit of na de ballingschap dagteekenen. Maar het grootste gedeelte kan zeer goed vroeger verzameld zijn en misschien behooren Hfdst. 13 en 14 : 1—23 er eigenlijk in het geheel niet toe. Ten slotte hebben wij van af hfdst. 29 profetieën, die ten tijde van Sanherib tegen Juda zijn gericht. Dat 28, 't geen van ouder dagteekening is, hieraan is toegevoegd, laat zich verklaren uit den inhoud, en het is niet onwaarschijnlijk, dat Jesaia zelf dit als een voorrede voor zijn latere profetieën, waarmee het nu is verbonden, heeft uitgegeven. De voornaamste reden voor de verbreking der chronologische orde is het plan om de profetieën tegen de vreemde volken bij elkaar te plaatsen, zooals dit ook bij de verzameling van Jeremia's profetieën heeft plaats gevonden. Een onderzoek naar het verschil in volgorde van de onderscheiden deelen van laatstgenoemd boek in het Hebreeuwsch en de Septuagint is het beste middel om zich te overtuigen, dat de volgorde, waarin de verzameling nu gevonden wordt, geen vertrouwbare gids voor de rangorde kan wezen.

Noot 8, pag. 252. Zie Cheyne op de daarover handelende plaats; en wat de cherubim betreft zijn artikel in de *Encyc. Brit.* s. v., waar naar de benoodigde litteratuur verwezen wordt. Zoo de Seraphim een personificatie van den bliksemstraal zijn, dan hebben zij eenige overeenkomst met de Phoenicische רשף (*C. I. S.* p. 38).

Noot 9, pag. 259. Over het begrip heiligheid is veel geschreven. Ik wil alleen naar twee van de nieuwste verhandelingen verwijzen. Duhm (*Theologie der Profeten*, p. 169 vgll.) legt grooten nadruk op het verband van dit denkbeeld met den eeredienst. Het denkbeeld is aesthetisch; Jehovah's majesteit doet zich voor als heiligheid op het oogenblik, dat

men aanbidt. Juister zou het zijn, wanneer hij zeide, dat het denkbeeld van gewijd zijn aan God een godsdienstig of aesthetisch en eigenlijk geen ethisch denkbeeld is; het wordt ethisch bij de profeten, omdat de godsdienst dan ethisch wordt. In het uitgewerkte artikel over het begrip heiligheid in het Oude Testament in Baudissin's *Studiën*, deel II (1878), vinden wij zeer bruikbaar materiëel bijeengebracht. Het meest belangrijke is, zooals Nöldeke in zijn beoordeeling van het boek (*Lit. Centralbl.*, 1879, no. 12) opmerkt, het gedeelte, dat gewijd is aan het bewijs, dat het denkbeeld heiligheid niet in de eerste plaats dat van reinheid is. Men kan het thans als algemeen aangenomen beschouwen onder de geleerden, dat de Arabische woorden, waarin wij dit denkbeeld vinden, ontleend zijn aan het Grieksche *κάδος*. Dat het woord oud-Arabisch is in de beteekenis van heilig blijkt duidelijk uit Kuds als den naam voor twee bergen in Arabië (Yâkût, IV, 38 vgll., zie ook Nöldeke l. c.); maar het gebruik ervan in den Koran staat onder den invloed van het Judaïsme; het woord schijnt bijna te zijn verdwenen uit den gewonen Arabischen woordenschat, en de verklaring van de commentaren op Sur. II, 28, dat *kadasa fi' l ard* evenals *sabaha fi 'l ard* zou beteekenen „ver weg gaan" (Ibn Sa'ûd, Egn., ed. I, 59) beteekent niet veel. Zoo oordeelt Nöldeke, dat de bewijzen uit het Arabisch voor de beteekenis „vertrekken" nog bevestiging noodig hebben. Het Arameesche *kadâshâ*, een oorring, letterlijk een heilig ding, d. i., zonder twijfel, een amulet (vergl. de *lehâshîm* of amuletten als weeldeartikelen, Jes. 3:20) is belangrijk. De opmerkingen over het begrip heiligheid in deze lezing zijn enkel gebaseerd op de oudere gedeelten van het Oude Testament tot op den tijd van Jesaia.

Aanteekeningen op de Zesde Lezing.

Noot 1, pag. 272. Lees in VIII : 1 in plaats van *„rol"* : *„tablet"*. Dat hier een tablet met groote letters beschreven, om ieders aandacht te trekken, is bedoeld, is de aannemelijke verklaring van Ewald, *Propheten*, I, 8. Een afdruk van de Siloaminscriptie met uitlegging, enz. zal in het eerst komende deel van de *„Oriental Series"* van de Palaeographical Society verschijnen.

Noot 2, pag. 276. De nadere verklaring van 9 : 13 in het volgende vers wordt als een latere en onnauwkeurige glosse door de nieuwere critici beschouwd.

Noot 3, pag. 284. Zie over dit onderwerp en in het algemeen over Jesaia's theocratisch ideaal, Wellhausen, *Geschichte*, I, 431 vgll.

Noot 4, pag. 286. De צמח (St. V. Spruit) uit Jes. 4 : 2 is niet, zooals in Jerem. 23 : 5 en 33 : 15 een spruit uit den stam van David maar meer in het algemeen, dat wat Jehovah doet te voorschijn komen n.l. uit het land, zooals uit de parallel „vrucht des lands" blijkt. Dit, naar ik meen, maakt alle verband met den koning uit hfdst. 11 onmogelijk, waaraan nog steeds wordt gedacht door Lagarde, *Semitica*, I, 8 vgll., niettegenstaande zijn goed gekozen voorbeeld tot toelichting uit het Semietisch heidendom, waar Baäl's land gelijk het land Kanaän zijn vruchtbaarheid ontvangt van den regen des hemels en niet door besproeiing (Vergl. Hosea 2 : 20). Het best wordt het misschien nog weergegeven door „Spruit," zooals ook uit het daarmee verwante werkwoord in Zach. 6 : 12 blijkt „een man, wiens naam is Spruit, en onder zijn voeten zal het uitspruiten"

d. i. overal, waar hij zijn voeten zet, volgen hem leven en wasdom, evenals uit het gebruik van het woord in een plaats als Psalm 65 : 10 : „Gij zegent zijn uitspruitsel.”

Noot 5, pag. 288. Zie ter rechtvaardiging van deze vertaling Lagarde, *Semitica*, I, 13.

Noot 6, pag. 289. Vergl. Ewald, *Geschichte*, III, 664; en Ewald op 2 Kon. 16 : 18, waarop eenige regels verder naar wordt verwezen, zie d. t. pl., p. 667.

Noot 7, pag. 308. Dit vers is in de St. V. ongetwijfeld verkeerd vertaald en moet luiden: „Te dien dage zullen zijn sterke steden zijn als de verlaten plaatsen van het woud en den heuveltop, die verlaten waren voor het aangezicht der kinderen Israels.” Misschien moeten wij met behulp der Septuagint lezen (Lagarde, *Semitica*, 1, 13) „de verlaten plaatsen van de Hevíeten en Amorieten.”

Noot 8, pag. 308. Vleesch is nooit een algemeen voedingsmiddel bij de boeren in Syrië geweest. Brood en andere meelspijzen met melk bereid en gewoonlijk zuur gegeten en *dibs* of druivenhoning is het gewone voedsel, zooals Seetzen b.v. in Hauran vond (*Reisen*, I, 48; vergl. Spreuken 27 : 27; Burckhardt, *Travels in Syria*, 1822, p. 293). Waar veel graanbouw is, wordt de voorraad melk natuurlijk in evenredigheid daarmede geringer. Volgens Jesaia 7 : 22, zal geheel Juda onbeheerde weidegrond worden met dit gevolg, dat de koeien en schapen melk in overvloed zullen geven en iemand, die een jonge koe en twee schapen heeft, overvloedig melk voor zijn gezin zal hebben maar geen brood of wijn. Daar de wijngaarden, die de meeste zorg vereischen, het eerst uitgeroeid zullen worden, is de door Jesaia vermelde honing ongetwijfeld wilde honing, zooals Johannes de Dooper dien in de woestijn en Jonathan in de bosschen vond. Daar de wilde bij eenzame streken opzoekt, rondzwermende in de bosschen of op den rotsachtigen kant van diep wegschuilende bergstroomen, is ook de overvloed van honing een beeld voor de verwoesting des lands. In 7 : 15 is de juiste overzetting deze, dat het kind, wiens eerste jaren, ten tijde van de verwoesting van

Damascus vallen, boter en honing zal eten, wanneer het op een leeftijd is gekomen van goed en kwaad te kunnen onderscheiden. Dat is, wanneer zijn kindsheid plaats maakt voor de jaren des onderscheids, dan zal het land reeds zijn gebracht in den toestand van ontvolking in vers 21 en vgll. beschreven.

Noot 9, pag. 314. De meening, dat het door Jesaia geschonken teeken in zijn oorspronkelijke bedoeling op de geboorte van onzen Heer ziet, wordt nog verdedigd door Dr. Kay; eenige opmerkingen hierover in verband met zijne redeneering mogen hier op zijn plaats zijn. Het eerste punt betreft de beteekenis van het woord עַלְמָה *ʿalmah*, door de oudste vertaling weergegeven door παρθενος en „maagd" in de St. V. Het woord komt niet dikwijls voor, hoewel toch nog meer dan het mannelijke *ʿêlem*, een jonge man of knaap, waarvan alma het regelmatig gevormde vrouwelijk is. Dit alleen is voldoende om aan te toonen, dat maagdelijkheid niet het gronddenkbeeld is, en een vergelijking met het Arabisch en Arameesch laat geen twijfel over, of zoowel in het mannelijk als in het vrouwelijk is de beteekenis een jong persoon van huwbaren leeftijd. Er bestaat feitelijk een ander meer gebruikelijk woord voor een maagd *(bethûla)*. Ook kan het laatste woord voor een jonge bruid worden gebruikt (Joël 1:8); moet op het denkbeeld maagdelijkheid worden gedrukt, dan wordt het meestal meer rechtstreeks uitgedrukt (Gen. 24:16; Richt. 21:12). Maar is het dan misschien het gebruik, dat het woord *ʿalmah* beperkt tot de beteekenis van „maagd"? Het woord komt behalve in onze plaats nog zesmaal voor. Tweemaal wordt het van een volwassen meisje, dat nog ongehuwd is, gebruikt (Gen. 24:43; Ex. 2:8), tweemaal schijnt het van de slavinnen uit Salomo's harem gebruikt te worden (Hoogl. 1:3; 6:8). In Spreuk. 30:19 voelt Dr. Kay zoozeer de kracht van het bewijs, dat daarin tegen zijn opvatting is gelegen, dat hij zijn beroep op Hengstenberg steunt met de opmerking, dat deze plaats allegorisch moet worden opgevat. Ps. 68:25 kan men het best voegen bij de twee eerst aangehaalde plaatsen. Over het geheel zijn de bewijzen niet voldoende

om de bewering te kunnen handhaven, dat „maagdelijkheid" in de beteekenis ligt opgesloten, hoewel een huwbaar meisje natuurlijk onderscheiden is van een gehuwde vrouw en Jesaia dus waarschijnlijk een jonge vrouw bedoelt, die nog niet moeder is geweest. Dit nu komt overeen met onze opvatting van de plaats. Waar het bij den profeet op aankomt is, dat vóórdat een vrouw, die op dat oogenblik in het huwelijk treedt, een kind kan hebben, dat de eerste kinderjaren is ontgroeid, een en ander zal plaats vinden. Dat dit in ieder geval de juiste bepaling is van het tijdstip, dat hij op het oog heeft, (d. i. het volgende jaar) is ontwijfelbaar. Want diezelfde tijdsbepaling wordt in de gelijkloopende profetie 8 : 3 en 4 door een zelfde en geheel ondubbelzinnig teeken gegeven.

Het bezwaar tegen dit alles is voornamelijk, dat het teeken door Jehovah gegeven, een grootscher en wonderbaarlijker karakter moet dragen. Maar wat is de aard van een profetisch „teeken"? Een ander teeken wordt door Jesaia gegeven door drie jaren lang naakt en barrevoets te gaan loopen (20 : 3); hij en zijn kinderen zijn levende teekenen voor Israel (8 : 18). Zoo zijn ook in Ezech. 4 : 3; 12 : 6 en 11; 24 : 24 en 27 de teekenen enkel symbolische handelingen of door God gegeven onderpanden voor de vervulling van Zijn woord. Het zijn als het ware zegelen op de profetieën gedrukt, waaraan haar waarheid later kan worden getoetst. Wat Dr. Kay verder nog zegt als bewijs voor de Messiaansche bedoelingen door het in verband te brengen met Jesaia 9 : 7 en Micha 5 : 3 heeft volstrekt geen kracht, daar de Bijbel zelf dat verband niet aangeeft.

Noot 10, pag. 315. Zie over die plaats Ewald en Lagarde *Semitica*, I, 31 vgll., waar de identiteit van Naʿamân en Adonis afdoende wordt bewezen. Men lette er verder op, dat de rivier, die nu heet Nahr-Na'man, de oude Belus is, hetwelk de meening, dat Na'mân een godennaam is, schijnt te bevestigen.

Noot 11, pag. 318. Ik volg hier, wat ik een ontwijfelbaar juiste verbetering mag noemen, onafhankelijk van elkaar gemaakt door Selwyn en Studer.

Aanteekeningen op de Zevende Lezing.

Noot 1, pag. 321. Hier worden de Assyrische berichten van het hoogste belang voor de geschiedenis van Israel en het werk van Jesaia. Ik zal niet bij iedere gelegenheid naar hen verwijzen; maar het kan zijn nut hebben, wanneer wij opgeven, waar men Engelsche vertalingen er van kan vinden. De *Annalen* van Sargon, vertaald door M. Oppert, zijn te vinden in *Rec. of the Past.*, deel VII; de inscriptie op zijn paleis te Khorsabad, ibidem, deel IX, en andere inscripties van dezelfde regeering in deel XI. De koyunjik cylinder, waar gewoonlijk diegenen naar verwijzen, die verschillende profetieën van Jesaia doen slaan op een vermeenden inval en een vermeend beleg van Jeruzalem door Sargon, is vertaald door George Smith, *Eponym Canon*, p. 129 (*Assyrian Discoveries*, p. 289). Ongelukkig is deze inscriptie zeer geschonden. Voor het geheele vraagstuk omtrent Juda's verhouding tot Sargon, waarop in de profetieën van Jesaia wordt teruggezien, is het voldoende te verwijzen naar Cheyne's *Phrophecies of Isaiah*, onder hfdst. 1, 10 en 20; maar vooral naar zijn inleiding op hfdst. 36—39, waar de litteratuur over dit onderwerp volledig wordt opgegeven. In den tekst van deze lezing zal men zien, dat ik niet kan meegaan met de conclusie, die Cheyne aannemelijk acht op grond van de veronderstellingen van Dr. Hincks, Prof. Sayce en andere Assyriologen. Cheyne's commentaar vergelijke men met zijn artikel Jesaia in de *Encyc. Brit.*, 9e uitgave, deel XIII. Wat de beteekenis van het verhaal in Koningen voor deze kwestie betreft, hier-

over is de beste verhandeling, die van Wellhausen in zijn uitgave van Bleek's *Einleitung* (1878), p. 254 vgll. en ook in de *Encyc. Brit.*, deel XIII, pag. 414.

Noot 2, pag. 322. Rafia wordt door Chester Râfeh genoemd (*Palestine Survey*; *Special Papers*, p. 111), en Bîr Refâ in Baedeker's *Handboek voor Palestina*, Route 11. De zuiver Arabische naam evenwel is Rafah (Yâkût, II, 796; Istakhry en Mokaddasy saepius, Makrîzy, *Hitat-wa-Athâr*, 1, 189). Yâkût plaatst het achttien mijlen van Gaza, waar de zandwoestijn eindigt in een groot bosch van sycomoren, dat zich drie mijlen naar Gaza heen uitstrekt. Het werd en wordt nog steeds beschouwd als de grens tusschen Egypte en Syrië (Istakhry, p. 45). De jongste opmerking over deze plaats is te vinden in *Caravan Route* van aartshertog Salvator (Eng. vert., 1881, p. 54) met een afbeelding van de pilaren, die wijzen op de ligging van een ouden tempel aldaar.

Noot 3, pag. 331. De moeielijkheden, die met een verklaring van het boek Micha gepaard gaan, en de corrupte toestand van sommige gedeelten van den tekst zijn algemeen bekend, en hebben de aandacht van verschillende critici getrokken sinds de uitgave van de *Commentarius in Vaticinium Michae* van Taco Roorda (1869). Niettegenstaande de verhandeling van Stade in zijn *Zeitschrift* van 1881 blijf ik steeds nog van gevoelen, dat hfdst. 1—5 één goed samenhangend boek vormen. De kwestie over Hfdst. 6—7 behoort niet bij het onderwerp van de lezing, waarmee wij thans bezig zijn. Tevens zal men in Noot 5 zien, dat de tekst van Micha 1—5 geinterpoleerd is, en het blijft een open kwestie, of, behalve de daar besproken plaatsen, 2 : 12 en 13 het verband niet verbreken en in ieder geval verplaatst moeten worden. Er is echter in den gedachtengang van deze verzen niets, dat niet volkomen met hfdst. 5 harmonieert; daarom is Ewald's gissing, dat zij als eén soort van valsche profetie zijn ingevoegd, onhoudbaar. De valsche profeten uit Micha's tijd vleiden de regeering en handhaafden het status quo, terwijl de verzen in kwestie volkomen Micha's idee weergeven van een verjonging

van het volk onder Jehovah en Jehovah's koning — een beschouwing van het volk, niet van de aristocratie.

Noot 4, pag. 332. In Micha 2 : 8 en eveneens in Jes. 30 : 33 is de punctuatie van אתמול geen variatie van אתמול, maar wijst op een andere exegetische traditie, waarin de zin wordt verklaard uit מול „tegenover." In Jesaia zijn beide overleveringen (en dus beide wijzen van uitspreken) oud, maar die met *ô* waarschijnlijk de oudste (LXX., Aq., Sym., Theod., Syr.). De dubbele vertaling van den Targum geeft beide beteekenissen weer. In Micha pleit de overlevering voor *û* (Aq., Hieron., Tgm., tegen Sym. en misschien LXX; de Syr. denkt aan den wortel מלא). De verwisseling kan worden teruggebracht tot den tijd van den gepunctueerden tekst; zie *Cod. Petrop.*, uitgegeven door Strack, waar op beide plaatsen een latere hand een *û* in een *ô* heeft veranderd. Over deze plaats liep de traditie dus reeds spoedig uiteen, en daarom moeten wij teruggaan tot den ongepunctueerden tekst, waar waarschijnlijk geen ו heeft gestaan. Vers 7 en 8 staan in scherp contrast tegenover elkander, en dit doet ons denken, dat wij met een voornaamwoord ואתם moeten beginnen. Verbinden wij deze conjectuur met Roorda's שלמה in plaats van שלמה, dat anders geen goeden zin geeft, en laten wij één van de vier mem's weg (יקום in plaats van יקומם) of lezen wij יקומם in plaats van יתקומם (dat hoewel minder waarschijnlijk, zeer zeker mogelijk is, Ols., § 68, h.), dan krijgen wij dezen zin: „maar gij zijt voor Mijn volk als een vijand, die zich opmaakt tegen een, die in vrede met hem leeft; gij berooft hen van hun bloed, die gerust voorbij u henen gaan afkeerig (niet denkende aan) van oorlog." In plaats van אדר moeten wij waarschijnlijk lezen אדרת, daar de laatste ת is opgelost in de volgende en het bedoelde kleed waarschijnlijk de harige mantel is, die zeer zeker, omdat zij ook door de profeten werd gedragen, het kleedingstuk der mindere klassen was. Van de verklaringen, die zich aan den tegenwoordigen tekst houden, is zeker die van Abulwalîd (col. 764) de

meest vernuftige, die Roorda vóór is in zijn verklaring van אתמול als „tegen." Het bijna totale veronachtzamen van dezen grootsten van alle Hebraici der middeleeuwen door de uitleggers, die op Gesenius volgen, is zeer te betreuren.

Noot 5, pag. 334. De woorden ובאת עד-בבל worden als een glosse verworpen door Nöldeke in Schenkel's *Bibel-Lexikon*, IV, 214 (1872) en door Kuenen, *Theol. Tijdschr.*, 1872, p. 291. Kuenen wijst er met nadruk op, dat juist een zelfde glosse door de LXX in : 8 is ingevoegd. Dat de woorden geen deel van den oorspronkelijken contekst uitmaken, blijkt, dunkt mij, duidelijk uit den zin; te zeggen, dat de dochter Zions in Babylon uit de hand van al haar vijanden zal worden verlost, geeft geen goeden zin. Wij kunnen spreken van bevrijding *uit* gevangenschap maar niet van bevrijding *in* gevangenschap. Aan den anderen kant, te zeggen, dat de bevolking van Zion in het veld d. i. in de open vlakte zal worden bevrijd, komt, zooals wij in de lezing zelve hebben aangetoond, overeen met den contekst en den algemeenen gedachtengang van Micha. De woorden: „en gij zult in Babel komen" kunnen evenwel niet de eenige interpolatie in hfdst. IV zijn, want het is onmogelijk vers 11—13 met : 10 te verbinden. Volgens : 10 zal Zion door den vijand worden ingenomen, en dit komt met 3 : 12 overeen. Maar in de volgende verzen worden de belegeraars, die uit verschillende volken bestaan, vernietigd onder de wallen van Jeruzalem. De kracht van dit bezwaar is ingezien door de jongste schrijvers over deze kwestie door Oort (*Theol. Tijdschr.*, 1872, p. 507), Kuenen, (ibid. 1872, p. 62; later tracht hij in een volgend nummer, dat reeds is aangehaald, de moeielijkheid op te lossen), Wellhausen (*Bleek's Einl.*, 4e uitgave, p 246), Stade (*Z. f. AT. W.*, 1881, p. 167) en Steiner (ad. l). De voorgestelde oplossingen zijn verschillend, maar de eenvoudigste schijnt die van Oort te wezen, die vers 11—13 als een interpolatie beschouwt. Wanneer ik in zooverre Oort's beschouwing overneem, kan ik daarom niet met hem meegaan in zijn geheele behandeling van de plaats, die, zooals Kuenen opmerkt, in geen noodzakelijk verband staat met de echtheid van de verzen in kwes-

tie. Stade, die de geheele perikoop, 4 : 11—5 : 3 als een afzonderlijke profetie beschouwt, schijnt mij de pointe van de gedachte des profeten niet te vatten.

Noot 6, pag. 335. Op het zondige van deze dingen wordt op andere plaatsen door de profeten met nadruk gewezen, voor zooverre het aardsche dingen zijn, die zich tusschen den mensch en Jehovah plaatsen (Jes. 2). Maar de gedachte van Micha gaat verder. Hosea had gezegd, dat Juda niet door paarden of ruiters zou worden verlost en evenmin door menschelijke wapenen (Hfdst I : 7; 2 : 18). Ofschoon Micha uitziet naar een regeering van vrede onder de volkeren, denkt hij Juda verlost door het zwaard (5 : 5). Zijn verzet tegen sterkten en paarden is geen verzet tegen den oorlog, hij verzet zich alleen tegen het misbruik van deze dingen. Zij zijn niet op hun plaats in het herstelde Israel. Dit is hetzelfde denkbeeld, dat wij ook in Deut. 17 : 16 vinden, waar over de vermeerdering van paarden als een misdaad van den koning wordt gesproken. Paarden en wagenen zijn in de oudste tijden hetzelfde als de staande legers en artillerie in onzen tijd, die een vrij volk altijd heeft gewantrouwd als gevaarlijk voor zijn vrijheid. Het onderhouden van de koninklijke stoeterij ging natuurlijk gepaard met gewelddadige afpersingen, zooals wij zien in 1 Kon. 18 : 5 en het vermelden van de eerste snede van het gras als „des konings afmaaiïngen" in Amos 7 : 1.

Noot 7, pag. 342. Een enkel woord zij hieraan toegevoegd over die bijzondere plaatsen in de profetieën, die Cheyne laat slaan op den inval van Sargon, die volgens hem onmogelijk betrekking kunnen hebben op de oorlogen van 701. Wat Hfdst. 1 betreft is het argument, dat er geen punten van overeenstemming bestaan tusschen deze profetie en die, welke betrekking hebben op Sanherib's inval, niet sterk, zoo wij in dien veldtocht twee perioden onderscheiden, één voor de onderwerping van Hizkia, en één na de schandelijke trouwbreuk, waaraan Sanherib zich schuldig maakte door de overgave van de vesting Zion te eischen, toen hij reeds een verdrag met Hizkia had gemaakt. Dat de schildering van den zedelijken

en godsdienstigen toestand van Juda niet past op Hizkia's tijd is eveneens een veronderstelling, die rust op de beschouwing, dat de hervormingen van dien koning aan de nederlaag van Sanherib vooraf zijn gegaan, dat in ieder geval zeer twijfelachtig is (zie lezing VIII). In hfdst. 22 moet de „strenge toon der profetie" weder verklaard worden door haar te doen slaan op het beleg in het eerste gedeelte van den veldtocht, toen Hizkia zich onderworpen had aan Sanherib. Bij hfdst. 29—32 schijnt Cheyne het zelf onaannemelijk te vinden, dat zij op Sanherib slaan, niettegenstaande zijn opmerking op p. 155, dat zij „klaarblijkelijk in verschillende perioden van de tusschenkomst der Assyriërs onder Sargon zijn geschreven." Zie zijn aanteekeningen bij 30 : 29 en 33.

Noot 8, pag. 343. Verschillende punten van overeenstemming tusschen Jes. 10, 11 en 28 (10 : 12 en 28 : 21; 10 : 23 en 28 : 22; 10 : 26 en 28 : 15 en 18) zijn door Ewald en Cheyne opgegeven, en hieraan kunnen nog worden toegevoegd 10 : 20 en 28 : 15; 11 : 2 en 28 : 6. Volgens hun opvatting zijn de twee hoofdstukken inderdaad nauw aan elkander verwant; de voornaamste punten van verschil zijn (*a*), dat in het eene Samaria is gevallen en in het andere op het punt staat te vallen; (*b*) dat Hfdst. 28 voornamelijk is gericht tegen de goddelooze bestuurders, terwijl hfdst. 10 en 11, waarin weinig melding wordt gemaakt van de zonde van Juda, eerder een woord van vertroosting voor het getrouwe overblijfsel schijnt te zijn in de eerste plaats voor Jesaia's eigen kring. De gedachte, dat Juda en Assyrië niet langer in vrede met elkander kunnen blijven, vinden wij reeds in 28 : 20, en kon, met de les, die de val van Samaria gaf, gemakkelijk leiden tot de gedachte van den beslissenden strijd in Hfdst. 10, zonder dat er wezenlijk een oorlog van Israel met Juda in dien tusschentijd had plaats gevonden. Dat hfdst. 11 verder op een veel vroeger tijdstip dan de profetieën uit den tijd van Sanherib's regeering zijn geschreven, is waarschijnlijk om deze reden, dat in het vorig hoofdstuk het nieuwe Davidisch koningschap zoo op den voorgrond wordt gesteld in scherp contrast met de oude monarchie, dat in de latere pro-

fetieën niet meer voorkomt. De voornaamste reden, waarom vele uitleggers zich verplicht achten 10 en 11 op een feitelijken oorlog te doen slaan, is de buitengewone levendigheid en nauwkeurigheid in de beschrijving van de nadering der Assyriërs door den pas van Michmash. Wij weten evenwel, dat Sanherib langs dezen weg niet is genaderd, dat in ieder geval de nog niet geheel en al verworpen meening van een *vaticinium ex eventu* onmogelijk maakt. Bovendien, zoo Jesaia deze profetie had geschreven, zooals door sommigen wordt verondersteld, toen de Assyriërs zeer nabij waren, dan kon hij dezen weg bij zijn beschrijving niet hebben gekozen, daar het van het begin van den veldtocht duidelijk moet zijn geweest, dat het Sanherib's plan was langs de zeekust te naderen. In ieder geval dus is de schildering ideëel; Jesaia geeft haar den meest indrukwekkenden vorm door een nadering uit het Noorden langs den Scopus te schilderen. Hij meent, dat de Assyriërs uit het veroverde land van Samaria tegen Jeruzalem zullen optrekken; zijn tocht gaat steeds Zuidwaarts, en dit bepaalt de bijzonderheden.

Noot 9, pag. 352. De eerste en de laatste van de vier namen, die aan het kind in Jesaia 9 : 6 worden gegeven, bevatten niets, dat een bovennatuurlijke persoonlijkheid noodzakelijk maakt. De koning, die is toegerust zooals in hfdst. 11 wordt beschreven, kan zeer goed genoemd worden „wondervolle raadgever" (deze woorden moeten tot één denkbeeld worden vereenigd gelijk פרא אדם in Gen. 16 : 12 en „Vredevorst." Over de verklaring van den derden naam wordt getwist. Somtijds vat men het op, als zou het beteekenen „vader van den buit," maar in ieder geval bewijst de uitdrukking „eeuwige bergen" (Hab. 3 : 6), dat het niet de bovennatuurlijke beteekenis van eeuwigheid heeft. De Hebreeuwsche woorden, die wij door eeuwigheid weergeven, beteekenen alleen een tijdruimte, waarvan het begin en het einde in het verre onbestemde verschiet liggen, of niet door den spreker worden aanschouwd. „God, de almachtige," als oppositie, is een geheel eenige naam, daar zulke oppositie's bij zuiver Hebreeuwsche

persoonsnamen niet voorkomen (Olshausen, *Sprachlehrbuch*, p. 613). Wanneer we het vertalen door: „God is de machtige," dan zou het gelijkstaan met namen als Elnaäm: „God is genade," Eliphelet of Elphelet „God is bevrijding," Joah „Jehovah is een broeder." Maar volgens Hebreeuwsch spraakgebruik is een wezen, in wiens naam het woord God voorkomt, zulk een, waardoor God zich zelf aan de menschen openbaart; en zoo wil de profeet met dezen wonderlijken naam waarschijnlijk de openbaring van Jehovah's koningschap door Zijn aardschen vertegenwoordiger beschrijven. Alleen het Nieuwe Testament leert ons, dat een volmaakte en juiste openbaring van God slechts door een God-mensch kan worden gegeven.

Noot 10, pag. 355. De betrekking tusschen deze twee plaatsen is zoo dikwijls en zoo volledig besproken, dat het niet noodig is ze nog eens te behandelen. Het is uitgemaakt, dat Micha Jesaia niet citeert, maar evenzoo zijn er geen aanwijzingen in den contekst, dat hij iemand anders citeert, terwijl het denkbeeld, dat de plaats in Jesaia staat als tekst voor de opmerkingen, die volgen, wel wat willekeurig is en door den contekst niet wordt gesteund. De woorden aan het begin van Jes. 2 : 2 bewijzen, dat de plaats, zooals ze in Jesaia staat, uit zijn oorspronkelijk verband is gerukt, en de schijn, dat ze op 4 : 5 slaat, is juist groot genoeg om het mogelijk te maken, dat een overschrijver ze op die plaats heeft ingevoegd.

Aanteekeningen op de Achtste Lezing.

Noot 1, pag. 364. De Assyrische inscripties, die over dezen opstand handelen, kan men vinden in G. Smith's na zijn dood verschenen werk: *History of Sennacherib*, 1878; *Eponym Canon*, p. 131. Vergl. ook Alexander Polyhistor, *ap.* Euseb., *Chron.*, ed. Schoene, 1e deel, p. 27; G. Syncellus (ed. Bonn), 1e deel, p. 391. De Assyriërs bestuurden Babylon door middel van een onderkoning, en dus zijn de twee jaren „zonder koning," die men in den Canon bij Syncellus vindt, die van den opstand van Merodach Baladan. Zijn gezantschap naar Juda kan moeielijk later dan 704 gesteld worden.

Noot 2, pag. 367. Het opschrift van deze profetie (Hfdst. 14 : 28) plaatst haar in het jaar van Achaz's dood. In dat geval moet Achaz de gevallen verdrukker der Philistijnen en Hizkia de nieuwe, schrikverwekkende veroveraar zijn; deze opvatting wordt verdedigd door hen, die het opschrift als echt beschouwen (o. a. Delitzsch. ad. loc.) door de profetie in verband te brengen met de overwinningen van Hizkia op de Philistijnen, 2 Kon. 18 : 8. Maar in vs. 31 is de verwoestende macht zonder twijfel de Assyriër, zooals Delitzsch zelf toestemt, en zóó verbreekt het opschrift de éénheid der profetie. Indien Hizkia de hegemonie over de Philistijnen, welke reeds onder zijn vader begonnen was, behouden heeft, dan hebben beide over hen geregeerd in naam van de Assyriërs. Hiervan is geen spoor te vinden en in ieder geval zou zulk een heerschappij moeielijk aanleiding geweest kunnen zijn voor onze profetie. Het is mogelijk, dat Hizkia's krijgsverrichtingen in

Philestéa in verband stonden met den opstand tegen Sanherib, daar het schijnt, dat hij beschouwd werd als het hoofd van den Philistijnschen opstand en dat hij Padi den Assyrischen onderkoning van Ekron gevangen hield. Doch het is waarschijnlijker, dat het bericht in Koningen betrekking heeft op een expeditie ondernomen na de nederlaag van Sanherib om de districten weer te veroveren, welke, zooals wij van de monumenten vernemen, in het eerste voorspoedige deel van zijn tocht van Juda waren losgemaakt en aan de vorsten van Asdod, Ekron en Gaza gegeven waren. Vóór den oorlog met Sanherib hadden in ieder geval de Philistijnen met Assyrië, niet met Hizkia te doen en op Assyrië wijst de profetie dan ook duidelijk. De opschriften der profetieën hebben nooit zooveel autoriteit als de tekst zelf; zij zijn dikwijls onjuist en niets meer dan latere gissingen. Hier kan men deze gissingen gebaseerd hebben op de exegese der Rabbijnen, welke zooals Bochart heeft opgemerkt, gevonden wordt in den Targum, die den wortel der slang (Nahash) verklaart als de nakomelingschap van Isaï volgens de welbekende vereenzelviging van Isaï met den Nahash van 2 Sam. 17 : 25. Indien de profetie betrekking heeft op den dood van een Assyrischen monarch, dan moet natuurlijk aan Sargon en niet aan Salmanassar gedacht worden.

Noot 3, pag. 370. Het Altaku der monumenten (in de nabijheid van Tamma of Timnath gelegen) wordt algemeen en naar alle waarschijnlijkheid te recht vereenzelvigd met het Elteke van Josua 19 : 44; 21 : 23, waarvan niets meer bekend is dan alleen dat het evenals Timnath in het gebied van den stam Dan lag.

Noot 4, pag. 385. Het is, geloof ik, een gezegde van Napoleon, dat onder een goed bestuur de Delta veroveringen maakt op de woestijn, terwijl onder een slecht bestuur de woestijn veroveringen maakt op de Delta. Niet alleen komen de publieke werken, de groote kanalen, licht tot verval onder een slecht bestuur, maar ook de landelijke bevolking doet, daar zij geen zekerheid heeft, dat zij vruchten op haren arbeid zal zien, haar plicht niet. Zoo moet het ieder, die over land de-

reis naar Indië maakt, treffen, dat er zoo weinig land ontgonnen is langs de oevers van het groote zoetwaterkanaal. Men had daar water verkregen ten koste van vele duizende menschenlevens, maar er was niet genoeg vertrouwen in het bestuur van Ismaïl Pacha om de landontginners op te wekken hun kapitaal te wagen voor verbeteringen, die in een oogenblik waardeloos konden worden door een rijzing in den waterstand of doordat de toevoer van water werd afgesneden. Het eenige degelijke geneesmiddel voor den ellendigen toestand van Egypte is nog altijd een bestuur, waarin het volk genoeg vertrouwen kan stellen om pogingen in 't werk te stellen ten einde zich zelf te helpen en om zich het groote aantal kostbaarheden ten nutte te maken, die nu begraven liggen onder den grond of ergens in gaten in de muren der huizen. Geen vrije instellingen maar een rechtvaardig en krachtig bestuur is een zegen voor het Oosten.

Noot 5, pag. 387. Over de kwestie betreffende de echtheid van Jes. 19 : 16—25 vergelijke men Cheyne's inleiding op dit hoofdstuk, of Keunen, *Onderzoek*, II, p. 74, 1e uitg. De plaats is misschien omgewerkt en misschien staan de varianten op den naam der stad in vs. 18 (stad der verwoesting, stad der zon, stad der gerechtigheid) in betrekking tot den Oniastempel te Leontopolis; maar dat hier een interpolatie om dit heiligdom in aanzien te brengen in den Hebreeuwschen tekst zou zijn ingevoegd, zooals door Hitzig en Geiger verondersteld wordt, is hoogst onwaarschijnlijk. De zinspeling op den heiligen maççeba in vs. 19 is geheel en al onbestaanbaar met de afkomst van dit gedeelte uit een tijd na de reformatie van Josia en de invoering der Deuteronomische wetgeving.

Noot 6, dag. 397. Het verschil van gevoelen omtrent de geschiedenis der verhouding van Assyrië tot Juda, waarvan wij melding gemaakt hebben in de aanteekeningen op de laatste Lezing, valt nergens meer in 't oog dan bij het verhaal, dat door de verschillende geschiedschrijvers en uitleggers bij de behandeling van Sanherib's tocht tegen Juda gegeven wordt. Het gevoelen, dat twee invallen onderscheidt onder

Sargon en onder Sanherib is reeds door ons besproken en verworpen. Aan den anderen kant steunt het denkbeeld van Professor Rawlinson, dat Sanherib tweemaal in Judea geweest is (701 v. C. en voor de tweede maal 699 v. C.), en dat Hizkia's onderwerping en schatplichtigheid bij den eersten tocht voorviel en de groote bevrijding bij den tweeden (vergl. *Ancient Monarchies*, II, p. 165) op niets meer dan een gissing. Het schijnt, dat Sanherib in het laatstgenoemde jaar zich op een geheel andere plaats gelegerd had (vergl. Smith, *History of Sennacherib*, p. 87). Daarom moet men noodzakelijk zoowel de onderwerping als de bevrijding van Jeruzalem, zooals die verhaald worden in 't boek der Koningen, stellen gedurende den veldtocht van het jaar 701. Het eerste gedeelte van den veldtocht, waarin de Assyriërs overwinnaars waren, wordt in 't boek der Koningen juist zoo beschreven als op de monumenten (vergl. *Encyc. Brittan.*, XIII, p. 414). Dat Sanherib geen melding maakt van de ramp, die daarop zijn leger trof en hem dwong om zich terug te trekken, is volkomen in overeenstemming met 't geen wij verwachten zouden van de pochende taal der Assyrische monumenten; bovendien is zijn bericht klaarblijkelijk onvolledig, want het vermeldt in 't geheel niet, hoe Sanherib aan zijn oorlog met Tirhaka een einde maakte en zegt geen enkel woord over het sluiten van den vrede. Verder zijn het onmiddellijk uitbreken van een nieuwen opstand in Babylon en het feit, dat Sanherib niet weder is opgetrokken om krijg te voeren met Egypte, bewijzen, die sterk genoeg zijn om aan te toonen, dat zijn terugtocht niet eervol is geweest niettegenstaande den buit, dien hij uit Juda huiswaarts voerde. Maar geheel willekeurig veronderstellen Schrader en Duncker, dat de slag bij Elteke eigenlijk de laatste gebeurtenis in den veldtocht is geweest en dat deze een werkelijke nederlaag is geweest. De slag was alleen 't gevolg van een poging om Ekron te ontzetten en de krijgsverrichtingen in Zuidwaartsche richting te Libna en Lachis moeten daarna hebben plaats gehad. Het blijkt ook duidelijk uit de Egyptische overlevering, die ons door Herodotus verhaald wordt, dat de Egyptenaren kennis droegen van den

veldtocht en de nederlaag der Assyriërs, maar deze niet aan hun eigen manhaftigheid toeschreven. Waarschijnlijk zijn de muizen, die wij in het verhaal van Herodotus vinden, een zinnebeeld van de pest (vergl. Hitzig, *Geschichte des Volkes Israel*, pp. 125, 222; *Urgeschichte der Philistäer*, p. 201; Wellhausen op 1 Sam. 6:4); in dat geval wijst de Egyptische mythe op de ware toedracht der zaak zooals die verhaald wordt in den Bijbel.

Noot 7, pag. 397. Het eerste hoofdstuk van Jesaia moet in dezen tijd geschreven zijn. Het kan niet goed in den tijd van den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog geplaatst worden, welke wanneer wij het denkbeeld van een inval onder Sargon verwerpen, de eenige andere dagteekening is, die er voor in aanmerking komt, want toen had de ellende nog niet zulk een hoogte bereikt als Jesaia hier beschrijft. De punten van aanraking met het gelijktijdig geschreven Hfdst. 22 zijn in 't oog loopend. De goddelooze heerschers van Hfdst. 1 zijn de medgezellen van Shebna in Hfdst 22. Zelfs de vele offeranden van :11 vgll. vinden wij terug in Hfdst. 22:13, want in dien tijd waren feesten en offers één en 't zelfde; de vergelijking van de beide teksten werpt een helder licht op den volksgodsdienst, zooals die zich vertoonde onder de tegenstanders van Jesaia. De lezing, welke ik heb aangenomen in Hfdst. 1:7, is die van Ewald, Lagarde, Cheyne en anderen.

Noot 8, pag. 403. Rabsake's poging om het volk op zijn hand te krijgen werd misschien beproefd naar aanleiding van den loop van het vorige beleg, toen, zooals Sanherib verhaalt, de bezetting van Jeruzalem „geneigd was tot onderwerping." Smith, *Sennacherib*, p. 63; Duncker, 2e deel, p. 365.

Noot 9, pag. 404. Ik volg hier de schitterende verbetering van Wellhausen (Bleek's *Einleitung*, p. 257), welke algemeen door de geleerden is aangenomen.

Noot 10, pag. 405. Ik kan niet inzien, dat het Bijbelsche verhaal, zooals door Cheyne verondersteld wordt, inhoudt, dat de ramp dat deel van Sanherib's leger trof, dat voor Jeruzalem lag. Het schijnt, dat het 't hoofdleger geweest is, dat

er door werd aangetast vermoedelijk aan de grenzen van Egypte, daar wij vernemen van de monumenten, dat Sanherib Lachis innam, dat hij bezig was te belegeren, toen hij zijn laatste bevel van overgave der stad tot Hizkia richtte.

Noot 11, pag. 418. Het denkbeeld van het éene heiligdom, de plaats door Jehovah uitverkoren uit al de stammen van Israel om Zijn naam daar te zetten, waar alleen Israel op een Gode welgevallige wijze zijne hulde kon brengen, wordt geformuleerd in het boek Deuteronomium — in 't bijzonder in Hfdst. 12, en wordt verondersteld in de Priesterlijke Wetgeving. In de laatste komt het voor als een vaststaand denkbeeld, dat door de traditie gevestigd is en geen uitlegging of rechtvaardiging meer noodig heeft. Men kan zelfs wel zeggen, dat het gronddenkbeeld der Priesterlijke Wetgeving niet is de eenheid van het heiligdom, maar de bevoorrechting van de Ääronietische priesterschap en haar ritueel. Het heiligdom, waar deze zich bevindt is het eenig ware heiligdom, omdat men daar alleen tot Jehovah kan naderen door de middelaars en volgens de ceremoniëele bepalingen, zonder welke Hij ontoegankelijk is of Zich alleen in Zijn toorn openbaart. Van deze beschouwing vinden wij nergens eenig spoor in de geschiedenis vóór de Ballingschap; zij komt uitsluitend voor in de priesterlijke gedeelten van den Hexateuch en in Kronieken, en dit is een van de gewichtigste feiten, welke in verband met een menigte kleinere argumenten de na-exilische dagteekening van de Priesterlijke Wetgeving vaststellen. Want niets is meer historisch zeker, dan dat de uitsluitende bevoorrechting der priesterschap van Äāron zooals de Priesterlijke Wetgeving die opvat, nog niet bestond in den tijd, toen Josia de priesters van de hoogten naar Jeruzalem bracht en hen onderhield van het ongezuurde brood in het heiligdom te zamen met hunne „broederen" uit het huis van Zadok, of in den tijd van Ezechiël, voor wien de bevoorrechting der Zadokieten nog iets is, dat in de toekomst ligt, niet een uit 't verleden overgenomen godsdienstig beginsel. In het boek Deuteronomium aan den anderen kant staat de eenheid van

het heiligdom op zich zelf en berust op de prediking van de profeten der achtste eeuw. Voor den Deuteronomist evenals voor de profeten is het een wezenlijk kenmerk van den waren godsdienst, dat het onderscheid gehandhaafd wordt tusschen de godsvereering van Israel en die van de Kanaänietische heilige plaatsen. Jehovah moet vereerd worden in één enkel heiligdom, dat Hij Zelf verkoren heeft, opdat Zijn dienst vrij gehouden kan worden van heidensche elementen.

In dezen gedachtengang kan men de kwestie omtrent de hierarchie niet plaatsen; het wetboek van Deuteronomium is een oplossing van het probleem, dat practisch aan de orde kwam na de overwinning van Jesaia, hoe n.l. de nationale godsvereering ingericht moest worden om te beantwoorden aan de voorwaarden van een offercultus, zonder dat er gevaar bestond voor Kanaänietischen invloed. De richting, waarin deze oplossing gezocht moest worden, is echter niet in bijzonderheden aangegeven noch door Jesaia noch door Micha, daar geen van beiden uitdrukkelijk onderscheid maakt tusschen het wettige altaar en de plaatselijke heiligdommen. Tusschen de veroordeeling der profeten van den volksgodsdienst en het Deuteronomische plan van een Godsvereering, in één heiligdom gecentraliseerd ontbreekt een schakel, en die schakel vinden wij in den vorm, dien Hizkia's hervormingen aannamen overeenkomstig den bijzonderen toestand des lands, toen de plaatselijke heiligdommen door Sanherib verwoest waren. Hizkia's hervormingen waren niet van blijvenden aard, omdat zij grootendeels de vrucht waren der tijdsomstandigheden. Het Deuteronomische wetboek bevat een poging om een volledig en blijvend plan te geven voor den geheelen eeredienst van Israel, waarin het beginsel der centralisatie wordt doorgevoerd in al zijn conseqenties en mogelijk gemaakt wordt voor het maatschappelijk leven. Men kan de bewijsvoering hiervoor in bijzonderheden vinden in *The O. T. in the Jew. Church*, Lezing XII.

Hier rijst echter de vraag, in hoeverre de godsdienstige voorrang, die op deze wijze aan Zion gegeven werd, overeenkwam

met neigingen, die reeds merkbaar waren vóór de ramp, die Sanherib trof, en die ten slotte hetzelfde resultaat zouden opgeleverd hebben zelfs onder andere omstandigheden. Wij moeten eerst nagaan, welk een houding de profeten tegenover Zion aannamen. Volgens Amos 1 : 2 brult Jehovah uit Zion en verheft Hij Zijn stem uit Jeruzalem. Zion is dus voor dezen Judeeschen profeet het middelpunt van Jehovah's openbaring. Maar de leer der profeten omtrent Jehovah's openbaring in het oordeel heeft niets te maken met Zijn verschijning aan Zijn volk in hunnen eeredienst. Voor Amos zijn de organen voor Jehovah's omgang met Zijn volk niet de priesters maar de profeten en Nazareërs (Hfdst. 2 : 12), Jehovah's betrekking tot „Zijn volk Israel" is die van den hoogsten rechter; niet de tempel, maar de tent van David bekleedt de voornaamste plaats in zijn schildering van het herstel; de toekomstige heerlijkheid van Jeruzalem bestaat hierin, dat het weer zal worden de groote hoofdstad, het middelpunt van een heerschappij, die de onderhoorige volken omvat, „over wie Jehovah's naam genoemd werd," in de dagen van David. De laatste uitdrukking toont duidelijk aan, hoe weinig het denkbeeld van een eeredienst in het heiligdom te Jeruzalem te maken heeft met Amos' voorstelling van de godsdienstige beteekenis van Zion; de onderdanen van het huis van David zijn als zoodanig onderdanen van Jehovah. Wij kunnen dus zeggen, dat voor Amos Zion de zetel is der goddelijke openbaring, omdat het de zetel is van het Davidische koningschap. Volkomen op dezelfde wijze komt de tent van David voor in haar centrale beteekenis in de oude profetie Jes. 16. Als zoodanig bekleedt Zion ook een voorname plaats in het ideaal der toekomst van Jesaia en Micha. Jehovah openbaart zich op Zion, niet bij het altaar maar op den troon des gerichts. En zoo wordt in Jes. 19 de bekeering van Egypte gevolgd door de vereering van Jehovah niet bij het altaar te Jeruzalem maar in Egypteland zelf. De schatting, die als hulde aan Jehovah gebracht wordt door Tyrus en Aethiopië (Jes. 18 : 7; 23 : 18) wordt betaald aan de hoofdstad van Jehovah's koninkrijk en verrijkt de bewoners van

Jeruzalem, niet de priesters. Waren in Jes. 23 : 18 de priesters bedoeld, dan zou de profeet gezegd hebben „hen die *staan* voor Jehovah." Tevens is het duidelijk, dat de tempel noodzakelijkerwijze hoog bevoorrecht was boven de andere heilige plaatsen, omdat hij het koninklijke en dus in zekeren zin het nationale heiligdom was. Dit komt zeer duidelijk uit in een ouden krijgszang voor een koning van Juda, Ps. 20. Een ander punt, dat zonder twijfel van groot belang was voor de menigte, was de tegenwoordigheid van de ark in Zion. Dat de ark het teeken was van Jehovah's tegenwoordigheid, was het oude geloof van Israel en blijkt treffend in 2 Sam. 15 : 25. Volgens de oude beschouwing was de ark het heiligdom der legerscharen Israels, dat hen ten strijde voerde en de woorden van David in de zooeven aangehaalde plaats zijn merkwaardig, omdat zij in zekeren zin den overgang vormen van deze beschouwing tot die, welke belichaamd is in Salomo's tempel, dat Jehovah nu Zich blijvend als Koning gevestigd heeft. Hierin zijn wij werkelijk een schrede nader gekomen tot de centralisatie van den eeredienst — alleen weten wij, dat er practisch geen gevolgtrekking uit gemaakt werd voor de afschaffing of beperking van den eeredienst op de hoogten. Al wat historisch zeker is, is alleen, dat het herfstfeest te Jeruzalem en misschien ook het Paaschfeest, dat daar gevierd werd, groote feesten werden, waarheen men zich in optocht begaf. In zekeren zin schijnt Jesaia zelf Jeruzalem te beschouwen als het godsdienstig middelpunt des lands (Hfdst. 30 : 29; 33 : 20) en hierin moeten wij zonder twijfel een tweede middel zoeken, waardoor de centralisatie van den eeredienst veel vergemakkelijkt werd. Maar de profeten hechtten geen gewicht aan de ark als het bepaalde middelpunt van Jehovah's heiligdom. Voor Jesaia is het geheele bergland van Israel, maar in 't bijzonder het geheele bergplateau van Zion heilig (Hfdst. 11 : 9; 4 : 5). Het eigenlijke wetboek in Deuteronomium, wel te onderscheiden van de omlijsting, waarin 't geplaatst is, maakt nooit melding van de ark; volgens Jeremia is de ark des verbonds van Jehovah iets van geen beteekenis.

In de dagen van Israels berouw zal zij niet weer opgezocht of hersteld worden, maar „Jeruzalem zal Jehovah's troon genaamd worden" (Jer. 3 : 17). Zoo heeft Jeruzalem steeds als de zetel van Jehovah's koningschap centrale godsdienstige beteekenis; het politieke, niet het priesterlijke ideaal staat op den voorgrond bij alle profeten vóór Ezechiël.

Noot 12, pag. 419. Ashtoreth, Moloch of Milcom en Kamos, bij wiens eeredienst dergelijke dingen op den voorgrond stonden als bij de Moloch-vereering (2 Kon. 3 : 27), en die tevens in verband stond met Ashtoreth, zooals wij zien uit de samenstelling Ashtar-Kamos op den steen van Mesa, zijn de godheden, die vermeld worden in verband met deze heiligdommen in 1 Kon. 11, 2 Kon. 23 : 13. En sinds Manasse zijn Molochvereering en vereering van „de koningin des hemels, duidelijk nieuwe trekken van Juda's afgodendienst. Het is bovendien waarschijnlijk, dat de plaatselijke hoogten bij hun herstelling een meer bepaald heidensch karakter aannamen dan zij te voren hadden gehad. Jesaia en Micha spreken niet in bijzonderheden van Kaänietische gruwelen in Juda, zooals er wat Ephraïm betreft vermeld worden door Amos en Hosea, terwijl het boek Deuteronomium de hoogten als zuiver Kanaänietisch beschouwt. Dit is zeer natuurlijk, want Sanherib's inval zal waarschijnlijk een betrekkelijk veel grooter deel van de hoogere dan van de lagere standen gevankelijk hebben weggevoerd en bij de laatste werden zonder twijfel veel meer Kanaänietische elementen gevonden, daar de Israelieten langen tijd een soort van aristocratie in het land geweest waren (Hòrim of vrije mannen) Vergl. Jer. 5 : 4.

Noot 13, pag. 420. Ewald heeft zonder twijfel gelijk, wanhij deze hoofdstukken brengt tot de regeering van Manasse. De tijden zijn slechter dan in Micha 1—5, maar de godsdienst van Juda heeft zijn oud, naïef, vroolijk karakter verloren. Zonder eenig waarachtig schuldbesef is er een sterk sprekend gevoel van Jehovah's misnoegen, een bereidvaardigheid om een offer — zelfs dat van den eerstgeborene — te brengen om Zijn toorn te verzoenen. Dan worden bovendien de inzettingen

van het huis van Omri onderhouden (Hfdst. 6 : 16). Dit zijn alle juist kenmerken van Mannasse's regeering zooals die in 't boek der Koningen beschreven wordt. In één opzicht echter moet Ewald's beschouwing gewijzigd worden. Wellhausen's bewijsvoering, dat de profetie plotseling afbreekt in hfdst. 7 : 6 en dat de volgende verezn geschreven zijn van het standpunt der Babylonische ballingschap (vergl. Bleek's *Einleitung*, p. 425 vgll.) is naar mijne meening, wanneer men haar zorgvuldig wikt en weegt, overtuigend. De vijand van hfdst. 7 : 10 kan de heidensche partij in Juda niet zijn; het herstel waarnaar wordt uitgezien is niet een plotselinge keer van zaken in een nog bestaand koninkrijk Juda, maar een terugroepen des volks uit de ballingschap in Egypte en Assyrië. De toestand is hier niet langer zooals in de profetie een toestand van telkens weer bovenkomende nationale zonde, waarover het oordeel niet langer uitgesteld kan worden, maar een toestand van oogenblikkelijke onheilen en duisternis, de straf voor de zonden van 't verleden, die door een berouwvol volk worden beleden.